

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ვახტანგ ითონიშვილი

ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან

გამომცემლობა „არტანუჯი“

თბილისი - 2002

ნერილობითი წყაროების, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, ტოპონიმიკური, ონომასტიკური და სპეციალური ლიტერატურის მონაცემების ანალიზის საფუძველზე ნაშრომში გაშუქებულია დღემდე შეუსწავლელი საკითხები ცენტრალური კავკასიის ხალხთა ისტორიიდან. მრავალწლიანი ნაყოფიერი მუშაობის შედეგად შექმნილ პირველხარისხოვან გამოკვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საქართველოს ისტორიისა და თანამედროვეობის მტკიცე-ულ პრობლემებს, სახელდობრ, რუსეთის იმპერიის თანადგომით წარმოქმნილი ოსური ნაციონალ-სეპარატიზმის არსს და საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოებრიობის დამანგრეველ შედეგებს. ნიგ-ნი განკუთვნილია როგორც სპეციალისტებისა და სტუდენტებისათ-ვის, ისე კავკასიის ისტორიისა და თანამედროვე ვითარებაში მკით-ხველთა ფართო მასის გაცნობიერებისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ვალერიან ითონიშვილი

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი ჯემალ სტეფნაძე
ისტორიის მეცნიერებათა
კანდიდატი გურამ გეგეჭკორი

კრებული გამოსაცემად მომზადდა ივ. ჯავახიშვილის
სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის გამომ-
ცემლობაში „მემატიანე“.

კომპიუტერული
უზრუნველყოფა: ანა.რუაძე
მარინა ბუტიკაშვილი

მხატვარი: გიორგი ავსაჯანიშვილი

и 65
2002

რედაქტორისაგან

ვახტანგ ითონიშვილი (1958-2000) იმ ქართველ მეცნიერთა რიცხვს მიეკუთვნება, ვინც თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის მიუხედავად უდიდესი ღვაწლი დასდო ქართველი და კავკასიელი ხალხების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის საქმეს.

ვ. ითონიშვილის სამეცნიერო კარიერა დაიწყო სტუდენტობის წლებიდან, რაც გამოჩნდა სამეცნიერო კონფერენციებში მონაწილეობის საუკეთესო შედეგებით და გამოკვლევის დონეზე აყვანილი სადიპლომო ნაშრომით (ხანდოს ხევი, 1980 წ.), რომელიც მიეძღვნა არაგვის ხეობის ერთ-ერთი მიკრორეგიონის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ შესწავლას. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში სწავლის პერიოდში (1981-1983) ვ. ითონიშვილმა დაწერა საკვალიფიკაციო მონოგრაფია თემაზე – „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XIV-XVIII საუკუნეებში“, რაც ახლახან ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა. დისერტაციის დაცვის შემდეგ იგი მთელი ძალისხმევით მაღალ მეცნიერულ დონეზე იკვლევდა ქართველი და კავკასიელი ხალხების ეთნიკური ისტორიის, ეთნოგეოგრაფიის, ეთნოლინგვისტიკის, ეთნოგრაფიის საკითხებს, სოციალურ ურთიერთობათა პრობლემებს, ყოფას და კულტურას. აღნიშნულ პრობლემებზე მუშაობის შედეგები აისახა ექვს წიგნში (1. არაგვის ხეობა, 1986; 2. არაგვი და არაგველენი, 1989; 3. ქართველი ხალხის ეთნოსტრუქტურა მრუდე სარკეში, 1990; 4. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, 1992; 5. ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან, 1995; აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა XIV-XVIII საუკუნეებში, 2001)

და სამეცნიერო კრებულებსა და ჟურნალებში გამოქვეყნებულ მრავალრიცხოვან გამოკვლევებში.

თავისი პირველხარისხოვანი შრომების შინაარსის რეალიზაციას ვ. ითონიშვილი ახდენდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებთან და ასპირანტებთან ლექციასემინარების თუ კონსულტაციების მეშვეობით.

გარდა გამოქვეყნებული შრომებისა ჯერ კიდევ გამოუქვეყნებელია მრავალი მონოგრაფია, სტატია და მის მიერ შეკრებილი დიდძალი ეთნოგრაფიული მასალები.

ვ. ითონიშვილის ფრიად ნაყოფიერსა და მრავალმხრივ საყურადღებო სამეცნიერო მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს კავკასიის ისტორიის დღემდე შეუსწავლელი პრობლემების ძირფესვიან კვლევას, რისი საფუძველიც იყო ავტორის მეცნიერული კვლევა-ძიების განსაკუთრებული უნარი, მრავალმხრივი განათლება, დიდი შრომისმოყვარეობა, ფართო ერუდიცია, თავისი ქვეყნისა და მისი ისტორიისადმი ფანატიკური სიყვარული, ისტორიული წყაროების, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, ტოპონიმიკური და ონომასტიკური მონაცემების ღრმა ცოდნა, სიახლის ძიებისადმი დაუოკებელი ლტოლვა. თავისი გამოკვლევებით ვ. ითონიშვილმა სერიოზული წვლილი შეიტანა კავკასიისმცოდნეობის სფეროში. ამ წიგნში თავმოყრილი ყველა ნაშრომი ნათქვამის დამადასტურებელია. სამწუხაროდ ბედმა უმუხტლა და მისი თავდადებული პერსპექტიული სამეცნიერო მუშაობა მაშინ შეჩერდა, როდესაც იგი მრავალი ახალი გამოკვლევით ფიქრობდა კავკასიის თემატიკის გამდიდრებას, რაც გამიზნული იყო თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიის ისტორიის კათედრის მიერ დაგეგმილი სამეცნიერო კრებულებისა და საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოს მომზადებისათვის.

ვალერიან ითონიშვილი

შესავალი

ჩრდილო კავკასიის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლით სხვადასხვა ეპოქის მრავალი მკვლევარი და დამკვირვებელი იყო დაინტერესებული, რაც განაპირობა ეთნოგენეტიკურად არაერთგვაროვან ხალხთა სიმრავლემ, მრავალენოვნებამ, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ რწმენა-წარმოდგენათა ფუნქციონირებამ, ყოფითი კულტურისა და ხალხური ტრადიციების ეგზოტიკურობამ. აღნიშნული კომპონენტების მიხედვით კავკასია ერთნაირად მიმზიდველი აღმოჩნდა როგორც საკუთრივ ჩრდილო კავკასიის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ისე საქართველოსთან მისი კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის შესწავლისათვის. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს კავკასიის ცენტრალური რეგიონი, რაც ჩემი კვლევის ამოცანას შეადგენს.

„ცენტრალური კავკასია“ შედარებით გვიან წარმოქმნილი სამეცნიერო ტერმინია, რომელიც თავისი ზედმიწევნით ზუსტი და ამჟამად უკვე კლასიკური გაგებითაც ცალკეული ჩრდილოკავკასიური ქვეყნებისაგან (ჩაჩნეთი, ინგუშეთი, ოსეთი, ყაბარდო, ბალყარეთი) და საქართველოს იმიერკავკასიური სანახებისაგან (თუშეთი, პირიქითი ხევსურეთი, ხევი, თრუსო) შენივთებულ გეოგრაფიულ არეალს მიესადაგება.

კავკასიის ამ ტერიტორიაზე განსახლებულნი არიან როგორც ეთნოგენეტიკურად კავკასიელი, ისე არაკავკასიური წარმომავლობის, მაგრამ ამ რეგიონში მოსახლე „გაკავკასიელებული“ ხალხები. კავკასიური წარმომავლობის მოსახლეობას განეკუთვნებიან ვაინახები (ჩაჩნები და ინგუშები), ყაბარდოელები და ქართველ მთიელთა ნაწილი (თუშები, პირიქითელი ხევსურები, მოხევეები). ისტორიულად იბერიულ-კავკასიური მოდგმის დვალებით იყო დასახლებული ისტორიული დვალეთი (ბუდე დვალეთი) და თრუსოც, სადაც შემდეგ ოსები შემოსახლდნენ.

აღნიშნული ტერიტორია მასზე გამავალი უმთავრესი ტრანსკავკასიური კომუნიკაციებითურთ (არაგვის გზა, დვალეთის გზა და სხვა) უყოყმანოდ შეიძლება დახასიათდეს ევრაზიის შემდულაბეზელ მეზოზონად, იმიერ და ამიერ კავკასიის რეგიონებისა და მათზე ისტორიულად მიკონებული ჩრდილოური (ნომადური) და სამხრეთული (მაღალგანვითარებული მახლობელი აღმოსავლეთის) ცივილიზაციების შემაკავშირებელ იმ ლოკალურ სივრცედ, რომლის გამორჩეული სტრატეგიული მნიშვნელობა ნიადაგ წარმოადგენდა მსოფლიოს გეოპოლიტიკურ ანტურაჟში კავკასიის ოდინდელი და აწინდელი აქტუალობის უზრუნველმყოფელ უმთავრეს ფაქტორს. მეტად სიმპტომატურია, ის რომ თავის დროზე სწორედ ცენტრალურ კავკასიას დაებედა რუსეთის დიდმპყრობელურ ზრახვათა რეალიზაციის პლაცდარმად გადაქცევა, თუმცა ჩაჩნეთის ბოლოდროინდელი მოვლენები თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ კავკასიის სამარადისო პყრობის – „Владикавказ“-ის იდეამ სიმბოლური კრახიც ცენტრალურ კავკასიაში განიცადა.

ცენტრალური კავკასია ძველთაგანვე გვევლინება ეთნიკური მიქსაციის სანიმუშო რეგიონად, სადაც ფრიად შორეული წარსულიდან ჰქონდა ადგილი ინტენსიურ მიგრაციულ პროცესებს, ეგზოგენური (ჩრდილო ირანული და თურქული მოდგმის) ეთნიკური ელემენტის ინკორპორაციას და ადგილობრივ კავკასიურ ეთნოსუბსტრატზე დაფენების კვალობაზე კავკასიისათვის ახალი ეთნიკური ერთობების (ოსები, ბალყარელები, ყარაჩაელები) ფორმირებას. ამდენად, სრულიად ბუნებრივია ის, რომ სწორედ ცენტრალური კავკასია წარმოადგენს ეთნოგენეტიკური და ეთნოპოლიტიკური პროცესების იშვიათი სირთულით და მრავალფეროვნებით ღირსშესანიშნავ რეგიონს, სადაც ეთნოსის თეორიის გამოწვლილვითი დამუშავებისათვის აუცილებელი ფაქტობრივი მონაცემებიც საკმარისზე დიდი რაოდენობით მოიპოვება.

სამართლიანობა საჭიროებს ითქვას, რომ ცენტრალურ კავკასიაში მიმდინარე ეთნოისტორიული პროცესები სპეციალურ ლიტერატურაში მეტისმეტად ზერელედ ან უკიდურესად არაობიექტურად არის გაშუქებული. აღნიშნული რეგიონის ხეობებში მცხოვრებ ხალხთა, ტომთა თუ ეთნოტერიტორიულ ჯგუფთა ოდინდელი ლოკალიზაციის, ადგილმონაცვლეობისა და ეთნიკური ატრიბუციის საკითხების განხილვისას როგორც წესი, თავს იჩენს ტენდენციურობა, სქემატიზმი და საკმაოდ უხვი წერილობითი, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალით თვითნებური ვარიირების ერთობ არასახარბიელო პრაქტიკა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ბევრს სცოდავენ ის ავტორები, რომელნიც ეხებიან ცენტრალური კავკასიონის სანახებში ჩრდილოირანული მოდგმის სკვითების, სარმატებისა და ას-ალანების (ალან-ოსების) ინკორპორაციის და ოსი ხალხის „სამხრეთი შტოს“ ფორმირების საკითხებს. მათი მეცადინეობა იქითკენ არის მიმართული, რომ როგორმე დააძველონ ოსთა ეთნიკურ წინაპრებად შერაცხილ სკვით-სარმატ-ალანთა ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში დამკვიდრების დრო და შეძლებისამებრ შორს გადასწიონ ე. წ. „სამხრეთელ ოსთა“ კავკასიონის პირაქეთ კალთებზე განსახლების თარიღი, რაც, ცხადია, სამეცნიერო კვლევა-ძიების აშკარა იდეოლოგიზაციას მოწმობს და ქართველ ისტორიკოსთა საპასუხო ძალისხმევას მოითხოვს.

საკვლევი რეგიონის ხალხთა ეთნიკური ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების შესწავლა კარგახანია პოლიტიკური კონიუნქტურის წნეხშია მოქცეული და ცენტრალურ კავკასიაში მიმდინარე ზოგიერთი სავალალო პროცესის (ცალკეულ ეთნოსთა ძალდატანებითი დეპორტაცია და მათ სამოსახლო ტერიტორიაზე უცხო ეთნოსების დასახლება, ტერიტორიული დავის კერების ხელოვნური გაღვივება, ე.წ. ეთნოკონფლიქტების გამოწვევა რუსული divide et impera-ს პოლიტიკის ნაცადი ხერხით და ა. შ.) მეცნიერულ-თეორიულ

უზრუნველყოფას ისახავს მიზნად. ფაქტია, რომ მეცნიერთა შეუნიღბავი სუბიექტივიზმი ე. წ. ეთნოკონფლიქტების ძირითად დეტონატორად არის ქცეული.

ცხადია, შენიშნული ხარვეზები დროულ შევსებას მოითხოვს და ცენტრალურ კავკასიაში მიმდინარე ეთნოისტორიული პროცესების არაობიექტური გაშუქების უგვანო პრაქტიკასაც ბოლო უნდა მოელოს. დასახული ამოცანის გადანყვეტა კავკასიის თემატიკით მეტ-ნაკლებად დაინტერესებული ყველა სწავლულის, მათ შორის ქართველ მკვლევართა პირველრიგისეული მოვალეობაა.

ცენტრალური კავკასიის ისტორიის თემატიკიდან ნაშრომის პირველ თავში განხილულია ცნობები კავკასიისა და კავკასიელების შესახებ. დასაბუთებულია, რომ კავკასია მსოფლიო ანთროპოგენეტიკური პროცესის ერთ-ერთი უძველესი არიალი და ევრაზიული სუპერკონტინენტის ფრიად ეგზოტიკური რეგიონია, რომლის უზადო კულტურულ-ისტორიული სხეულის ყოველი ნაკვთი ათასწლეულების მანძილზეა ჩამოქნილი და დროის მოთხოვნებთან შეშვენებული. ის თავისი ბუნებრივი პირობების ნაირფეროვნებით, იშვიათი პოლიეთნიკურობით, არაჩვეულებრივი ეზოტერიკული ხიბლით, რელიგიური სიჭრელით, უმდიდრესი ისტორიული წარსულითა და განუმეორებელი ეთნოგრაფიული კოლორიტით ოდითგანვე წარმოადგენდა მრავალრიცხოვან მწერალთა, მოგზაურთა თუ სხვადასხვა პროფესიის სწავლულთა ცხოველი ინტერესის საგანს და მათი არაერთი თაობის შემოქმედებითი აზავთების უშრეტ წყაროს. ამიტომაცაა, რომ ანტიკური ეპოქიდან დღემდე კავკასია უცილობლად სარგებლობს დედამიწის ერთ-ერთი უმშვენიერესი კუთხის, სხვადასხვა მოდგმის ეთნოსების, კულტურული ტრადიციებისა და კონფესიების უნიკალური ნაზავ-ნაკრძალის მყარი რეპუტაციით.

მეორე თავში შესწავლილია ცნებების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ გენეზისი და სემანტიკური გრადაცია. აქ მიმო-

ხილული და შეფასებულია ქართულ-უცხოური წყაროები, რომლებშიც ეს ცნებები გვხვდება წყაროს ენისათვის დამახასიათებელი ფორმით, ქრონოლოგიური ჩარჩოებით და შინაარსობრივი დატვირთვით. ასევე დადგენილია აღნიშნული ცნებების გავრცელების არეალი, რისთვისაც ფართოდ არის მოხმობილი ტოპონიმიკური და ონომასტიკური მასალებიც. ხსენებული მონაცემების ანალიზის ფონზე კრიტიკულადაა შეფასებული სხვადასხვა ეპოქის ავტორთა შეხედულებები.

მომდევნო მესამე თავი მიეძღვნა ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში მრავალგზის ხსენებულ „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხებს. კრიტიკულად არის შეფასებული იმ ავტორთა ნაშრომები, რომელნიც აღნიშნულ ტერმინს მაინცდამაინც ცენტრალური კავკასიონის სანახების ვაინახურ ტომთა დაჯგუფებაზე ტრადიციულად მიმაგრებულ ეთნონიმად ახასიათებდნენ, ან კიდევ ისეთ სურათს ხატავდნენ, თითქოს ძალზე შორეული წარსულიდან „კავკასიანებად“ იწოდებოდნენ საკვლევე რეგიონის მკვიდრნი კავკასიონის ორივე კალთაზე ვითომდა ოდითგანვე მცხოვრები მთიელი ოსების ჩათვლით. პირველწყაროთა ანალიზის საფუძველზე დამტკიცებულია, რომ ძველქართული წყაროების „კავკასნი“, და „კავკასიანნი“, „მთიული“//„მთეული“-ს ტიპის შემკრებლობით სახელწოდებას წარმოადგენს და ის მოკლებულია ერთ რომელიმე ცალკე აღებულ ეთნოსზე ან ეთნიკურ ჯგუფზე მიმაგრებული ტერმინის მნიშვნელობას. რაც შეეხება ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკური სქემის თვითნებური ინტერპრეტაციისა და „კავკასიანთა“ და „ოვსთა“ შორის XI ს-ის მემატიანის მიერ გავლებული ეთნიკური ზღვარის ნაშლის ცდებს, რასაც სულ უფრო ხშირად ვხვდებით თანამედროვე ოსურ ისტორიოგრაფიაში, ეს კავკასიის რეგიონში ოსთა ავტოქტონურობის თვალსაზრისის დანერგვის უახლეს ტენდენციას უკრავს კვერს. მიღებული დასკვნები მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს ცენტრალური

კავკასიონის ძველთაძველ მკვიდრთა – დვალთა ეთნიკური ატრიბუციისა და ოსებთან მიმართების პრობლემების შეძლებისამებრ უცდომელად გაშუქებას, ვინაიდან ვახუშტი ბაგრატიონი დვალეებს სწორედ ოსების მიერ XV ს-ში „დაპყრობილ“ და შემდგომში ასიმილირებულ კავკასიური მოდგმის ტომად („კავკასთა ნათესავნი არიან დვალნი“) მიიჩნევს.

მეოთხე თავში შესწავლილია ცენტრალური კავკასიონის ეთნიკური გეოგრაფია ძვ. წ. I ს-ის მიწურულიდან ვიდრე ახ. წ. VII ს-მდე. სტრაბონის (ძვ. წ. I ს. ბოლო ახ. წ. I ს. დასაწყ.), პლინიუს უფროსის (I ს.), პტოლემეოსის (II ს.) თხზულებებსა და VII ს-ის სომხურ „გეოგრაფიაში“ დაუნჯებული ცნობების შეჯერების საფუძველზე მოცემულია საძიებელ რეგიონში დოკუმენტურად ცნობილი სხვადასხვა ტომების თუ ტერიტორიული ჯგუფების განსახლების სურათის რეგენერაციისა და ზოგიერთი ეთნიკური ერთეულის (მაგ.: თალების და უალების) ახლებური ლოკალიზაციის ცდა. ამასთან ერთად, საგანგებო მსჯელობის საგნად არის ქცეული სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ის ფრაგმენტი, სადაც მთიელი იბერები „სკვითების“ და „სარმატების“ მეზობლებად და ნათესავებად არიან წარმოდგენილნი. ბერძენი ავტორის აღნიშნული ცნობის ზედმინევნით ზუსტი ინტერპრეტაციის მიზნით ახსნილია ეთნონიმების „სკვითის“ და „სარმატის“ სემანტიკა და დადგენილია ამ ტერმინების შინაარსი სტრაბონის თანამედროვე კავკასიის ეთნიკურ-გეოგრაფიულ ანტურაჟთან მიმართებაში. კვლევის შედეგად გარკვეულია, რომ ცალკეულ ოს და რუს სწავლულთაგან ფრიად ნასათუთევი ეს ცნობა პრაქტიკულად არაფერს ლაპარაკობს ცენტრალური კავკასიონის მაღალმთიან ზოლში ჩრდილოირანული მოდგმის სკვით-სარმატთა ძველთაგანვე განსახლების და შიდა ქართლის მთიანეთში ე. წ. სამხრეთელ ოსთა ეთნიკური წინაპრების ძვ. წ. I ს-ის მიწურულისათვის დამკვიდრების სასარგებლოდ. მაშასადამე, სტრაბონის

თხზულების მითითებული ფრაგმენტით გაუთავებელ სპეკულაციას ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დაესვას წერტილი.

მეხუთე თავში განხილულია ცენტრალური კავკასიონის მაკრო-ფერდობზე ქართველური მოსახლეობის გავრცელების პრობლემის ერთი საგულისხმო ასპექტი – აწინდელი ბალყარეთის მიწა-წყალზე სვანთა ოდინდელი განსახლების საკითხი. წერილობითი, ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალების შესწავლით გარკვეულია, რომ ხსენებულ რეგიონში სვანური ეთნოსუბსტრატის არსებობა არავითარ ეჭვს არ შეიძლება იწვევდეს, საიდანაც ლოგიკურად გამომდინარეობს დასკვნა კავკასიონის პირიქით კალთებზე ქართველური ეთნიკური ელემენტის ინფილტრაციის საკმაოდ ინტენსიური ხასიათის შესახებ. შესაბამისად, კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის წარმოდგენა ქართველური მოსახლეობის გავრცელების ჩრდილოეთ მიჯნად საკმაოდ იოლად დასაძლევ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სტერეოტიპად შეიძლება ჩაითვალოს.

მეექვსე თავში გაშუქებულია V-VII სს-ის წერილობით წყაროებში არაერთგზის ხსენებულ „ჰონთა“ ეთნიკური ვინაობის და ლოკალიზაციის საკითხი. დადგენილია, რომ თურქული მოდგმის „ჰონთა“ ვაინახებად გააზრებას და მათ საბინაო ადგილად ხევსურეთის წარმოდგენას, რასაც მიზანშეწონილად თვლის ერთ-ერთი რუსი მკვლევარი, არავითარი საფუძველი არ გააჩნია. ვითარების ესოდენ მცდარი შეფასება საქართველოში ვაინახთა გადმოსახლების და განსახლების საკითხის უკიდურესად ტენდენციური და ამასთანავე ზერელე გაშუქების ერთ-ერთ (და არა ერთადერთ) თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს.

იმის გამო, რომ წიგნი ეძღვნება ცენტრალური კავკასიის ისტორიის პრობლემების შესწავლას, მიზანშეწონილად მივიჩნიე აქვე შემეტანა გამოკვლევები არაკავკასიური მოდგმის, მაგრამ „გაკავკასიელებულ“ ოსთა შესახებ, რაც მოიცავს რო-

გორც ზოგად მონაცემებს ამ ხალხის შესახებ, ისე კონკრეტული საკითხების ძიებას ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ სექტორში ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ შექმნის ისტორიიდან და საქართველოსათვის ისეთი ამაზრზენი მოვლენის შესახებ, როგორიცაა ლეკიანობის ანალოგიური ოსიანობა.

საჭიროდ ჩავთვალე აქვე საგანგებოდ განმეხილა გერმანელი მეცნიერის ი. გიულდენშტედტის ცნობები კავკასიის ხალხთა შესახებ იმ მოტივით, რომ ის იყო XVIII საუკუნის ერთ-ერთი მემამულის, რომელმაც ზოგიერთი უმართებულო და ტენდენციური შეხედულების მიუხედავად, მნიშვნელოვანი ფაქტობრივი მონაცემებით საგრძნობლად გააფართოვა კავკასიის ხალხთა მრავალმხრივი შესწავლის შესაძლებლობა.

წიგნში შეტანილი საკითხების კვლევას საფუძვლად დაედო ქართულსა და სხვა ენებზე არსებული წერილობითი წყაროები, სპეციალური ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შრომები, სხვადასხვა ეპოქის მოგზაურ-დამკვირვებელთა ცნობები, ლინგვისტურ ძიებათა შედეგები, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული, ტოპონიმიკური და ონომასტიკური მონაცემები.

I. კავკასია და კავკასიელები

შესავალში ითქვა და განმეორებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ კავკასია (ბერძ. Καυκασος, ლათ. Caucasus, ფრანგ. Caucase, ინგლ. Caucasus, გერმ. Kaukasus, რუს. Кавказ, თურქ. Kafkasya, სომხ. Կովկասი და ა. შ.) მსოფლიო ანთროპოგენეტიკური პროცესის ერთ-ერთი უძველესი არეალი და ევრაზიული სუპერკონტინენტის ფრიად ეგზოტიკური რეგიონია, რომლის უზადო კულტურულ-ისტორიული სხეულის ყოველი ნაკვთი ათასწლეულების მანძილზეა ჩამოქნილი და დროის მოთხოვნებთან შეშვენებული. ის თავისი ბუნებრივი პირობების ნაირფეროვნებით, იშვიათი პოლიეთნიკურობით, არაჩვეულებრივი ეზოტერიკული ხიბლით, რელიგიური სიჭრელით, უმდიდრესი ისტორიული წარსულითა და განუმეორებელი ეთნოგრაფიული კოლორიტით ოდითგანვე წარმოადგენდა მრავალრიცხოვან მწერალთა, მოგზაურთა თუ სხვადასხვა პროფესიის სწავლულთა ცხოველი ინტერესის საგანს და მათი არაერთი თაობის შემოქმედებითი აზავთების უშრეტ წყაროს. ამიტომაცაა, რომ ანტიკური ეპოქიდან დღემდე კავკასია უცილობლად სარგებლობს დედამიწის ერთ-ერთი უმშვენიერესი კუთხის, სხვადასხვა მოდგმის ეთნოსების, კულტურული ტრადიციებისა და კონფესიების უნიკალური ნაზავ-ნაკრძალის მყარი რეპუტაციით.

გერმანელი მეცნიერის იოჰან ანტონ გიულდემშტედტის (1745-1781 წწ.) თქმით „კავკასია მოიცავს ფართობს დასავლეთით შავსა და აღმოსავლეთით კასპიის ზღვებს შორის; იგი უძველესი დროიდანაა ცნობილი ფიზიკურ და პოლიტიკურ მსოფლიო აღწერილობაში, ისტორიაში და ასევე ლეგენდებში... იგი აქამდე ძირითადად ისევე უცნობი იყო, როგორც განთქმული“.

გამოჩენილი ისტორიკოსისა და საზოგადო მოღვაწის დიმიტრი ბაქრაძის წიგნში – „არქეოლოგიური მოგზაურობა

გურიასა და აჭარაში" (1878 წ.) ეკითხულობთ: „კავკასიის მხარე მეცნიერული თვალსაზრისით უდაოდ დედამიწის უმშვენიერეს კუთხედ უნდა ვცნოთ. მისმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ ევროპისა და აზიის შესაყარზე, ნაირგვარმა კლიმატურმა პირობებმა, მდიდარმა მცენარეულმა და მინერალურმა სამყარომ, ეთნოგრაფიულმა და ისტორიულმა ნიშანდობლივმა თავისებურებამ – ყოველივე ამან შეუძლებელია უაღრესი ინტერესი არ აღგვიძრას. და, ალბათ, არსად ასე მკაფიოდ არ შენახულა შორეული წარსულის კვალი“...

„მინიერი სამოთხე“, „მსოფლიოს ერთ-ერთი უდიდებულესი კუთხე“, „ადამისა და ევას დაბადების ადგილი“, „ამქვეყნიური ედემი“, „ქვეყნიერების მკაცრი მეუფე“, „დასახლებული მსოფლიოს ნაპირყური“, „დედამიწის ზურგზე ყველაზე ცნობილი მთა“, „გამაოგნებელი სილამაზის კუთხე“, „იდუმალებით მოცული ქვეყანა“, „მრისხანე მთა“, „ფანტასტიკური მხარე“, „პრომეთეს სისხლით მოსხურებული მიუვალი კლდე“, „კაცობრიობის აკვანი“, „აღმოსავლეთის გუშაგი“, „ღმერთებისა და ადამიანების ისტორია“, „აზიისა და ევროპის ტომებზე მოფენილი სიმშვენიერის ფიალა“, „უკიდევანო თავისუფლების, ამოუწურავი პოეზიის, მღუღარე ყოფისა და თამამი ოცნების მხარე“, „ევროპისა და აზიის საზღვარი“, „ბედითი ხიდი ხალხებისა“, „პოეზიისა და მუზეუმების სამშობლო“ – აი მოკრძალებული ნუსხა კავკასიონის ვეება მთაგრეხილისადმი და, საერთოდ, მთელი კავკასიისადმი მიძღვნილი იმ კაზმული გამონათქვამებისა, რომლებითაც ასე დაყურსულია I-XX სს-ის მხატვრული თუ სამეცნიერო-პოპულარული ლიტერატურა.

გერმანელი მწერლის ფ. ბოდენშტედტის (1819-1892) სიტყვით „ერთად აღებული ევროპის მთიანეთი ისეთ მომაჯადოებელ გავლენას ვერ ახდენს მნახველზე, როგორც დიდებული და მშვენიერი კავკასიონი“. მისი თანამემამულე ფ. ჰოლდერლინი (1770-1843) კი უფრო ადრე წერდა:

„მაგრამ მე მაინც კავკასია მეპრიანება!

რადგან ამბად გამიგონია, რასაც დღესაც მალვით

ჰყვებიან:

იქ პოეტები, მერცხლებივით გაღალეხულნი,
თავისუფლად დანავარდობენ...”

როგორც XIX ს-ის ინგლისელი მოგზაური ე. სპენსერი დაასკვნის, სწორედ კავკასიაშია „გაერთიანებული ყოველივე ის, რაც ადამიანს ალაფრთოვანებს და შემოქმედებით ძალას ჰმატებს – ნაზი და ლამაზი, რომანტიკული და დიდებული”.

კავკასიონის გრანდიოზული ხედის თვითმხილველის პირველი შთაბეჭდილებებია ასახული ა. დიუმას შემდეგ სტრიქონებშიც: „ჩვენს წინაშე გადაიშალა კავკასიონის დიადი ჯაჭვი, მყინვარწვერიდან იალბუზამდე... ჩვენ ერთხანს მდუმარედ ვიდექით ამ ღვთაებრივი პანორამის წინაშე. ეს არ ჰგავდა არც ალპებს, არც პირინეებს, ეს არ ჰგავდა არაფერს იმას, რაც უკვე ნახული გექონდა, ან რასაც ჩვენი მეხსიერება მოგვაგონებდა, რაზეც ჩვენს წარმოდგენას ოდესმე უოცნებია. ჩვენს თვალწინ იყო კავკასიონი, ესე იგი ის თეატრი, სადაც პირველმა ანტიკურმა დრამატულმა პოეტმა თავისი პირველი დრამა დადგა, რომლის გმირი ტიტანია, ხოლო მსახიობები – ღმერთები!.. ახლა გასაგებია, რატომ ჩამოიყვანეს ადამიანთა მოდგმა ბერძნებმა ამ საუცხოო მწვერვალებიდან. აი, ამაშია ისტორიული ქვეყნების უპირატესობა უცნობ ქვეყნებთან. კავკასია ისტორიაა ღმერთებისა და ადამიანებისა...”

კავკასიის ბუნების სიდიადით მონუსხული მ. ლერმონტოვი 1833 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ თავის წერილში ს. რაევსკის მეგობრულად ჩააგონებდა: „თუ შენ გაემგზავრები კავკასიაში, დარწმუნებული ვარ, რომ ეს შენ დიდ ფიზიკურ და ზნეობრივ სარგებელს მოგიტანს. შენ იქედან პოეტი დაბრუნდები”. ლ. ტოლსტოი 1851 წელს ასე სვამდა საკითხს: „არ ვიცი წარმოადგენს თუ არა კავკასია შთაგონების ქვეყანას, მაგრამ ის უეჭველად არის სიყვარულის ქვეყანა”. ნ. ბობრინ-

სკი კი თავის სამეცნიერო-პოპულარულ წიგნში „სსრკ-ის ცხოველთა სამყარო და ბუნება“ (1949 წ.) თამამად შენიშნავდა: „...ჩვენს კავშირში კავკასიისხელა, შედარებით მცირე, ფართობზე ვერსად შეხვდებით ესოდენ მრავალფეროვან ბუნებას“.

მრავალრიცხოვან უცხოელ დამკვირვებელთა აღტაცებას იწვევდა აგრეთვე კავკასიის ისტორიული სიძველეები და მოზაიკური ყოფითი კულტურა, ადგილობრივ მკვიდრთა ფიზიკური სილამაზე და სულიერი მხნეობა, მათი საზოგადოებრივი ცხოვრების მარეგულირებელი თავისთავადი ეთიკური ნორმები და დაუნერვლი კანონებით შენივთებული უმტკიცესი ზნეობრივი კოდექსი, ჟამთა უღმობელ სრბოლაში გამობრძმედილ ფასეულობათა უცვეთი სისტემა და ნაირგვარი წესჩვეულებები. ისინი საგანგებოდ უსვამდნენ ხაზს კავკასიის ამა თუ იმ ქვეყნის (მეტადრე საქართველოსა და სომხეთის) უაღრესი კულტუროსნობისა და კავკასიური ცივილიზაციის უნიკალურობის ფაქტს, ხოლო ცალკეული რუსი ავტორები გულწრფელად აღიარებდნენ, რომ სწორედ თვალწარმტაც კავკასიურ სამყაროსთან ზიარებამ და კავკასიის ამაყ შვილებთან ურთიერთობის მდიდარი გამოცდილების დაგროვებამ დიდად შეუწყო ხელი მათი ინტელექტუალური პოტენციის ამაღლებას (უფრორე მწერლური ნიჭის გაფურჩქვნას) და რუსული ეთნოცენტრიზმის არნახულ გაძლიერებას.

საქართველოზე – სრულიად კავკასიის ამ უმყარეს ისტორიულ-გეოგრაფიულ დედაბოძზე – უზომოდ შეყვარებული და მისი ბედუკუდმართობით გულმოკლული იტალიელი სწავლულ-მისიონერი დონ კრისტოფორო დე კასტელი XVII ს-ში ასეთი ამაღლებულ სტრიქონებს უძღვნიდა თავის სათაყვანებელ ქვეყანას: „... ეჰ, ვუმზერ საქართველოს და გული ცრემლებით მევსება, უნინ დედამინის სამოთხე რომ იყო, იგი კენესის ქაოსად გადაქცეულა. იმ ადამიანებზე ვტირი, რომლებიც ჩემი ქრისტეს დროისათვის შეუპოვარნი და ძალიან

მამაცი მებრძოლნი... იყვნენ და ახლა ეშმას მონებენ. საქართველოს იმ მიწას ვტირი, რომელიც მისი ბატონების მკვებავი, ალთქმული წმინდა ქვეყანა და ქრისტეს მიმბაძველი იყო; ახლა კი ტაძრის საძოვარზე ნარ-ეკალი გაზრდილა. იმ ქვეყანას ვტირი, რომლის მცხოვრებლებმა ქვეყნიერება განანათლეს, ახლა კი სიბეცისა და ბნელეთის დასაბამი გამხდარა. იმ ქვეყანას ვტირი, რომელმაც ანტიკური ბერძნული სიბრძნე წარმოშვა, ახლა კი უვიცობის წყარო გამხდარა..."

1913 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემული ვრცელი ნაშრომის „კავკასიის ნარკვევების“ ავტორის ე. მარკოვის თქმით „კავკასიის ისტორიის ჩასახვა და განვითარება ჯერ კიდევ მაშინ მომხდარა, როდესაც ევროპის უძველესი ხალხები და თავად ევროპა ხსენებაშიც არ ყოფილან“.

გერმანელი არქეოლოგის ი. ვინკელმანის (1717-1768) საკმაოდ ექსპრესიული განცხადებით, „ამჟამადაც ხომ არსებობს ხალხი დედამიწის რომელიმე კუთხეში, სადაც რაკილა ყველა ლამაზია, ამიტომ სილამაზე უპირატესობად არ მიიჩნევა. მოგზაურები ერთხმად ამბობენ ამას ქართველებზე... ასეთი მოწმენდილი ცა ხელს უწყობს ულამაზესი და ტანკენარი ადამიანების გაჩენასა და ზრდა-განვითარებას, რომელთა იერი პირწმინდად ესადაგება მათსავე თანდაყოლილ ზნეობას. ამ მოსაზრებას სავსებით ადასტურებს ლამაზი ადამიანების ქვეყანა – საქართველო, რომელიც ასეთ ნაყოფიერებას მოკრიალეზულ და უღრუბლო ზეცას უნდა უმადლოდეს“.

გენიალური მოაზროვნის ი. კანტის (1724-1804) მითითებით „ყველა ევროპელი მოგზაური, ვინც კი ჩერქეზეთსა და საქართველოში ყოფილა, ერთხმად აღიარებს ჩერქეზი და ქართველი ქალიშვილების სილამაზესა და მომხიბვლელობას. თურქები, არაბები და სპარსელები იზიარებენ ამ მოსაზრებას, რადგან გულით სწადდათ თავიანთი ხალხი ქართველთა სისხლით გაეკეთილშობილებინათ, რასაც სპარსულმა რასამ მიაღწია კიდევაც“.

ა. დიუმას აზრით „ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ კავკასიის ხალხები თითქმის უკლებლივ უგუნურობამდე მამაცნი არიან“.

კავკასიელთა (კერძოდ ჩერქეზთა) შესახედაობით მოხიბლული ა. ბესტუჟე-მარლინსკი 1831 წელს წერდა: „... რა გითხრათ კავკასიის ტომების შესახებ?... მათ დიდებული გარეგნობა აქვთ. განსაკუთრებით ჩერქეზები გამოირჩევიან თავისი ახოვანებით. ნაბიჯს გადადგამს იგი თუ შედგება – ესაა აიაქსის ან აქილევსის მოდელი. განგმირავი მზერა, წერნეტი ტანი, თეატრალური სიარული: ყველაფერში მჟღავნდება ძალა და თავისუფლება“.

XIX ს-ის ფრანგი ეთნოლოგის, რასობრივი თეორიის მე-საძირკვლის შ. გობინოს ლაკონური განმარტებით „საქართველოს დასავლეთში, რიონის ხეობაში, ქართული ტიპი ულამაზესია მსოფლიოში“.

გ. სპენსერის სიტყვით კავკასიაში სახლობს „მამაცი, თავისუფლებისმოყვარე, მიმზიდველი და ალბათ, მსოფლიოში უძველესი ხალხი“, რომელსაც „თავისი ქვეყნის დამოუკიდებლობა ურჩევნია უცხოელების ოქროს და მშობლიურ მთებსა და თავისუფლებას ამჯობინებს უცხოელების მიერ შემოთავაზებულ სიმდიდრესა და ბრწყინვალეობას... აქ მოსახლე ტომები ის ხალხია, ვისთვისაც სამშობლოს სიყვარული ყველაზე უძვირფასეს გრძნობას წარმოადგეს, რომლებიც თავისუფლებისათვის გამუდმებულ ომებში არ იშურებენ არც სულს, არც ხორცს...“

დონ კრისტოფორო დე კასტელი პარალელს ავლებს ქართველი და ევროპელი ქალების ჩაცმულობას შორის და მკითხველს ასეთნაირ ჩანაწერს უტოვებს: „შეხედეთ ქართველი ქალების სადა ჩაცმულობას, ჩვენი ქალების შესარცხვენად, რომელნიც ფუქსავატნი და თავშეუკავებელნი არიან“.

ე. მარკოვის შეხედულებით „კავკასიელი ბევრად უფრო ლაზათიანად იმოსება, ვიდრე ევროპელი, შეხედეთ მთიელს.

ისინი წარმოსადეგი, ბრგე ადამიანები არიან, რომელთა ტან-საცმელი არ ფარავს არც მათ სიმაღლეს და არც მათ ტანადობას. კავკასიურ ტანსაცმელში გამოწყობილნი, გეგონებათ, ყველანი ვაჟკაცებია, ყველანი მარჯვენი და გამბედავნი. ესაა სამოსელი ადამიანისა, რომელიც აღსავსეა სიამაყითა და საკუთარი ღირსების გრძნობით".

ბ. ბოროზდინის აღიარებით „... კავკასიის მკვიდრნი და განსაკუთრებით მაშინდელნი (იგულისხმება მ. ვორონცოვის მთავარმართებლობის დრო – ვ. ი.), ისეთი ზრდილნი და თავდაჭერილნი იყვნენ, რომ ჩვენ, რუსებს ბევრ რაშიმე შეგვეძლო მათთვის მიგვებაძნა“-ო.

1904 წელს გამოცემულ ნიგნში „დამორჩილებული კავკასია“ ეხვდებით შემდეგ ლაპიდარულ ფორმულირებას: „... კავკასიაში ადამიანები შეეჩვივნენ რუსეთის სიყვარულს... კავკასია რუსეთისათვის წარმოადგენდა სარინ სარკველს, რომლითაც ხდებოდა მისი მოჭარბებული სახალხო ძალების გახარჯვა“.

ბ. ბელინსკის თქმით „კავკასიას თითქმის დაებედა ქცეულიყო ჩვენი პოეტური ტალანტების აკვნად, მათი მუზის შთამაგონებლად და გამზრდელად, მათ პოეტურ სამშობლოდ“.

ცხადია, კავკასიისა და კავკასიელების მისამართით გამოხვენილი ასეთი შთამბეჭდავი დითირამბების ფონზე არაფერია საკვირველი იმაში, რომ დროთა განმავლობაში ცნებები – „კავკასია“ და „კავკასიელი“ ბუნების ზღაპრული სიმშვენიერისა და რასობრივი სინატიფის ერთგვარ სიმბოლოებად იქცა.

შედარებითი ანატომიის ერთ-ერთმა მესაძირკველმა იოჰან-ფრიდრიხ ბლუმენბახმა (1752-1840) ადამიანთა მოდგმის რასობრივი პარციაციის თეორიის დამუშავებისას თავის დროზე დაბეჯითებით სცადა ტერმინის კავკასიური რასის (*Varietas Caucasica*) ხმარებაში დანერგვა და ევროპის კონ-

ტინენტის ხალხებთან, აგრეთვე სამხრეთ აზიისა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკის მოსახლეობასთან მისადაგებული ანთროპოლოგიური ცნებების დონეზე მისი აპრობირება. აღნიშნულ სახელდებას მეცნიერმა საფუძვლად დაუდო არა კავკასიის რეგიონის ნებისმიერი გააზრება მისთვის საინტერესო რასის პირველსაცხოვრისად ან არიული ცივილიზაციის აკვნად, არამედ იმის მტკიცე რწმენა, რომ სწორედ კავკასიაში მცხოვრები ტომები წარმოადგენდნენ თეთრი რასის ყველაზე უფრო სუფთა და დახვეწილ ტიპოლოგიურ ვარიანტს. მართალია, ი. ბლუმენბახისეულ ნომინანტს სულ მალე შეენაცვლა ფრ. მიულერის მიერ შემოთავაზებული ტერმინი **ხმელთაშუა ზღვის რასა (Mithellandische Rasse)**, რაც XIX ს-ის ეთნოლოგთა უმრავლესობამაც გაითავისა (პეშელი, ჰელვალდი და ა. შ.), მაგრამ სამაგიეროდ, ცნება კავკასიური რასა ცალკერძ გაიზიარა გენიალურმა გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელმა (1870-1831), რომელიც კავკასიის ხალხის შესახებ საგანგებოდ შენიშნავდა: „მხოლოდ კავკასიის ხალხში აღწევს სული თავის აბსოლუტურ მთლიანობას, ერთიანობას საკუთარ თავთან, აბსოლუტურ დამოუკიდებლობას... აღწევს თვითგამორკვევას, თვითგანვითარებას და ამით წინ მიჰყავს მსოფლიო ისტორია. მსოფლიო ისტორიაში პროგრესი მხოლოდ კავკასიის რასის წყალობით ხდება“. მოგვიანებით „პოლიტიკური ანთროპოლოგიის“ სკოლის ცალკეულმა წარმომადგენლებმა რასისტული კონცეფციების გამოხვეწისას ტერმინი „კავკასიური“ ფაქტობრივად „ევროპეოიდულის“ ან „არიულის“ სინონიმად აქციეს და ე. წ. „კავკასიური რასის“ ყველაზე უფრო სრულყოფილ ნაირსახეობად ჩრდილოევროპული (ან „გერმანული“) გამოაცხადეს. გერმანელმა კარლ რიტერმა კავკასიას „კაცობრიობის აკვნის ფრიად საპატიო სახელიც დაანათლა, ხოლო რუსმა დიმიტრი ანუჩინმა იგივე რეგიონი ე. წ. „თეთრი რასის“ დაბადების ადგილად გამოაცხადა.

მართალია, დამონმებული მტკიცებებისადმი ზედმინე-
ნით რაციონალური მიდგომა მათ საკმაოდ ძნელად შესაწყნა-
რებელს ხდის და ზოგიერთი მათგანი რამდენადმე გულუბრყ-
ვილოდაც კი ჟღერს, მაგრამ კავკასიის ზოგადსაკაცობრიო
მნიშვნელობის ნამეტანი გამუქების ხაზგასმულ ტენდენციას,
უნდა ვაღიროთ, მაინც გააჩნია სათანადო ისტორიული მოტი-
ვაცია და თავისი შინაგანი ლოგიკაც.

ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, კავკასია ხომ იმ ფი-
ზიკურ-გეოგრაფიულ არეალთან არის ტერიტორიულად მი-
კონებული, სადაც ძველი ალექსის თანახმად, კაცობრიობის
ფიზიკური ევოლუციის ეპიგენეტიკურ პროცესს მიეცა გასა-
ქანი. აკი ბიბლიური ვერსიით სწორედ კავკასიის სამხრეთ ნა-
პირყურებთან აღმართული დიდი არარატის (სომ. „მასისის“;
სპარს. „კოხ-ი-ნუ-ს“ ე. ი. „ნოეს მთის“) მწვერვალზე დაებედა
დავანება ადამიანთა მოდგმის მხსნელად განჩინებული ნოეს
კიდობანს. ძველ ბერძენთა წარმოდგენით, მაინცდამაინც კავ-
კასიონის ერთ-ერთ პირქუშ კლდეზე იქნა მიჯაჭვული ზევსის
მიერ ტიტანი პრომეთეც, რომელიც ათასი წლის შემდეგ გმი-
რმა ჰერაკლემ გამოიხსნა. იმავე კავკასიის შავი ზღვის სანაპი-
როსკენ მოილტვოდნენ შორეულ წარსულში ლეგენდარული
არგონავტები, რომელთაც ზღაპრული სიმდიდრით სახელგან-
თქმული კოლხეთიდან (დას. საქართველო) ოქროს სანმისი გა-
იტაცეს ტრუას ომის წინარე ხანის ელადაში. კავკასიური თე-
მის ოდინდელ პოპულარობას განაპირობებდა აგრეთვე ანტი-
კური ეპოქის ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული შე-
ხედულებები კავკასიონზე, როგორც „ყველაზე ვრცელ და მა-
ღალ მთაზე“, „ევროპისა და აზიის გამმიჯნავ ყელზე“, ეთნო-
გენეტიკური კონცეფციები კოლხებისა და ეგვიპტელების,
აღმოსავლეთის (ე. ი. კავკასიის) და დასავლეთის (ე. ი. პირე-
ნიის ნ-კ-ის) იბერების პირდაპირი ნათესაობის შესახებ და ა. შ.

შემთხვევითი არაა ისიც, რომ ძველი ბერძენი, რომელი,
სპარსელი თუ არაბი ავტორები კავკასიონის ქედს აღმოსა-

ვლეთ ევროპის აგრესიული ნომადური სამყაროსა (ე. ნ. „გოგის და მაგოგის“ ან „იაჯუჯის და მაჯუჯის“ კაცთ მოძულე მოდგმისა) და მაღალგანვითარებული წინააზიური ცივილიზაციის გამმიჯნავ ბუნებრივ ზღუდედ განიხილავდნენ, ხოლო კავკასიონის კლდეკარების საიმედოდ ჩარაზვას და ჩრდილოეთის მრისხანე ურდოების სამხრეთისკენ გამოჭრის მუდმივი საფრთხის აღკვეთას ალექსანდრე მაკედონელის უდიდეს პიროვნულ დამსახურებად თვლიდნენ. ასევე მეტად სიმპტომატურია, რომ ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებშიც კავკასიონის ჩრდილოეთით გადაჭიმული უკიდევანო ტრამალები სახელდებულა ბნელეთად ან ჩრდილოჲსად, „სადა-იგი არს სადგური და საბარაკე ძეთა მაგოგისთაჲ“. როგორც ჩანს, სწორედ „ბნელეთის“ მხრიდან მოწოლილ ნომადებთან ურთიერთობის ისტორიული გამოცდილების უთვალსაჩინოეს ლექსიკურ რემინისცენციას წარმოადგენს ქართული სიტყვა **ველურიც**, რომლის უარყოფითი სემანტიკური ნიუანსი უთუოდ იმიერკავკასიის **ველის ხალხის** მკაცრ ბუნებასა და მანკიერ ზნეზე ოდინდელი დაკვირვების კანონზომიერი შედეგია.

კავკასიის მდებარეობამ ევროპისა და აზიის შესაყარზე და მისმა გამორჩეულმა სატრანზიტო ფუნქციამ განაპირობა ის, რომ იგი ყოველთვის წარმოადგენდა მსოფლიოს გეოსტრატეგიული ანტურაჟის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და უაღრესად აქტუალურ რეგიონს, სადაც საუკუნეების მანძილზე ადგილი ჰქონდა დასავლეთის და აღმოსავლეთის ეთნოკულტურული წრეების თუ კომფესიური სისტემების ურთიერთშერწყმას, ევროპის თუ აზიის მძლავრ იმპერიათა ინტერესების ურთიერთშეჯახებას. კავკასიის ისტორიული ევოლუციის მთელ მანძილზე ძნელია ისეთი ქრონოლოგიური პერიოდის მიკვლევა, როდესაც მსოფლიო რეზონანსის მქონე ესა თუ ის მოვლენა მეტ-ნაკლები სიმძაფრით კავკასიას არ შეხებოდეს. ფაქტია, რომ კავკასია, ვითარცა დასავლურ და აღმოსავლურ ცივილიზაციათა შემაერთებელი ხიდი, ყოველთვის წარმოად-

გენდა ომიანობის და პოლიტიკური დაძაბულობის ეპიცენტრს. ჩრდილოეთიდან მოძალებული კიმერიელების, სკვითების, სარმატების, ას-ალანების (ალან-ოსების), ჰუნების, ბულგარების, ხაზარების, ყივჩაყების და სხვა მომთაბარეების გამანადგურებელი შემოსევების გარდა, ის ნიადაგ წარმოადგენდა აქემენიდური, სასანიდური, სეფიანთა ირანის, ბერძენ-მაკედონელთა, რომაელთა, პონტოელთა, ბიზანტიელთა, არაბთა, თურქ-სელჩუკთა თუ თურქ-ოსმალთა და რუსეთის მიზანმიმართული აგრესიის ობიექტს და მათი გეოპოლიტიკური მადის აღმძვრელ რეგიონს. ეს ტენდენცია აკი, ახალი და უახლესი ისტორიის მთელ მანძილზეც იშვიათი სისავსით იჩენს თავს.

ცხადია, ყოველივე წინთქმულის გათვალისწინებით, აღარაფერია უჩვეულო იმაში, რომ კავკასია სხვადასხვა ერების და კულტურების უზადო შენაზავად იქცა, სადაც ეთნიკური მიქსაციის პროცესსაც იმთავითვე ფართო გასაქანი მიეცა.

როგორც თავის დროზე ალ. დიუმა წერდა: „თუ კავკასიის ისტორიას თვალს ჩავანვდნით, უპირველეს ყოვლისა, წარმოგვიდგება გიგანტური მთაგრეხილი, რომლის ხეობებში თავს აფარებს ყველა ჯურისა თუ ეროვნების დევნილი და გადმოსახლებული. ბარბაროსთა: ალანების, გოთების, ავარების, ჰუნების, ხაზარების, სპარსელების, მონგოლების, თურქების ყოველ ახალ მოქცევაზე ცოცხალი ტალღები ეხეთქებიან კავკასიონის ფერდობებს, შემდეგ რომელიმე ხეობაში შედიან, იქ ჩერდებიან, ისადგურებენ, ახალი ხალხი სხვა ხალხში ირევა, ახალი ერი სხვა ერში ითქვიფება. ჰკითხეთ კავკასიის ხალხთა უმრავლესობას, ვისი შთამომავლები არიან და დარწმუნდებით, რომ თვითონაც არ იციან... თუ მოისურვებთ გაიგოთ, რამდენ სხვადასხვა ტომს შეადგენს კავკასიის ხალხი დაწყებული აფშერონის კონცხიდან ტამანის ნახევარკუნძულამდე, გიპასუხებენ: იმდენი, რამდენიც მაისის განთიადზე ჩვენი ველების ბალახზე ნამი ციმციმებს, ან რამდენი ქვიშის

მარცვალსაც აშლის დეკემბრის ქარიშხალიო. ისინი არ ტყუი-
ან, როცა მათი მთაგრეხილების ნაოჭებს თვალს აყოლებ, თავ-
ბრუ გეხვევა, როცა მათ ტომებად დაყოფილ სხვადასხვა თაო-
ბებს ეძებ, გონება გებნევა".

აღ. დიუამს კავკასიურ შთაბეჭდილებებამდე მთელი 24
საუკუნით ადრე „ისტორიის მამად“ შერაცხილი ჰეროდოტე
(ძვ. წ. V ს.) საგანგებოდ შენიშნავდა, რომ „კავკასოსი... მთებს
შორის ყველაზე უფრო ვრცელია და მაღალი. ადამიანთა მრავალი
სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს კავკასიის მთებში“. მოგვი-
ანებით ჰეროდოტეს ნათქვამი თითქმის სიტყვასიტყვით გაი-
მეორა არისტოტელემ (ძვ. წ. IV ს.): „კავკასოსი... უმაღლესი
მთაა... მისი სიფართოვის ნიშანია ის, რომ მასში ბევრი ადგი-
ლსამყოფელია, სადაც მრავალი ტომი სახლობს“. კავკასიის
არაჩვეულებრივ ეთნოლინგვისტურ სიჭრელეზე კიდევ უფრო
საგულისხმო ცნობებს გვანდის სტრაბონის „გეოგრაფია“
(ძვ. წ. I – ახ. წ. I სს-ის მიჯნა), სადაც მითითებულია, რომ
კოლხეთის ქალაქ დიოსკურიადში „ერთთა აზრით... თავს იყრის
70 ტომი, ხოლო მეორეთა ნაამბობით 300... ყველა ტომი გან-
სხვავებულ ენაზე ლაპარაკობს, რადგან დაფანტულობის გა-
მო შეურევლად ცხოვრობენ თავისი სიამაყისა და ველურობის
მიზეზით. უმეტესობა არიან სარმატები (ამ შემთხვევაში „სარ-
მატი“ ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობას უნდა მიესადა-
გებოდეს – ვ. ი.), ხოლო ყველანი კავკასიელები არიან“. იმავე
თხზულების სხვა ადგილას კი განმარტებულია, რომ კავკასი-
ის ალბანელებს „... აქვთ 26 ენა, იმიტომ, რომ ერთმანეთს არ
ერევიან“. თითქმის ათასი წლის მერმე ცალკეული არაბი და
სომეხი მემკვიდრეები (მასუდი, იბნ ალ-ფაკიხი, ისტახრი, თო-
მა არნრუნი და სხვ.) კავკასიის სანახებში 70-ზე მეტ სხვადა-
სხვა ენაზე მოლაპარაკე ტომს ითვლიდნენ, ხოლო ავტორიტე-
ტული ენციკლოპედიისტი იბნ ჰაუკალი (X ს.) კავკასიაზე
თხრობისას თავმომწონედ ირწმუნებოდა, რომ იქ ყოფნის
ჟამს მან თვითმხილველის დონეზე თავად შეძლო 360 სხვადა-

სხვა ენაზე მოლაპარაკე ადგილობრივი ტომის რეალურად არსებობის ძნელად დასაჯერებელი ფაქტის უტყუარობის დადასტურება. ამდენად, არაფერია უჩვეულო იმაში, რომ შუა საუკუნეების აღმოსავლურ ლიტერატურაში კავკასიას ენათათის (არაბ. *Dschebel ul-al-sun*) ერთობ ლაზათიანი სახელწოდებაც დაანათლეს, რასთან დაკავშირებით თურქი ისტორიოგრაფი ქათიბ ჩელები (XVII ს.) ასეთ სხარტ კომენტარს აკეთებს: „ამ მთებს ჯებელ-ელ-სუნს უწოდებენ იმის გამო, რომ აქ მრავალ ენაზე მოლაპარაკე სხვადასხვა ტომი და ხალხი ცხოვრობს... ამ მხარის მოსახლეობა მრავალფეროვანია, ე. ი. მასში ყველანაირი ეროვნებაა არეული... ამბობენ, 72 ენაზე ლაპარაკობენო...“

მართალია, დამონმებული მტკიცებები გარკვეულწილად სცოდავს ოდინდელი ეთნიკური ვითარების უტრირების და კავკასიის პოლიეთნიკურობის ფენომენის ერთობ ზერელე ახსნით, მაგრამ ისინი მთლიანობაში მაინც ობიექტურად ასახვენ აღნიშნული რეგიონის შთამბეჭდავ ტომობრივ სიჭრელეს, რაც დღესაც გვევლინება კავკასიის შესაშური ეთნოკულტურული ჰაბიტუსის ყველაზე უფრო მიმზიდველ შტრიხად.

კავკასიაში 50-ზე მეტი ეთნოსისა და ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელი სახლობს (საერთო რაოდენობა 29 მილიონამდე სული, 1989 წლის მონაც.), რომელნიც ცალკეული ენობრივი ოჯახების მიხედვით შემდეგნაირად არიან დანაწილებულნი:

1. იბერიულ-კავკასიური (ან კავკასიური) ოჯახი: ა) ქართველური ჯგუფი: ქართველები (თვითსახელწოდება – „ქართველი“); ბ) აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფი: ადიღელები („ადიღე“), ყაბარდოელები („ადიღე“), ჩერქეზები („ადიღე“), აფხაზები („აფსუა“) აბაზები („აბაზა“); გ) ნახური ჯგუფი: ჩაჩნები („ნოხჩი“), ინგუშები („ლალღა“); დ) დაღესტნური ჯგუფი: ავარელები („მარულალ“), ლაკები („ლაკ“), დარგულები („დარგან“), თაბასარანელები („თაბასარან“), ლეზგები („ლეზგი-

არ"), აღულები („აღულ") რუთულელები („რუთულ"), ნახურელები („ნახურ"), უდიები („უდი").

II. ინდოევროპული ოჯახი: ა) სლავური ჯგუფი: რუსები („რუსსკი"), უკრაინელები („უკრაინეც"); ბ) სომხური ჯგუფი: სომხები („ჰაი"); გ) ირანული ჯგუფი: ოსები („ირონ"), ქურთები („ქურდ", „ქურმანჯ"), თათები („თათ"), თალიშები („თო-ლიშ"); დ) ბერძნული ჯგუფი: ბერძნები („ელინეს", „ურუმ", „რომეოს").

III. ალთაური ოჯახი: ა) თურქული ჯგუფი: აზერბაიჯანელები („აზერბაიჯანლილარ", „აზერილერ"), ყუმუხები („კუმუკ"), ნოღაელები („ნოღაი"), ყარაჩაელები („ყარაჩაილილა"), ბალყარელები („თაულუ", „მალყარლი"), თურქმენები („თურქმენ"), თათრები („თათარ"); ბ) მონღოლური ჯგუფი: ყალმუხები („ხალმგი").

IV. სემიტურ-ქამიტური ოჯახი: ა) სემიტური ჯგუფი: ასურელები („აისორი", „ათურაია"), ებრაელები („იელუდიმ").

ამ ეთნიკურად ჭრელი მასიდან ცალკე უნდა გამოიყოს ერთი მხრივ, კავკასიაში მცხოვრები ეთნოსები, ხოლო, მეორე მხრივ, კავკასიაში განსახლებული ეთნიკური ჯგუფები. კავკასიაში მცხოვრები ხალხებია: ქართველები, ადიღეელები, ყაბარდოელები, ჩერქეზები, აფხაზები, აბაზები, ჩაჩნები, ინგუშები, ავარელები, ლაკები, დარგუელები, თაბასარანელები, ლეზგები, აღულები, რუთულელები, ნახურელები, უდიები, სომხები, ოსები, თათები, თალიშები, აზერბაიჯანელები, ყუმუხები, ნოღაელები, ყარაჩაელები და ბალყარელები. ჩამოთვლილი ეთნოსების ფიზიკური არსებობისა და ამჟამინდელი ეთნოგეოგრაფიის ბუნებაში ერთადერთ ან ერთ-ერთ უმთავრეს ისტორიულ-გეოგრაფიულ არეალს სწორედ კავკასია წარმოადგენს. იმავე კავკასიაში ლოკალიზდება როგორც მათი ეთნოგენეზის და შემდგომი ეთნოგრადაციის ტერიტორიული სივრცე (resp. კლასიკური გაგების „ისტორიული სამშობლო"), ისე შედარებით გვიან დაუფლებული და გათა-

ვისებული ეთნიკური ტერიტორია (resp. კავკასიაში ინკორპორაცია-ადაპტაციის კვალობაზე შექმნილი და „ისტორიული სამშობლოს“ იპოსტასში აყვანილი მიწა-წყალი).

რაც შეეხება კავკასიაში მცხოვრებ რუსებს, უკრაინელებს, ქურთებს, ბერძნებს, ებრაელებს, თურქმენებს, თათრებს, ასურელებს და სხვა დიდ-პატარა ეთნიკურ ჯგუფებს, ისინი წარმოადგენდნენ კავკასიის ფარგლებს გარეთ ეთნოგენეტიკურად თუ ეთნოკულტურულად ფორმირებული და ზრდადასრულებული ერების ლოკალურ ეთნოარეალურ ან ეთნოდისპერსიულ ჯგუფებს, რომელთათვისაც კავკასია არც ისტორიული სამშობლოა და არც ფიზიკური არსებობის ერთადერთი (ან ერთ-ერთი უმთავრესი) რეგიონი.

ცხადია, დღესდღეობით ტერმინი „კავკასიელი“ დოკუმენტურად ცნობილია ჯერ კიდევ ძვ. წ. I და ახ. წ. I სს-ის მიჯნიდან, რომელიც იმთავითვე მოკლებულია ვიწრო-ეთნიკურ მისამართს, შემკრებლობითი ცნების სახით ფორმალურად კავკასიის ყველა მკვიდრს ფარავს, მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ ჩვენ უნდა შევეურიგდეთ ტერმინ „კავკასიელი“-ს ჭეშმარიტი არსის თანდათანობითი გაბუნდოვნების და რუსული „лица кавказской национальности“-ს ტიპის გამკენწლავი ნომინაციებით მისი შემდგომი ვულგარიზაციის ისედაც უკვე თვალშისაცემ ტენდენციას. პირიქით, აღნიშნული ცნება გაცილებით უფრო ფაქიზ დამოკიდებულებას საჭიროებს და უფრო სოლიდურ ეთნიკურ კონტექსტში მისი ხმარების პრინციპიც ხეირიანად მოსააზრებელია.

საქმე ისაა, რომ კავკასიაში მცხოვრები ნებისმიერი ხალხი (ეთნოსი) თავისთავად ექვემდებარება კავკასიის ხალხად სახელდებას, ისევე როგორც, კავკასიის რეგიონის ნებისმიერი მკვიდრი (ინდივიდუმი-ეთნოფორი), ვისაც გააჩნია კავკასიაში შედარებით ხანგრძლივი ცხოვრებისა და ადგილობრივ სპეციფიკურ ეთნოკულტურულ გარემოში მენტალური

ადაპტაციის გამოცდილება, უთუოდ უფლებამოსილია იწოდებოდეს „კავკასიელად“. აკი კავკასიის უძველესი ავტოქტონებისათვის – ინგუშებისათვის სიტყვა კავკაზხო (ინგ. = „კავკასიელი“) ისეთივე ახლობელია, როგორც მაგალითად, ტერმინები კავკაზაგ (ოს. = „კავკასიელი“) და გაფგაზლი (აზერ. „კავკასიელი“) კავკასიაში შედარებით გვიან შემოსახლებული და „გაკავკასიელებული“ ირანულენოვანი ოსებისათვის ან თურქულენოვანი აზერბაიჯანელებისათვის. ისიც ხომ ფაქტია, რომ კავკასიის კოლონიზაციამ და კავკასიის ხალხებთან მჭიდრო კონტაქტში შესვლამ უშუალო შედეგად გამოიღო ერთი მხრივ იშვიათი სულიერი მხნეობითა და სიმამაცით ღირსშესანიშნავი კავკასიელი რუსის (//კავკასიელი კაზაკის) მეტად თავისთავადი ტიპის გამოხვეწა, მეორე მხრივ, კი კავკასიაში ნამსახურ რუს დიდმოხელეთა ყველაზე უფრო ავტორიტეტული ნაწილის „ჭეშმარიტ კავკასიელად“ ან „კავკასიელ ადამიანად“ („истинный кавказец“, „Кавказский человек“) აღმატებითი სახელების ტრადიციის გაჩენა. მაგრამ აქვე უნდა ვაღიაროთ, რომ როდესაც ტერმინი „კავკასიელი“ სიტყვა „ხალხთან“ კომბინაციაში ახალ ნომინაციურ ვირიანტს ქმნის და სამეცნიერო მიმოქცევაშიც შემოდის, მაშინ უკვე ძალაუვნებურად ვდგებით ცნებების „კავკასიის ხალხი“-ს და „კავკასიელი ხალხი“-ს ურთიერთკორელაციისათვის შეძლებისამებრ სწორი კრიტერიუმის გამოძებნის ამოცანის წინაშე. არადა, ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან კავკასიელი ხალხი (რუს. „Кавказский народ“) რამდენადმე განსხვავებული სემანტიკური ნიშნისარჩულის მქონე მაორიენტირებელი ცნებაა, ვიდრე კავკასიის ხალხი (Народ Кавказа).

ფაქტია, რომ ტერმინი „კავკასიელი ხალხი“ თავისი კრისტალური შინაარსობრივი დატვირთვით და ეთნოისტორიული რაკურსით უფრო იმ ეთნოსებს მიესადაგება, ვინც თავისი ეთნოგენეტიკური ფესვებით სწორედ კავკასიასთან არის და-

კავშირებული და ვისმა ეთნიკურმა არქეტიპმაც დანამდვილებით კავკასიის რეგიონში განიცადა ფორმირება. ამგვარი კრიტერიუმის გამოყენებით კი დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ კავკასიელ ხალხთა „მკაცრად ლიმიტირებულ ნუსხას“ მხოლოდ ე. წ. იბერიულ-კავკასიურ (ან კავკასიურ) ენათა ოჯახში შემავალი ეთნოსები ავსებენ, სახელდობრ, კავკასიის უძველესი აბორიგენი ხალხები: ქართველები, აფხაზები, ადიღეელები, ყაბარდოელები, ჩერქეზები, აბაზები, ჩაჩნები, ინგუშები, ავარელები, ლაკები, დარგუელები, თაბასარანელები, ლეზგები, ალულები, რუთულელები, ნახურელები და უდიები (სულ 17 ეთნოსი).

ჩვენი აზრით, ესოდენ ხისტი მეცნიერული კლასიფიკაცია და ცნებათა ერთობ პედანტური ურთიერთგამიჯვნა ოდნავადაც არ ითავსებს რაიმე სახის რასობრივი თუ ეთნიკური რანჟირების მანკიერ მუხტს. პირიქით, ის მნიშვნელოვანწილად აადვილებს კავკასიის ეთნიკური ისტორიისა და რეგიონში მიმდინარე რთული ეთნოკულტურული პროცესების ზედმიწევნით ობიექტურ გაშუქებას, აგრეთვე თვალწარმტაცი კავკასიური სამყაროს ანატომიაში უკეთ გარკვევას.

ცხადია, არანაკლებ სიფრთხილეს და სიზუსტეს მოითხოვს თავად კავკასიის, ვითარცა ვრცელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ფიზიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის საზღვრების დადგენაც, რაშიც, უნდა ვაღიაროთ, ძალზე სერიოზული წინააღმდეგობები და მეთოდოლოგიური ხასიათის ხარვეზები იჩენს თავს.

თანამედროვე ენციკლოპედიური და უახლესი სამეცნიერო განსაზღვრებებით, კავკასია წარმოადგენს ტერიტორიას შავი, აზოვისა და კასპიის ზღვებს შორის, კუმამანიჩის ღრმულიდან (ჩრდილოეთით) საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის სახელმწიფო საზღვრამდე (სამხრეთით); მისი ფართობი შეადგენს 440 ათას კმ²-ს. კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედი კავკასიას ყოფს ორ ძირითად სუბრეგიონად:

ჩრდილოეთ კავკასიად ან იმიერკავკასიად (ფართობი – 240 ათ. კმ²) და სამხრეთ კავკასიად ან ამიერკავკასიად (ფართობი – 190 ათ. კმ²). ასეთი გენერალური შიდატერიტორიული დარაიონების პარალელურად, ბუნებრივი პირობების მიხედვით განასხვავებენ აგრეთვე დასავლეთ და აღმოსავლეთ კავკასიას, რომელთაგან პირველი მოიცავს აზოვისა და შავი ზღვების აუზს, ხოლო მეორე – კასპიის ზღვის აუზს. სპეციალურ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში კარგა ხანია გამოიყენება მაორიენტირებული ტერმინი ცენტრალური კავკასიაც, რომელიც კავკასიონის ქედის ცენტრალური (-მყინვარწვერსა და იალბუზს შორის მოქცეული) ნაწილის აღსანიშნავად ხმარებული გეოგრაფიული ტერმინისაგან – ცენტრალური კავკასიონი ჩანს ხმარებაში დანერგილი. „ცენტრალურ კავკასიონში“ მკვლევარნი ერთ შემთხვევაში გულისხმობენ ჩაჩნეთის ტერიტორიაზე მომდინარე არღუნისა (-თერგის აუზის) და ლაბას (-ყუბანის აუზი) შორის გადაჭიმულ და აწინდელი ჩაჩნეთის, ინგუშეთის, ოსეთის (ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის“), ყაბარდო-ბალყარეთის და ყარაჩაი-ჩერქეზეთისაგან შენივთებულ მიწა-წყალს, მეორე შემთხვევაში კი არღუნსა და ყუბანს შორის მოქცეული იმიერკავკასიის მთიანეთ-მთისწინეთს ან კიდევ ცენტრალური კავკასიონის ორივე კალთის მაღალმთიან ზოლს. კავკასიის ზედაპირის აბსოლიტური სიმაღლე ცვალებადობს 28 მ-დან 5642 მ-მდე. კავკასიის ძირითადი ოროგრაფიული ერთეულებია: იმიერკავკასიის ვაკე, კავკასიონი, ამიერკავკასიის ბარი, მცირე კავკასიონი, თალიშის მთები და სამხრეთ კავკასიის ვულკანური მთიანეთი.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ კავკასიის მოცულობის ასეთნაირი განსაზღვრა, მისი შიდატერიტორიულ-ოროგრაფიული დარაიონებისაგან განსხვავებით, მეტისმეტად ზერელეა და ძნელად შესაწყნარებელი, ვინაიდან ხსენებული რეგიონის მიჯნებზე დღემდე შემუშავებული წარმოდ-

გენები, სხვას ყველაფერს თავი რომ დავანებოთ, მნიშვნელოვანწილად გეოპოლიტიკურ კონიუნქტურასთან და XX ს-ის 20-იანი წლებისათვის ფორმირებულ სახელმწიფოებრივ საზღვართან არის შეხამებული. მხედველობაში გვაქვს კავკასიის სამხრეთი საზღვრის მაშინდელი დამთხვევა რუსეთის იმპერიისა და სსრკ-ს სასაზღვრო ზოლის თურქულ და ირანულ მონაკვეთებთან (– ანუ ამჟამინდელ საქართველო-თურქეთის, სომხეთ-თურქეთის, სომხეთ-ირანის, აზერბაიჯან-თურქეთის და აზერბაიჯან-ირანის სასაზღვრო უბნებთან), რაც განაპირობებს ე. წ. ამიერკავკასიის დასავლეთი სექტორის უდიდესი ნაწილის (კერძოდ თურქეთის მიერ აბსორბირებული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს და დასავლეთ სომხეთის ისტორიული მიწა-წყალის) სრულიად უმოტივაციო მონყვეტას ერთიანი კავკასიის სხეულისაგან. არადა, კავკასიის თანამედროვე ფიზიკურ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რუკების მიხედვით ძალაუნებურად ისე გამოდის, რომ მაგალითად, 1364 კმ. სიგრძის მქონე მდ. მტკვარი კოლა-არტაანის (ისტორიული მესხეთი) სანახებში „არაკავკასიური ჰიდროობიექტია“, ხოლო სამცხე-ჯავახეთში (ისტორიული მესხეთივე) ის უკვე კავკასიის უდიდესი მდინარის „რანგში“ მოაგორებს თავის ტალღებს, ვანის ტბის პარალელზე მდებარე თალიშის მთები კავკასიაში ლოკალიზდება, ხოლო ქ. ბაქოს პარალელზე განთავსებული ქ. ყარსი კავკასიის ფარგლებს გარეთ, ნოღაელები და ყუმუხები – კავკასიის მკვიდრია, ხოლო ტაო-კლარჯეთისა და შავშეთ-ერუშეთის მოსახლეობა კავკასიის საზღვრებს მიღმა მცხოვრები ხალხი. რა დავარქვათ ამას; თუ არა მეცნიერული სქემატიზმის უთვალსაჩინოესი ილუსტრაცია. „იშვიათი კალიბრის“ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ფიზიკურ-გეოგრაფიული ნონსენსი, რაც მხოლოდ დიდი დაბნეულობის საფუძველს ქმნის, ნიადაგ დროულ კორექტირებას საჭიროებს კავკასიის თემატიკით დაინტერესებულ სწავლულ-

თა (პირველ რიგში კი გეოგრაფთა და ისტორიკოსთა) მხრიდან.

საბედნიეროდ, მსგავსი კომპლიკაცია პრაქტიკულად ხელს არ უშლის სრულიად კავკასიის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო კოლორიტული და ჩვენს მიერ საკვლევად არჩეული რაიონის – ე. წ. ცენტრალური კავკასიის მიჯნების დადგენას. მართალია, სპეციალურ ლიტერატურაში „ცენტრალური კავკასიის“ საზღვრების ჩვენებაში აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადგილი და აღნიშნული ცნება რამდენადმე გაბუნდოვანებულიცაა, რაზეც ზემოთ უკვე მივანიშნეთ, მაგრამ მთელი რიგი ისტორიული და გეოგრაფიული რეალობის გათვალისწინება საბოლოო ანგარიშით, მაინც იძლევა ხსენებული რეგიონის შეძლებისამებრ ზუსტი ლოკალიზაციის და თავად ტერმინ „ცენტრალური კავკასიის“ სასურველი სემანტიკური გამჭვირვალობით გამოყენების ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტის საშუალებას.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ „ცენტრალური კავკასია“ უთუოდ ტერმინ „ცენტრალური კავკასიონისაგან“ არის ნაწარმოები, ეს უკანასკნელი კი კავკასიონის მთაგრეხილის ერთ გარკვეულ მონაკვეთს (კერძოდ იალბუზსა და მყინვარწვერს შორის გადაჭიმულ ყველაზე მაღალმთიან მასივს) აღნიშნავს, ალბათ არ შეეცდებით, თუკი „ცენტრალურ კავკასიას“ სწორედ ცენტრალური კავკასიონის პირიქით და პირაქეთ კალთებთან მისადაგებულ მაორიენტირებელ ისტორიულ-გეოგრაფიულ ტერმინად გავიაზრებთ: შესაბამისად, სავსებით რეზონული იქნება ვამტკიცოთ, რომ ცენტრალური კავკასია ზედმიწევნით ზუსტი ისტორიულ-გეოგრაფიული გაგებით მოიცავს ერთი მხრივ, თანამედროვე ჩაჩნეთის, ინგუშეთის, ოსეთისა და ბალყარეთის მთიანეთს, მეორე მხრივ კი საქართველოს იმ მთიან ზოლს (თუშეთი, ხევსურეთი, ფშავი, ხევი, თრუსო, მთიულეთი, გუდამაყარი, ხანდო, ქართალი, ქსნისხევი, მალრან-დვალეთი, შიდა ქართლის

და რაჭის მთიანეთი, სვანეთი), რომელიც XI ს-ის ერთ-ერთ ქართულ მატთანში „დიდოეთითგან... სვანეთამდე“ გადაჭიმული „მთიულეთის“ (//მთიანეთის) ზოგადი სახელწოდებით არის ცნობილი და უთუოდ ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემავალი ცენტრალური კავკასიის პირაქეთი და პირიქითი სანახების შენაზავს წარმოადგენს.

აღნიშნული ტერიტორია მასზე გამავალი უმნიშვნელოვანესი ტრანსკავკასიური კომუნიკაციებითურთ („არაგვის გზა“, „დვალეთის გზა“, „თაკვერის გზა“) უყოყმანოდ შეიძლება დახასიათდეს მთელი კავკასიის შემდგულაბეზელ მეზოზონად, იმიერ და ამიერკავკასიის რეგიონებისა და მათზე ისტორულად მიკონებული ჩრდილოური („ნომადური“ და სამხრეთული (-მახლობელი აღმოსავლეთის) ცივილიზაციების შემაკავშირებელ იმ ლოკალურ მიწა-წყლის ერთეულად, რომლის გამორჩეული სტრატეგიული ფუნქცია ნიადაგ წარმოადგენდა და დღესაც წარმოადგენს მსოფლიოს გეოპოლიტიკურ ანტიურაქში კავკასიური რგოლის აქტუალობის ერთ-ერთ უმთავრეს ფაქტორს. მეტად სიმპტომატურია ის, რომ სწორედ ცენტრალური კავკასიის ოთხ რაიონში (დვალეთი, ხევი, პირიქითი ხევსურეთი, თუშეთი) გაახერხა ქართულმა სახელმწიფომ კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის გადალახვა და უმნიშვნელოვანესი კლდეკარების (მაგ.: დარიალის, კასრის კარის) ხელში ჩაგდება, რამაც მას თავის დროზე, იმიერკავკასიაზე პოლიტიკური თუ კულტურული ზეგავლენის დიდი შესაძლებლობები მისცა. მას შემდეგ, საქართველო მტკიცედ ფლობს არა მარტო ამიერკავკასიის, არამედ იმიერკავკასიის ტერიტორიასაც (აწინდელი ხევი, თრუსო, პირიქითი ხევსურეთი, თუშეთი), რის კვალობაზე საქართველოს წარმოჩენა მაინც-დამაინც ამიერკავკასიურ ქვეყნად, ისტორიულ-გეოგრაფიული სინამდვილის დამახინჯების ტოლფასია.

ცენტრალური კავკასია სხვა მხრივაც არის ღირსშესანიშნავი ჩვენთვის: უწინარეს ყოვლისა აუცილებელია ხაზი გაეს-

ვას იმ საგულისხმო ფაქტს, რომ ძველი ქართული საისტორიო ტრადიციის შუქზე სწორედ ხსენებულ რეგიონში უნდა შექმნილიყო შორეულ წარსულში ის ნომინაციის სიტუაცია, რასაც ტოპონიმ „კავკასიის“ აღმოცენება მოჰყვა. უფრო მარტივი სიტყვით რომ ვთქვათ, ცენტრალური კავკასია უნდა ვიგულოთ თავად სიტყვა „კავკასიის“ გაჩენის სავარაუდო ალაგად.

ცენტრალური კავკასია გვევლინება აგრეთვე მთელი კავკასიის მასშტაბით ეთნიკური მიქსაციის სანიმუშო რეგიონად, სადაც უხსოვარი დროიდან ჰქონდა ადგილი ინტენსიურ მიგრაციულ პროცესებს, არაკავკასიური მოდემის (ჩრდილო-ირანული და თურქული ძირის) ეთნიკური მასის ინკორპორაციას და ადგილობრივი კავკასიური ეთნოსუბსტრატის აბსორბციის კვალობაზე კავკასიისათვის ახალი ეთნიკური ერთობების (ოსები, ბალყარელები, ყარაჩაელები) ფორმირებას. ალბათ არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ სწორედ ცენტრალურ კავკასიაში მიეცა ყველაზე დიდი გასაქანი ორი სრულიად განსხვავებული ეთნოკულტურული სამყაროს – ირანულენოვანი და თურქულენოვანი ნომადების (სკვითები, სარმატები, ალან-ოსები, ყივჩაყები) და მკვიდრი კავკასიელების ურთიერთმეჯახების და ურთიერთშერწყმის, არაკავკასიელთა მიერ კავკასიის მიწა-წყლის დაუფლების და „გაკავკასიელების“ პროცესებს. ვფიქრობთ, რომ ცენტრალურ კავკასიაზეა ზედგამოჭრილი ა. დიუმასეული სტრიქონები: „თუ კავკასიის ისტორიას თვალს ჩავანდენთ, უპირველეს ყოვლისა, წარმოგვიდგება გიგანტური მთაგრეხილი, რომლის ხეობებში თავს აფარებს ყველა ჯურისა და ეროვნების დევნილი და გადმოსახლებული... ახალი ხალხი სხვა ხალხში ირევა, ახალი ერი სხვა ერში ითქვიფება“. ამდენად, სრულიად ბუნებრივია ის, რომ ცენტრალური კავკასია განსაკუთრებით უხვ მასალას იძლევა, იშვიათი დინამიზმით გამორჩეული ეთნოევოლუცი-

ური და ეთნოტრანსფორმაციული პროცესების გამონვლი-
ლვითი დამუშავებისათვის.

ობიექტურობა მოითხოვს ითქვას, რომ ცენტრალური
კავკასიის ეთნიკური ისტორიის, ეთნიკური ონომასტიკისა და
ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები სპეციალურ ლიტერა-
ტურაში ზერელედ ან უაღრესად ცალმხრივად შუქდება. რახა-
ნია, საძიებელ რეგიონში მიმდინარე ეთნოისტორიული პრო-
ცესების შესწავლა აშკარა სუბიექტივიზმის და „დროის შეკვე-
თის“ წნეხშია მოქცეული და იშვიათი გამონაკლისის გარდა,
გვარიანად არის დისტანცირებული სოლიდური და მიუკერ-
ძოებელი მეცნიერული კვლევის პრინციპებისაგან. ამ მხრივ
განსაკუთრებით ბევრს სცოდავს ოსური ისტორიოგრაფია,
რომელიც ყველანაირად ცდილობს ცენტრალურ კავკასიაში
სოლივით შემოჭრილი ირანულენოვანი ოსი ეთნოსის კავკასია-
ში ინფილტრაციის დოკუმენტურად ცნობილი თარიღის ხე-
ლოვნურად დაძველებას ან კიდევ, იმავე რეგიონში ოსთა წი-
ნაპრების – ას-ალანების (ან ალან-ოსების) გვიანდელი მოსუ-
ლობის საყოველთაოდ აღიარებული შეხედულების შენაცვ-
ლებას იქ ოსთა ოდითგანვე ცხოვრების აბსურდული თვალსა-
ზრისით. თუკი ერთხანს ოსი სწავლულები თავად იყვნენ ოსი
ხალხის ორბუნიბოვნების (ჩრდილოირანული სკვით-სარმატ-
ალანებისა და ე. წ. „ყობანური კულტურის“ შემქმნელი მკვიდ-
რი კავკასიელების სინთეზის შედეგად ეთნიკური სინკრეტიზ-
მით ღირსშესანიშნავი ოსი ერის ფორმირების) თვალსაზრისის
აქტიური გამტარებლები და დამცველები, ამ ბოლო დროს მათ
ჭკუაში აღარ უჯდებათ თავისი ეთნოგენეზის წამყვანი კომ-
პონენტის – სკვით-სარმატების და განსაკუთრებით ალანების
სხვაგნაიდან მოსულობის და მერმინდელი „გაკავკასიელების“
თეზისი. მათ ფაქტობრივად უკვე „მოხსნეს“ დებულება ოსი
ხალხის ეთნიკური სინკრეტიზმის შესახებ და გააბატონეს ის
აზრი, რომ ისინი სწორედ სკვით-სარმატ-ალანთა პირდაპირი
შთამომავლები არიან. ამასთან, გულმოდგინედ ხდება იმის

„დასაბუთებაც“, თითქოს ე. წ. ყობანური ტომები და ცენტრალურ კავკასიაში მცხოვრები ქართველური მოდგმის დვალებიც მაინცდამაინც სკვითურ-სარმატულ-ალანურ ეთნიკურ სამყაროს ეკუთვნოდნენ. სულ ცოტა ხნის წინ ცხინვალის ოსური „ისტორიული სკოლის“ უთვალსაჩინოესმა წარმომადგენელმა ი. გაგლოითმა თვით ტერმინ „კავკასიელის“ ირანული ონომასტიკონის სასარგებლოდ ექსპროპრიაციის პირველი მოკრძალებული ცდიტაც ისახელა თავი. ყველაფერი ეს კი, მათი მხრიდან კეთდება იმისათვის, რომ რამენაირად ისტორიული არგუმენტები შეაშველონ ოსთა პრეტენზიებს ცენტრალური კავკასიის პირაქეთა, ქართულ მონაკვეთზე და ამ უკანასკნელის მიმდებარე რაიონებზე, ანუ იმ ტერიტორიაზე, რომელიც „სამხრეთ ოსეთის“ სახელწოდებითაც არის ცნობილი.

II. ცნებების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ გენეზისისა და სემანტიკური გრადაციის შესახებ

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ეთნოისტორიული პროცესების სრულფასოვანი კვლევისათვის ონომასტიკური მონაცემების ანალიზს ძალზე დიდი (ზოგჯერ გადამწყვეტი) მნიშვნელობა ენიჭება. ამა თუ იმ ეთნიკური თუ გეოგრაფიული ტერმინის გენეზისში, მის ერთოდ გამჭირვალე ეტიმოლოგიურ სტრუქტურაში და სემანტიკურ გრადაციაში არაიშვიათად კონკრეტული ტომის თუ ხალხის ეთნიკური და სოციალური ევოლუციის ოდინდელი თავისებურებებიც არის ასახული. ესა თუ ის ონომასტიკური ფაქტი რიგ შემთხვევებში გაცილებით უფრო მეტ და რაც მთავარია, სანდო ინფორმაციას იტევს ზოგიერთი ბურუსით მოცული ეთნოისტორიული და სოციალური პრობლემის მართებული გაშუქებისათვის, ვიდრე აგრერიგად ნასათუთევ წერილობით წყაროებში საკმარისზე დიდი რაოდენობით დახვავებული ცნობები.

ამ მხრივ გამონაკლისს არც ცენტრალური კავკასიის ონომასტიკური მასალა წარადგენს, რომელიც ჩვენთვის არა მარტო ეთნონიმიური და ტოპონიმიური სპექტრის იშვიათი მრავალფეროვნებით, არამედ ეთნონიმთა ინვერსიის და სემანტიკური ტრანსფორმაციის მდიდარი გამოცდილებითაც არის ღირსშესანიშნავი. აღნიშნული მასალის მიუკერძოებელი ანალიზი კი, თქმა არ უნდა, ცენტრალურ კავკასიაში მიმდინარე რთულ ეთნოისტორიულ პროცესებში მართებული ორიენტირების ერთ-ერთი აუცილებელი წინაპირობაა.

მართალია, ჩვენ ამჯერად ობიექტური მიზეზების გამო ნამდვილად ვერ ავყვებით აღნიშნული მასალის ვრცლად გამომზეურების და სკრუპულოზური ანალიზის ცდუნებას და დავკმაყოფილდებით მხოლოდ ცნებების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ გენეზისისა და სემანტიკური გრადაციის საკითხის განხილვით, მაგრამ ესეც, წინდანინ უნდა შევნიშნოთ,

სრულიად საკმარისია საძიებელ პრობლემაში ხეირიანი დაკვალიანებისათვის.

ტერმინი „კავკასია“ დოკუმენტურად ცნობილია ძვ. წ. VI ს-დან. პირველად ის მოიხსენიება ბერძენი დრამატურგის ესქილეს ტრაგედიაში „მიჯაჭვული პრომეთე“, სადაც ჩვენთვის საინტერესო ტოპონიმი „კავკასოსი“-ს ფორმით კავკასიონის მთავარი ქედის აღმნიშვნელ სახელწოდებად გვაცნობს თავს. მოგვიანებით ბერძნული „კავკასოსი“-ს სემანტიკური დიაპაზონი ფართოვდება და ის უკვე პონტოსა და კასპიის ზღვებს შორის ლოკალიზებულ ვრცელ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონსაც ფარავს. ასე მაგალითად, სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ (ძვ. წ. I – ახ. წ. I სს-ის მიჯნა) არაერთგზის ხსენებული „კავკასოსი“-ს (Καυκάσις) ქვეშ იოლად ამოიცნობა როგორც სახელგანთქმული მთაგრეხილი, ისე ამ უკანასკნელით შემკული კონკრეტული მხარე, სადაც ბერძენი ავტორის მკაფიო ჩვენებით სახლობენ „კავკასიელები“ (Καυκάσιοι)¹. ამასთან ერთად, ძველი ბერძნები „კავკასოსს“ უწოდებდნენ ჰინდუკუშის ქედსაც, რამაც იგივე სტრაბონი და მერმე ფლავიუს არიანე (ახ. წ. II ს.) აიძულა საგანგებოდ განემარტათ: „მრავალთა მიერ განსადიდებლად გადმოცემული მოთხრობები მათ შესახებ თუ ერთსა და იმავე აზრს შეიცავენ, ეს იმიტომ, რომ შემთხვევები მლიქვნელობაზე უფრო ზრუნავდნენ, ვიდრე ჭეშმარიტებაზე. ასეთია, მაგალითად, კავკასიონის გადატანა ინდოეთის მთებთან და მახლობლად მდებარე აღმოსავლეთისაკენ – ზღვასთან, კოლხიდის და ევქსინის ზემოთ მდებარე მთებიდან. ამ მთებს იყო, რომ ელინები კავკასიონს უწოდებდნენ, და ისინი დაშორებულნი არიან ინდოეთს უფრო მეტით, ვიდრე 30.000 სტადიონია; და ამასვე ასახელებს მითი, რომელიც ეხება პრომეთევსსა და მის ბორკილებს... ხო-

¹ სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1957, გვ. 88, 123, 127, 140.

ლო უფრო სასახელო იყო ალექსანდრესათვის (იგულისხმება ალექსანდრე მაკედონელი – ვ. ი.) ინდოეთის მთებამდე დაპყრობა აზიისა, ვიდრე ევქსინისა და კავკასიონის კუთხემდე. მაგრამ დიდება მთისა, მისი სახელი და ის ამბავი, რომ იაზონის და მისი მახლობლების შესახებ ფიქრობენ, რომ მათ უშორესი ლაშქრობა შეასრულეს კ ა ვ კ ა ს ი ი ს ს ა ნ ა ხ ე ბ ა მ დ ე , და ის, რომ პრომეთესი გადაცემული იყო მისაჯაჭვად ქვეყნის კიდებზე, კავკასიონზე, ამ ამბების გამო უნდოდათ როგორმე ესიამოვნებინათ მეფისათვის და გადაიტანეს მთის სახელი ინდოეთში" (სტრაბონი) „...მაკედონელებმა თავის თხრობაში მთა კავკასოსი პონტოდან დედამიწის უფრო აღმოსავლეთ ნაწილში, პარაპამისადების ქვეყანაში, ინდოელებისაკენ გადმოიტანეს, პარაპამისოსის მთას დაარქვეს კავკასოსი ალექსანდრეს განდიდებისათვის და ამით ისე გამოვიდა, თითქოს ალექსანდრემ კავკასოსი გადაიარა... არაფერი აქვს მას (ე. ი. პარაპამისოსს – ვ. ი.) საერთო ნამდვილ კავკასოსთან" (არიანე).

ძველ ქართულ წერილობით წყაროებშიც კავკასი//კავკასია აღნიშნავს როგორც შავსა და კასპიის ზღვებს შორის გადაჭიმულ ვეება მთაგრეხილს (ე. ი. კავკასიონის მთავრ ქედს), ისე მასზე ტერიტორიულად მიკონებულ კონკრეტულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონს, რითაც ის პრინციპში იმეორებს ბერძნული კავკასოსი-ს სემანტიკური გრადაციის გზას. თანაც, მემატიანეთა მკაფიო ჩვენებებით ჩვენ შეიძლება თვალი გავადევნოთ მხარის მნიშვნელობით ხმარებული ცნება კავკასი//კავკასია-ს გავრცელების არეალის თანდათანობითი გაფართოების ოდინდელ ტენდენციასაც.

ლეონტი მროველის (XI ს.) ცნობილი ეთნოგენეტიკური კონცეპციით, რომელიც ბიბლიურ სქემასთან არის შეხამებული „... სომეხთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლექთა, მეგრელთა და კავკასიანთა – ამათ თვსთა ერთი იყო მამა, სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარში-

სი, ძისწული იაფეთისი, ძისა ნოესი. და იყო ესე თარგამოს კაცი გმირი. და შემდგომად განყოფისა ენათასა, ოდეს აღაშენეს ბაბილონს გოდოლი, და განეყვნეს მუნ ენანი და განიბნინეს მუნით ყოველსა ქუეყანასა. და წარმოვიდა ესე თარგამოს ნათესავითურთ მისით, და დაემკვდრა ორთა მათ მათა შუა კაცშეუვალთა, არარატსა და მასისსა. და იყო ნათესავი მისი დიდი და ურიცხვ... ხოლო ქუეყანა იგი, რომელი წილით ხდომოდა, ესე არს საზღვარი ქუეყანისა მისისა: აღმოსავლით ზღუა გურგენისა, დასავლით ზღუა პონტოსა, და სამხრით ზღუა ორეთისა, და ჩ რ დ ი ლ ო თ მ თ ა კ ა ვ კ ა ს ი ა. ხოლო შვილთა შორის მისთა გამოჩნდეს კაცი რვანი, გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი, რომელთა სახელები ესე არს: პირველს ერქუა ჰაოს, მეორესა ქართლოს, მესამესა ბარდოს, მეოთხესა მოვაკან, მეხუთესა ლექ, მეექუსესა ჰეროს, მეშვიდესა კავკას, მერვესა ეგროს... განუყო თარგამოს ქუეყანა და ნათესავი თჳსი რვათა ამათ გმირთა... ხოლო კავკასიათა ჩრდილოთ არა იყო ხუედრი თარგამოსისა, არამედ არცა იყო კაცი კავკასიასა ჩრდილოთ; და უმკვდრო იყო ქუეყანა იგი კავკასიითგან ვიდრე მდინარემდე დიდად, რომელი შესდის ზღუასა დარუბანდისასა. ამისათჳს გამოიყვანნა მრავალთა გმირთაგან ორნი გმირნი, ლეკან და კავკასი. და მისცა ლეკანს ზღვთგან დარუბანდისათ ვიდრე მდინარემდე ლომეკისა (იგულისხმება მდ. თერგი, ვ. ი.), ჩრდილოთ ვიდრე მდინარემდე დიდად ხაზარეთისად (იგულისხმება მდ. ვოლგა, ვ. ი.). და მისცა კავკასს სის ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასისა, დასავალთ².

² ლეონტი მროველი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა...“, „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. I (ქვემოთ ყველგან „ქც“, I), თბ., 1955, გვ. 3-6.

შემდეგ ავტორი აღწერს კავკასიაზე სკვითების შემოსევას, რომელთაც ანაქრონიზმის ძალით ხაზარების სახელწოდებით მოიხსენიებს („გამოსლვა ხაზართა“):

„... მას ჟამსა შინა განძლიერდეს ხაზარნი და დაუწყეს ბრძოლად ნათესავთა ლეკისათა და კავკასიოსთა. და ესე თარგამოსიანთა ყოველნი მას ჟამსა იყვნენ მშვიდობით სიყვარულსა ერთმანერთისასა. ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალ ღურძუკ – ძე ტირეთისა. ეზრახნეს ესე ექუსთავე ნათესავთა თარგამოსიანთა, და ითხოვეს შუელა ხაზართა ზედა. ხოლო შეკრბეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი, და გარდავლეს მთა კავკასია. და მოტყუენნეს ყოველნი საზღვარნი ხაზარეთისანი, და აღაშენეს ქალაქნი პირსა ხაზარეთისასა, და წარმოვიდეს. ამის შემდგომად ხაზართა იჩინეს მეფე, და დაემორჩილნეს ყოველნი ხაზარნი მეფესა მას ჩინებულსა მათსა. და წარმოიდლუანეს იგი და გამოვლეს ზღვს-კარი, რომელსა აწ ჰქვან დარუბანდი. ვერ წინააღუდგეს თაგრამოსიანნი, რამეთუ იყო სიმრავლე ურიცხვ ხაზართა, წარტყუენეს ქვეყანა თარგამოსიანთა... და ისწავეს ხაზართა ორნივე ესე გზანი, რომელ არს ზღვს-კარი დარუბანდი და არაგვს-კარი, რომელ არს დარიალა. და განამრავლეს ხაზართა გამოსლვა და ტყუენვა მათი და ვერღარა წინააღუდგეს. და მიერიტგან იქმნეს ესე ყოველნი თაგამოსიანნი მოხარკე ხაზართა. ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენნა ქუეყანანი, რომელნი ზემოთ დამიწერიან, და გარდავლო მთა კავკასია. და იყო ძე მისი სახელი უობოს, და მისცა ძესა თვსს ტყუე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით დასავლეთამდის მთისა. და დაეშენა უობოს: და მათნი ნათესავნი არიან ოვსნი, და იგი არს ოვსეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასიისა. ხოლო ღურძუკ რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა, მოვიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, და უწოდა სახელი თვსი ღურძუკეთი. და მისცემდა ხარკსა მეფესა ხაზა-

რთასა. ხოლო მასვე გზობასა მისცა მამის ძმისწულსა მისსა ხაზართა მეფემან ნანილი ლეკანისა, აღმოსავლით ზღვთგან დარუბანდისით მდინარემდე ლომეკისა. და მისცა ტყუე რანისა და მოვაკნისა. და დაეშენა იგი მუნ, რომელ ნანილი იყო ლეკანისი. ხოლო ხოზონიხ, რომელ უნარჩინებულეს იყო ნათესავთა შორის ლეკანისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თჳსი ხოზანიხეთი"³.

როგორც ვრცლად მოტანილი ამ შთამბეჭდავი ამონაწერიდან ჩანს, ლეონტი მროველის შეხედულებით, თარგამოსიანთა ოჯახში („ნათესავნი თარგამოსიანნი“) შემავალი ე. წ. კ ა ვ კ ა ს ი ა ნ ნ ი (//კავკასიელები) ყველასაგან გამორჩეულ, თვითმყოფად ეთნიკურ მასივს ქმნიან, რომელთა ეთნარქად კავკასი ან კავკასიანი არის გამოყვანილი. ამასთან, კავკასის ნათესავთა (resp. „კავკასიანთა“) წილხვედრი ქვეყანა მდ. თერგსა და კავკასიონის მთავარი ქედის დასავლეთ კიდეშ შორის განვრცობილ იმიერკავკასიის ტერიტორიასთან არის შეფარდებული, სადაც მოგვიანებით „თარგამოსიანთა“ მტრებად მოვლენილი ხაზარებიც (//სკვითები) მკვიდრდებიან და „კავკასის ნანილის“ მიტაცების შემდეგ ოსი ხალხის ფორმირების პროცესს უყრიან საფუძველს.

ცხადია, ტერმინ „კავკასიანის“ ეთნონიმად წარმოჩენის ფაქტი კრიტიკულ შეფასებას მოითხოვს, რასაც ქვემოთ კიდევ დაფუძრუნდებით. ასევე შეუძლებელია ეთნარქ „კავკას“//„კავკასიანი“-ს რეალურად არსებობის დაჯერება. რაც შეეხება ე. წ. კავკასიანთა წილხვედრი ქვეყნის მაინცდამაინც „ლომეკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“ ლოკალიზაციას, მაშინ როდესაც იმავე ლეონტი მროველს ტერმინი „კავკასი“ სრულიად გარკვევით აქვს მოტანილი „კავკასიონის მთელი მთაგრეხილის“ (და არა მისი ერთი რომელიმე

მონაკვეთის) აღმნიშვნელი მაკროტოპონიმის დონეზეც (აკი მემატიანის განმარტებით „მთა კავკასია“ კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე გადაჭიმული თარგამოსისეული ვრცელი ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვარია. sic), აღნიშნულ ფაქტში დაცული უნდა იყოს „კავკასი“// „კავკასია“ ცნების შედარებით არქაული და რამდენადმე უფრო ვიწრო ისტორიულ-გეოგრაფიული გაგება. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია – XI ს-თვის „კავკასია“ უკვე დანამდვილებით გამოიყენება ვრცელი ისტორიულ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონის აღმნიშვნელი ტერმინის რანგში და ის აცილებულია კონკრეტული ოროგრაფიული ერთეულის კავკასიონის ქედის აღსანიშნავად ხმარებული ტერმინის სემანტიკურ დონეს.

ვახტანგ გორგასლის დროს საქართველო სპარსეთის ექსპანსიას განიცდის. ქართველთა მეფე წერილს სწერს ბერძენთა კეისარს, სადაც ატყობინებს, რომ სპარსელებს იმედი ჰქონდათ „განმრავლებასა სპასთა მისთასა სომხითით და მეფეთაგან კავკასიანთასა. ხოლო მათ ვერ იკადრეს განრთვად მისა. რამეთუ რომელთამე მათგანთა აქუნდა სასოება ჯუარცმულისა, ხოლო რომელნი იძლივნეს ეშმაკისაგან, მეფენი დარუბანდისანი გაერთნეს“⁴.

როგორც დამოწმებულ ცნობაზე დაკვირვება ცხადყოფს, ამ შემთხვევაში „მეფენი დარუბანდისანი“ კავკასიანთა მეფეებად არიან ნაგულისხმევი, რაც იმის მკაფიო მოწმობაა, რომ ვახტანგ გორგასლის მემატიანისათვის – ჯუანშერისათვის (XI ს.) კავკასია დარუბანდის სანახებსაც მოიცავს და შესაბამისად ის ფართო სემანტიკური დიაპაზონის მქონე ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნებაა. ეს უკანასკნელი ისევე მიესადაგება აღმოსავლეთ იმიერკავკასიას, როგორც ცენტრალურსა და დასავლეთს.

---

⁴ ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, „ქც“, I, გვ. 179.

სუმბატ დავითის ძის (XIII ს. I ნახ.) ცნობით ბაგრატ III-მ „დაიპყრა ყოველი კავკასია თვითმპყრობელობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე“⁵.

ამ შემთხვევაში სახეზე გვაქვს ცნება ყოველი კავკასია, რომელიც ნიადაგ არ უნდა გულისხმობდეს მაინცდამაინც კავკასიონის მთაგრეხილს. ცხადია აქ არც მხოლოდ იმიერკავკასიის მიწა-წყლის დაპყრობაზეა ლაპარაკი, ვინაიდან ქართველი მეფის წარმოდგენა უსათუოდ ჩრდილოეთ კავკასიის მფლობელად, რბილად რომ ვთქვათ, არანაირ ლოგიკას არ ექვემდებარება. ამჯერად, ჩვენი აზრით, სრულიად კავკასიის აღმნიშვნელ მაორიენტირებელ ტოპონიმთან უნდა გვქონდეს საქმე. მართალია, აქ აშკარა ისტორიულ ჰიპერბოლასთან გვაქვს საქმე, ვინაიდან ბაგრატ III-ს „ყოველი კავკასიის“ თვითმპყრობელობით ფლობით ნამდვილად არ უსახელებია თავი, მაგრამ ჩვენთვის კონკრეტულ შემთხვევაში უფრო მეტად თავად ნომინაციის ვარიანტი – „ყოველი კავკასია“ არის საგულისხმო, ვიდრე ამგვარი ნომინაციის მოტივი ან მიზანშეწონილობა. არადა, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ დეტალს, რომ აღნიშნული ნომინაციის ავტორი – სუმბატ დავითის ძე ლეონტი მროველის თანამედროვეა, მის თხზულებაში ასახული მაორიენტირებელი ტოპონიმი „ყოველი კავკასია“ ლეონტის ნაშრომში „ლომეკის მდინარის დასავლით დასავლეთამდე მთისა“ ნაჩვენები „კავკასის ნაწილის“ ფონზე განსაკუთრებით ექსპრესიულად ჟღერს და თავისთავად, კვერს უკრავს შედარებით ვიწრო და შედარებით ფართო გაგებით ცნება „კავკასიის“ სინქრონული გამოყენების შესაძლებლობის დაშვებას.

როგორც ჩანს, „ყოველი კავკასიის“ ცნება სრულყოფას აღწევს თამარის „ოქროს ხანაში“, როდესაც ქართველთა მე-

⁵ სუმბატ დავითის ძე, ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა, „ქც“, I, გვ. 382.

ფემ „... იპყრნა ზღვთ პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერიტგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვთთამდის“⁶.

ეფიქრობთ, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ მოტანილ ციტატაში საკმაოდ რელიეუფურად იკვეთება „ყოველი კავკასიის“, ვითარცა ერთიანი ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონის, მიჯნების გამოხაზვის ტენდენციის და ამ რეგიონის ორ ძირითად ნაწილად – იმიერ და ამიერ კავკასიად დანაწევრების უძველესი ტრადიციის კონტურები. აკი კონტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ „ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი“ თანამედროვე „იმიერკავკასიელის“ და „ამიერკავკასიელის“ წინამორბედი ცნებებია.

ამრიგად, XI-XIII სს-ის ქართული წერილობითი წყაროების ჩვენებებზე დაყრდნობით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ლოკალური რეგიონის სახელწოდების დონეზე გამოყენებული „კავკასი“//„კავკასია“ შედარებით ვიწრო და, შესაძლოა, თავისი დასაბამითი გაგებით ფარავს მდ. თერგისა და კავკასიონის ქედის დასავლეთ კიდე ს შორის მდებარე იმიერკავკასიის მიწა-წყალს, ხოლო უფრო ფართო და, შესაძლოა, გვიანდელი გაგებით – „ჯიქიდან გურგანის ზღუამდე“ (ე. ი. ისტორიული ადიღედან კასპიის ზღვამდე – ვ. ი.) განვრცობილ იმიერ და ამიერკავკასიის მთელ ტერიტორიას. ამდენად, სრულიად ნათელი ხდება, რომ ძველქართული „კავკასი“//„კავკასია“-ს შინაარსობრივი დიაპაზონის გაფართოების პარალელურად ხსენებული რეგიონის მოცულობაზე შემუშავებული ტრადიციული წარმოდგენებიც სათანადო ცვლილებებს განიცდის და ისინი არცთუ დუნედ ვითარდება „კავკასიის“ უწინარესად იმიერკავკასიასთან გაიგივების არქაული ისტორიულ-გეოგ-

⁶ ისტორიანი და აზმანი შარავენდეთანი, „ქც“, II. ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1959, გვ. 34-35.

რაფიული სტერეოტიპის საბოლოოდ დაძლევის მიმართულებით, რაც მხოლოდ XIX ს-ში ხდება შესაძლებელი.

XIX ს-თვის ევროპელი და რუსი სწავლულების აქტიური ძალისხმევით ტერმინი კავკასია (რუს. „Кавказ“, ინგლ. „Caucasus“, ფრანგ. „Caucase“, გერმ. „Kaukasien“) საბოლოოდ მკვიდრდება ფრიად შთამბეჭდავ გაბარიტებში წარმოდგენილი და კავკასიონის მთავარი ქედით ორ უმთავრეს ნაწილად გამიჯნული რეგიონის ინტერნაციონალურ ტოპონიმად, რის კვალობაზე გეოგრაფიულ ლექსიკონებშიც საყოველთაოდ ინერგება მაორიენტირებელი სახელწოდებები: „ჩრდილოეთ კავკასია“ (ან „იმიერკავკასია“) და „ამიერკავკასია“, რომელსაც სულ ცოტა ხნის წინ აკად. თ. გამყრელიძის მეცადინეობით, გვერდი დაუმშვენა „სამხრეთ კავკასიამაც“.

ამასთან, უპრიანია საგანგებოდ შეინიშნოს, რომ ტერმინ „კავკასია“-ს ორმაგი შინაარსობრივი დატვირთვის ხმარების პრაქტიკას XIX-XX სს-შიც არ დასმია წერტილი. აკი რუსული „Кавказ“, ინგლისური „Caucasus“ და ფრანგული „Caucase“ დღემდე ინარჩუნებს როგორც კავკასიონის ქედის, ისე მთელი კავკასიის რეგიონის აღმნიშვნელი ტოპონიმის ოდინდელ სემასიოლოგიურ თუ ფონომორფოლოგიურ სტატუსს კვოს. თუმცა ამ ონომასტიკური ტრაფარეტების საერთო ფონზე ცალკეული ენები კარგა ხანია აღჭურვილია განსხვავებული ტაქსონომიური რანგის ტოპონიმთა ისეთი წყვილებითაც, როგორიცაა მაგალითად, ქართული „კავკასია“ (= მხარე) და „კავკასიონი“ (= მთაგრეხილი, ხმარებაში დანერგილია XX ს-ში), გერმანული „Kaukasien“ (= კავკასიის მხარე) – „Kaukasus“ (= კავკასიონის ქედი), თურქული Kafkasya (= კავკასიის რეგიონი) – Kafkas (= კავკასიონი) და მისთ., რომელთა გამოყენება თავისთავად, მხოლოდ ამარტივებს ცნება „კავკასიის“ ზუსტ საგნობრივ მიმართებაში უცდომელ და მყისიულ ორიენტაციას.

საინტერესოა, რომ კავკასიონის მთავრი ქედის სახელწოდებათა სია ძალზე მრავალფეროვანია, საიდანაც ცალკე გამოყოფის ღირსია თუნდაც სკვითური – *გრაუკას* (იშიფრება როგორც „თოვლისაგან გადათეთრებული“), საშუალო სპარსული *კაპკოხ* (= „კაპის მთა“), III ს-ის ერთ-ერთი ბერძნული წარწერის *კაზოროუს* (= „კაზის მთა“), ლათინური კავკასუს (მიღებული ჩანს ბერძნული კავკასოსიდან), ძველსომხური წყაროების *კაპკოხ*, *კოვკას*, *კავკაზ*, არაბული წყაროების *კაბკ//ყაბქ//კაფკ*, თურქული *სკაფდაღ* (= „სკვითური მთები“), აზერბაიჯანული *იაღბუს-დაღლარ* (= „ყინულისფაფრანი მთები“) ან *ედდი-იაღბუს* (= „შვიდი ყინულოვანი ფაფარი“), ნოღაური *ილდის დაღლარ* (= „ვარსკვლავებამდე აზიდული მთები“), ერთ-ერთი ბაშკირული ზღაპრის *კაფთაუ* (= „კაფის მთა“), ქოროღლის ეპოსის უზბეკური ვარიანტის – *კუიკაფ*, თურქმენული ფოლკლორის *კაიკაპ*, აზერბაიჯანელი პოეტის შაჰ ისმაილ ხათაის თხზულებისეული – *გაფ*, აზერბაიჯანული ეპოსის „დედე კორკუტის“ – *კაზლიგ*, ოსური და ვაინახური (ჩაჩნურ-ინგუშური) – *კავკაზ* და ა. შ.

სამწუხაროდ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ტოპონიმ „კავკასიის“ ეტიმოლოგია და მისი ენობრივი კუთვნილების საკითხი ჯერაც არ არის გარკვეული, თუმცა ცალკეულ მკვლევართა მხრიდან თავის დროზე ადგილი ჰქონდა ხსენებული გეოგრაფიული სახელის ახსნის არაერთ მცდელობას. ასე, მაგალითად, ი. კლაპროთი „კავკასიის“ ეტიმოლოგიას ირანული ენობრივი მასალით ხსნიდა და გამოთქვამდა აზრს, რომ Koh Kafsp-იდან მომდინარე „კავკასია“ ალბათ „კასპიის მთებს“ უნდა ნიშნავდესო. ა. ჰუმბოლდტის შეხედულებით, პლინიუსისეული Graukasus-ის ეტიმოლოგიზაცია დასაშვებია სანსკრიტული kas-ის (= „ბრწყინვა“) და gravan-ის (= „კლდე“) საშუალებით, რაც თითქოსდა იძლევა საძიებელი სახელის „ბრწყინავ კლდედ, მთად“ გაშიფრვის უფლებას. ლ. ლოპოტი-

ნსკის აზრით, „კავკასია“ ჩერქეზული კუშხა-სგან („მთის ქედი, ხეობის სათავე“) მომდინარე სიტყვაა, რომელიც ბერძნებმა მხოლოდ თავის ფონეტიკურ ყაიდაზე გამართეს. ნ. მანსუროვის მტკიცებით, „Кавказ“ ებრაული ძირის ტოპონიმია, რომელიც იმიფრება როგორც *kaṣ-ac*, სადაც *ac* თურმე ეთნონომ *Ac*-ის ექვივალენტურია, *kaṣ* (ყაუ) კი სემიტური მოდგმის ხალხებთან (მათ შორის ავტორის მიერ სემიტებად მონათლულ ოსებთან ?!) გამოყენებული სიტყვა ყოფილა, რომელიც ოსებთან „სოფელს“ ნიშნავს. პ. უსლარის ფიქრით, „Кавказ“ ოსური *xox*-ის (= „მთა“) და ეთნონიმ *Az*-ის (= „ასები“) შერწყმით უნდა იყოს მიღებული და „აზების მთას“ უნდა ნიშნავდეს. ცალკეულ მკვლევართა ნაშრომებში „კავკასია“ მიდიური *კავუ-კუ-ს* (= „მეფე მთა“) ან კიდევ ქაშქების აღმნიშვნელი ეთნონიმისგან – *Kas-Kas* მომდინარე ტოპონიმიდან არის გააზრებული. ა. სულეიმანოვი გვთავაზობს კავკასიის შემდეგნაირ ეტიმოლოგიზაციას: *Кавказ: Ков Азе* = „Ворота в Азию“, ხოლო გ. გეიბულაევი გვარწმუნებს, აქაოდ კავკასი//კავკაზი მაინცდამაინც თურქული *капу* (*r*)-ის (= „კარი გასასვლელი“) და ეთნონიმ *კასის* (= *კასპიის*) მეშვეობით იხსნებაო, რის შემდეგაც საძიებელ სახელში „კასების (ანუ კასპიების) გასასვლელი კარი“-ს ონიმიზაციამდელ მნიშვნელობას შეიცნობს. ი. ჯიშკარიანის ვარაუდით კავკასიას სვანური სიტყვა *კავკას* (= „ბრწყინვალე“, „მოციმციმე“) უნდა დასდებოდა საფუძვლად, რომელიც შემდეგ სვანებისგან ბერძნებს უნდა შეეთვისებინათ და კავკასიონის თოვლიანი მწვერვალებისათვის დაენათლათ. ნ. ცერცვაძე იმავე ტოპონიმს ლათინური ენობრივი მონაცემებით ხსნის და დაასკვნის, რომ ლათინური კავკასუს „მთებით შემოზღუდულ დაბლობ ქვეყანას“ უნდა ნიშნავდეს.

ამავე დროს არსებობს საკვლევი ტოპონიმის ანთროპონიმული (კერძოდ ეპონიმური) წარმომავლობის ვერსიებიც. ასე, ლეონტი მროველის ენოგენეტიკური კონცეპციის თანა-

ხმად „კავკასი“ ნოეს შვილისშვილის თარგამოსის იმ ვაჟის სა-
კუთარი სახელია, რომელიც ცენტრალური და დასავლეთი
იმიერკავკასიის ხალხების ეთნარქად არის წარმოდგენილი,
ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით კი კრონოსის მიერ მოკ-
ლული მწყემსის საკუთარი სახელია, რომელიც შემდეგ ზევ-
სმა უწოდა ადრე ბორეას სახელით ცნობილი მთის ქედს. სა-
თანადო ინტერესს იწვევს აგრეთვე ბერძნული კავკასიის
(= აპოლონი, ფებუსის მეტსახელი კავკასიაში) და ა. შ.

ვფიქრობთ, კავკასიის ეტიმოლოგიის ყველა ზემოთ მო-
ტანილი ახსნა მოკლებულია დამაჯერებლობას, თუმცა ეს კა-
რგი გამლიზიანებელია საძიებელი სახელის წარმომავლობის
საკითხში დეტალური ჩაღრმავებისათვის, რისგანაც ამჯერად
შეგნებულად ვიკავებთ თავს. დავჯერდებით მხოლოდ მოკლე
შენიშვნას, რომ „კავკასიის“ წარმომავლობის გარკვევისას
ფაქტობრივად იგნორირებულია კავკასიური ენობრივი მასა-
ლა, კერძოდ ზოგიერთი კავკასიური ენის აპელატიური ლექ-
სიკის ისეთი საგულისხმო მონაცემები, როგორიცაა მაგალი-
თისათვის ქართული: კავი (– „თავმოგრეხილი იარაღი ხისა ან
რკინისა“, „ნავის ღუზა“, „მოკაველი რკინა თუ ხე“), კავკასი-
ელნი (ქართლში = „ნელში მოხრილი“), სვანური კჰჰ (= „სარი,
სვეტი“), ქართ. ქავი (ფშავ., ხევს., თუშ., „ციხე, სიმაგრე, ცი-
ხის ზღუდე, გალავანი“) და დარგოული **Kaḥ, Xaḥ** („კისერი“,
„უღელტეხილი“, „ზემო ნაწილი“). არადა, იმავე ქართულ კავ-
ში იოლად შეიცნობა ზოგადად „მოგრეხილის, გრეხვის“ სე-
მანტიკა, რომლის გათვალისწინებით „კავკასი“ ეგების გაი-
შიფროს როგორც „მთაგრეხილი“. ამგვარ ეტიმოლოგიას,
სხვათა შორის, ზურგს უმაგრებს „კავკასი“-ს ანაზღეული და-
შლა კავ– ტოპოფუძედ, –კა კნინობითობის ნიშნად და –სი ფო-
რმანტად. მართალია, ვითარების ასეთნაირი შეფასება სრუ-
ლებითაც არაა საკმარისი „კავკასიის“ უსათუოდ ქართული
ძირის ტოპონიმად წარმოდგენისათვის, მაგრამ ისიც ხომ ფაქ-

ტია, რომ „კავკასი“-ს ფონომორფოლოგიურ ინვენტარზე დაკვირვება ძალაუნებურად აღძრავს მასში უწინარეს ყოვლისა ქართული ენის პროდუქტის დანახვის ცდუნებას.

ცხადია, ტოპონიმ კავკასი//კავკასია-სგან არის ნაწარმოები შემკრებლობითი ცნება „კავკასიელი“, რომელიც პირველად სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ იხსენიება „კავკასიოსის“ ფორმით. ბერძენი ავტორის ცნობით „... დიოსკურია არის ... საერთო სავაჭრო ადგილი მას ზემოთ და მახლობლად მცხოვრები ტომებისათვის. ერთთა აზრით ქალაქში თავს იყრის 70 ტომი, ხოლო მეორენი ამბობენ, რომ 300-იო... ყველა ტომი განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობს, რადგან დაფანტულობის გამო შეურევლად ცხოვრობენ თავისი სიამაყისა და ველურობის მიზეზით. უმეტესობა არიან სარმატები, ხოლო ყველანი კავკასიელები არიან...“⁷

სხვა ადგილას იგივე ავტორი სათანადო წარმოდგენას გვიქმნის იმაზე, თუ კონკრეტულად ვინ იგულისხმება ამ ე. წ. „კავკასიელების“ ქვეშ და თვალს გვიხელს კავკასიელებად შერაცხილი „სარმატების“ ვინაობაზეც. სტრაბონის ლაკონური განმარტებებით: „ტომებს შორის, რომლებიც თავს იყრიან დიოსკურიაში არიან თეჯროფაგებიც... მახლობლად არიან სვანები... მათ უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არიან... სხვა ტომები, რომლებიც კავკასიონის მახლობლად არიან, ლარიები და მცირე მინისმქონენი არიან... კავკასიონის უმაღლესი ნაწილი არის სამხრეთით მდებარე, რომელიც მიმართულია ალბანიის, იბერიის, კოლხებისა და ჰენიოხებისაკენ: დასახლებულია იმ ხალხით, რომელიც, როგორც ვთქვით, თავს იყრის დიოსკურიაში. ხოლო ესენი აქ თავს იყრიან მეტწილად მარილის გამო. ამათგან ნაწილს უპყრია მალღობები, ხოლო მეორე ნაწილი ბინადრობს

---

⁷ სტრაბონის „გეოგრაფია“, გვ. 122-123.

ხეობებში და ცხოვრობენ უპირატესად მხეცების ხორცით, ველური ნაყოფითა და რძით..."⁸

როგორც მოტანილი ამონაწერების შეჯერება გვარწმუნებს, სტრაბონისეული „კავკასიელების“ ქვეშ საკმაოდ იოლად ამოიცნობიან დიოსკურიის ზემოთ და მახლობლად მცხოვრები ტომები, პირველ რიგში კი კავკასიონის მთის ზოლის მკვიდრნი, რომელთაც ელემენტარული ლოგიკის ძალით, ნამდვილად არ შეეძლოთ ე. წ. „სარმატებზე“ ნაკლები რაოდენობით მოეყარათ თავი დიოსკურიაში. აკი სტრაბონის მკაფიო მითითებებით, ე.წ. სარმატთა განსახლების არეალი დიოსკურიიდან ძალზე დიდი მანძილით იყო დაცილებული და ჩრდილოეთ კავკასიის ბარის რაიონებს შეეფარდებოდა. მაშ როგორღა გავიგოთ ბერძენი ავტორის ის მტკიცება, რომ დიოსკურიაში თავმოყრილ კავკასიელთა შორის „უმეტესობას“ წარმოადგენდნენ მაინცდამაინც სარმატები?

საქმე ისაა, რომ სტრაბონის თხზულებაში ასახული ეთნონიმები „სკვითი“ და „სარმატი“ მთლიანად ან სანახევროდ მაინც დაცლილია ვიწრო-ეთნიკური შინაარსისაგან და უფრო „ჩრდილოელი ბარბაროსის“, „მომთაბარის“ მნიშვნელობით გამოიყენება. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, სტრაბონთან „სკვითი“ ნიშნავს ჩრდილოეთის ბარბაროსს, ხოლო „ეთიოპი“ – „სამხრეთელ ბარბაროსს“⁹. სტრაბონის განმარტებით: „ძველი ელინი აღმწერელნი ყველა ამ ჩრდილოეთის ხალხებს საზოგადოდ სკვითებსა და კელტოსკვითებს უწოდებდნენ“¹⁰. მისივე თქმით, „პირკანიიდან სოგდიანისაკენ აღმოსავლეთით მიმავალისათვის ტავრის აქეთ ცხოვრობენ ტომები; ცნობილნი უწინ სპარსელთათვის, ხოლო

⁸ იქვე, გვ. 125-126, 140-141.

⁹ Л. И. Грацианская, «География» Страбона, Проблемы и источниковедение, «Древнейшие государства на территории СССР», М., 1988, с. 115.

¹⁰ სტრაბონის „გეოგრაფია“, გვ. 144.

ამათ შემდეგ მაკედონელთათვის და პართებისათვის. იქით, მათ გასწვრივ მცხოვრები ტომები რომ სკვითები არიან, ეს დაისკვნება გარეგნული მსგავსების მიხედვით”¹¹.

ამდენად, წინთქმულის გათვალისწინებით, სრული საფუძველი გვაქვს, რომ ჩვენთვის საინტერესო კონტექსტში მოტანილ „სარმატებში“ სწორედ ჩრდილოელ მომთაბარეებთან გარეგნულად მიმსგავსების კვალობაზე სარმატებად სახელდებული მკვიდრი კავკასიელები (უპირატესად იმიერკავკასიელები) შევიცნოთ, რაც ნიადაგ გააადვილებს სტრაბონის ცნობის რიგიანად გაგებას. არადა, წინააღმდეგ შემთხვევაში აღნიშნული ცნობა აბსურდულ იერსახეს ღებულობს, ვინაიდან, თავად სტრაბონის მითითებით, დონთან და ყუბანისპირა დაბლობებთან ლოკალიზებული ეთნიკური სარმატების რიცხოვრები სიჭარბე დიოსკურიაში სავაჭროდ თავმოყრილ ტომთა შორის უბრალოდ დაუფერებელია.

ასეა თუ ისე, ერთი რამ სრულიად ნათელია – კავკასიელი სტრაბონის მოღვაწეობის ხანაში (ძვ. წ. I – ახ. წ. I სს-ის მიჯნა) უფრო მაღალი ტაქსონომიური რანგის შემკრებლობითი ცნებაა, ვიდრე დეეტონონიმიზაციის გზაზე დამდგარი და ასევე კრებითი სახელწოდების დონეზე გამოყენებული „სარმატი“. ფაქტია, რომ ახ. წ. I ს-ის დამდეგისათვის „კავკასიელი“ უკვე ფარავს „სარმატს“, და იმისგან დამოუკიდებლად ამ ე. წ. „სარმატის“ ქვეშ მკვიდრ კავკასიელებს ამოვიცნობთ, თუ დიოსკურიას სავაჭროდ მოძალეებულ რიცხვმრავალ ეთნიკურ სარმატებს, ტერმინ „კავკასიელი“-ს მთელი კავკასიის მასშტაბით დიფუზიის უძველესი ტენდენცია აშკარად სახეზეა.

საინტერესოა, რომ XI-XVIII სს-ის ქართულ წერილობით წყაროებში ასახული კავკასნი//კავკასიანნი//კავკასელნი//კავკასიელნი კონკრეტული ეთნიკური მისამართის გარეშე ხმარებული შემკრებლობითი ხასიათის ტერმინებია, რომელ-

---

¹¹ იქვე, გვ. 167.

ნიც შედარებით ვიწრო და შეიძლება ითქვას უფრო ტრადიციული გაგებით ფარავს: 1) მდ. თერგსა და კავკასიონის მთავარი ქედის დასავლეთ კიდე სოხრის ლოკალიზებული იმიერკავკასიის მინა-წყლის ეთნიკურად ჭრელ ავტოქტონურ მოსახლეობას (ე. წ. თარგამოსიანთა მოდგმის ერთ-ერთ განშტოებას ე. წ. ხაზართა (= სკვითთა) ჩამომავლებად მიჩნეული ოსების გამოკლებით) ან კიდევ 2) დურძუკეთის (ანინდელი ჩაჩნეთ-ინგუშეთის) დასავლეთით მდებარე ცენტრალური კავკასიის მაღალმთიანეთის (უპირატესად კი აღნიშნული რეგიონის პირიქითი ხეობების) მკვიდრთ (საქართველოს მონაპირე მაღალმთიანი კუთხეების – დვალეთის, ხევის, ხევსურეთის, თუშეთის მცხოვრებთა ჩათვლით), ხოლო შედარებით ფართო და ალბათ უფრო გვიანდელი გაგებით „ჯიქიდამ გურგანის ზღუამდე“ (ე. ი. ადილედან კასპიის ზღუამდე) გადაჭიმული ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ მოსახლეობას (-იმიერკავკასიის მთიანეთის მთელ მოსახლეობას დაღესტნელების და ოსების ჩათვლით)¹².

მართალია, ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკურ სქემაში ტერმინი „კავკასნი“ ეპონიმურ ეთნონიმად არის წარმოდგენილი, მაგრამ ეს საეჭვო შემეცნებითი ღირსების მქონე ფაქტი თავისთავად არაფერს ლაპარაკობს აღნიშნული სახელწოდების ოდინდელი ტრანსსონიმიზაციის და ეთნონიმის რანგში საბოლოო ამალლების სასარგებლოდ, ვინაიდან წერილობითი წყაროების მკაფიო ჩვენებით „კავკასნი“//„კავკასიანნი“ დაახლოებით ისეთივე სემანტიკური ნირის ისტორიულ-გეოგრაფიული ცნებაა, როგორც მაგალითად ზოგადად „მთიელის“

¹² ლეონტი მროველი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, „ქც“, I, გვ. 3, 6, 64; ჯუანშერი, „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“, „ქც“, I, გვ. 179; ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, „ქც“, II, გვ. 19, 53; ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, პირველი ტექსტი, „ქც“, II, გვ. 329, 343; ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა

მნიშვნელობით ხმარებული „მთიული“//„მთეული“. ის არა ეთნიკური, არამედ უფრო ეთნოგრაფიული შინაარსის ცნებაა.

ამდენად, „კავკასნი“//„კავკასიანნი“-ს მიჩნევა ერთ-ერთ უძველეს ეთნონიმად და ამ უკანასკნელის გააზრება მაინცდამაინც ჩაჩნეთ-ინგუშეთის დასავლეთით მდებარე ცენტრალური კავკასიონის ხეობების მოსახლეობაზე (ჩაჩნურ-ინგუშურ და მათ ახლო მონათესავე ტომებზე) მიმაგრებულ ეთნიკურ ტერმინად, რასაც ადგილი აქვს ვ. გამრეკელის ნაშრომში¹³, მიზანშეწონილი არ არის.

ცხადია, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისგან, რომ ტერმინი „კავკასნი“ //„კავკასიანნი“ თავისი უძველესი და შეიძლება ითქვას კლასიკური გაგებით უპირატესად ცენტრალური კავკასიის მაღალმთიანი ზოლის (მეტწილად კი მისი პირიქითი ნაწილის) მკვიდრთ არ მიესადაგებოდა, მაგრამ ამ ფაქტის ცალმხრივი უტრირების ნებისმიერი მცდელობა ყოვლად დაუშვებელია, ვინაიდან ეს მხოლოდ ცნება „კავკასნი“-ს სემანტიკური დიაპაზონის ხელოვნურ დავინროვებას უწყობს ხელს.

არადა, აქ ძალაუნებურად იბადება ერთი კითხვა – მაინც რამ განაპირობა ტერმინ „კავკასნი“-ს უპირატესად ცენტრალური კავკასიის მოსახლეობის მისამართით გამოყენების ტრადიციის წარმოქმნა და ამ ტრადიციის მდგრადობა?

დასმულ კითხვასთან დაკავშირებით, აუცილებელია ყურადღების აქცენტირება იმ საგულისხმო ფაქტზე, რომ ცენტრალური კავკასიაა სწორედ ის რეგიონი, სადაც ქართულმა სახელმწიფომ ძველთაგანვე განსაკუთრებით მყარად მოიკიდა ფეხი და ადგილობრივი მთიელი მოსახლეობაც თავისი პოლიტიკური და კულტურული გავლენის სფეროში მოაქცია. აკი ამ კონსტატაციასთან დაკავშირებით ძალაუნებურად გვახსენ-

---

სამეფოსა საქართველოსა“, „ქც“, IV, ს. ყაუხჩიშვილის, რედ., თბ., 1973, გვ. 71, 89, 141, 170, 268, 291, 370, 419, 651.

¹³ В. Н. Гамрексли, Двалы и Двалетия в I-XV вв. н. э., Тб., 1961, с. 22-28.

ნებს თავს ფარნავაზის მჭიდრო ურთიერთობა დურძუკებთან (ანინდელ ჩეჩენ-ინგუშთა ეთნიკურ წინაპრებთან) და მისი მე-მკვიდრის – საურმაგის მიერ დურძუკთა მასობრივი გადმოსახლება საქართველოს „მთიულეთში“ (//მთიანეთში) „დიდოეთითგან სვანეთამდე“ (ანუ ცენტრალური კავკასიის ქართულ სექტორში). მეტად სიმპტომატურია აგრეთვე ლეონტი მროველის აშკარად დურძუკოფილური პასაჟები, კერძოდ „კავკასის ნათესავთა“ შორის მათი პირველობის ფაქტის საგანგებო ხაზგასმა („ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალი დურძუკ, ძე ტირეთისა“). რად ღირს იმის აღნიშვნაც, რომ სწორედ ცენტრალურ კავკასიაში გადიოდა მსოფლიო მნიშვნელობის კომუნიკაციები (პირველ რიგში კი არაგვის გზა დარიალის კლდეკარით), რომლით სარგებლობა იმთავითვე ბევრ ქართველს უხდებოდა. ამავე გზებით ხდებოდა იმიერკავკასიიდან კავკასიელთა თუ ნომადთა ლაშქრის გამოყვანა და უკან გაბრუნება.

ვფიქრობთ, წინთქმულის გათვალისწინებით აღარაფერია გასაკვირი იმაში, რომ ძველი ქართველის ცნობიერებაში „კავკასის“ ხსენება პირველ რიგში ცენტრალური კავკასიის მთიანეთის ასოციაციას ჰბადებდა, რამაც დროთა განმავლობაში „კავკასიანად“ პირველ რიგში სწორედ აღნიშნული რეგიონის მკვიდრის წარმოდგენის და სახელდების ეთნოგრაფიულ-ონომასტიკური სტერეოტიპის გამოხვევნას შეუწყო ხელი. ასე რომ, ცნება „კავკასიელის“ შედარებით ვიწრო და უფრო ტრადიციული გაგებით დანერგვა-გამოყენების ისტორიული მოტივი ჩვენთვის ნათელი ხდება.

როგორც ჩანს, ზემოაღნიშნული ნომინაციური სტერეოტიპი ძალზე სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა, ვინაიდან მისი დაძლევა XVIII საუკუნის დიდ ქართველ სწავლულს ვახუშტი ბაგრატიონსაც არ ხელეწეუბა. მის თხზულებაში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ცნებები „კავკასი“//„კავკასია“ და „კავკასნი“//„კავკასიანნი“//„კავკასიელნი“ უპირატესად ცენ-

ტრალური კავკასიის პირიქითა სანახებთან და ადგილობრივ მოსახლეობასთან არის მისადაგებული.

XIX ს-დან ტერმინი „კავკასიელი“ საბოლოოდ განიცდის ფორმირებას მთელი კავკასიის მოსახლეობის აღმნიშვნელ კრებით სახელწოდებად, რის შემდეგაც მისი სემანტიკური კოდი აღარც იცვლება.

ერთი სიტყვით, „ევროპისა და აზიის შემაერთებელ ხილად“ და „ენათა მთად“ წოდებული კავკასიის რეგიონი ისევ ცოცხლობს და მეხსიერებაში კვლავაც აცოცხლებს XIX საუკუნის ერთ-ერთი ავტორის შემდეგ სტრიქონებს: „კავკასიაშია გაერთიანებული ყოველივე ის, რაც ადამიანს ალაფრთოვანებს და შემოქმედებით ძალას ჰმატებს – ნაზი და ლამაზი, რომანტიკული და დიდებული“.

ცხადია, მსოფლიოს ამ უნიკალურ ეთნოკულტურულ მუზეუმს ბუნებაში მოფრთხილება და დაცვა სჭირდება, რაშიც უწინარესად თავად კავკასიელებმა უნდა გამოიღონ ხელი.

ცხადია, ყოველივე წინთქმულის გათვალისწინებით, ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიის, ეთნიკური ონომასტიკის და ისტორიული გეოგრაფიის პრობლემების სკრუპულოზური კვლევა, რასაც ნაწილობრივ წინამდებარე ნაშრომიც ისახავს მიზნად, განსაკუთრებულ აქტუალობას იძენს, მითუმეტეს ჩვენს ეპოქაში, როდესაც აღნიშნული რეგიონი სრულიად კავკასიისათვის დამახასიათებელი ეთნოპოლიტიკური დაძაბულობის ეპიცენტრს წარმოადგენს და ე. წ. ქართულ-ოსური კონფლიქტიც სწორედ ცენტრალურ კავკასიაშია ფეხადგმული.

III. „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხისათვის

ლეონტი მროველის ცნობილი ეთნოგენეტიკურ-ეთნოგეოგრაფიული სქემის მიხედვით ლეგენდარული თარგამოსის 8 შვილიდან („ჰაოს“, „ქართლოს“, „ბარდოს“, „მოვაკან“, „ჰეროს“, „ეგროს“, „ლეკან“, „კავკას“) ერთ-ერთი – კავკას-კავკასან-კავკასიოსის სახელწოდებით – იმიერკავკასიის ავტოქთონი მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის ეპონიმად არის გამოყვანილი, რომელსაც მემატიანის თქმით, წილად ხვდა კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის პირიქითი მაკროფერდობი მიმდებარე ტერიტორიითურთ „ლომეკის (ე. ი. თერგის – ვ. ი.) მდინარითგან ვიდრე დასასრულამდე კავკასისა, დასავალით“. ლეონტის მკაფიო ჩვენებით „კავკასიანნი“, ვითარცა თარგამოსის ძის ნათესავნი, თავისთავად ეთნიკურ ერთობას ქმნიან „თარგამოსიანთა“ ოჯახში, რომელსაც ქართველი მემატიანე არ მიაკუთვნებს ე. წ. ხაზართა (ე. ი. სკვითთა)* ჩამომავლებად წარმოდგენილ „ოვსებს“, რითაც საკმაოდ მკეთრ ზღვარს ავლებს ძირძველ კავკასიელთა და არაკავკასიური მოდგმის მოსახლეობას შორის.

სპეციალურ ლიტერატურაში IX-XVIII სს-ის ქართულ წერილობით ძეგლებში მრავალგზის ასახულ ტერმინ „კავკასიანის“ მნიშვნელობა არაერთგვაროვნად არის ინტერპრეტირებული. მკვლევართა ერთი ნაწილი „კავკასიანნი“-ს განიხილავს მაინცდამაინც ცენტრალური კავკასიონის სანახების ვაინახურ და ვაინახებთან გენეტიკურად ყველაზე ახლოს მდგომ ტომთა დაჯგუფებაზე ცალკერძ მიმაგრებულ შემკრებლობით ეთნონიმად (15, გვ. 22-28; 19, გვ. 294-295; 20, გვ. 460-461; 22, გვ. 243-246), ხოლო ოსი სწავლულები მშობ-

* ლეონტისეულ „ხაზარებში“ მკვლევარნი დასაბუთებულად შეიცნობენ სკვითებს.

ლიური ხალხის კავკასიური წარმომავლობის იდეის დაჟინებული დანერგვის კვალობაზე ყოველმხრივ ცდილობენ ისეთი სურათის დახატვას, თითქოს ტერმინი „კავკასიანნი“, ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული, ტრადიციულად აღნიშნავდა ცენტრალური კავკასიონის მთიანი ზოლის მკვიდრთ კავკასიონის ორივე კალთაზე ვითომცდა ძველთაგანვე მცხოვრები მთიელი ოსების ჩათვლით (16, გვ. 16; 14, გვ. 34-36). ცხადია, „კავკასიანნი“-ს მნიშვნელობის ასეთი თვითნებური გაგება საგრძნობლად ამცირებს ცენტრალური კავკასიონის მოსახლეობის ეთნიკური ატრიბუციის მიუდგომელი კვლევის ალბათობას და ამდენად, გვაიძულებს საგანგებოდ შევეხოთ ტერმინების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ ონიმური სემანტიკის საკითხს.

დავინწყებთ იმით, რომ უახლესი ენციკლოპედიური განსაზღვრებებით კავკასია წარმოადგენს ტერიტორიას შავი, აზოვისა და კასპიის ზღვებს შორის, კუმა-მანიჩის ღრმულიდან (ჩრდილოეთით) საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის სახელმწიფო საზღვრამდე (სამხრეთით). მისი ფართობი შეადგენს 440 ათას კმ²-ს. კავკასიის უმნიშვნელოვანესი ოროგრაფიული ერთეულია ტამანის ნ-კ-დან აფშერონის ნ-კ-მდე გადაჭიმული კავკასიონის ქედი, რომელიც კავკასიას ყოფს ორ ძირითად სუბრეგიონად: ჩრდილოეთ კავკასიად ან იმიერკავკასიად (ფართობი – 240 ათ. კმ²) და სამხრეთ კავკასიად ან ამიერკავკასიად (190 ათ. კმ²). ბუნებრივი პირობების მიხედვით განასხვავებენ აგრეთვე დასავლეთ და აღმოსავლეთ კავკასიას, რომელთაგან პირველი მოიცავს აზოვისა და შავი ზღვისა აუზს, ხოლო მეორე – კასპიის ზღვის აუზს.

თავის მხრივ კავკასიონის მთის სისტემა ოროგრაფიული ნიშნით პირობითად იყოფა დასავლეთ, ცენტრალურ და აღმოსავლეთ კავკასიონად. ამათგან ცენტრალურ კავკასიონად მიჩნეულია ხსენებული მთაგრეხილის ყველაზე მაღალი მონაკვეთი იალბუზიდან ვიდრე მყინვარწვერამდე, თუმცა

სპეციალურ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში იმავე ცენტრალურ კავკასიონს უფრო დიდ გაბარიტებშიც განიხილავენ, ათავსებენ რა მას იალბუზსა და მდ. არლუნს ან კიდევ თანამედროვე ყარაჩაისა და ჩაჩნეთს შორის.

მართალია, ცენტრალური კავკასიონის საზღვრებზე შემუშავებული წარმოდგენები ერთნაირად საყურადღებოა ჩვენთვის, მაგრამ კავკასიონის ქედის ზედმიწევნით სიმეტრიული დაყოფის აუცილებლობა და მისი ჰიპსომეტრიული მახასიათებლების გათვალისწინება ალბათ უფრო რეზონულს ხდის ცენტრალური კავკასიონის დასავლეთ და აღმოსავლეთ მიჯნებად შესაბამისად იალბუზისა და დიკლოს მთების აღებას. ამდენად, მაორიენტირებული სახელწოდების „ცენტრალური კავკასიონის“ ქვეშ შეიძლება ვიგულისხმოთ კავკასიონის მთის სისტემის ის ნაწილი, რომელიც სიგრძივ კვეთში თითქმის ბოლომდე ემთხვევა ლეონტი მროველის მკაფიო ჩვენებით დიდოეთიდან სვანეთამდე, განვრცობილი „მთიულეთის“ (//მთიანეთის) მიჯნებს და მოიცავს აწინდელი ბალყარეთის, ოსეთის, ინგუშეთის, ჩაჩნეთისა და საქართველოს მაღალმთიან რაიონებს^{*}.

---

* მიუხედავად იმისა, რომ „ცენტრალური კავკასიონი“ (რუს. «Центральный Кавказ») ფრიად გამჭირვალე სემანტიკის მქონე ტერმინია, მისი უცდომელად გამოყენება რამდენადმე გაძნელებულია ერთი ონომასტიკური ლაფსუსის გამო. საქმე ისაა, რომ რუსულად «Кавказ» აღნიშნავს კავკასიონის ქედსაც და კავკასიის მთელ რეგიონსაც, რის კვალობაზეც საკმაოდ დიდია «Центральный Кавказ»-ის „ცენტრალურ კავკასიად“ (და არა „ცენტრალურ კავკასიონად“) აღქმის ალბათობა. ამიტომ, არაფერია საკვირველი იმაში, რომ რუს ავტორთა ნაშრომებში ასახული «Центральный Кавказ» ცალკეულ ქართველ ისტორიკოსთა და ეთნოგრაფთა მიერ შეცდომით ითარგმნება როგორც „ცენტრალური კავკასია“, რითაც უნებლიედ გამოიხვეწა „ცენტრალურ კავკასიონზე“ უფრო მაღალი ტაქსონომიური რანგის (ფაქტობრივად კავკასიის ცენტრალური მთიანი ნაწილის აღმნიშვნელი) მაორიენტირებული სახელწოდება. ასეთ ხელოვნურ ნომინაციას, უნდა ვაღიაროთ, დამატებითი იმპულსი

ახლა თავად ცნებების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ შესახებ.

უწინარეს ყოვლისა ერთხელ კიდევ შევნიშნავთ, რომ ტერმინი „კავკასია“ დოკუმენტურად ცნობილია ძვ. წ. VI საუკუნიდან. პირველად ის მოიხსენიება ბერძენი დრამატურგის ესქილეს ტრაგედიაში „მიჯაჭვული პრომეთე“, სადაც საძიებელი გეოგრაფიული სახელი „კავკასოსი“-ს (Καυκάσος) ფორმით კავკასიონის ქედის აღმნიშვნელ ორონიმად გვაცნობს თავს (3, გვ. 333-335). მას შემდეგ ბერძნული „კავკასოსი“-ს ამოსავალი (პრიმარული) მნიშვნელობა უცვლელი რჩება, თუმცა დროთა განმავლობაში იგი მაინც იფართოებს თავის სემანტიკურ დიაპაზონს და პონტოსა და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე მიწა-წყლის სახელწოდებითაც წარმოჩნდება. ასე, მაგალითად, აპოლონიოს როდოსელის (ძვ. წ. III ს.) „არგონავტიკაში“ შავი ზღვა „კავკასიის ზღვად“ არის სახელდებული (1, გვ. 159), რაც ტერმინ „კავკასიის“ ფართომასშტაბიანი დიფუზიის ერთ-ერთი უძველესი წერილობითი მოწმობაა. სტრაბონის გეოგრაფიის თანახმად კი ახ. წ. I ს-ის დამდეგისათვის ალბანები და იბერები უკვე „კავკასიურ“ ტომებად იწოდებოდნენ („... ალბანთა და იბერთა ტომებს, რომელთაც უკავიათ უპირატესად მოხსენიებული ყელი და რომელთაც კავკასიური ეწოდებათ, აქვთ მდიდარი ქვეყანა“ – 2, გვ. 126-127), ხოლო

მისცა ზოგიერთი რუსი თუ ჩრდილოკავკასიელი სწავლულის იმ ნაშრომებმაც, სადაც ე. წ. «Центральный Кавказ»-ის ფარგლებში ლამის ჩრდილოეთ კავკასიის ყველა ქვეყანაა ნაგულისხმევი და მისი დასაბამითი სემანტიკაც ნიადაგ გაბუნდოვნებულია.

ცხადია, „ცენტრალური კავკასიონის“ „ცენტრალური კავკასიით“ შენაცვლების ტენდენციას, რითაც სულ უფრო მეტად სცოდავს ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომები, წერტილი უნდა დაესვას. არადა, ეს არც ისე ძნელია, ვინაიდან ქართულ ონომასტიკონში ტოპონიმ „კავკასიის“ პარალელურად XX ს-დან დანერგილი „კავკასიონის“ არსებობა თავისთავად, ჩვენთვის საინტერესო ცნებების ერთმანეთში არევისაგან თავის საიმედოდ დაზღვევის საუკეთესო პირობებს ქმნის.

ერთობ შთამბეჭდავი ეთნოგეოგრაფიული რადიუსით ხმარებული შემკრებლობითი ტერმინი „კავკასიელები“ დასავლეთი და ცენტრალური კავკასიონის ორივე ფერდობის ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობის მისამართით გამოიყენებოდა (სტარბონის თქმით დიოსკურიასში „... თავს იყრის 70 ტომი... უმეტესობა არიან სარმატები, ხოლო ყველანი კავკასიელები არიან“ – 2, გვ. 123). ეს ფაქტები უეჭველად, იმაზე მიგვანიშნებს, რომ სტარბონის თანადროული „კავკასიელის“-ს ქვეშ საკუთრივ კავკასიონის კალთების მობინადრესთან ერთად იმავე მთის ქედის მიმდებარე მთისწინეთისა და ბარის რაიონების მკვიდრიც იგულისხმებოდა. აქედან კი ლოგიკურად გამომდინარეობს დასკვნა, რომ „კავკასიელი“-ს მანარმოებელი „კავკასია“ იმხანად არა მხოლოდ კავკასიონის მთაგრეხილს, არამედ ამ უკანასკნელის გარემომდებარე მთელ მხარესაც ფარავდა. მეტად ნიშანდობლივია, რომ სტეფანე ბიზანტიელის (V ს.) გეოგრაფიულ ლექსიკონში „ეთიკა“ „კავკასოსი“ (Καυκάσος) აზიის ერთ-ერთი უდიდესი მთის სახელწოდებად არის მოხსენიებული, თუმცა იმავე ტერმინის კიდევ ერთი გრამატიკული ფორმა „კავკასია“ (Καυκάσια) კონკრეტული ქვეყნის აღმნიშვნელი ქორონიმის თანრიგშიც ფიგურირებს (3, გვ. 261).

საინტერესოა, რომ ბერძნული „კავკასოსი“-ს დარად, ლათინური წაროების „კავკასუსი“-ც (Caucasus) ჩვეულებრივ მსოფლიოს „ერთ-ერთ ყველაზე ცნობილ მთას“ აღნიშნავს, თუმცა თითო-ოროლა გამონაკლისის სახით, მის ადრესატად განსაზღვრული ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონიც გვევლინება. მაგალითისათვის, აპოლინარიუს სიდონიუსის (430-480 წწ.) ერთ პანეგირიკში ასახული „კავკასია“ აშკარად კონკრეტულ მხარეს ფარავს („... შენი დროშების შიშით ძრწიან ყველანი... ბასტარნი, სევეი, პანონელი, ნევრი, ჰუნი, გეტი, დაკი, ალანი... შენს სამხედრო სამსახურში ირჯება მთელი კავკასია და სკვითური წყლის მსმელი ტანაიტი“ – 5, გვ. 423),

ხოლო ლექსიკური კომბინაცია „მთელი კავკასია“ („*omnis Caucasus*“) ერთი შეხედვით ქართული „ყოველი კავკასიის“ შესატყვის გამონათქვამად აღიქმება.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტიც, რომ VI ს-დან სასანიანთა ირანის იმპერიის ოთხი უმთავრესი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულიდან (კუსტაკიდან) ერთ-ერთი ატარებდა კუსტი კაპკოჰი-ს სახელს და 13 სხვადასხვა ქვეყნისაგან (მათ შორის ქართლისაგან, სომხეთისაგან და ალბანეთისაგან) შედგებოდა. რამდენადაც სპარსული კაპკოჰ (= „კაპის მთა“) დანამდვილებით აღნიშნავს კავკასიონის მთაგრებილს, „კუსტი კაპკოჰ“ ნიადაგ იოლად გადმოქართულდება როგორც „კავკასიონის (თუ კავკასიის) მთის მხარე“ ან უბრალოდ „კავკასიის მხარე“ (21, გვ. 461; 12, გვ. 21; 25, გვ. 225; 17, გვ. 62-63). ამგვარი სახელწოდების მატარებელი მსხვილი სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის არსებობა კი უთუოდ იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ სასანიურ ირანში კავკასიას ვრცელ მხარედ და არა მაინცდამაინც ოროგრაფიულ ობიექტად განიხილავდნენ.

„ქართლის ცხოვრების“ ავტორთა თხზულებებში ტერმინი „კავკასი“//„კავკასია“ გარკვევით აღნიშნავს ერთი მხრივ, შავსა და კასპიის ზღვებს შორის გადაჭიმულ კავკასიონის ქედს, მეორე მხრივ კი, ხსენებული მთაგრეხილით შემკულ-შეკონილ ვრცელ ბუნებრივ – ლანდშაფტურ და ისტორიულ-გეოგრაფიულ არეს. ამასთან, XI-XVIII სს-ის ქართული წერილობითი წყაროების ჩვენებები თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ უფრო მაღალი ტაქსონიმიური რანგის ცნება „კავკასი“//„კავკასია“ სხვადასხვა მოცულობის ტერიტორიასთან არის მისადაგებული, და უთუოდ ღირსშესანიშნავია როგორც თავისი შედარებით ვიწრო და შესაძლებელია, უფრო არქაული, ისე რამდენადმე ფართო და ალბათ, უფრო გვიანდელი შინაარსობრივი დატვირთვით.

ასე, მაგალითად, ლეონტი მროველი ეთნარქ კავკას-კავკასიოს-კავკასიანის ნილხვედრ ქვეყნად წარმოაჩენს ცენტრალური და დასავლეთ კავკასიონის პირიქით კალთებს და მათ მიმდებარე იმიერკავკასიის მთისწინეთ-ბარის ზოლს „ლომეკის (ე. ი. თერგის – ვ. ი.) მდინარითგან ვიდრე დასას-რულადმდე კავკასისა, დასავალით“ (7, გვ. 6). XI ს-ის მემატიანის მონათხრობის თანახმად სწორედ ამ ვრცელი მიწა-წყლის დიდ ნაწილს (უპირატესად მთისწინეთისა და ბარის რაიონებს) ეუფლებიან შორეულ წარსულში ე. წ. „თარგამოსიანთა“ რისხვად მოვლენილი „ხაზარები“ (ე. ი. სკვითები), რომელნიც აიძულებენ მიტაცებული ტერიტორიის ძირძველ მკვიდრთ (ე. ი. ეთნარქ კავკასის ჩამომავალთ) ცენტრალური კავკასიონის მაღალმთიან ხეობებში შემოხიზნვას და მათ პირველსაცხოვრისში დაშენების კვალობაზე მყარ საძირკველს უყრიან კავკასიის რეგიონში ჩრდილოირანული მოდგმის მოსახლეობის (კერძოდ ოსთა წინაპრების) შემდგომი ეთნოევოლუციის პროცესს: „... ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენნა ქუეყანანი... და გარდავლო მთა კავკასია... და იყო ძე მისი სახელით უობოს, და მისცა ძესა თვსსა ტყუე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავალით, დასავლეთამდე მთისა. და დაეშენა უობოს: და მათნი ნათესავნი არიან ოვსნი, და იგი არს ოვსეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასისა. ხოლო დურძუკ, რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, და უწოდა სახელი თვსი დურძუკეთი...“ (7, გვ. 12).

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია განმარტებული, ლეონტი მროველის თხზულებაში მოხსენიებული მამამთავრების სახელები (მათ შორის კავკას-კავკასიოს-კავკასიანი) კავკასიაში მცხოვრებ ცალკეულ „ერთა ან მათ ხელში მყოფ მიწა-წყლის სახელებისაგან არის ნაწარმოები“ (26, გვ. 180); „ლეონტის მიერ მოცემული სურათი (ეთნარქებისა და მათი

სახელის ქვეყნებისა) მხოლოდ იმის მოწმობა შეიძლება იყოს, რომ ეს სურათი შექმნილა იმის შემდეგ, რაც ასეთი ქვეყნები დიდი ხანია არსებობენ, რომ ეგრიდან არის წარმომდგარი ეგროსი, ქართლიდან ქართლოსი და აგრე შემდეგ" (13, გვ. 263).

ამდენად, სრული საფუძველი გვაქვს, რომ ეთნარქ კავკას-კავკასიოს-კავკასიანის სამფლობელოდ წარმოდგენილი მინა-წყალი უყოყმანოდ გავაიგივოთ კავკას-კავკასიად წოდებულ მხარესთან. აქედან კი ლოგიკურად გამომდინარეობს ის ვარაუდი, რომ ჩვენთვის საგულისხმო ეთნარქის „ნაწილად“ მაინცდამაინც „ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასისა, დასავლით“ განვრცობილი იმიერკავკასიის მოხაზვის ფაქტი შესაძლებელია სწორედ კავკას-კავკასიად სახელდებული და ძველ ქართველ მნიგნობართათვის კარგად ცნობილი ქვეყნის ლოკალიზაციის უძველეს ტრადიციას უკრავდეს კერს.

საინტერესოა, რომ ლეონტი მროველის ეთნოგეოგრაფიულ სქემას თითქმის მთლიანად იზიარებს ვახუშტი ბაგრატიონი („ხოლო კავკასოს წილი არს: კავკასიის მთის ჩრდილოდ კერძი, ლეკანის საზღვრიდამ ვიდრე ზღუადმდე პონტოსი ანუ შავისა“ – 9, გვ. 49; „... კავკასოს დაიპყრა ქუეყანა ლეკანის საზღვრიდამ, ვიდრე პონტოს ზღუამდე, კავკასის მთის ჩდილოთი ველითურთ“ – 9, გვ. 632), თუმცა თავის ერთ-ერთ რუკაზე (რუკა მოხაზული საქართველოსი, ანუ ივერიისა, ანუ გიორგიისა...) ავტორი ეთნარქ კავკასოსის სამფლობელოს აღმოსავლეთ საზღვრად უჩვენებს არა მდ. თერგს (უწინდელ ლომეკს), არამედ მის მარჯვენა შემდინარეს არლუნს (ვახუშტისეული ნომინაციით სონას). ვახუშტი ორიგინალურია იმაშიც, რომ მას კავკასოსის წილხვედრი ქვეყნის ფარგლებში შეჰყავს სვანეთიც („არამედ სუანეთი და ალანი იყო კავკასისავე წილნი და მეფეთა ქართუელთა თვთ განიშკდრეს“ – 9, გვ. 789), მაგრამ ეს „სიახლე“ შეპირობებული ჩანს სწავლულის მიერ სვანეთისათვის იმიერკავკასიაში ად-

გილის მცდარი მიჩენით^{*}. დაბოლოს, ვახუშტის თხზულების ერთ-ერთი თავის სახელდების ფორმა („აღწერა აწინდელი ოვსეთისა ანუ კავკასიათა შინათა“) და მისი რეპრეზენტაციულ-აღწერილობითი სპეციფიკა („ოვსეთი“, „ქისტი“, „დურძუკი“, „ლლილვი“) ძალაუვნებურად გვაფიქრებინებს რომ კონკრეტულ შემთხვევაში „კავკასიათა შინათა“-ს ქვეშ ავტორი უკვე გულისხმობს ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი მაკროფერდობის მთიან ზოლს (კერძოდ თანამედროვე ბალყარეთის, ოსეთის, ინგუშეთისა და ჩაჩნეთის მთიანი ხეობების შენაჯამს). არადა, ეს, ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ნიუანსი, შესაძლებელია, ცნება „კავკასი-კავკასიას“-ს კიდევ უფრო ვიწრო რადიუსით ხმარების ოდინდელ ტრადიციაზეც მიგვანიშნებდეს.

ამრიგად, ყოველივე წინთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვრცელი მხარის (და არა ოროგრაფიული ერთეულის) აღმნიშვნელი სახელწოდების დონეზე გამოყენებული ძველი ქართული „კავკასი“//„კავკასია“ შედარებით ვიწრო და როგორც ჩანს, თავისი დასაბამითი მნიშვნობრული გაგებით, ფარავს მდ. თერგსა (სხვა ვერსიით მდ. არლუნსა) და კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის დასავლეთ კიდეც შორის ლოკალიზებულ იმიერკავკასიის ტერიტორიას (resp. ცენტრალური და დასავლეთი კავკასიონის პირიქით მაკროფერდობს და მის მიმდებარე მთისწინეთ-ბარის რაიონებს).

---

* ვახუშტის სვანეთი „ორს კავკასს“ შორის მდებარე, „ყოვლითგან კავკასიის მთით“ შემოსაზღვრულ მხარედ აქვს წარმოდგენილი და ის ფაქტობრივად იმიერკავკასიაში ეგულება (9, გვ. 785, 787, 789). ავტორის მიერ შედგენილ ერთ-ერთ რუკაზე („ან ახალი დახაზული სამეფო...“) სვანეთი ოროჰიდროგრაფიულად მდ. ყუბანის სათავე-შია განთავსებული, ხოლო ზოგიერთ სხვა რუკაზე ის ალანთან (ე.ი. თანამედროვე ყარაჩაისთან) ერთად მდ. კაპოეტის (აწინდელი ბზიფის) ხეობაშია ლოკალიზებული (?!).

მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული წერილობითი მონაცემები თვალს გვიხელს „კავკას-კავკასიად“ გაცილებით უფრო დიდი მოცულობის ტერიტორიის სახელდების ფაქტზეც. მხედველობაში გვაქვს ძველ ქართველ მემკვიდრეთა (ლეონტი მროველის, ჯუანშერის, სუმბატ დავითის ძის და ვახუშტი ბაგრატიონის) ის თხზულებები, სადაც ტერმინით „კავკასიელები“ („კავკასიანნი“//„კავკასნი“//„კავკასელნი“//„კავკასიელნი“) არაიშვითად აღნიშნულია აღმოსავლეთ კავკასიონის ჩრდილოეთი მაკროფერდობის მთიანეთ-მთისწინეთის მოსახლეობა (კერძოდ დაღესტნელები და დარუბანდელები), ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე მცხოვრები ქართველი მთიელები და კავკასიონის ქედის მთელ გაყოლებაზე (უპირატესად კი მის პირიქით კალთებზე) მობინადრეთა ეთნიკურად ჭრელი მასა „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე“, ხოლო „კავკასიად“ რიგ შემთხვევაში, წოდებულია როგორც იმიერისე ამიერკავკასიის სანახები ან კიდევ, იმავე კავკასიონის გარემომდებარე ვრცელი მიწა-წყალი „ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენდამდე“ (7, გვ. 64-65, 116, 125, 130, 151, 157-158, 179, 382; 9, გვ. 258-259, 268, 632-651).

ცხადია, ესოდენ საგულისხმო ონომასტიკური რეალიები გვაძლევს უფლებას ვამტკიცოთ, რომ XI-XVIII სს-ში გამოყენებული „კავკას-კავკასია“ თავისი შედარებით ფართო და შესაძლოა, უფრო გვიანდელი გაგებით, დანამდვილებით ფარავს: ა) ტამანის ნ-კ-დან ვიდრე კასპიის ზღვამდე გადაჭიმული კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის პირიქით და პირაქეთ მაკროფერდობებს (მეტადრე კი პირიქითი მაკროფერდობის მაღალმთიანეთს) და ბ) იმიერ და ამიერკავკასიის მიწა-წყლისაგან შენივთებულ და თითქმის აწინდელ ფიზიკურ-გეოგრაფიული წარმოდგენის კავკასიის ტოლფარდი მოცულობის მქონე ქვეყანას. ამასთან, აქვე აუცილებელია ითქვას, რომ მსხვილი რეგიონის აღმნიშვნელი და თავისი შინაარსობრივი დატვირთვით ფაქტობრივად თანამედროვე ცნება „კავ-

კასიასთან" შეთანასწორებული ქორონიმი „კავკასია“, აგრეთვე მაორიენტირებული გამონათქვამი „ყოველი კავკასია“ ძველ ქართულ მატრიანებში ჩნდება XI ს-დან (მაგ.: „... წარიხუნა ყოველნი ჴევნი კავკასიანთანი და დასხნა ყოველგან მთავარნი, და უბრძანა მათ ყოველთა, რათა იყვნენ მორჩილ ძისა მისისა მირიანისსა“ – 7, გვ. 65; „... და მოვლო ყრუმან ყოველი კავკასია“; „... წარმოვიდეს ტარონით შაკიხად სამნი ძმანი, და დაემკვდრნეს მუნ, ბრძანებითა არჩილისითა, რამეთუ ყოველი პირი კავკასიისა, რანით კერძი, უმკვდრო ქმნილ იყო“ – 7, გვ. 234, 244; ბაგრატი კურაპალატმა „...დაიპყრა ყოველი კავკასია თვთმპყრობელობითა ჯიქეთითგან ვიდრე გურგენადმდე“ – 7, გვ. 382), ხოლო XIII ს-დან უკვე მკაფიოდ იკვეთება „ყოველი კავკასიის“ საზღვრების დადგენისა და მისი ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობის შესაბამისად იმერკავკასიელებად და ამიერკავკასიელებად მერმინდელი დაყოფის კონტურებიც (მემატიანის თქმით თამარ მეფემ „... იპყრნა ზღვთ პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერითგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვთამდის“ – 8, გვ. 34-35). ამდენად, ჩვენ სახეზე გვაქვს იმის უტყუარი მონმობანი, რომ კავკასიის მხარედ მაინცდამაინც კავკასიონის მთიანეთის ან კიდევ ცენტრალური და დასავლეთი კავკასიონის „ჩდილოდ კერძი“-ს წარმოდგენის ძველ ქართულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სტერეოტიპს ქართულსავე სინამდვილეში საკმაოდ შორეული წარსულიდან უჩნდება ბზარი.

ტოპონიმ „კავკასია“-საგან განსხვავებით ტერმინი „კავკასიელი“ წერილობით წყაროებში მთელი 6 საუკუნის დაგვიანებით ჩნდება. პირველად ის მოიხსენიება სტრაბონის „გეოგრაფიაში“, სადაც ვკითხულობთ: „ხოლო ეს მთა (იგულისხმება კავკასიონი – ვ. ი.) მდებარეობს ორივე ზღვის ზემოთ, როგორც პონტოსი, ასევე კასპიისა, ამაგრებს იმ ყელს, რომელიც ჰყოფს ზღვებს. ეს მთა საზღვრავს სამხრეთისაკენ ალბანიასა

და იბერიას, ხოლო ჩრდილოეთისაკენ სარმატთა დაბლობებს... დიოსკურია არის სანყისი იმ ყელისა, რომელიც კასპიისა და პონტოს შუაშია და საერთო სავაჭრო ადგილი მის ზემოთ და მახლობლად მცხოვრები ტომებისათვის. ერთთა აზრით ქალაქში თავს იყრის 70 ტომი, ხოლო მეორენი ამბობენ, რომ 300-იო... ყველა ტომი განსხვავებულ ენაზე ლაპარაკობს, რადგან დაფანტულობის გამო შეურევლად ცხოვრობენ თავისი სიამაყისა და ველურობის მიზეზით. უმეტესობა არიან სარმატები, ხოლო ყველანი კავკასიელები არიან" (2, გვ. 121-123). იმავე თხზულების სხვა ადგილებში განმარტებულია, რომ „... ტომებს შორის რომლებიც თავს იყრიან დიოსკურიაში, არიან ფთეაროფაგებიც... მახლობლად არიან სვანები... ფლობენ ისინი ირგვლივ ყველაფერს და უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის... სხვა ტომები, რომლებიც კავკასიონის მახლობლად არიან, ღარიბები და მცირე მიწის მქონენი არიან; ხოლო ალბანთა და იბერთა ტომებს, რომელთაც უკავიათ უპირატესად მოხსენიებული ყელი, და რომელთაც კავკასიური ენოდებათ, აქვთ მდიდარი ქვეყანა და განსაკუთრებით ვარგისი კარგად დასასახლებლად... კავკასიონის უმაღლესი ნაწილი არის სამხრეთით მდებარე, რომელიც მიმართულია ალბანიის, იბერიის, კოლხებისა და ჰენიოხებისაკენ: დასახლებულია იმ ხალხით, რომელიც, როგორც ვთქვით, თავს იყრის დიოსკურიაში. ხოლო ესენი აქ თავს იყრიან მეტწილად მარილის გამო. ამათგან ნაწილს უპყრია მაღლობები, ხოლო მეორე ნაწილი ბინადრობს ხეობებში და ცხოვრობენ უპირატესად მხეცების ხორციით, ველური ნაყოფითა და რძით" (2, გვ. 125-126, 140-141)".

* ტერმინი კავკასიელი" (ლათ. *Caucasiorum*) გვხვდება კვინტუს კურციუს რუფუსის (I ს.) თხზულებაშიც, ოღონდ ამჯერად ის კავკასიად წოდებულ ჰინდუკუშის მთის სისტემის მიმდებარე რაიონების მკვიდრთა აღნიშნავს (4, გვ. 130).

როგორც მოტანილი ამონაწერების გულდასმითი შეჯე-
რება ცხადყოფს, სტრაბონისეული „კავკასიელები“-ს ქვეშ შე-
იცნობიან დიოსკურიის ზემოთ და მახლობლად მცხოვრები
ტომები, რომელთა დიდი ნაწილიც ბერძენ მწერალს შეცდო-
მით „სარმატებად“ ჰყავს მონათლული. სამწუხაროდ, აღნიშ-
ნულ ტომთაგან „გეოგრაფიაში“ მხოლოდ სვანები და ფთეფ-
როფაგები მოიხსენიებიან. დანარჩენთა ეთნიკური ვინაობა კი
ჩვენთვის გამოცანად რჩება. მაგრამ თუ მხედველობაში მივი-
ღებთ სტრაბონის მიერვე ეთნიკური სარმატების (კერძოდ
აორსთა და სირაკთა ტომების) მდ. ტანაისთან (დონთან) და
მდ. აქარდეონთან (ყუბანთან ან მანიჩთან) ლოკალიზაციის
(ე. ი. დიოსკურიისაგან სულ ცოტა 350-400 კმ-ით დაცილებულ
„სარმატთა დაბლობებზე“ მათი განთავსების) ფაქტს (2,
გვ. 110, 141-143) და თვალს შევავლებთ კავკასიონის ორივე
მაკროფერდობის მკვიდრთა ავტორისეულ ნუსხას (აქეელები,
ზიგები, ჰენიოხები, კერკეტები, მაკროპოგონები, ფთეფროფა-
გები, სვანები, ტროგლოდიტები, ქამაქოტები, პოლიფაგები,
ეჟსადიკები), ალბათ დიდი გამჭრიახობა არ დასჭირდება იმის
მიხვედრას, რომ დიოსკურიის „ზემოთ და მახლობლად მცხო-
ვრებ ტომებში“ იგულისხმება კოლხებისა და ჰენიოხებისაკენ
„მომართული“ კავკასიონის ერთი ნაწილის (ანუ უპირატესად
დასავლეთი და ნაწილობრივ ცენტრალური კავკასიონის პი-
რიქითი და პირაქეთი კალთების) ძირძველი მთიელი მოსახ-
ლეობა. ამასთან, სტრაბონის მკაფიო მითითებით, „კავკასიურ
ტომთა“ წრეს განეკუთვნებიან პონტოსა და კასპიის ზღვების
გამყოფი ყელის ძირითად მობინადრებად წარმოდგენილი
იბერები და ალბანებიც, რაც თავისთავად, ტერმინ „კავკასიე-
ლი“-ს გავრცელების ეთნიკურ-გეოგრაფიული არეალის შთამ-
ბეჭდავ გაფართოებაზე მეტყველებს.

მეტად ნიშანდობლივია, რომ შემკრებლობითი მნიშვნე-
ლობის „კავკასიელი“//„კავკასიელები“ ფიქსირდება სტეფა-
ნე ბიზანტიელის (V ს.) გეოგრაფიულ ლექსიკონშიც, სადაც

ერთგან სხარტად არის მითითებული: „კავკასია – მთა ... უდიდესია აზიის მთებს შორის; ხალხებთან მიმართებაში გამოყენებული სახელწოდებაა – კავკასიელი“ (3, გვ. 261).

ამრიგად, წერილობით წყაროებში პირველი გამოჩენისთანავე „კავკასიელი“ გეონიმ „კავკასიისაგან“ წარმომდგარ სახელწოდებად გვაცნობს თავს, რომელიც გარკვევით აღნიშნავს იშვიათი პოლიეთნიკურობით გამორჩეული კავკასიონის რეგიონის ნებისმიერ აბორიგენს (თუ მუდმივ მცხოვრებს) და არა ერთი რომელიმე ეთნიკური კოლექტივის წარმომადგენელს; ის თავისი ფორმითაც და შინაარსითაც მისი სინქრონული „ევროპელი“-ს, „აზიელი“-ს ან თუნდაც „პონტოელი“-ს ბადალი ტოპონიმისმიერი ნომენია, რომელიც თანაზომიერად ჩანს მოკლებული როგორც „სკვითი“-ს, „სარმატი“-ს თუ „სლავი“-ს ტიპის სუპერეთნონიმების, ისე შედარებით უფრო დაბალი ტაქსონიმიური რანგის ეთნიკური ტერმინების კონკრეტულ მნიშვნელობას.

ძველი ბერძნული წყაროების „კავკასიელები“-ს მსგავსად IX-XVIII სს-ის ქართულ წერილობით ძეგლებში მრავალგზის ასახული „კავკასნი“, „კავკასიანნი“, „კავკასელნი“, „კავკასიელნი“ ასევე არსად გამოიყენება ერთ, ცალკე აღებული, ტომზე ან ხალხზე მიმაგრებული ეთნიკური ტერმინის დონეზე, თუმცა სემანტიკური თვალსაზრისით ის გაცილებით უფრო ელასტიურია და რიგ შემთხვევებში, დატვირთული ჩანს კავკასიის მკვიდრთა განსაზღვრული ნაწილის აღმნიშვნელი შემკრებლობითი ეთნონიმის შინაარსითაც.

თქმულის ილუსტრირება კი უპრიანია დავიწყოთ ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკური კონცეფციით, რომლის თანახმად „კავკასიანნი“ თავისთავად ეთნიკურ ერთობას ქმნიან ე. წ. „თარგამოსიანთა“ შენათხზ „ძმურ“ ოჯახში გაერთიანებულ „სომეხთა“, „ქართველთა“, „რანთა“, „მოვაკნელთა“, „ჰერთა“, „ლეკთა“ და „მეგრელთა“ გვერდით. მათ მამამთავრად გამოყვანილი კავკას-კავკასან-კავკასიოსის წილხვდომი

ქვეყანა, რომლის საზღვრები სწორედ „კავკასიანთა“ პირვან-
დელი განსახლების წარმოსახვითი არეალის მიჯნებთან მიახ-
ლოებით შეფარდებაში ჩანს მოხაზული („...მისცა კავკასის
ლომეკის მდინარითგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასისა,
დასავალით“), მთლიანად ჩრდილოეთ კავკასიაში თავსდება,
მოიცავს რა მდ. თერგსა და კავკასიონის ქედის დასავლეთ კი-
დეს შორის მოქცეულ საკმაოდ ვრცელ მიწა-წყალს. ლეონტის
თქმით „შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალ ღურძუკ“, რა-
შიც მკაფიოდ არის გატარებული ე. წ. „კავკასიანთა“ შორის
„ღურძუკთა“ (ე. ი. უპირატესად თერგის აღმოსავლეთით გან-
სახლებულ ვაინახთა) ოდინდელი თაოსნობისა და საერთოდ,
„კავკასიანთა“ მთლიანი მასის ეთნიკური ჰომოგენურობის
აზრი. მართალია, ქართველი მემკვიდრე არ მოიხსენიებს კავ-
კას-კავკასან-კავკასიონის დანარჩენ „შვილთა“ სახელებს და
ამით ხელიდან გვაცლის „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობის
დადგენისათვის მრავალმეტყველ ონომასტიკურ მასალას, მა-
გრამ ზემოაღნიშნული ეთნარქის ნილხვედრი ქვეყნის მიჯნე-
ბის ჩვენებით („... ქუეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინა-
რისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“) იგი მაინც მარტივად
მიგვახვედრებს, რომ ე. წ. „კავკასიანთა“ ქვეშ საკუთრივ ღუ-
რძუკთა გარდა უეჭველად უნდა იგულისხმებოდნენ მათ და-
სავლეთით ლოკალიზებული სხვა იმიერკავკასიელი ტომებიც.
ამასთან, თუ მხედველობაში მივიღებთ ლეონტის საგულის-
ხმო მითითებებს ოსთა „ხაზარული“ (ე. ი. სკვითური) წარმო-
მავლობის, „ხაზართაგან“ შევინროებულ „კავკასის ნათესა-
ვთა“ პირველსაცხოვრისის საგრძნობი შეკვეცისა (მისი ოსე-
თად გადაქცევისა) და მათი ერთი ნაწილის „ნაპრალსა შიგა
მთისასა“ იძულებით შემოხიზნვის შესახებ, ალბათ არ შევც-
დებით, თუ მის ეთნოგეოგრაფიულ სქემასთან შეფერებულ
„კავკასიანებში“ ფართო რაკურსით დავინახავთ ცენტრალუ-
რი და დასავლეთ კავკასიონის „ჩრდილოდ კერძი“-ს ძირძველ
ბინადართ არაკავკასიური მოდგმის ოსების გამოკლებით, ხო-

ლო ზედმინევით გამართული და რამდენადმე ვიწრო რაკურსით – ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთი მაკროფერდობის იმ აბორიგენ მთიელ მოსახლეობას, რომელსაც „ხაზართა გამოსვლის“ (ე. ი. სკვითთა შემოსევების) ხანიდან ვიდრე XI ს-მდე არ შეხებია იმიერკავკასიაში მიმდინარე ირანიზაციის პროცესი.

მაშასადამე, ჩვენთვის საინტერესო ნომინაციურ კონტექსტში მოცემული „კავკასიანნი“ აღნიშნავს ცენტრალური კავკასიონის გადაღმა მცხოვრებ ავტოქთონ კავკასიელ ტომებს, უფრო ზუსტად კი, ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი მაკროფერდობის ეთნიკურად არაერთგვაროვან მთიელ მოსახლეობას და ფორმალურად ისეთივე შემკრებლობით მაკროეთნონიმად წარმოჩნდება, როგორადაც დაღესტნელთა მისამართით ხმარებული „ლეკნი“. იმისგან დამოუკიდებლად, თუ რამდენად სცოდავს ლეონტის თხზულების საწყისი მონაკვეთი სქემატიზმით, ტერმინ „კავკასიანნი“-ს მაინცდამაინც იმიერკავკასიის მკვიდრთა ერთ ნაწილთან მისადაგების ფაქტი თავისთავად ანგარიშგასაწევია, ვინაიდან ის ცნება „კავკასიელი“-ს შედარებით ვიწრო მნიშვნელობით გამოყენების უძველეს ქართულ მწიგნობრულ ტრადიციაზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ ზოგიერთი მკვლევარის ნაშრომში ხელოვნურად არის გაბუნდოვნებული ლეონტი მროველის ეთნოგეოგრაფიული სქემის „კავკასიანნი“-ს მნიშვნელობა. ამ მხრივ განსაკუთრებით ნაკლულია კ. კეკელიძის ერთი სტატია, სადაც ვკითხულობთ: „ამიერკავკასიის ჩრდილოეთ ნაწილში განსახლებული ტომები, კერძოდ ბერძნულ-სომხური ნუსხების სარმატები, სავრომატები და ალანები (ოსები) ლეონტისთან აღნიშნული არიან ტერმინით „კავკასიანნი“, ანუ კავკასიონის მთების მცხოვრებნი. კავკასიონის მთების მკვიდრთა ქვეშ, უნდა ვიფიქროთ, ლეონტი

გულისხმობდა არა მარტო სარმატებს, სავრომატებს და ალანებს" (18, გვ. 98).

დამონშებული მტკიცება, რომელიც მოგვიანებით მთლიანად გაიზიარა ი. გაგლოითიმ (14, გვ. 34), ცხადია, არ შეესაბამება სინამდვილეს, ვინაიდან ის ლეონტის ცნობებისა და ბერძნულ-სომხურ წყაროთა ჩვენებების არასწორი შეჯერების შედეგია. მის გასაბათილებლად კი საკმარისია მოკლედ შეინიშნოს, რომ ჯერ ერთი, ლეონტის გენეალოგიური სქემის „კავკასიანნი“ ფარავს ცენტრალური კავკასიონის „ჩრდილოთ“ მცხოვრებ ტომებს და არა ამიერკავკასიის ჩრდილოეთი ნაწილის მკვიდრთ, ხოლო ბერძნულ-სომხური ნუსხების სარმატ-სავრომატ-ალანები ლოკალიზდებიან იმიერკავკასიაში და არა ამიერკავკასიაში; მეორეც, XI ს-ის ქართველი მემამულეები „კავკასიანებს“ გარკვევით მიაკუთვნებს ე. წ. „თარგამოსიანთა“ მოდგმას, ხოლო „ხაზართა“ (ე. ი. სკვითთა) პირდაპირ შთამომავლებად წარმოდგენილ „ოვსებს“ სწორედ „კავკასიანთა“ პირველსაცხოვრისში მოგვიანებით „დაშენებულ“ ხალხად თვლის, რაც უთუოდ „ოვსთა“ და „თარგამოსიანთა“ (მათ რიცხვში „კავკასიანთა“) შორის მკვეთრი ეთნიკური ზღვარის გავლების ტოლფასია. მართალია, ანტიკური ეპოქიდან მოყოლებული, საკმაოდ ცხადად იჩენს თავს ეთნონიმ „სარმატ-სავრომატი“-ს არაჩრდილოიარანული მოდგმის მოსახლეობაზე (მათ შორის ძირძველ კავკასიელ ტომებზე) განვრცობის ტენდენციაც (რაც კარგად ილუსტრირდება თუნდაც სტრაბონის თხზულებით), მაგრამ ამ რიგის ონომასტიკური ხარვეზი სრულიად უცხოა ლეონტი მროველისათვის, რომლის ეთნოგენეტიკური სქემის „კავკასიანნი“-ს ქვეშ ცალსახად იგულისხმებიან ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი კალთების აბორიგენები, ხოლო „ოვსნი“-ს ქვეშ – ჩრდილოიარანული მოდგმის სარმატ-სავრომატ-ალანები. ამდენად, კ. კეკელიძის მიერ მცდარად ინტერპრეტირებული წერილობითი მონაცემების უფრო ღრმა და კრიტიკული ანალიზის შემთხვე-

ვაში, რის შედარებით კარგ მაგალითს იძლევა გ. წულაია (23, გვ. 43-44; 24, გვ. 183)^{*}, სრულიად ნათელი ხდება, რომ ბერძნულ-სომხური წყაროების „სარმატ-საერომატ-ალანებს“, როცა ეს ეთნონიმები გამოიყენება თავისი დასაბამითი და ვიწრო-ეთნიკური მნიშვნელობით, დანამდვილებით შეესაბამებიან ლეონტის ეთნოგენეტიკურ-ეთნოგეოგრაფიული სქემის „ოვსნი“ და არა „კავკასიანნი“, ხოლო როცა იგივე „სარმატ-საერომატ-ალანები“ არა მარტო ჩრდილოირანულ, არამედ კავკასიური მოდემის მოსახლეობასაც ფარავს, მაშინ მათ თანაზომიერად შეეფარდებიან ლეონტის სქემის „ოვსნიც“ და „კავკასიანნიც“.

როგორც ჩანს, ოსების დასაბუთებულ ამორიცხვას „კავკასიანებად“ სახელდებულ ეთნოსთა თუ ეთნოგენტილურ წარმონაქმნთა უძველესი სიიდან ვერ ურიგდება ი. გაგლოითი, რომელიც თავს გვახვევს იმ აზრს, თითქოს შორეული წარსულიდანვე (ძვ. წ. VII ს-დან მაინც) ეთნოგეოგრაფიული ტერმინით „კავკასიანნი“ აღინიშნებოდნენ ცენტრალური კავკასიონის მკვიდრნი, უპირატესად კი ადგილობრივი ოსური ტომები (14, გვ. 35). რაოდენ პარადოქსულადაც არ უნდა უღერდეს, ოსი ავტორის ეს მტკიცებაც მთლიანად ეფუძნება ლე-

---

* შენიშვნა: გ. წულაია იოლად ასაბუთებს ბერძნულ-სომხური წყაროების სარმატ-საერომატ-ალანებისა და ლეონტისეული „კავკასიანები“-ს არაეჭვიალენტურობას, მაგრამ იგი ბოლომდე მაინც ვერ იცავს სიზუსტეს, როცა XI ს-ის გენეალოგიური სქემის „კავკასიანებში“ ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ აბორიგენ მოსახლეობას ხედავს. ავტორს ეტყობა მხედველობიდან გამოჰპარვია ის ფაქტი, რომ ლეონტის გენეალოგიური სქემის მიხედვით „კავკასიანნი“ ეთნიკური ნიშნით გამიჯნულნი არიან „ლეკთაგან“ (ე.ი. დაღესტნელთაგან). ეს უკანასკნელნი კი ჩრდილოეთ კავკასიის ავტოქტონური მოსახლეობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაწილს შეადგენდნენ. ცხადია, ლეონტისეული სქემის „კავკასიანნი“ ჩრდილოეთ კავკასიის მთელ აბორიგენ მოსახლეობას რომ აღნიშნავდეს, მაშინ ის უსათუოდ გადაფარავდა დაღესტნის მკვიდრთაც.

ონტი მროველის იმ ცნობებს, რომელნიც სინამდვილეში სრულიად საპირისპირო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა და ჩვენთვის პირველ რიგში ფასეულია არა „კავკასიანთა“ ეთნიკური წრისადმი „ოვსთა“ მიკუთვნების, არამედ პირიქით, „ოვსთა“ და „კავკასიანთა“ მკვეთრი ეთნიკური ურთიერთგამიჯვნის (resp. თვისობრივად განსხვავებულ ეთნიკურ ბანაკებში მათი განთესვის) თვალსაზრისით.

ი. გაგლოითს ასევე შეცდომაში შეჰყავს მკითხველი, როდესაც ერთგან იგი თამამად იმონმებს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობას სპარსთა მიერ ცენტრალური კავკასიონის კლდეკარების გამაგრების შესახებ („და ვითარცა მეფობაჲ დაესრულა ქართლსა შინა, სპარსნი განძლიერდეს და ერეთი და სომხითი დაიპყრეს, ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგნეს და ერთი დიდი კარი ოვსეთვე და ორნი დვალეთს და ერთი პარჭუანს ღურძუკეთისასა და იგი მთიულნი გომარდად დაადგინეს და სხუად ვინმე კაცი დაადგინეს მთავრად წინარეთისა ჴევსა და მორჩილებაჲ დასდევს მისი“ – 6, გვ. 94-95) და შემდეგ თავდაჯერებულად დასძენს: როგორც ქრონიკის ტექსტიდან ჩანს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ „კავკასიანებს“ უწოდებს საკუთრივ ოსეთის, დვალეთის, ღურძუკეთის ერთი ნაწილისა და წანარეთის ხეობების მთიელებს, ე. ი. ცენტრალური კავკასიონის მცხოვრებთ, მათი ეთნიკური კუთვნილებისაგან დამოუკიდებლად“ (14, გვ. 35).

ცხადია, ამ შემთხვევაშიც პირველწყაროს უბოდიშო პროფანაციასთან გვაქვს საქმე, ვინაიდან IX ს-ის ქართულ ქრონიკაში სრულიად გარკვევითაა ლაპარაკი სპარსთა მიერ საქართველო-ოსეთის სასაზღვრო ზოლში თავდაცვითი სისტემის შექმნაზე, ანუ ჩრდილოკავკასიელ მომთაბარეთა და მათთან ერთად, ალან-ოსთა ურდოების ამიერკავკასიაში შემოჭრის საფრთხის აღმკვეთ იმ ღონისძიებაზე, რომელშიც იმხანად წანარეთის მთავრად დადგინებული დიდმოხელისადმი

დაქვემდებარებულ „კავკასიანებსაც“ (კერძოდ, დვალეთის, დურძუკეთისა და წანარეთის მკვიდრთაც) მოუხდათ აქტიური მონაწილეობის მიღება^{*}. საინტერესოა, რომ ცენტრალური კავკასიონის მოსახლეობის (ე. ი. „კავკასიანთა“) „პყრობის“ და მათგან ეთნიკურად გამიჯნულ „ჩრდილოთა მტერთა“ თურქული და ჩრდილოირანული მოდგმის მომთაბარე ტომების) წინააღმდეგ ბრძოლის პრობლემა სპარსეთის ხელისუფალთათვის ჯერ კიდევ IV ს-ში ყოფილა ფრიად აქტუალური. როგორც ლეონტის მონათხრობიდან ვგებულობთ, ქართლში მირიანის გამეფებამდე „... გამოიკითხა სპარსთა მეფემან პირველად ქალაქისა მცხეთისა, და უთხრეს სივრცე და სიმაგრე მისი და მახლობლობა ხაზართა (ამ შემთხვევაში „ხაზართა“ ქვეშ შეიცნობიან ჰუნები – ვ. ი.) და ოვსთა“ (7, გვ. 63), რის შემდეგაც მან მცხეთა „... ყოვლისა უფროსად და უმაგრესად გამოარჩია და მახლობლად ჩრდილოთა მტერთა, რათა ჰბრძოდეს მათ მუნით და იპყრობდეს ყოველთა კავკასიანთა“ (7, გვ. 64). V ს-ში კი „ჩრდილოთა მტერთა“ (სახელდობრ ოსებისა და ჰუნების) წინააღმდეგ ქმედით ზომებს ღებულობს და „კარნი ოვსეთისანი“-ს მცველებად სწორედ „მახლობელ მთიულთა“ დადგინების ტრადიციას მყარ საფუძველს უყრის ვახტანგ I გო-

* ი. გაგლოითის ნაშრომში „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს „... იგი მთიულნი გომარდად დაადგინეს და სხუაჲ ვინმე კაცი დაადგინეს მთავრად წინარეთისა ჴევისა და მორჩილებაჲ დასდევს მისი“ შეცდომით თარგმნილია როგორც «а тех горцев назначили охранниками тех ворот. А главой Цанаретского ущелья посадили другого человека, которому и подчинили это ущелье». სინამდვილეში, ფორმულირება „მორჩილებაჲ დასდევს მისი“ ეხება არა მაინცდამაინც წინარეთის ხევს, როგორც ეს ი. გაგლოითის ნარმოუდგენია, არამედ „ოვსეთთან“ დამაკავშირებელი კლდეკარების მცველებად დადგინებულ „მთიულებს“. სავსებით შესაძლებელია, რომ სწორედ წანარეთის მთავრის ასეთნაირი აღზევებით იქნა განპირობებული წანარეთის ხევის სამხედრო-სტრატეგიული როლის მერმინდელი ამალღება და არაბობის ხანაში წანართა აშკარა პოლიტიკური დომინაცია ქართლ-კახეთის მთიულთა შორის.

რგასალი, რის შესახებაც ჯუანშერი გვაუწყებს: „დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი (ამ შემთხვევაში „ყივჩაყნი“-ს ქვეშ შეიცნობიან ჰუნები – ვ. ი.), და შექმნა კარნი ოვსეთისანი, რომელთა ჩუენ დარიანისად უწოდთ. და აღაშენნა მას ზედა გოდოლნი მაღალნი და დაადგინნა მცველებად მახლობელნი იგი მთეულნი. არა ჯელენიფების გამოსლვად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაყთა თვნიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“ (7, გვ. 156). მეტად სიმპტომატურია აგრეთვე ვახუშტის ცნობა კასრის კარის ოდინდელ სამხედრო-სტრატეგიულ ფუნქციაზე: „... არს აქ კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თვნიერ მათსა ოვსნი“ (9, გვ. 645), საიდანაც კარგად ჩანს, რომ კასრის ხევში (დვალეთი), ისევე როგორც დარიალის ხეობაში (ნანარეთი, გვიანდელი ხევი), საფორტიფიკაციო ნაგებობების შექმნა ოსთა შემოჭრის საფრთხის თავიდან აცილებას ისახავდა მიზნად.

ვფიქრობთ, დამონმებული მონაცემების ფონზე პრაქტიკულად შეუძლებელია იმ ყოვლად უტყუარი ფაქტის უარყოფა, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში ხსენებული „კარნი ოვსეთისანი“ გარკვევით შეეფარდება ოსეთისაკენ მიმავალი უმნიშვნელოვანესი კომუნიკაციების ჩამკეტ კლდეკარებს (ან როგორც ვ. გამრეკელი განმარტავს „ოსეთში შემყვან კარებებს“ – 15, გვ. 24) და არა საკუთრივ ოსეთის ქვეყნის ფარგლებში აგებულ სიმაგრეებს, ხოლო აღნიშნული „კარნი“-ს მცველებად დადგენილ „კავკასიან-მთიულებში“ უდავოდ იგულისხმებიან ცენტრალური კავკასიონის მკვიდრნი (კერძოდ დვალეები, წინარები და დურძუკები) და არა უპირატესად იმიერკავკასიის ბარში მცხოვრები ოსები. მაშასადამე, IX ს-ის ქართული ქრონიკის ცნობაც დამაჯერებლად ლაპარაკობს ე. წ. „კავკასიანთა“ ეთნიკური მასისაგან „ოსთა“ გამოცალკეების და არა „კავკასიანთა“ ეთნიკურ წრეში მათი შეყვანის სა-

სარგებლოდ, როგორც ამას უაპელაციოდ ამტკიცებს ი. გაგლოითი.

გ. მელიქიშვილის მტკიცებით ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკური სქემის „კავკასიანნი“-ს ქვეშ იგულისხმებიან კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრები ბაცბურ-ქისტური ჯგუფის ტომები (სახელდობრ დურძუკები და დვალები) რომელთა შორის ყველაზე გამოჩენილთ „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად დურძუკები წარმოადგენდნენ“ (19, გვ. 294; 20, 459-461)*.

მოცემულ კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით აუცილებელია განმეორებით ითქვას, რომ ლეონტი მროველის თხზულების ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთში ნამდვილად არის გატარებული ე. წ. „კავკასიანთა“ მთლიანი მასის ეთნიკური ჰომოგენურობისა და მათ შორის დურძუკთა ტომობრივი პრევალირების აზრი, რაც „ქართველთა“ ეთნოგენეზის უძველესი არეალის კავკასიონის ქედის გადმოღმა ჩვენების საერთო ფონზე, ერთი შეხედვით, მართლაც ქმნის „კავკასიანთა“ ქვეშ სწორედ ვაინაუხრი მოდგმის ტომთა დაჯგუფების დანახვის საფუძველს.

მაგრამ ლეონტის ეთნოგენეტიკურ სქემაზე ცალკერდ დაყრდნობით ე. წ. „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობის ასეთნაირად განსაზღვრის მცდელობა არაერთ სერიოზულ დაბრკოლებას აწყდება, რაშიც პირველ რიგში, იმავე ლეონტის ნაშრომში დაცული ზოგიერთი საგულისხმო ცნობის გაანალიზება გვარწმუნებს.

---

* შენიშვნა: გ. მელიქიშვილის წიგნში «К истории древней Грузии» „კავკასიანნი“ ერთ შემთხვევაში ბაცბურ-ქისტური ტომების აღმნიშვნელ სახელწოდებად განიხილება (გვ. 294), მეორე შემთხვევაში კი ბაცბურ-ქისტური და დაღესტნური ჯგუფის ტომების აღმნიშვნელ ტერმინად (გვ. 295), რაც გარკვეულწილად ართულებს მათი ეთნიკური ატრიბუციის შესახებ მართებული წარმოდგენის შემუშავებას.

საქმე ისაა, რომ XI ს-ის მემკვიდრის სხვა თხზულებაში („ნინოს მიერ ქართლის მოქცევა“), სადაც ქართლის გაქრისტიანების ამბებია გადმოცემული, საგანგებოდაა მითითებული: „ნათელ-ილეს ყოველმან ერმან და სიმრავლემან ქართლისამან, თვნიერ ხოლო არა ნათელილეს მთიულთა კავკასიანთა, არცა მოვიდეს მოფენასა მას ნათლისასა, არამედ დაადგრეს ბნელსა შინა ჟამ რაოდენმე. და ჰურიათა მცხეთელთა არავე ნათელ-ილეს... არამედ არა ნათელ-ილო ფეროზ, სიძემან მირიან მეფისამან... არცა ერმან მისმან ნათელ-ილო..." (7, გვ. 116-117); ამან მირიან მეფეს მიაღებინა მათი ძალდატანებითი მოქცევის გადაწყვეტილება („მნებავს ესრეთ, რათა იძულებით მახვლითა მოვაქცივნეთ მთეულნი და სიძე ჩემი ფეროზ..." - 7, გვ. 125), რის შემდეგაც „...წარვიდა წმინდა ნინო და ეპისკოპოსი იოვანე, და მათ თანა წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს ნობენს, და მოუწოდეს მთეულთა, პირუტყუთა სახეთა მათ კაცთა, ჭართალელთა, ფხოელთა, წილკანელთა და გუდამაყრელთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი ცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო მათ არა ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვლი მათ ზედა, და ძლევით შემუსრნა კერპნი მათნი. გარდამოვიდეს მუნით და დადგეს ჟალეთს, და უქადაგეს ერწო-თიანელთა. ხოლო მათ შეიწყნარეს და ნათელ-ილეს. ხოლო ფხოელთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს. და სხუანიცა მთეულნი უმრავლესნი არა მოიქცეს, არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლის ღება. ამისთვის წარკრბეს იგინი და შესცთეს, და რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდე" (7, გვ. 125-126); მეფე მირიანის გარდაცვალების შემდეგ კი მისმა მემკვიდრემ ბაქარმა „...მოაქცივნა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოექცივნეს მამასა მისსა..." (7, გვ. 130).

როგორც დამონმებული ამონაწერების შეჯერება გვარ-
წმუნებს, ლეონტი მროველი „კავკასიანებს“ ამჯერად უკვე
ქართლის (იბერიის) „ყოველი ერისა და სიმრავლის“ განუყო-
ფელ ნაწილად განიხილავს და ჩვენთვის საინტერესო სახელ-
წოდებას ავრცელებს ქართლ-კახეთის მთისა და მთისწინა
ზოლის მცხოვრებლებზეც (კერძოდ, ქართალებზე, გუდა-
მაყრელებზე, ფხოველებზე, წილკნელებზე და ერწო-თიანე-
ლებზე). ცხადია, არ ვიქნებით სწორი თუ ვიფიქრებთ, რომ
ქართველი მემკვიდრე ე. წ. „კავკასიანთა“ ეთნიკურ წრეს ქარ-
თალებს, გუდამაყრელებს, ფხოველებს, წილკნელებს და
ერწო-თიანელებს მიაკუთვნებს იმის გამო, რომ მათ ერთთა-
ვად ძვ. წ. III ს-ში საქართველოს მთიანეთში გადმოსახლებულ
დურძუკთა პირდაპირ შთამომავლებად მიიჩნევს⁷. ასეთი რა-
მის დაშვებას ხომ ხელს უშლის ერთის მხრივ, დურძუკთა უმ-
რავლესობის ქართველიზაციის პროცესში იმთავითვე ჩარ-
თვისა და სულ ცოტა 6 საუკუნის მანძილზე ადგილობრივ ქარ-
თულ მოსახლეობაში ნატურალიზაციის, ხოლო მეორე მხრივ,
„კავკასიანებად“ წარმოჩენილ ცალკეულ ეთნოტერიტორიულ
ჯგუფთა (მაგ. წილკანელებისა და ერწოელების) დურძუკთა
ოდინდელი კომპაქტური განსახლების წარმოსახვითი არეა-
ლის ფარგლებს გარეთ ლოკალიზების ფაქტების გათვალის-
წინება. ამდენად, ელემენტარული ლოგიკა გვკარნახობს, რომ
წინოს მიერ მოქცეულ „კავკასიანებში“ ვაინახური ეთნიკური
ფერმენტით გვარიანად გაჯერებული ქართველი მთიელები
და მთისწინელები დავინახოთ და არა ქართლის მთიანეთში
„საკუთრივ ქართულ მოსახლეობასთან“ ერთად მცხოვრები
„უცხო ტომის ხალხი“, როგორც ამას გ. მელიქიშვილი თვლის
მიზანშეწონილად (20, გვ. 461).

⁷ ლეონტი მროველის ცნობით ძვ. წ. III ს-ში, მეფე საურმაგის ინიცია-
ტივით, მოხდა დურძუკთა მასობრივი გადმოსახლება საქართვე-
ლოს მაღალმთიან ზოლში, დადოეთიდან ვიდრე სვანეთამდე (7,
გვ. 27).

მაშასადამე, ჩვენთვის სრულიად ნათელი ხდება, რომ ლეონტი მროველი „კავკასიანებს“ კავკასიონის სამხრეთი კალთების მცხოვრებთაც მიათვლის, რასაც ადვილი შესაძლებელია, ქართლ-კახეთის მთიელთა და ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი კალთების მკვიდრთა ეთნოკულტურული (და არა ეთნოგენეტიკური) ნივთიერების დაახლოებით ისეთივე ტრადიცია ედოს საფუძველად, როგორმაც ჯერ კიდევ სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ იჩინა თავი მთიელი იბერების ე. წ. „სკვითებისა და სარმატების“ ნათესავებად წარმოჩენის სახით. ეს კონსტატაცია კი ძალაუვნებურად გვეჩვენა იმ ვარაუდისაკენ, რომ „კავკასიანთა“ ეთნიკური დაჯგუფების ცალკე გამოყოფა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციაც გარკვეულწილად ხელოვნურ ხასიათს უნდა ატარებდეს და მას არა იმდენად ეთნიკური ინფორმაციის უცდომელი შეჯერება, რამდენადაც ოდინდელი ეთნოგრაფიული რეალების სწორხაზოვანი შეფასებიდან გამომდინარე დასკვნები უნდა უმაგრებდეს ზურგს.

„კავკასიანთა“ ვინაობის გასარკვევად არანაკლებ ფასეულია ლეონტის თხზულების შემდეგი ფრაგმენტიც: „... ხოლო გამოიკითხა სპარსთა მეფემან პირველად ქალაქისა მცხეთისა, და უთხრეს სივრცე და სიმაგრე მისი და მახლობელობა ხაზართა (ამ შემთხვევაში „ხაზართა“ ქვეშ შეიცნობიან ჰუნები – ვ. ი.) და ოვსთა... რამეთუ ყოველთა ქალაქთა სომხითისა და ქართლისათა, რანისა და მის კერძოთა, ყოვლისა უფროსად და უმაგრესად გამოარჩია და მახლობელად ჩრდილოთა მტერთა, რათა ჰბრძოდის მათ მუნით და იპყრობდეს ყოველთა კავკასიანთა“ (7, გვ. 63-64)*.

---

* საინტერესოა, რომ ჯუანშერის ცნობით ოსებთან მეომარი ვახტანგ გორგასლის ვეება ლაშქარს (160 ათასი ქართველი ქვეითი და მხედარი, 12 ათასი რაინდი და 50 ათასი კავკასიელი მხედარი, აგრეთვე „სპანი სპარსთა ნიჯადნი“) თერგის პირას დიდ ბრძოლას უმართავენ სწორედ „ოვსნი“ და „ხაზარნი“ (ე. ი. ჰუნები), ანუ ისინი,

როგორც ვხედავთ, აქაც „ყოველნი კავკასიანნი“ საკმარისად მკაფიოდ არიან გამიჯნულნი არაკავკასიური მოდგმის ნომადებისაგან – ოსებისა და ჰუნებისაგან. თანაც, საერთო კონტექსტიდან ძნელი მისახვედრი არაა ის, რომ „ყოველთა კავკასიანთა“ ქვეშ ავტორი გულისხმობს სპარსეთის „ჩრდილოთა მტერთა“ (ე. ი. ოსთა და ჰუნთა) მოსაზღვრე აბორიგენ კავკასიელ ტომებს. ასე რომ, ჩვენს წინაშეა იმის კიდევ ერთი საბუთი, რომ ლეონტი მროველის ნაშრომში დამონმებული „კავკასიანნი“ კრებითი სახელწოდების სახით ცენტრალური და შესაძლოა, აგრეთვე აღმოსავლეთი კავკასიონის ეთნიკურად ჭრელ მოსახლეობას ფარავს და არა მაინცდამაინც ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში მცხოვრებ ვაინახურ ტომებს. უფრო მეტიც, ზემოთ მოტანილი ციტატის „ყოველნი კავკასიანნი“-ს ქვეშ უფრო ლოგიკური ჩანს მთელი კავკასიის მოსახლეობის შეცნობაც კი, ვიდრე მისი მისადაგება მარტოოდენ ბაცბურ-ქისტურ ტომთა დაჯგუფებასთან.

დაბოლოს, ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკურ-ეთნოგეოგრაფიული სქემის „კავკასიანებში“ უსათუოდ ბაცბურ-ქისტური მოდგმის ტომთა დაჯგუფების დანახვას მნიშვნელოვანწილად უშლის ხელს ის გარემოებაც, რომ აღნიშნული სქემის თანახმად „კავკასიანთა“ განსახლების არეალი სიგრძეში სულ ცოტა 300 კმ-ზე მაინც არის გადაჭიმული. ესოდენ ვრცელ მიწა-წყალზე I-XI სს-ის ბერძნული, რომაული, სომხური და ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით დასტურდება არა მხოლოდ დურძუკების, არამედ არაერთი სხვა ტომის (ალვანები, დვალეები, წანარები, ავსურები, ქუდეტები, ხებურები, ცხუიმები, ფინჭები, სოდები და სხვ.) ცხოვრება. ამ მრავალრიცხოვანი და მეტწილად ძნელად გამოსაცნობი ეთ-

---

ვინც ლეონტისთან სპარსთა მეფის „ჩრდილოელ მტრებად“ ფიგურირებენ.

ნიკური ბუნების ტომთა ერთთავად ვაინახებად გამოცხადება კი, რბილად რომ ვთქვათ გაუმართლებელია.

ამრიგად, ლეონტის ნაშრომში დაცული ცნობების გულ-დასმითი ანალიზი ცხადყოფს, რომ ტერმინი „კავკასიანნი“ არა მარტო ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი მაკროფერდობის მცხოვრებლებზე, არამედ ცენტრალური კავკასიონის პირაქეთი ხეობების მოსახლეობაზე და როგორც ჩანს, აღმოსავლეთ კავკასიონის ჩრდილოეთ მაკრო ფერდობზე განსახლებულ დაღესტნელებზეც ვრცელდებოდა. ეს საგულისხმო ონომასტიკური ფაქტი კი, ნიადაგ თვალს გვიხელს საძიებელი სახელის შედარებით უფრო ფართო მნიშვნელობით გამოყენების ოდინდელ ტრადიციაზე, რაც თავის მხრივ, ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხებისადმი ზედმინევნით ფრთხილი მიდგომის აუცილებლობაში.

ვ. გამრეკელის მტკიცებით ქართულ ისტორიულ ძეგლებში („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ლეონტი მროველის ისტორია, ჯუანშერის თხზულება, ჟამთააღმწერლის, ვახუშტის ნაშრომები და სხვ.) არაერთგზის ხსენებული ეთნონიმი „კავკასიანნი, კავკასნი“ უცვლელად მიესადაგება კავკასიონის მთავარი ქედის ცენტრალურ ნაწილს. ეთნარქ კავკასოსის სახელი წარმოადგენს კავკასიონის მთავარი ქედის ცენტრალური ნაწილის აბორიგენი მოსახლეობის ეპონიმს, რომელიც წარმოსდგება ტოპონიმ კავკასიისაგან. ამ უკანასკნელით აღინიშნებოდა კავკასიონის ცენტრალური ნაწილი იალბუზსა და ყაზბეგს ან უფრო ფართო გაგებით, იალბუზსა და მდ. არღუნს შორის. მკვლევარის აზრით „კავკასიანებში“ ვაინახები ან მათთან ახლომონათესავე მოსახლეობა უნდა დავინახოთ (15, გვ. 22, 27-28).

მოგვიანებით ლეონტის გენეალოგიური სქემის „კავკასში“ ვაინახების ეთნარქი, ხოლო „კავკასის ნათესავეებში“ ვაინახთა წინაპრები დაინახა გ. თოგოშვილმაც, თუმცა მას, ვ. გა-

მრეკელისაგან განსხვავებით, არ უცდია „კავკასიანთა“ ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის და მათი ეთნიკური ვინაობის შესახებ თავისი თვალსაზრისის შემაგრება ლეონტის თხზულების სხვა ცნობებით და ქართული საისტორიო ძეგლების მონაცემებით (22, გვ. 243, 245-246).

სინამდვილეში საქმე სხვაგვარადაა. თუ ჩვენ თვალს შევავლებთ ვ. გამრეკელის მიერ დასახელებულ წერილობით წყაროებს, დავრწმუნდებით, რომ ტერმინი „კავკასი“ „კავკასიანნი“ XVII ს-მდე ფარავს არა მარტო ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი კალთების მკვიდრთ (მათ შორის დურძუკებს), არამედ ცენტრალური კავკასიონის პირაქეთი კალთების მობინადრეთ და დაღესტნელ-დარუბანდელთაც, ხოლო XVIII ს-დან სრულიად კავკასიის მთელ მოსახლეობას გაკავკასიელებული ოსების ჩათვლით.

ასე, მაგალითად, ლეონტის თხზულებაში ერთგან ხაზგასმულია, რომ მეფე ფარნავაზმა „... მოიყვანა ცოლი დურძუკელთა, ნათესავი კავკასიისი“ (7, გვ. 25), ხოლო მისმა მემკვიდრემ საურმაგმა დასახმარებლად იხმო „დურძუკნი, ნათესავნი კავკასიისნი“ (7, გვ. 27), საიდანაც ნათელი წარმოდგენა გვექმება „კავკასიის ნათესავებად“ დურძუკთა განხილვის ოდინდელ ტრადიციაზე. მაგრამ, როგორც ზემოთ გამოჩნდა, იმავე ლეონტისთან „კავკასიანნი“ დანამდვილებით აღნიშნავს ქართლ-კახეთის მთიელებს და სავარაუდოდ, დაღესტნელებსაც, რაც თავისთავად გვაცლის „კავკასიანებად“ უსათუოდ დურძუკთა გააზრების საფუძველს.

ჯუანშერის თხზულებიდან ვგებულობთ, რომ ვახტანგ I გორგასალთან საომრად გამზადებული სპარსთა მეფე „ჰგონებდა... განმრავლებასა სპათა მისთა სომხითით და მეფეთაგან კავკასიანთასა, ხოლო მათ ვერ იკადრეს განრთვად მისა, რამეთუ რომელთამე მათგანთა აქუნდა სასოება ჯუარცმულისა, ხოლო რომელნი იძლივნეს ეშმაკისაგან, მეფენი დარუბანდისანი გაერთნეს“ (7, გვ. 179).

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში, „მეფენი დარუბან-დისანი“ იგივე „მეფენი კავკასიანია“, რაც იმას მოწმობს, რომ სახელწოდება „კავკასიანი“ დარუბანდელელებზეც ვრცელდებოდა.

ჯუანშერისავე ცნობით ოსებზე გალაშქრების წინ ვახტანგ გორგასალი „... დადგა თიანეთს, და მუნ მიერთნეს ყოველნი მეფენი კავკასიანნი ორმოცდაათი ათასი მჯედარი“ (7, გვ. 151). ოსების დამარცხებისა და შინ ზარ-ზეიმით მობრუნების შემდეგ კი „... სპარსთა მეფემან მისცა ასული მისი ცოლად... და მოსცა სომხითი და ყოველი მეფენი კავკასიანნი ზითვად და მისწერა მის თანა წიგნი, რომლისა პატრუცაგსა წერილ იყო ესრეთ: „ურმისდისგან, ყოველთა მეფეთა მეფისა, ვახტანგის მიმართ, ვარან-ხუასრო-თანგისა, ათთა მეფეთა მეფისა ახოვანისა“ და მოუწერა მან ბრძოლა კეისრისა... მაშინ ვახტანგ აუწყა ყოველთა სპათა მისთა და ყოველთა მეფეთა კავკასისათა“ (7, გვ. 157-158).

მოტანილი ამონაწერიდანაც ვფიქრობთ, საკმარისად ნათლად ჩანს, რომ ქართველი მეფის მიერ წარმოებულ საომარ მოქმედებებში მონაწილე „ყოველნი მეფენი კავკასიანნი“-ს ქვეშ იმიერკავკასიის (უფრო ზუსტად ცენტრალური და აღმოსავლეთ კავკასიონის) სანახებში მცხოვრებ ტომთა ბელადები იგულისხმებიან. ცხადია, დიდი გულუბრყვილობა იქნებოდა მათი მხოლოდ დურძუკებად წარმოდგენა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ვაინახებს ნამდვილად არ შეეძლოთ 50 ათასი მხედრის საბრძოლველად გამოყვანა. თანაც, ძნელი დასაჯერებელია, რომ ვაინახურ ტომებს მრავალი „მეფე“ ჰყოლოდათ. არადა, თუ „ყოველთა მეფეთა კავკასიანთა“-ს ვახტანგისთვის „მზითევში მიცემის“ ფაქტს შევაჯერებთ ქართველი მეფის „ათთა მეფეთა მეფედ“ სახელდებასთან, ალბათ არ შევცდებით, თუ აღნიშნულ „ათ მეფეში“ სწორედ „ყოველთა მეფეთა კავკასიანთა“-ს დავინახავთ. აქედან კი, ლოგიკურად გამომდინარეობის ის დასკვნა, რომ ამჯერად, „კავკა-

სიანნი" ცენტრალური და აღმოსავლეთი კავკასიონის ჩრდილოეთი კალთების მკვიდრთ აღნიშნავს და ის ერთნაირად მიესადაგება როგორც ვაინახებს, ისე დაღესტნელებს. ისიც დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ კონკრეტულ შემთხვევაშიც ტერმინი „კავკასიანნი" არ ვრცელდება ვახტანგ გორგასლის მიერ დამარცხებულ „ოვსებზე".

ყურადღებას იქცევს „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი"-ს შემდეგი ცნობა: „... მოვიდეს ჰერეთის ერისთავი და ყოველნი ჰერნი სრულითა ლეკითა და კავკასითა (7, გვ. 19), საიდანაც ჩანს, რომ „კავკასნი" ამჯერად არ ფარავს დაღესტნის მკვიდრთ, თუმცა ვერც იმას ვიტყვით, რომ საძიებელი ტერმინი აქ მაინცდამაინც დურძუკებს მიესადაგება. „კავკასნი" აქ ცენტრალური კავკასიონის მთიელებს (მათ შორის ვაინახებს) უნდა ფარავდეს.

ანალოგიური სურათი იხატება ბერი ეგნატაშვილის თხზულების მიხედვითაც, სადაც ვხვდებით ფრაზას: „მიერთნეს... კავკასიანნი და ლეკნი" (8, გვ. 329). ამჯერადაც „კავკასიანნი" გამიჯნულნი არიან ლეკთაგან (ე. ი. დაღესტნელთაგან) და როგორც ჩანს, მათში კვლავ ცენტრალური კავკასიონის მცხოვრებნი უნდა იყვნენ ნაგულისხმევი.

ბერი ეგნატაშვილისავე თხზულებაში ერთმანეთის მიყოლებით მოიხსენიებიან „იმერელნი, ოდიშარნი, გურიელნი, აფხაზნი, ჯიქნი, სუანნი, მთიულნი კავკასიანნი" (8, გვ. 342). ამ შემთხვევაში კი სახელწოდება „მთიულნი კავკასიანნი" გამოყენებული ჩანს ცენტრალური და აღმოსავლეთი კავკასიონის მთელი მოსახლეობის აღსანიშნავად.

მეფე-პოეტი არჩილი თამარს ასეთ სტრიქონებს უძღვნის:

„დაიპყრა შვიდივ სამეფო ლიხთ ამერიტგან იმერად...

... პონტოს ზღვით გურგანის ზღვამდის, სპერიდამ

დარუბანდამდის,

ყოვლნი კავკასნი, იმერნი, ამერნი ხაზარეთამდის,

მთით, გელაქუნით, ჩრდილოთ – კერძ მპყრობელი

სრულ ყივჩაყამდის" (10, გვ. 91).

თუ ჩაუვკვირდებით დამონმებულ სტრიქონებს და მათ შევაჯერებთ ზემოთ უკვე განხილულ იმ ცნობასთან, სადაც თამარ მეფის სახელმწიფოს საზღვრები არანაკლებ მკაფიოდ არის მოხაზული (XII ს-ის მემკვიდრის თქმით, თამარმა: „...იპყრნა ზღვთ პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერითგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვთამდის“), ვფიქრობთ არ უნდა გაგვიჭირდეს იმის მიხედვით, რომ არჩილისეული „ყოველნი კავკასნი, იმერნი, ამერნი“ აშკარად ტოლფარდია „ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი“-სა და შესაბამისად, XVIII ს-ის ავტორთან ის უთუოდ ფართოდ გაგებული კავკასიის რეგიონის მთელ მოსახლეობას გადაწვდებოდა. „ყოველნი კავკასნი“ ამჯერად ფარავს როგორც იმიერკავკასიის, ისე ამიერკავკასიის მკვიდრთ, რაც ცხადყოფს ჩვენთვის საინტერესო ტერმინის სემანტიკური დიაპაზონის მაქსიმალური გაფართოების ფაქტს.

ანტონ ბაგრატიონი იოანე ხახულელს შემდეგნაირად ახასიათებს:

„ჰოე იოანე – თუალო ოქრო – მადენო,

მესხთა მომრწყუელო, ქართველთა განმამდიდრო,

იმერთ დიდებაჲ, გურიულთა გვრგვნო,

მეგრელთ საუნჯეჲ, კახთ მადლისა მომფენო,

სვანთა, კავკასთა, აფხაზთა ნათლით მესებო!" (11, გვ. 262).

ამ შემთხვევაში „კავკასნი“ იმდაგვარ კონტექსტშია მოცემული, რომ მის ეთნოგეოგრაფიულ ადრესატად ცენტრალური და აღმოსავლეთი კავკასიონის ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობა შეიძლება ვიგულოთ.

საძიებელი ტერმინი მრავალგზის მოიხსენიება ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებაში. „აღწერის“ ერთ ადგილას ის ადილედან ვიდრე კასპიის ზღვამდე გადაჭიმული კავკასიონის ქე-

დის და მიმდებარე რეგიონების ეთნიკურად არაერთგვაროვან მოსახლეობას აღნიშნავს („ამან ბაგრატი დაიპყრნა ყოველნი კავკასიელნი ჯიქიდამ გურგანის ზღუამდე" – 9, გვ. 141) რაც იმის მონიშვნაა, რომ XVIII ს-ის დიდი ქართველი სწავლულისათვის „კავკასიანნი" მაინცდამაინც ცენტრალური კავკასიონის პირიქითი მაკროფერდობის მობინადრეებთან არ ასოცირდებოდნენ.

„აღწერის" სხვა ადგილას ავტორი დაღესტნელების შესახებ განმარტავს: „პირველ იყვნენ შერეულნი ქრიტიანენი, ვითარცა სხუანი კავკასიელნი" (9, გვ. 268). ასეთი ფორმულირება იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მეცნიერი ბატონიშვილისათვის დაღესტნელებიც კავკასიელებია და ამდენად, საკვლევი სახელწოდება მათზე უდავოდ ვრცელდება.

იმავე თხზულების დანარჩენი ფრაგმენტები ჩვენთვის საინტერესოა, როგორც „კავკასთა" და „ოვსთა" შორის ზღვარის დადებით („ეგრეთვე კავკასთა და ოვსთათს იტყვს განსხმასა და დამორჩილებასა" – 9, გვ. 291; „ოვსნი დიდძალნი და კავკასნი" – 9, გვ. 269), ისე „კავკასთა" და „დურძუკთა" ურთიერთგამიჯვნით („გამოიყვანნა კუალად ოვსნი, კავკასნი და ძურძუკნი" – 9, გვ. 270), აგრეთვე ქართლის მთელების მისამართით ტერმინ „კავკასნის" გამოყენებით („მერმე კუალად განიხილნა... მეფემან (იგულისხმება გიორგი ბრწყინვალე – ვ. ი.) მთიულთა და კავკასთა საქმენი... დაიმორჩილნა ყოველნი უმეტეს პირველსა კავკასსა შინა მყოფნი... მივიდა მუხრანს და ჩამოიყვანნა მუნ რომელნი კავკასიასა შინა ქრისტიანენი იყვნენ, თავნი მათნი და ჴევისბერნი" – 9, გვ. 258).

დაბოლოს, მეტად საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ ვახუშტის ერთგან „კავკასიელებად" წარმოდგენილი ჰყავს ოსებიც, რომელთაც ის ხევის დასავლეთით მცხოვრებ კავკასიელებად გვაცნობს („... ხოლო აწ ვინყებთ ჴევის აღმოსავლეთის კერძოთა კავკასიელთა, ვინაჲთგან შევასრულეთ დასავლეთის ნილი" – 9, გვ. 651). ცხადია, ამ შემთხვევაში ვახუშტი უკვე ანგა-

რიშს უწევს ოსთა გაკავკასიელებისა და ტერმინ „კავკასიელის“ მათზე გვიანდელი განვრცობის ფაქტს.

ცხადია, ზემოთ წარმოდგენილი მონაცემები გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში მრავალგზის ფიქსირებული ტერმინი „კავკასნი“, „კავკასიანი“, „კავკასიელი“ შედარებით ვიწრო და, სავარაუდოდ, თავისი დასაბამითი მნიშვნობრული გაგებით, ფარავს ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთი მაკროფერდობის ეთნიკურად არაერთგვაროვან ავტოქტონ მთიელ მოსახლეობას (ირანული მოდგმის „ოვსების“ გამოკლებით), ხოლო შედარებით ფართო და შესაძლოა უფრო გვიანდელი გაგებით: ა) ცენტრალური და აღმოსავლეთი კავკასიონის ჩრდილოეთი და სამხრეთი კალთების ძირძველ მკვიდრთ (ვაინახებს, დაღესტნელებს და ქართველ მთიელებს); ბ) შავი ზღვიდან ვიდრე კასპიის ზღვამდე გადაჭიმული კავკასიონის ქედის ორივე კალთაზე მცხოვრებ მთიელებს („გაკავკასიელებული“ ოსების ჩათვლით) და გ) იმიერ და ამიერკავკასიის, ანუ ყოველი კავკასის მთელ მოსახლეობას.

ფაქტია, რომ „კავკასნი“, „კავკასიანი“, „კავკასიელი“ მხოლოდ ნომინალურად ავსებს ეთნონიმთა სიას. სინამდვილეში ის „მთიულნი— მთეულნი— მთიელნი“-ს ტიპის შემკრებლობითი სახელწოდებაა, რომელიც უფრო ხშირად ნიადაგ ცენტრალური კავკასიონის მკვიდრთა აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, მაგრამ ყოველთვის მოკლებული იყო და დღესაც მოკლებულია ერთ რომელიმე ცალკე აღებულ ხალხზე, ტომზე თუ ტომთა დაჯგუფებაზე მყარად მიმაგრებული ეთნიკური ტერმინის მნიშვნელობას.

ამდენად, ყოველივე წინთქმულიდან გამომდინარე, „კავკასიანი“-ს გააზრება მაინცდამაინც ვაინახების აღსანიშნავად ხმარებულ ეთნონიმად სინამდვილის დამახინჯების ტოლფასია. მით უმეტეს გაუმართლებელია იმავე ტერმინის გამოყ-

ვანის მცდელობა ცენტრალური კავკასიონის ძველთაძველ მობინადრეებად წარმოდგენილ ოსებზე შორეული წარსულიდან განვრცობილ ეთნიკურ სახელწოდებად. ამგვარი მტკიცებები მოკლებულია ჯეროვან არგუმენტაციას და სერიოზულად ართულებს ცენტრალური კავკასიონის ეთნიკური გეოგრაფიის პრობლემების (პირველ რიგში კი ცენტრალური კავკასიონის სანახებში ოსთა ინკორპორაციის, ოსი ხალხის სამხრეთი განშტოების ფორმირებისა და ვახუშტის მიერ სწორედ „კავკასთა ნათესავებად“ წარმოჩენილ დვალთა ეთნიკური ატრიბუციის საკითხების) მართებული და შეძლებისამებრ მიუკერძოებელი კვლევის ამოცანას.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, აკ. ურუშაძის რედ., 1975.
2. თ. ყაუხჩიშვილი, სტარბონის გეოგრაფია, თბ., 1957.
3. Известия Древних писателей о Скифии и Кавказе (ქვემოთ «Известия...»), т. I, Греческие писатели, изд. В. В. Латышева, СПб, 1890.
4. «Известия...», т. II, Латынские писатели, вып. 1, изд. В. В. Латышева, СПб, 1906.
5. «Известия...», т. II, Латынские писатели, вып. 2, изд. В. В. Латышева, СПб, 1904.
6. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, ნ. I, თბ., 1963.
7. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955.

8. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1959.
9. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“, IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973.
10. არჩილიანი, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, ა. ბარამიძის და ნ. ბერძენიშვილის რედ., თბ., 1937.
11. ანტონ ბაგრატიონი, წყობილსიტყვაობა, ივ. ლოლაშვილის გამოც., თბ., 1980.
12. Бартольд В. В., Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1924.
13. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1990.
14. Гаглойти Ю. С., Проблемы этнической истории южных осетин, Цхинвали, 1996.
15. Гамрскели В. Н., Двалы и Двалетия в I-XV вв. н. э., Тб., 1961.
16. Из истории осетино-грузинских взаимоотношений, Цхинвали, 1995.
17. История Ирана с древнейших времён до конца XVIII века, Л., 1958.
18. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, III, თბ., 1955.
19. Меликишвили Г. А., К истории древней Грузии, Тб., 1959.
20. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. I, გ. მელიქიშვილის რედ., თბ., 1970.
21. Sykes P., A History of Persia, v. I, 1930.
22. Тогошвили Г. Д., Леонтий Мровели о происхождении осетинского народа, сб.: «Происхождение осетинского народа», Орджоникидзе, 1967.
23. Цулая Г. В., Леонтий Мровели, Жизнь Картлийских царей, М., 1979.

24. მისივე, Историческая концепция грузинского историка XI в. Леонтия Мровели (этнокультурный аспект), ж. «История СССР», 1887, №4.
25. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950.
26. მისივე, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, ტ. VIII, თბ., 1977.

IV. ცენტრალური კავკასიონის ეთნიკური გეოგრაფიის საკითხები ძვ. წ. I – ახ. წ. VII საუკუნეების წერილობითი წყაროების ცნობების შუქზე

ამ ბოლო დროს ოსურ ისტორიოგრაფიაში სულ უფრო ფართო გასაქანი ეძლევა დებულებას ოსი ხალხის წმინდა არიული წარმომავლობის შესახებ, რომლის ყველაზე დაუცხრომელ მქადაგებლებად ცხინვალელი სწავლულები გვევლინებიან. მათ ნაშრომებში განსაკუთრებით მკაფიოდ იჩენს თავს ოსი ხალხის ეთნიკური სინკრეტიზმის (resp. ირანული და კავკასიური ეთნიკური კომპონენტებისაგან მისი შენივთების) საყოველთაოდ აღიარებული მეცნიერული კონცეფციიდან მკვეთრი გადახვევის და იმ აბსურდული თვალსაზრისის აქტიური მუსირების ტენდენცია, თითქოს ინდოირანელები ოდითგანვე სახლობდნენ კავკასიაში და კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ორივე კალთაზე გავრცელებული ე. წ. ყობანური არქეოლოგიური კულტურის (ძვ. წ. I ათასწლ. I ნახ). შემქმნელებსაც სწორედ ირანული მოდგმის ტომები წარმოადგენდნენ (?!). ამ დაუსაბუთებელი შეხედულების თავგამოდებულ დამნერგავთა არიული პათოსი იმდენად შთამბეჭდავია, რომ არ გაგვიკვირდება, თუ ერთ მშვენიერ დღეს ინდოირანელთა მითიურ სამშობლოს არიანა ვაეჯასაც ვლადიკავკაზ-მოზდოკის სანახებში ან სულაც ლიახვის, ქსნის თუ ყვირილას ხეობაში გამოუძებნიან ადგილს.

ცხადია, ოსთა ეთნოგენეზში კავკასიური სუბსტრატის როლის თითქმის ნულამდე დაყვანა და ოსთა ჰომოგენურობის (-ზედმინევებით არიული წარმომავლობის) თეზისის ცალმხრივი დანიინაურება ბუნებრივად აღძრავს ყოველივე სკვითურ-სარმატულ-ალანურის უსაშველოდ განდიდების და ოსთა წინაპრების რჩეულობის ულტრანაციონალისტური იდეის შეუნიღბავი აპოლოგიის ცდუნებას. ეს უკანასკნელი კი თავის

ლოგიკურ გამოხატულებას პოულობს ირანულენოვან სკვით-სარმატ – ალანთა მისამართით არნახულად გახშირებულ და ისედაც ამღვრეული ოსური ეთნოცენტრიზმის შემდგომ გაუკუღმართებაზე გათვლილ ცრუმეცნიერულ დითირამებებში, რაც არაიშვიათად პირდაპირ ანეკდოტურ ხასიათსაც ატარებს.

ასე, მაგალითად, 1995 წელს ცხინვალში 2000 ეგზემპლარად გამოცემული და თავისი ანტიქართული სულისკვეთებით ღირსშესანიშნავი ნაშრომი „Из истории осетино-грузинских взаимоотношений“ (შემდგენლები: ი. ს. გაგლოითი, მ. ი. ჯიოევი, ნ. გ. ჯუსოითი, კ. პ. ფუხაევი, ბ. გ. ტეხოვი, ლ. ა. ჩიბიროვი; რედ. ნ. გ. ჯუსოითი) მედიდურ ტონში აუწყებს მკითხველს, რომ თურმე „Скифы создали, пожалуй, самую высокую цивилизацию после греков“ (გვ. 10).

მართალია, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ მომთაბარე სკვითებს არ შეუტანიათ თავისი მოკრძალებული წვლილი ცივილიზაციის საგანძურში, მაგრამ ძველი მსოფლიოს მაღალკულტურულ ხალხთა რეესტრში ზესაპატიო მეორე ადგილზე მათი უყოყმანოდ ხელდასხმა და თვით ეგვიპტელებზე, შუმერებზე, ხეთებზე, ასურელებზე, ფინიკიელებზე, ებრაელებზე, სპარსელებზე, ჩინელებზე, ინდუსებზე და ლათინებზე წინ წაყენება მხოლოდ არაჯანსაღი ფსიქიკის პატრონს თუ შეიძლება დაუჯდეს ჭკუაში. არადა, რაოდენ კურიოზულადაც არ უნდა ჟღერდეს ოსური ინტელექტუალური ელიტის ეს თავმესაქცევი განცხადება, მისი უკომენტაროდ დატოვება ნამდვილად აღარ ივარგებს, ვინაიდან, ძველი ლათინებისა არ იყოს, „საბოლოოდ ყველაფერს განსაზღვრული ზღვარი არქვს“ და სკვითური საკითხის წრეგადასულ გაბუქებასაც ალბათ დროა წერტილი დაესვას.

არაერთჯერ გვითქვამს და ახლაც ვიმეორებთ, რომ ოსური და რუსული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები ყველა

ლონეს ხმარობენ, რათა როგორმე დააძველონ ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში ოსთა ეთნიკურ წინაპრებად შერაცხილი სკვით-სარმატ-ალანების ინფილტრაციისა და ოსი ხალხის სამხრეთი განშტოების ფორმირების თარიღი. დასახული ამოცანის გადასაწყვეტად ისინი, როგორც წესი, მიმართავენ სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ (ძვ. წ. I-ახ. წ. I სს. მიჯნა), პლინიუს უფროსის (I ს.), პტოლემეოსის (II ს.) თხზულებებსა და VII ს-ის „სომხურ გეოგრაფიაში“ დაუნჯებული იმ ცნობების თვითნებური ინტერპრეტაციის უკვე გვარიანად ნაცად ხერხს, რომელთაც მართლაც პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს ცენტრალური კავკასიონის ეთნო-გეოგრაფიის საკითხების მართებული, შეძლებისამებრ ობიექტური გაშუქებისათვის. ამასთან, ჩვენი ოპონენტების განსაკუთრებული სიმპათიით სარგებლობს სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ის ფრაგმენტი, სადაც იბერიის მთიელები ან უფრო ზუსტად, მთიელი იბერიელები „სკვითების და სარმატების“ მეზობლებად და ნათესავეებად არიან წარმოდგენილნი. ბერძენი ავტორის თქმით: „დაბლობზე ცხოვრობენ იბერთაგან უფრო მეტად მიწათმოქმედნი, ესენი მშვიდობიანად არიან განწყობილნი, არმენიელთა და მიდიელთა მსგავსად ეწყობიან. უფრო დიდ ნაწილს, რომელიც მეგრძოლი ბუნების არის, უჭირავს მთიანი მხარე და ცხოვრობს სკვითების და სარმატების ყაიდაზე, რომელთა მეზობლებიცა და ნათესავეებიც არიან: თუმცა ეწევიან მიწათმოქმედებასაც, და როდესაც ჩამოვარდება შფოთი, თავისი და მათი სახსრებით გამოჰყავთ მრავალი ათასი მეგრძოლი“¹. სწორედ ეს ცნობა უქმნის ოს სწავლულებს იმის მტკიცების საფუძველს, რომ მთიელი იბერიელები უსათუოდ ჩრდილო-ირანულ ეთნიკურ წრეს ეკუთვნოდნენ, საიდანაც მარტივი ლოგიკით გამომდინარეობს დასკვნა ცენტრალური კავკასიო-

¹ სტრაბონის „გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ. 1957, გვ. 128.

ნის ორივე კალთაზე ოსთა წინაპრების ძველთაგანვე (დოკუმენტურად ძვ. წ. II ს-დან მაინც) განსახლების შესახებ. ამ თვალსაზრისის დანერგვაზე ბოლო ხანს ყველაზე აქტიურად ცხინვალელი ისტორიკოსი ი. გაგლოითი ირჯება, რომელიც ამავე დროს გვევლნება ოსი ხალხის წმინდა არიული (სკვითურ-სარმატულ-ალანური) წარმომავლობის დებულების ყველაზე დაუცხრომელ მქადაგებლადაც².

ცხადია, ხაზგასმული გარემოება ჰბადებს კითხვას – რამდენად შესაწყნარებელია სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ჩვენთვის საგულისხმო ცნობის ისეთნაირი გაგება, როგორიც ნიადგ ოს სწავლულთა წისქვილზე ასხამს წყალს და საერთოდ როგორია მისი კრიტიკული ანალიზის ხარისხი?

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ დასმულ კითხვაზე რიგიანი პასუხის გაცემამდე და სადავო ტექსტის უშუალო განხილვამდე, აუცილებელია ჯერ საგანგებოდ შევხვით სტრაბონის ნაშრომში ასახული ეთნონიმების „სკვითის“ და „სარმატის“ სემანტიკური გრადაციის საკითხს, ხოლო შემდეგ უკვე ჩავწვდეთ აღნიშნული ტერმინების კონკრეტულ შინაარსს კავკასიის ონომასტიკურ ველთან მიმართებაში, ვინაიდან ყოველივე ეს მნიშვნელოვნად ამარტივებს საძიებელ საკითხში მართებული დაკვალიანების საქმეს.

უწინარეს ყოვლისა აუცილებელია ითქვას, რომ თავისი ეთნოგენეტიკური ფესვებით დანამდვილებით შუა აზიასთან დაკავშირებული და მასაგეტებთან ომში განცდილი მარცხის მიზეზით ევროპაში იძულებით მიგრირებული სკვითები (ძველი ასურული წყაროების Ašguzai//Iškuzai; ბერძ. Σαυμαί, სპარს. Saka) ძვ. წ. VIII ს-დან გააქტიურდნენ ისტორიულ ასპარეზზე, როცა მას თრაკიული (სხვა ვერსიებით კელტური ან ირანული) მოდგმის კიმერიელებთან მოუხდათ შეჯახება.

---

² Ю. С. Галойти, Проблемы этнической истории южных осетии, Цхинвал, 1996, с. 56.

ძვ. წ. VII ს-ში სკვითებმა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან საბოლოოდ გამოდევნეს კიმერიელები და დაიპყრეს მათი სამოსახლო მიწა-წყალი მდ. ტანაისსა (-ანინდელი დონი) და ისტროსს (-ანინდელი დუნაი) შორის, რის შემდეგაც სამხრეთისაკენ მეოტიდა-კოლხეთის გზით ლტოლვილ კიმერიელებს ადევნებულნი ისინი დარუბანდისა და დარიალის კლდეკარების გავლით ღვთის რისხვასავით მოედვნენ ამიერკავკასიისა და წინა აზიის ქვეყნებს. „....დაახლოებით 28 წელი ეჭირათ სკვითებს აზია და ყოველივე გაატიალეს თავისი თავნებობითა და უდარდელობით. გარდა იმისა, რომ სკვითებმა თითოეული ტომი დაბეგრეს და ხარკს ახდევინებდნენ, ისინი ყაჩაღობდნენ და ეზიდებოდნენ თითოეული ტომისაგან, რაც კი რამ ჰქონდათ“³. ერთხანს მათ მიდიის ტერიტორიაზე თავისი სახელმწიფოც კი შექმნეს, რომელიც ბიბლიაში აშკენაზის სამეფოს სახელწოდებით ფიგურირებს (-სკვითთა აღმნიშვნელ ასურულ ეგზოთნონიმ აშგუზაი//იშკუზაის მიხედვით). მხოლოდ მიდიელთა მეფის კიაქსარის დიდმა ძალისხმევამ აიძულა სკვითთა ურდოები, რომ მახლობელ აღმოსავლეთს გასცლოდნენ და კავკასიის გავლით ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთს დაბრუნებოდნენ, სადაც მათ პარპაშს ძვ. წ. IV-I სს-ში სხვა მძვინვარე მომთაბარეებმა – ირანულენოვანმა სავრომატებმა (ან სარმატებმა) მოუღეს ბოლო. დროთა განმავლობაში სკვითები სწორედ სარმატთა შორის აღმოჩნდნენ გათქვეფილნი და მათი ეთნიკური ინდივიდუალობაც ნიადაგ წარსულს ჩაბარდა.

საინტერესოა, რომ სკვითების შემოსევების ხანამ რელიეფური ასახვა ჰპოვა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, სახელდობრ ლეონტი მროველის თხზულებაში „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, თუმცა იქ სკვითები ელემენტა-

³ ჰეროდოტე, ისტორია, თ. ყაუხჩიშვილის გამოც., ტ. I, თბ., 1975, გვ. 76.

რული ანაქრონიზმის ძალით „ხაზარებად“ მოიხსენიებიან, ხოლო მათი შემოსევა პრეზენტირებულია როგორც „გამოსვლა ხაზართა“. XI ს-ის გამოჩენილი ქართველი მემკვიდრე შემდეგნაირად აგვიწერს ჩრდილოეთიდან მოზღვავებული „ხაზარების“ (ე. ი. სკვითების) და „თარგამოსიანების“ (ე. ი. კავკასიის ხალხების)* ურთიერთბრძოლის და კავკასიაში სკვითთა დროებითი ბატონობის ამბავს: „მას ჟამსა შინა განძლიერდეს ხაზარნი და დაუწყეს ბრძოლად ნათესავთა ლე-

* ხაზარები თურქულენოვან ხალხს წარმოადგენდნენ. მათ VII ს-ში ქვემო ვოლგისპირეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში შექმნეს ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფო – ხაზართა სახაკანო, რომელმაც X ს-ის დასასრულამდე იარსება. ერთხანს ხაზარები აკონტროლებდნენ ჩრდილოეთ კავკასიის თითქმის მთელ აღმოსავლეთ და ნაწილობრივ ცენტრალურ ნაწილს და აქტიურად ებრძოდნენ არაბებს. 628 და 764 წწ-ში ხაზარებმა ორგზის დალაშქრეს საქართველო და აიღეს თბილისი. როგორც ჩანს, ჩრდილოეთ კავკასიაში ხაზართა ჰეგემონობის ეპოქაში მათთან ურთიერთობის მწარე გამოცდილებამ საქართველოში ტერმინი „ხაზარი“ ჩრდილოეთიდან მოწოდებული ნომადების სინონიმად აქცია, რომელიც მექანიკურად იქნა გამოყენებული გაცილებით უფრო შორეულ წარსულში ასევე ჩრდილოეთიდან შემოჭრილი სკვითების მიხედვით, რის კვალობაზე სკვითი ხაზარად იქნა მონათლული.

** საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ლეონტი მროველის ეთნოგენეტიკური კონცეფცია ბიბლიურ სქემაზეა აგებული და ის კავკასიის ხალხთა ნათესაობის იდეით არის შედუღებული. აღნიშნული კონცეფციის თანახმად, კავკასიელ ხალხთა საერთო წინაპარს, ნოეს შვილთაშვილს თარგამოსს ჰყავდა რვა ვაჟი: 1. შაოსი, 2. ქართლოსი, 3. ბარდოსი, 4. მოვკანნი, 5. ლეკი, 6. შეროსი, 7. კავკასი და 8. ეგროსი, რომელნიც წარმოადგენდნენ კავკასიის ცალკეული ხალხების თუ ტომების ეთნარქებს. შაოსისაგან წარმოიშვნენ სომხები, ქართლოსისაგან – ქართველნი (უფრო სწორად ქართვები), ბარდოსისაგან – რანნი, მოვკანისაგან – მოვკანელნი, ლეკისგან – ლეკები (ე. ი. დაღესტნის ხალხები), შეროსისაგან – შერნი, კავკასიისგან – ჩრდ. კავკასიის ტომები (დაღესტნელთა გამოკლებით), ხოლო ეგროსისაგან – მეგრელნი. ყველა ისინი, ერთ მთლიანობაში აღებული, შეადგენდნენ კიდეც ე. წ. თარგამოსიანთა მოდგმას („ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი“).

კისათა და კავკასიოსთა. და ესე თარგამოსიანთა ყოველნი მას ჟამსა იყვნეს მშვდობით სიყუარულსა ერთმანერთისასა. ხოლო შვილთა ზედა კავკასისთა იყო უფალ დურძუკ ძე ტირეთისი. ეზრახნეს ესე ექუსთავე ნათესავთა თარგამოსიანთა, და ითხოვეს შუელა ხაზართა ზედა. ხოლო შეკრბეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი, და გარდავლეს მთა კავკასია. და მოტყუენნეს ყოველნი საზღვარნი ხაზარეთისანი, და აღაშენნეს ქალაქნი პირსა ხაზარეთისასა, და წარმოვიდეს. ამისსა შემდგომად ხაზართა იჩინეს მეფე. და დაემორჩილნეს ყოველნი ხაზარნი მეფესა მას ჩინებულსა მათსა. და წარმოიძლუანეს იგი და გამოვლეს ზღვს-კარი, რომელსა ან ჰქვან დარუბანდი. ვერ წინააღუდგეს თარგამოსიანნი, რამეთუ იყო სიმრავლე ურიცხვ ხაზართა, წარტყუენეს ქუეყანა თარგამოსიანთა, და შემუსრნეს ყოველნი ქალაქნი არარატიისანი და მასისისანი და ჩრდილოსანი. და დაურჩეს ციხე-ქალაქნი თუხარისი, სამშვლდე და მტუერის ციხე, რომელ არს ხუნანი, შიდა-ქართლი და ეგრისი. და ისწავეს ხაზართა ორნივე ესე გზანი, რომელ არს ზღვს-კარი დარუბანდი და არაგვს-კარი, რომელ არს დარიალა. და განამრავლეს ხაზართა გამოსლვა და ტყუევნა მათი და ვერლარა წინააღუდგეს. და მიერიოგან იქმნეს ესე ყოველნი თარგამოსიანნი მოხარკე ხაზართა. ხოლო ოდეს პირველ გამოვიდა ხაზართა მეფე და მოტყუენნა ქუეყანანი, რომელნი ზემოთ დამიწერიან, და გარდავლო მთა კავკასია. და იყო ძე მისი სახელით უობოს, და მისცა ძესა თვსსა ტყუე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქუეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინარის^{*} დასავლით, დასავლეთამდე მთისა. და დაეშენა უობოს: და მათნი ნათესავნი არიან ოვსნი, და იგი არს ოვსეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასისა. ხოლო დურძუკ, რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილ-

---

^{*} ლომეკის მდინარე იგივე პირიქითი არაგვი (ხევის არაგვი) ან აწინდელი თერგია.

თა შორის კავკასისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, და უწოდა სახელი თჳსი ღურძუკეთი. და მისცემდა ხარკსა მეფესა ხაზართასა. ხოლო მასვე გზობასა მისცა მამის ძმისწულსა მისსა ხაზართა მეფემან ნაწილი ლეკანისა, აღმოსავლით ზღვთგან დარუბანდისით მდინარემდე ლომეკისა. და მისცა ტყუე რანისა და მოვაკნისა. და დაეშენა იგი მუნ, რომელ ნაწილი იყო ლეკანისი. ხოლო ხოზონიხ, რომელ უწარჩინებულეს იყო ნათესავთა შორის ლეკანისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპრალსა შინა მთისასა, აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თჳსი ხოზანიხეთი. და გარდაჯდეს მას შინა ჟამნი მრავალნი. და ესე ყოველნი ნათესავნი იყვნეს მოხარკე ხაზართა, ხოლო მიერიტგან განძლიერდეს სპარსნი... და გამოჩნდა ნათესავთა შორის ნებროთისთა კაცი ერთი გმირი, რომლისა სახელი აფრიდონ... აფრიდონ ეუფლა ყოველსა ქუეყანასა სპარსთასა: ხოლო რომელთამე ქუეყანათა შეგზავნა ერისთავნი, ჯელადნი მისნი, და რომელნიმე ქუეყანა მოხარკე ეყო. ამან წარმოგზავნა ერისთავი თჳსი სპითა დიდითა, რომელსა სახელი ერქუა არდამ... მოვიდა ქართლად და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი. და მოსრა ყოველი რაოდენი ხაზარი პოვა ქართლსა შინა”⁴.

მიუხედავად იმისა, რომ მოტანილი ამონაწერი „თარგამოსიანებზე“ სკვითთა ბატონობის ხანას დროში ზედმეტად განელილ მოვლენად წარმოსახავს და საკმაოდ სცოდავს ირანული ეპოსიდან (ე.წ. „სპარსთა ცხოვრებიდან“) ნასესხები ზოგიერთი ზღაპრული სიუჟეტის თხრობაში ჩართვის მხრივაც, ის მთლიანობაში მაინც სწორად გადმოგვცემს ძვ. წ. VII ს. დან კავკასიაზე თავსდატეხილი გლობალური უბედურების მასშტაბებს და ჭეშმარიტ არსს. რაც მთავარია, მემამათიანე სარწმუნო ინფორმაციას გვანვდის სკვითთა მრავალრიცხო-

⁴ ლეონტი მროველი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1955, გვ. 11-13.

ვანი ურდოების ოდინდელი მოძრაობის ძირითად მიმართულებებზე და მათი ლაშქრობების ფრიად სავალალო შედეგებზე, აგრეთვე თვალს გვიხელს მომთაბარეთა შემოსევებით შეპირისპირებულ ისეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ძვრებზე, როგორიც იყო, მაგალითად, კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობის პირველსაცხოვრისის მნიშვნელოვანი შეკვეცა და მისი დიდი ნაწილის (პირველ რიგში ვაინახური და დაღესტნური მოდგმის ტომების) ჩრდილოეთ კავკასიის ბარის ზონიდან მაღალმთიანეთში იძულებით შემოხიზვნა, იმიერკავკასიის ნაყოფიერ ველებზე (ე. წ. „კავკასიის“ წილხვედრი მიწა-წყლის ვრცელ მონაკვეთზე) იმ ირანულენოვანი ეთნიკური მასის დაშენება-დამაგრება, რომელმაც ხსენებული რეგიონის თანდათანობითი ირანიზაციისა და ოსი ხალხის ეთნიკური ბირთვის შემდგომი ფორმირების ერთობ ხანგრძლივ პროცესს შეუშზადა ნიადაგი^{*} და სხვ.

რასაკვირველია, სკვითთა შემოსევების ავბედითმა პერიოდმა საკმაოდ ღრმა კვალი დაამჩნია მათგან იავარქმნილი ქვეყნების მატერიალურ კულტურას და ონომასტიკურ ველს. საქართველოში ბევრგანაა ნაპოვნი სკვითური ტიპის იარაღი (აკინაკები, ისრის პირები) და სამარხები სკვითური ინვენტარითა და ცხენის ჩონჩხით (მაგ.: დვანის სამაროვანი, სამარხები სოფ. წინამურთან, სამთავროში, სოფ. ბეშთაშენთან – თრიალეთში, კულანურხვას სამაროვანი – გუდაუთას მახლობლად, სკვითური იარაღი სოფ. კოლხიდასთან – გაგრის რაიონში, ახალი ათონის მიდამოებში და სხვ.). სკვითური მასა-

---

* ჩვენთვის მეტად ფასეულია ის ფაქტი, რომ ლეონტი მროველი ოსებს სწორედ „ხაზარების“ (ე. ი. სკვითების) და ამიერკავკასიიდან (კერძოდ ქართლიდან და სომხეთიდან) წასხმული ტყვეების „ნათესავეებად“ თვლის, რაშიც ძნელი არაა ოსი ხალხის ორბუნებოვანებაზე (-მის ეთნოგენეზში ჩრდილოირანული და კავკასიური ეთნიკური კომპონენტების მონაწილეობაზე) ყველაზე ნაადრევი წერილობითი მინიშნების დანახვა.

ლები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა მეზობელ სომხეთში – არმავირბლურის გორაკზე და აზერბაიჯანში – მინგეჩაურის წყალსაცავის ტერიტორიაზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროსაც. საყურადღებოა აგრეთვე, რომ ანტიკურ ხანაში სამხრეთ ამიერკავკასიის ერთ-ერთი დიდი ოლქი საკების (სკვითების) სახელწოდების მიხედვით „საკაშენედ“ იწოდებოდა. მკვლევართა აზრით, სომხური სიტყვა skay//ska (-„გოლიათი, ბუმბერაზი“) ასევე სკვითთა აღმნიშვნელ ეთნონიმ „საკასგან“ უნდა იყოს ნაწარმოები⁵. მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ ლეონტი მროველი ალექსანდრე მაკედონელის გამოჩენის წინმსწრები ეპოქის ქართლის ეთნიკურად ჭრელი მოსახლეობის ერთ-ერთ ძირითად სალაპარაკო ენას ქართულის, სომხურის, ასურულის, ებრაულის და ბერძნულის გვერდით „ხაზარულსაც“ (ე. ი. სკვითურს) ასახელებს („...იყვნეს ქართლს ესრეთ აღრეულ ესე ყოველნი ნათესავნი. და იზრახებოდა ქართლსა შინა ექუსი ენა: სომხური, ქართული, **ხაზარული**, ასურული, ებრაული და ბერძული. ესე ენანი იცოდეს ყოველთა მეფეთა ქართლისათა, მამათა და დედათა“⁶.) და ხაზგასმულ ეთნოდემოგრაფიულ ვითარებას სპარსეთისგან შეჭირვებულ ქართველთა მიერ უცხოტომელთა (მათ შორის სკვითთა) განსაზღვრული ჯგუფების ქვეყანაში დაუბრკოლებელი მიღების და სამხრეთელი მტრის წინააღმდეგ მათი გამოყენების პოლიტიკით ხსნის („...მას ჟამსა შინა სადათაც ვინ მივიდის ძკრის-მოქმედთაგან საბერძნეთით, გინა ასურით ოტებული, **გინა ხაზარეთით**, ყოველივე დაიმეგობრიან ქართველთა შემწეობისათჳს სპარსთა ზედა“⁷.); ქვემოთ კი ავტორი საგანგებოდ შენიშნავს, რომ აღ-

⁵ „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. I, გ. მელიქიშვილის რედ., თბ., 1970, გვ. 393-394.

⁶ ლეონტი მროველი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“... „ქც“ I, გვ. 16.

⁷ იქვე, გვ. 15.

ექსანდრე მაკედონელმა „ყოველი ქართლის“ დაპყრობის მერ-
მე. „...მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს
მყოფნი და უცხონი იგი ნათესავნი მოსრნა და დაატყუევა... და
დაუტევნა ნათესავნი ქართლოსიანნიო“⁸. თუ სათანადო ან-
გარიშს გავუწევთ მემამულის ამ ცნობებს, ვფიქრობთ სავ-
სებით რეზონული იქნება ძვ. წ. V-IV სს-ის ქართლის ტერიტო-
რიაზე სკვითთა რალაც ნაწილის მშვიდობიანი გზით ჩრდილო-
ეთიდან ინფილტრაციის (ან სულაც სკვითთა ლაშქრობების
უამს ამიერკავკასიაში შემოჭონილ მომთაბარეთა ეთნოდის-
პერსული ჯგუფების ქართლის სანახებში შემორჩენის) და
შემდეგ უკვე მათი ფიზიკური განადგურების ან ქართულ მო-
სახლეობაში ნატურალიზაციის შესაძლებლობის დაშვება.

როგორც „ისტორიის მამად“ წოდებული ჰეროდოტეს
(ძვ. წ. Vს.) თხზულებიდან ვგებულობთ, ძველმა ელინებმა
სკვითი (Σκυθαι,) შეარქვეს კიმერიელთა მინა-წყალზე ძალით
დამკვიდრებულ იმ კონკრეტულ ხალხს, რომელიც საკუთარ
თავს სკოლოტებს (Σκυλοται) უწოდებდა (მეფე სკოლოტოსის
სახელის მიხედვით) და ოთხი უმთავრესი ტომისაგან (1. ავქა-
ტები, 2. კატიარები, 3. პარალატები ან სამეფო სკვითები,
4. ტრასპიები) შედგებოდა. თრაკიასა და სარმატიას შორის
ლოკალიზებულ სკვითის ქვეყანაში (Σκυθία: Σκιοθικη χώρα)
კომპაქტურად განსახლებულ სკვით-სკოლოტები სხვადასხვა
ხალხების (თრაკიელების, აგათირსების, ალიძონების, ნევრე-
ბის, ბუდინების, გელონების, ანდროფაგების, მელანქლაფე-
ბის, ტავრების, სინდების, სავრომატების) გარემოცვაში
ცხოვრობდნენ და ეთნოკვალიტატური თვალსაზრისით
მდ. ტანაისის (გვიანდელი დონის) აღმოსავლეთით დისლოცი-
რებულ სავრომატებს (-ჰეროდოტეს შეხედულებით სკვითებ-
ის და ლეგენდარული ამაძონების შეწყვილების გზით წარმოქ-
მნილ და სკვითურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხს) ენათესავებოდ-

⁸ იქვე, გვ. 18.

ნენ⁹. ამასთან ერთად, „ისტორიის მამა“ სკვითებად მიიჩნეეს შუა აზიაში მობინადრე საკებსაც, რომელთა შესახებ საგანგებოდ განმარტავს: „ესენი სინამდვილეში ამირიგიელი სკვითები არიან და საკებს კი უწოდებენ. ეს იმიტომ, რომ სპარსელები ყველა სკვითს საკებს უწოდებენ“¹⁰.

თუ ჩვენ საკებს მართლაც სკვითური მოდგმის ტომად ან სკვით-სკოლოტებთან ეთნოგენეტიკურად ყველაზე ახლო მდგომ ხალხად წარმოვიდგენთ, ხოლო ტერმინ saka-ს მათ ავტოეთნონიმად ჩავთვლით, რასაც, სხვათა შორის, მკვლევართა უმრავლესობაც უჭერს მხარს, მაშინ ნიადაგ ვერაფერი შეუშლის ხელს სკოლოტებსა და საკებში ერთი და იმავე ეთნოსის დასავლური (ევროპული) და აღმოსავლური (აზიური) განშტოებების, ან კიდევ ერთი ბუდიდან გამოსული ორი ურთიერთმონათესავე ხალხის დანახვას. ყოველ შემთხვევაში, იმისგან დამოუკიდებლად, თუ როგორ გადაწყდება სკოლოტებისა და საკების ეთნიკური ურთიერთმიმართების და ეთნონიმ „საკას“ გაჩენის საკითხი, ერთი რამ სრულიად ნათელია – ძვ. წ. V ს-ის ბერძნული ისტორიული ტრადიცია საკებს შუა-აზიელ (ე. წ. ამირიგიელ) სკვითებად განიხილავს და ელინთა

---

⁹ ჰეროდოტე, „ისტორია“, ტ. I, გვ. 252-253, 256-258, 280-285.

¹⁰ ჰეროდოტე, „ისტორია“, ტ. II, თ. ყაუხჩიშვილის გამოც. თბ., 1976, გვ. 432. შენიშვნა: ჰეროდოტეს ცნობით, თავად სკვითები „თავისი წარმოშობის შესახებ შემდეგს მოგვითხრობენ: პირველი კაცი, რომელიც დაიბადა ამ, მაშინ უდაბურ ქვეყანაში, იყო ტარგიტაოსი. ...ამ ტარგიტაოსის მშობლები იყვნენ ზევსი და მდინარე ბორისტენესის (დნებრის ვ. ი.) ასული... მას ჰყავდა სამი შვილი: ლიპოქსაისი, არპოქსაისი და ყველაზე უმცროსი – კოლაქსაისი... ლიპოქსაისისაგან წარმოიშვა სკვითების ის გვარი, რომელთაც ეწოდებათ ავქატები. საშუალო ძმისგან, არპოქსაისისაგან ისინი, რომელთაც ეწოდებათ კატარები და ტრასპიები, ხოლო უმცროსისაგან სამეფო სკვითები, რომელთაც ეწოდებათ პარალატები. მათი საერთო სახელწოდება არის სკოლოტები, მეფე სკოლოტოსის სახელის მიხედვით. სკვითები მათ ელინებმა უწოდეს“ (-ჰეროდოტე, „ისტორია“, ტ. I გვ. 252-253).

მიერ სკოლოტების აღსანიშნავად ხმარებულ ეთნონიმ „სკვითს“ საკების მისამართითაც იყენებს; ეს კი იმის მოწმობაა, რომ იმ ხანად ელინთა მიერ შავიზღვისპირეთში მცხოვრები სკოლოტებისათვის შერქმეული ტერმინი „სკვითი“ ისევე ვრცელდებოდა საკებზე, როგორც თავად სპარსული „საკა“ „სკვითებად“ სახელდებულ სკოლოტებზე.

ამდენად, ჰეროდოტეს ცნობების შეჯერება გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ ადრეანტიკურ ეპოქაში ეთნონიმი „სკვითი“ (Σκυθαι,) შედარებით ვიწრო და შეიძლება ითქვას, კლასიკური გაგებით, აღნიშნავდა ძველ ელინთაგან სკვითებად პირველნოდებულ ეთნოსს – სკოლოტებს (ე. ი. მდ. დუნაისა და დონს შორის მდებარე ისტორიული სკვითიის ქვეყანაში განსახლებულ ხალხს), ხოლო ფართო გაგებით სკოლოტებსაც (- ე. ი. ევროპელ სკვითებს) და საკებსაც (ე. ი. შუააზიელ, ე. წ. ამირიგიელ სკვითებს), ანუ ვეება ევრაზიულ მეტაეთნოსს.

ეთნონიმ „სკვითის“ ეტიმოლოგია დღემდე გაურკვეველია, თუმცა ამ სახელწოდების გაშიფრვის ცდებს შორეული წარსულიდანვე ჰქონდა ადგილი. ჰეროდოტესა და დიოდორე სიცილიელის (ძვ. წ. I ს.) ცნობებით პონტოს ზღვასთან მცხოვრებ ელინთა და თავად სკვითთა შორს გავრცელებული ყოფილა აზრი ჰერაკლეს (სკვითური ვერსიით კი ზევსის) და ორმაგი ბუნების ზღაპრული ქმნილების (-ქალწულისა და იქედნეს ნარევის) შეუღლებით გაჩენილი ყრმის – სკვითესის საკუთარი სახელისაგან ტერმინ „სკვითის“ მომდინარეობის შესახებ¹. ეთნონიმ „სკვითის“ წარმომავლობის ახსნის ეს და სხვა ვარიანტები ერთგვარად შეჯამებულია XII ს-ის ცნობილი მოღვაწის ეპისკოპოს ევსტათის „კომენტარებში“, სადაც განმარტებულია, რომ „სკვითებს“ ეს სახელი ჰქვიათ ან ტყავების

¹ ჰეროდოტე, „ისტორია“, ტ. I, გვ. 253-254; ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, III, თბ., 1976, გვ. 77.

(τασκη) გამო, რომელიც აცვიათ, ან ზმნისაგან თასჯეთაი, რაც ნიშნავს „გაჯავრებას“, რადგან ისინი ბრაზიანები არიან, ან კიდევ სკვითეს სახელის გამო, რომელიც ჰერაკლეს ვაჟი იყო¹². ნ. მარი თვლიდა რომ „სკვითი“ ნიშნავს ოქროს მომპოვებელ და დამამუშავებელ ადამიანს¹³. ვ. აბაევს იგივე ეთნონიმი გერმანულ სიტყვა skutja-სგან (=„მშვილდის მტყორცნელი“) ამოჰყავს და ვარაუდობს, რომ ეს სახელწოდება მეზობელი სკვითებისათვის ძველ გერმანელებს უნდა მიეცათ, ძველ ბერძნებს კი ის გერმანელებისგანვე უნდა შეეთვისებინათ¹⁴. ი. დიაკონოვი ყურადღებას ამახვილებს რა სკვითთა აღმნიშვნელ უძველეს ენდო და ეგზო ეთნონიმებზე (კერძოდ, ჰეროდოტეს ნაშრომით ცნობილ სკვითთა თვითსახელწოდება სკოლოტზე და ძვ. წ. VII ს-ის ასურულ წყაროებში სკვითების მისამართით ხმარებულ ტერმინებზე – აშგუზაი//იშკუზაი), ხსენებული ხალხის თვითსახელწოდებას აღადგენს როგორც სკუდათას (skudata) და საბოლოოდ დაასკვნის, რომ skudata ასურულ ენაში გადავიდა ašguzai//iškuzai-ის ფორმით, ხოლო ამ უკანასკნელისაგან მიღებულ იქნა ბერძნული სკვითი¹⁵.

ნერილობითი, არქეოლოგიური და ფოლკლორული წყაროების შუქზე ნათელი ხდება, რომ სკვითების უდიდესი უმრავლესობა მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდა, თუმცა მათი მცირე ნაწილი მიწათმოქმედებასაც მისდევდა და „მიწათმოქმედი სკვითების“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. სკვითები

¹² ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, I, თბ., 1967, გვ. 154-155.

¹³ Н. Я. Марр. "Избранные работы", Т. V, с. 40.

¹⁴ В. И. Абасев, Скифо-европейские изогласы, М., 1965, с. 25.

¹⁵ И. М. Дьяконов, Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту, "Вестник древней истории", 1951, №2; მისივე, История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н. э., М.-Л., 1956, с. 242-243; მისივე, К методике исследований по этнической истории (Кимерийцы),

ძველ მსოფლიოში ჩინებული მეომრების, უწინარეს ყოფლისა კი უბადლო მშვილდოსნების რეპუტაციით სარგებლობდნენ, რომელთა ერთ-ერთ უმთავრეს საქმიანობას მტაცებლური სამხედრო ექსპედიციების (ე. წ. საალაფო, „მგლური ლაშქრობების“) ხშირი ორგანიზება და მეზობელი ხალხების ძარცვარბევა წარმოადგენდა.

ძველ ბერძნულ ლიტერატურაში სკვითები დახასიათებული არიან, როგორც „ომში მამაცნი და უშიშარნი, მეოტისის ტბის (-აზოვის ზღვის, ვ. ი.) ბრაგა-კბოდებთან მომთაბარე“ ხალხი, „მზე და მშვენება არიას ქვეყნის“ (სხვა ვერსიით „არესის ერთგული მსახურნი“; არესი = ბერძნ. ომის ღმერთი) „დანულ ფორნებში“ რომ ცხოვრობენ და მიილტვიან ახალ და ახალ საძოვრებზე ჩქარის ბორბლებზე, შორს გამტყორცნელი მშვილდისრებით შეჭურვილები“¹⁶; სახით „წითური“ და „სწორთმიანი“ ადამიანები¹⁷, რომელთაც „სახლები კი არა აქვთ, არამედ ურმებზე ცხოვრობენ, ხოლო ურმები კი ყველაზე პატარები, ოთხბორბლიანებია, სხვები კი – ექვსბორბლიანები. ურმების გარშემო ნაბადი აქვთ შემოკრული. არის ისეთი ურმებიც, რომლებიც მოწყობილია, როგორც სახლები, ზოგი ერთმაგი და ზოგი სამმაგი სახურავებით და ეს იცავს წვიმისაგან, თოვლისაგან და ქარებისაგან. ურმებს ეწევა ორი ან სამი უღელი ურქო ხარებისა... ამ ურმებში ცხოვრობენ ქალები, ხოლო თვითონ მამაკაცები დადიან ცხენებით. მათ უკან მისდევენ ცხვრები, რაც ჰყავთ, ხარები და ცხენები. ერთსა და

სბ: "Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности", М., 1981, с. 100

¹⁶ ესქილე, მიჯაჭვული პრომეთე, ა. ქუთათელის თარგმანი, თბ., 1948, გვ. 30, 40; ორფიკული არგონავტიკა, ძველბერძნულიდან თარგმანი და გამოკვლევა ნ. მელაშვილისა, რედ. აკ. ურუშაძე, თბ., 1977, გვ. 111.

¹⁷ ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1965, გვ. 59; ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, II, თბ., 1969, გვ. 60.

იმავე ადგილას იმდენ ხანს რჩებიან, რა ხანიც მათ საქონელს ბალახი ჰყოფნის, ხოლო როდესაც აღარ ჰყოფნის, სხვა ადგილზე გადადიან. თვითონ ხალხი იკვებება მოხარშული ხორციით, სვამს ცხენის რძეს და ჭამს ჰიპაკეს. ეს არის ცხენის ყველი"¹⁸. რაც შეეხება სკვითურ ქვეყანას, ის ბერძენ ავტორთა თხზულებებში ტრადიციულად წარმოჩნდება „დედამინის შორეულ საზღვრად“, „უკაცრიელ, უდაბურ, ცივ და უჟმურ მხარედ“, რომელიც ფაქტიურად მოკლებულია ცივილიზაციის ყველაზე არსებით ნიშნებს. აკი ჰეროდოტეს ცნობით, როდესაც სპარსეთის მეფე დარიოს I (ძვ. წ. VI ს.) აპირებდა სკვითებზე გალაშქრებას, მას ზოგიერთი აფრთხილებდნენ: „სკვითები ისეთი ხალხია, რომელსაც მთელ ქვეყანაში არსადა აქვთ ქალაქი... მეფეო, შენ აპირებ ისეთ ქვეყანაზე გალაშქრებას, სადაც ვერ ნახავ ვერც მოხნულ მიწას და ვერც დასახლებულ ქალაქს"¹⁹, ხოლო სკვითთა მეფე იდანთირსოსი ნიშნის მოგებით მიმართავდა იმავე დარიოსს: „ჩვენ არ გვაქვს არც ქალაქები და არც ბალები, რომ მათი ალების ან გაჩეხვის გვეშინოდეს"²⁰.

სკვითების წეს-ჩვეულებების ყველაზე სრულყოფილი აღწერილობა ჰეროდოტეს თხზულებაშია მოცემული, სადაც განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ავტორის თხრობა ჩვენთვის საინტერესო ხალხის „საომარი ჩვევების“ შესახებ: „... როდესაც სკვითი მოჰკლავს პირველ ვაჟიანს, მის სისხლს სვამს. ხოლო ბრძოლაში დახოცილების თავები მეფესთან მიაქვთ, რადგან თავს რომ მიიტანენ, ნადავლშიც წილს იღებენ, ხოლო თუ არ მიიტანეს თავი, არაფერს მიიღებენ. თავს ისინი ასე ატყავებენ: შემოსერავენ მას ირგვლივ, ყურებთან, შემდეგ იღებენ ხელში და თავს კანიდან გამობერტყავენ, მერე ხარის

¹⁸ ჰიპოკრატეს ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 53.

¹⁹ ჰეროდოტი, „ისტორია“, ტ. I, გვ. 280; ტ. II, გვ. 414.

²⁰ ჰეროდოტი „ისტორი“, ტ. I, გვ. 288.

ნეკნით კანს ხორცს აცლიან და ხელებით ქნიან. რომ დაარბი-
ლებენ, ხელსახოცად ხმარობენ. ჩამოჰკიდებენ იმ ცხენის ლა-
გამზე, რომელსაც თვითონ დაჰაჭენებენ და ამაყოფენ, რადგან
ყველაზე დიდ ვაჟუკაცად ის ითვლება, ვისაც ყველაზე მეტი
აქვს ასეთი კანის ხელსახოცი. ბევრი მათგანი იცვამს ასეთი
გატყავებული კანებისაგან გაკეთებულ მოსასხამს, რაც ისე-
ვეა შეკერილი, როგორც ქურჭი. ბევრი კიდევ მტრის გვამის
მარჯვენა ხელს ატყავებს საკუთარი ფრჩხილებით და ამისა-
გან კაპარჭის ბუდეს აკეთებს... ბევრი სკვითი მთლიანად ატ-
ყავებს მტრის გვამს, გადასჭიმავს მას ჯოხებზე და ცხენზე
შემჯდარი დაატარებს თან... ხოლო რაც შეეხება თავებს (ყვე-
ლასას არა, მაგრამ ყველაზე მეტად საძულველი მტრებისას),
მათ მიმართ შემდეგს აკეთებენ: თითოეული ახერხავს მთელ
იმ ნაწილს, რაც წარბებს ქვემოთ არის და თავის ქალას კი ას-
უფთავებს. თუ კაცი ღარიბია, ის მხოლოდ გამოუქნელი ხარის
ტყავს შემოაკრავს გარედან და ეგრე ხმარობს, ხოლო თუ მდი-
დარია, გარედან გამოუქნელი ხარის ტყავს აკრავს, ხოლო
შიგნით მოავარაყებს და ეგრე ხმარობს სასმისად. ასევე ეპ-
ყრობიან ისინი თავისი ნათესავების თავის ქალებსაც, თუ
მათთან უთანხმოება აქვთ და თუ მეფის თანდასწრებით ერთი
დაძლევს მეორეს. როდესაც მათთან მოდიან სტუმრები, რო-
მელთა პატივისცემაც სურთ, ამ თავებს გამოიტანენ და ამბო-
ბენ, რომ ესენი მათი ნათესავები იყვნენ, მათთან ბრძოლა გაა-
ჩაღეს და ამ ბრძოლაში დამარცხდნენ. ამას ისინი მოუთხრო-
ბენ, როგორც დიდ ვაჟუკაცობას. წელიწადში ერთხელ თითო-
ეული ოლქის მმართველი სასმისში შეაზავებდა ღვინოს და ას-
მევდა მხოლოდ იმ სკვითებს, რომელთაც მტრები ჰყავდათ
დახოცილი, ხოლო ვისაც არ ჩაედინა ეს საქმე, არც კი გაასინ-
ჯებდა ამ ღვინოს და ისინი ცალკე ისხდნენ ხოლმე შერცხვე-
ნილები: რადგან ეს მათთვის უდიდესი სირცხვილია. ხოლო

ისინი, ვისაც ძალიან ბევრი ჰყავდა დახოცილი, ორ თასს ღებულობენ ერთად და ორივედან ერთბაშად სვამენ”²¹.

სწორედ სკვითების ესოდენ სასტიკ წეს-ჩვეულებებზე და მათ აგრესიულ ნომადურ ყოფაზე ხანგრძლივმა დაკვირვებამ განაპირობა ის, რომ ჯერ კიდევ ანტიკური ეპოქის ლიტერატურაში მტკიცედ დამკვიდრდა აზრი სკვითების არაკაცთმოყვარული ბუნების („... სკვითებს ახარებთ ადამიანთა მკვლელობა და ცოტათი თუ განსხვავდებიან ისინი მხეცთაგან”²²) და შეუგნებლობის („სკვითების ბასილევსზე მეტი შეგნება, თუ შეიძლება შეგნებაზე ლაპარაკი, აქვს იქაურ კეიცს”²³) შესახებ. ამდენად, გასაკვირი არაა, რომ იოსებ ფლავიუსის (ახ. წ. I ს.) ნაშრომში სკვითები უკვე ბიბლიური მაგოგეს ეშმაკეულ მოდემასთანაც აღმოჩნდნენ გაიგივებულნი („...მაგოგემ დაასახლა მხარე, რომლის მაცხოვრებლებსაც მისი სახელის მიხედვით მაგოგები ეწოდათ, ხოლო ელინები მათ სკვითებს უძახიან”²⁴), ხოლო თავად ტერმინმა სკვითმა დროთა განმავლობაში იცვალა სემანტიკური ნირი და ზოგადად „ველურის, უკულტუროს, უზნეოს, თავხედის” სინონიმური მნიშვნელობით მშვენივრად მოერგო საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარე ცნობილ ბერძნულ ეთნორელატიურ ანტითეზას – ჩვენ [ე. ი. ელინები] – ისინი (ე. ი. ბარბაროსები).

როგორც ბერძენ ავტორთა თხზულებებიდან ჩანს, იქ ასახული გამონათქვამები „სკვითური ჩვევა”, „სკვითური ბოროტება”, „სკვითური პასუხი” აშკარად „ბარბაროსული ჩვევის”, „კულტურული ელინისათვის შეუფერებელი ქცევის”. (მაგ. ლოთობის) და „მოკლე, მოურიდებელი, უხეში

²¹ იქვე, გვ. 269-270.

²² ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, V, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1983, გვ. 78.

²³ ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, გვ. 138.

²⁴ ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, V, გვ. 80.

პასუხის" ექვივალენტურია. თქმულის ნათელ იულუსტრაციას წარმოადგენს, მაგალითად, II-III სს-ის მოღვაწის კლავდიოს ელიანუსის ნაშრომის ერთი ფრაგმენტი, სადაც ვაწყდებით შემდეგ ფრაზას: „... არაფერი არ უნდა მეპასუხნა... მაგრამ შენ მაიძულე ჩემდაუწებურად გეკამათო... დეე, იყოს ეს ეგრეთ წოდებული სკვითური პასუხი – მე ვგიჟდები სისხლი მწყურია და მძულს ადამიანთა მოდგმა“²⁵.

ამასთან ერთად, წერილობითი წყაროების ანალიზი გვაძლევს საშუალებას თვალი გავადევნოთ ტერმინ „სკვითის“ სემანტიკური ტრანსფორმაციის მეორე უმნიშვნელოვანეს ასპექტსაც – მის თანდათანობით გადაქცევას სკვითების მსგავსი ყოფა-ცხოვრების მქონე ხალხთა აღმნიშვნელ კრებით სახელად, ერთგვარ სუბერეთნონიმად.

მართლაც, სხვადასხვა პერიოდის წერილობითი ძეგლების გაცნობა ცხადყოფს, რომ „სკვითმა“ საკმაოდ შორეული წარსულიდან ფართომასშტაბიანი დიფუზია განიცადა და მრავალი არასკვითური მოდგმის ტომის თუ ხალხის (მათ შორის კავკასიური მოდგმის ეთნოსების თუ ეთნოგენტილური ერთეულების) აღმნიშვნელ ზოგად სახელწოდებად გაფორმდა. ის ჯერ აღნიშნავდა უპირატესად ჩრდილოელ არაელინ ეთნოსებს (აქ თავს გვახსენებს სტრაბონის განმარტება, რომ „ძველი ელინი აღმწერელნი ყველა ამ ჩრდილოეთის ხალხებს საზოგადოდ სკვითებსა და კელტო – სკვითებს უწოდებდნენ“²⁶), უფრო მოგვიანებით კი ევრაზიის სხვადასხვა ნაწილებში მცხოვრებ ლამის ყველა ბარბაროსს, რასაც მოწმობს რეგიონალური ცნებების „ჩრდილოეთის სკვითების“, „ინდოელი სკვითების“, „ევროპელი სკვითების“ და „აზიის სკვითების გაჩენა“. XII ს-ის ბიზანტიელი ავტორის იოანე ცე-

²⁵ ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, გვ. 138.

²⁶ სტრაბონის გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1957, გვ. 144.

ცეს თქმით: „აბაზგები და ალანები, საკები და დაკები, რო-
სები და სავრომატები და საკუთრივ სკვითები და ყველა ის
ტომი, რომელნიც ჩრდილოეთით ცხოვრობენ, საზოგადოდ
ინოდებიან სკვითებად, სკვითთა სახელწოდების მიხედ-
ვით,"²⁷ ხოლო XI ს-ის რუსული მატყიანეს ცნობით, ჩრდილოეთ
და აღმოსავლეთ ევროპაში მობინადრე „ვარიაგების, სლავე-
ბის, ჩუდის, კრივიჩების, მერიას, დრევლიანების, რადიმიჩე-
ბის, პოლიანების, სევერიანების, ვიატიჩების, ხორვატების,
დულელების და ტივერების ტომებს ბერძნები უწოდებდნენ
დიდ სკვითეთს."²⁸

საინტერესოა, რომ ტერმინი „სკვითი“ ოდიოზური შინა-
არსის ცნებად დამკვიდრდა სომხეთსა და საქართველოშიც.
ასე, VIII ს-ის სომეხი ისტორიკოსი გრიგოლ აკანელი სკვითებს
ახასიათებს როგორც „შავ, ვერაგ და უცხო სახის ხალხს",²⁹
ხოლო XV ს-ის ერთ-ერთ სომხურ საბუთში ასახული „სკვით-
თა ნათესავი“ („იმავე ხანებში მოხდა სამშვილდის უცოდველი
ქრისტიანების ჟლეტა, რომლებიც ეწამნენ ქრისტესათვის და
გახდნენ მარტილნი, რამეთუ სატანამ აღძრა სკვითთა ნათე-
სავი ჯაჰანშაჰ მირზა"³⁰) იოლად იშიფრება, როგორც „ულმერ-
თოთა (ან მტარვალთა) ნაშიერი“ (შდრ.: რუს. Бесовское от-
родье) ან „ველურთა ჩამომავალი“.

ქართველი მემატყიანეები გიორგი რუსის შესახებ მოგ-
ვითხრობენ: „...შევიდა სატანა გულსა სუე-უბედურისა რუსი-

²⁷ „გეორგიკა“, ტ. VII, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1967, გვ. 25.

²⁸ „Хрестоматия по истории СССР“, т. I, М., 1949 с. 45.

²⁹ გრიგოლ აკანელი, მოისარათა ტომის ისტორია, ნ. შოშიაშვილის
გამოცემა, თბ., 1961, გვ. 5.

³⁰ სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV საუკუნეების ანდერძების (ჰიშატაკა-
რანების) ცნობები საქართველოს შესახებ, აღ. აბდალაძის გამო-
ცემა, თბ., 1978, გვ. 65.

სასა, სკვთ-რამე სახელდებულისა"³¹, „...და გამოაჩნდებოდეს რუსსა სკვთურნი ვითარ ნალებთა ბუნებითნი"³²; „...რამეთუ შემოჰჳდა უცხო რამე და უმსგავსი საქმე, შეუმსგავსებელი, დაუჯერებელი კაცთა გონებისაგან, შევიდა სატანა გულსა სუეუბედურისა რუსისა სკვთ-რამე სახელდებულისა ბარბაროზებრივთა გონებათა და გულისსიყუათა უნესობა"³³. როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში ხმარებული, „სკვთური ქცევა“, „სკვთური ბუნება“ აშკარად „ბარბაროსული, უნესო ქცევის“, „ბარბაროსული, უმსგავსო ბუნების“ ბადალია, რაც თავისთავად ნათელყოფს იმ ფაქტს, რომ ძველ საქართველოში „სკვითი“ ზოგადად „ბარბაროსის, უზნეოს, უხამსის, უნესოს“ სინონიმს წარმოადგენდა.

ეტყობა, ეს ტრადიცია მერმეც არ მოშლილა რასაც ძალუნებურად გვაფიქრებინებს იოანე ბატონიშვილის ერთი ცნობილი ლექსის შემდეგი ფრაგმენტიც:

„სკვითთ წაგვართვეს მთლად ქვეყანა

არც კი მოგვცეს კაცი ერთი,

ქართლ-კახეთსა არ დაჰსჯერდნენ

ზედ დაიდვეს იმერეთი...“³⁴

ცხადია, რომ აქაც სკვითი „ბარბაროსის, მოძალადის, დამპყრობლის“ მნიშვნელობით არის ხმარებული და ის უდავოდ რუსების მისამართით არის გამოყენებული. თუმცა

---

³¹ ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, ქც, II, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1959, გვ. 40.

³² ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი, ქც, II, გვ. 140.

³³ იქვე.

³⁴ მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები XIX ს-ის I ნახევრის საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, თბ., 1983, გვ. 49.

* საინტერესოა ითქვას, რომ ბერძნულ ლიტერატურაში საკმაოდ შორეულ წარსულში იდგამს ფეხს ცნებების „სკვითის“ და „რუსის“ იდენტიფიკაციის ტრადიცია. ასე, მაგალითად, VI ს-ის სქოლიასტი სიმპლიციუსი მოიხსენიებს სკვითებს — რუსებს Σκυθας τους ρως),

იმავე იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ ჩვენთვის საინტერესო ეთნონიმი სულ სხვა კონტექსტშია მოტანილი (თხზულების ერთ-ერთი გმირი მეფე ერეკლესთან ერთად გარდახდილი ომების ჩამოთვლისას ამბობს: ატოცის გამარჯვება ხომ იცი, ქრცხინვალს, სკვითებში და სხვაგან რაღა მოგახსენო...³⁵) და ამჯერად ის უკვე ოსებს უნდა მიესადაგებოდეს.

ტერმინი „სკვითი“ დეეთნონიმიზირებული ცნების სახით ფიქსირდება სალიტერატურო რუსულ ენაშიც, სადაც ის ზოგადად „სასტიკის, უბირის, ჩამორჩენილის, უწყალოს, პირქუშის“ მნიშვნელობით არის გამოყენებული. თ. დოსტოევსკის, მ. სალტიკოვ-შჩედრინის, ა. ჩეხოვის და ა. ბოროდინის ნაწარმოებებში ხშირად ვხვდებით შემდეგ ფრაზებს: „Я уж думал, не расхваралась ли ты не на шутку в эти непомерные, скифские морозы“ (აქ „სკვითური“ = „სასტიკი“); „...Ведь пора же, пора нам, наконец, сбросить с себя это скифство!... Надо же и нам когда-нибудь стать в уровень с Европой“ (აქ „სკვითობა“ = „ჩამორჩენილობა“); „-Как вы поступили с бедным ребенком? Это варварство, чистое варварство, скифство!“ (აქ „სკვითობა“ = „ბარბაროსობა, უმოწყალობა“); „Вы образованны и воспитанны, но в сущности какой вы еще... скиф! Это оттого, что вы ведете замкнутую, ненавистническую жизнь, ни с кем не видаетесь и не читаете ничего“ (აქ „სკვითი“ = „უბირი“, „ეული“, „პირქუში ადამიანი“)³⁶.

რაც ეთნონიმური ტრანსპლანტაციის (უძველესი ეთნონიმის სულ სხვა ეთნიკურ სხეულზე გადანერგვის) საუკეთესო ნიმუშად გამოდგება (ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, გვ. 28, 32).

³⁵ იანე ბატონიშვილი, ხუმარსწავლა (კალმასობა), წ. I, ც. კახაბრიშვილის და ც. კიკვიძის გამოცემა, თბ., 1990, გვ. 44.

³⁶ Словарь современного русского литературного языка, т. 13 п/р Г. А. Галаванова и Ф. П. Сореколетова, М.-Л., 1962, с. 940.

„სკვითი“ „აზიელის“, „ბარბაროსის“ სინონიმის დონეზე ფიგურირებს აგრეთვე ა. ბლოკის ცნობილ ლექსში „Скифы“, რომელიც წარმოადგენს რუსი პოეტის და ფილოსოფოსის კ. სოლოვიოვის პანმონგოლისტური ფეორიის (-დასავლეთ ევროპისა და აზიის გაერთიანებული ძალების გარდუვალი შეჯახების იდეის) ახლებურ გააზრებას, ოღონდ ამ შემთხვევაში ევროპისა და რუსეთის ურთიერთშეპირისპირების პლანში:

„милльоны – вас. Нас–тьмы, и тьмы и тьмы.

Попробуйте, сразитесь с нами!

Да, скифы – мы! Да, азиаты – мы,

С раскосыми и жадными очами!

... В последний раз – опомнись, старый мир!

На братский пир труда и мира,

В последний раз на светлый братский пир

Сзывает варварская лира!”³⁷

„სკვითის“ დარად სემანტიკური ევოლუციის საკმაოდ რთული გზა განვლო ტერმინმა „სარმატმაც“, რომელსაც ასევე ისტორიულად დაებედა ვინრო ეთნიკური შინაარსის მქონე სახელწოდების დასაბამითი მნიშვნელობიდან ერთი მხრივ, ძველი მსოფლიოს ერთ-ერთი უპოპულარესი სუპერეთნონიმის დონემდე ამაღლება, ხოლო მეორე მხრივ, ეთნიკური კოდისგან თანდათანობითი დაცლა და საბოლოო ანგარიშით ევრაზიის ონომასტიკური ველიდან გაქრობა.

როგორც ჰეროდოტეს თხზულებაში დაცული ცნობები-სა და ანტიკური ეპოქის სხვა ავტორთა ნაშრომების გაცნობა გვარწმუნებს, „სარმატი“ ან „საურომატი“ (Σαρματῶν, Σαυρομαται, Sarmatae, Sauromatae) თავდაპირველად ერქვა სკვითების მონათესავე და მათ მომიჯნავე ეთნოსს, რომელიც ძვ. წ. III-ს-მდე ცხოვრობდა მდ. ტანაისის (დონის) აღმოსავლე-

³⁷ Александр Блок, Стихотворения и поэмы, М., 1983, с. 178, 180.

თით, ხოლო შემდეგ ის განვრცობილ იქნა თავისი უძველესი სამოსახლო არეალის დასავლეთით და სამხრეთით. წერილობითი წყაროების მკაფიო ჩვენებით სარმატულ ტომთა დაჯგუფებაში დანამდვილებით შედიოდნენ: აორსები (ან ამაქსობიები), სირაკები, როქსოლანები, ალანები, არეატები (ან არელი სარმატები), იაზიგები, სამეფო სარმატები, ნევაზები, კოიტები, კიზიკები, მესენიანები, კოტობაკები, კეტები, ტინდარები, კორალები, თუსეგეტები (თუ თისიგეტები), ტირკები, არიმფები, ეპაგესიტები, სავრომატიდები. ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორები სარმატებს მიაკუთვნებდნენ (ან სარმატებად განიხილავდნენ) აგრეთვე მეოტებს (ეს უკანასკნელნი სტრაბონთან ფიგურირებენ სავრომატი მეოტების სახელწოდებით Μαίωται Σαυρομαται), ბუდინებს და სხვა აშკარად არასარმატულ – არაჩრდილოირანული მოდგმის ტომებსაც. ანტიკურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული შეხედულებით, „სარმატები“ სკვითებთან, გერმანელებთან და კელტებთან ერთად ავსებდნენ „ევროპის ყველაზე ცნობილი ხალხების“ სიას. ამასთან, ანტიკურ ავტორთა ნაშრომებში გვხვდება ტოპონიმები „ევროპის სარმატია“ და „აზიის სარმატია“, რომელთა მიჯნად მიჩნეული იყო ევროპისა და აზიის საზღვრად გააზრებული მდ. ტანაისი (დონი). აზიის სარმატია განიხილებოდა მდ. ტანაისის სამხრეთით და აღმოსავლეთით განვრცობილ ქვეყნად, რომლის შემადგენლობაში არაიშვიათად მთელი ჩრდილოეთი კავკასიაც შეჰყავდათ.

როგორც ეთნონიმ „სკვითი“-ს სემანტიკური ნიუანსების გარკვევით მიღებული გამოცდილება გვკარნახობს, ტერმინი „სარმატიც“ ძალზე შორეული წარსულიდან იფართოვებს თავის დასაბამით სემანტიკას და „სკვითის“ ტიპის შემკრებლობით ეთნონიმად განიცდის ფორმირებას, რასაც თვალნათლივ მონშობს თუნდაც მეოტებზე მისი საკმაოდ ნაადრევი განვრცობის ფაქტი. მეტად ნიშანდობლივია, რომ სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ საკუთრივ სარმატული მოდგმის – აორსების

და სირაჯების მოხსენიებისა და ეგორლიკ-დონისპირეთში ლოკალიზაციის პარალელურად, დიოსკურიასაში სავაჭროდ დამავალი მრავალრიცხოვანი ტომები (უპირატესად კი დასავლეთი და ნაწილობრივ ცენტრალურ კავკასიონის მთიანი ზოლის მცხოვრებნი) თითქმის მთლიანად „სარმატებად“ არიან მონათლულნი³⁸.

მოგვიანებით რომაელი ავტორი კორნელიუს ტაციტუსი (55-117 წწ.) ეძებს პასუხს კითხვაზე, თუ ბოლოს და ბოლოს ვის მიაკუთვნოს პევკინების, ვენეტების და ფენების ტომები – გერმანელებს თუ სარმატებს და მთელი რიგი კულტურულ-ყოფითი ნიშნების ურთიერშეპირისპირების კვალობაზე გამოთქვამს აზრს, რომ თურმე პევკინები (ან ბასტარნები) ენით, ტანსაცმლით, დასახლების და საცხოვრებლის გარეგნული იერსახით ემსგავსებიან გერმანელებს, და, ამდენად, გერმანელებად არიან მისაჩნვეი: ვენეტებმა, მართალია, შეითვისეს ბევრი სარმატული წეს-ჩვეულებები, მაგრამ ისინი მაინც გერმანელებს უნდა მივაკუთვნოთ, ვინაიდან ისინი ცხენებსა და ჩარდახებში მცხოვრები სარმატებისაგან განსხვავებით აშენებენ სახლებს, ატარებენ ფარებს და ფეხით დაიარებიან³⁹. როგორც ვხედავთ, ამა თუ იმ ტომის ეთნიკური ატრიბუციის გადანყვევტისას ანტიკური ავტორები ხელმძღვანელობენ არა კონკრეტული და ზედმიწევნით შეჯერებული ეთნიკური ინფორმაციით, არამედ თავისი დაკვირვებებიდან და ეთნოგრაფიული მონაცემების ურთიერთშეპირისპირებიდან გამომდინარე სუბიექტური დასკვნებით, რაც ყველაზე რელიეფურად, ალბათ, მაინც სტრაბონის თხზულებაში ასახულ შემდეგ ფორმულირებაშია გამჟღავნებული: „ჰირკანიიდან სოგდიანისკენ აღმოსავლეთით მიმავლისათვის ტავრის აქეთ ცხოვრობენ

³⁸ სტრაბონის „გეოგრაფია“..., გვ. 121-123.

³⁹ Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, изд. В. В. Латышев., т. II, Латышские писатели, вып. I. "ЗКОИРАО", СПб, 1904, с. 250.

ტომები, ცნობილი უნინ სპარსელთათვის, ხოლო ამათ შემდეგ მაკედონელთათვის და პართებისათვის. იქით, მათ გასწვრივ მცხოვრები ტომები რომ სკვითურები არიან, ეს დაისკვნება გარეგნული მსგავსების მიხედვით”⁴⁰.

ცხადია, ამ რიგის სუბიექტური დასკვნების გათვალისწინებისა და ეთნონიმების „სკვითისა“ და „სარმატის“ სემანტიკური გრადაციის საკითხებში ჩალრმავების შემდეგ ძალზე იოლდება სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ჩვენთვის საინტერესო ცნობის ზედმინევნით მართებული ანალიზიც.

სტრაბონის მტკიცებიდან სწორი დასკვნების გამოსატანად პირველ რიგში მოგვეთხოვება ბერძენი ავტორის თანამედროვე იბერიის ჩრდილოეთი საზღვრის თუნდაც მიახლოებითი სიზუსტით დადგენა და ხსენებული ქვეყნის მეზობელთა ვინაობის გარკვევა. არადა, ეს, უნდა ვაღიაროთ, საკმაოდ იოლად ხერხდება, ვინაიდან ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით ძვ. წ. I ს-ის მიწურულსა და ახ. წ. I ს-ის დამდეგისათვის იბერიის ჩრდილოეთი საზღვარი ისევ ისეთი იყო, როგორც ფარნავაზის ეპოქაში. ის სიგრძეში სულ ცოტა 300-350 კმ-ზე მაინც იყო გადაჭიმული, მიუყვებოდა რა ერთი მხრივ კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის თხემს (აღმოსავლეთი კავკასიონის სექტორში) და კავკასიონის გვერდითი ქედის თხემს (ცენტრალური კავკასიონის სექტორში). შესაბამისად, იბერიას აღმოსავლეთი კავკასიონის მხრიდან იმხანად უშუალოდ ემეზობლებოდნენ დაღესტნური ტომები (ძველი ქართული წყაროების „ლეკნი“), ცენტრალური კავკასიონის აღმოსავლეთი ნაწილის მხრიდან ვაინახები (ძველი ქართული წყაროების „დურძუკნი“), ხოლო იმავე ცენტრალური კავკასიონის მომიჯნავე გვერდითი ქედის მხრიდან ჩრდილოირანული მოდგმის მომთაბარეები, რომელნიც სტრაბონის მკაფიო ჩვენებით, დარიალის კარიდან „სამი დღის ძნელად ამ-

⁴⁰ სტრაბონის „გეოგრაფია“, გვ. 167.

ოსასულელი" გზით იყვნენ დაცილებულნი და სადღაც გროზ-
ნო-ვლადიკავკაზის ჰორიზონტალზე ლოკალიზდებოდნენ
(„ჩრდილოეთით მცხოვრები მომთაბარეებიდან დაახლოებით
სამი დღის ძნელი ამოსასულელია, ხოლო ამის შემდეგ არის სა-
ცალფეხო გზა მდინარე არაგოსის ვიწრო ხეობა, დაახლოებით
ოთხი დღის სავალი, ხოლო გზის ბოლო ძნელად ასაღები კედ-
ლით არის გამაგრებული“⁴¹). მაშასადამე, სტრაბონის თხზუ-
ლების შექმნის ეპოქაში იბერიის მეზობლებად უნდა მივიჩ-
ნიოთ როგორც კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობა (სახელ-
დობრ ვაინახური და დაღესტნური ტომები), ისე ჩრდილო კავ-
კასიის ბარის ზოლში დაბუდებული მომთაბარეები, რომელ-
ნიც ერთ მთლიანობაში ქმნიდნენ ძველ ქართულ წყაროებში
„ყოველნი ჩრდილონი“-ს, ან „ყოველნი ჩრდილონი ნათე-
სავნი“-ს სახელწოდებით ასახულ⁴² დიდრონ და კულტურულ-
ყოფითი ნიშნებით თითქმის ერთგვაროვან ეთნიკურ მასას.

თუ ჩვენ სათანადო ანგარიშს გავუწევთ იბერიის სასაზ-
ღერო ზოლისათვის დამახასიათებელ ეთნიკურ-გეოგრაფიულ
ვითარებას და იმავდროულად მხედველობაში მივიღებთ
სტრაბონის მიერ კავკასიურ კონტექსტში გამოყენებული
ტერმინების „სარმატის" და „სკვითის" პირვანდელი ვიწრო-
ეთნიკური შინაარსისაგან საგრძნობი დაცლისა და კავკასიუ-
რი მოდგმის ტომებზე მათი განვრცობის ყოვლად უტყუარ
ფაქტებს (როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ავტორი ერთ
ადგილას სარმატებად აცხადებს დასავლეთი და ცენტრალუ-
რი კავკასიონის აბორიგენი ტომების უმეტესობას; სხვა ად-
გილას კი იმავე ავტორს სკვითებად ჰყავს მონათლული ლეგე-
ბი, ანუ აწინდელი ლეზგების წინაპრები⁴³), ალბათ არ შეეცდე-
ბით თუ ვიტყვით, რომ იბერიელი მთიელების „მეზობლებად

⁴¹ სტრაბონის „გეოგრაფია“, გვ. 129.

⁴² „ქც“, I, გვ. 45-46.

⁴³ სტრაბონი „გეოგრაფია“, გვ. 136.

და ნათესავებად" წარმოდგენილი სტრაბონისეული „სკვითებისა" და „სარმატების" ქვეშ შეიცნობიან ან ზოგადად იბერიის მომიჯნავე იმიერკავკასიელები (როგორც ვაინახები და დაღესტნელები, ისე ირანული მოდგმის ნომადები, ანუ ქართული მატიანეებით ცნობილი „ყოველნი ჩრდილონი ნათესავნი", ან კიდევ მარტოოდენ ჩრდილო კავკასიელი ნომადები).

ცხადია, ორივე შემთხვევაში, იბერიის მთიელების წარმოდგენა „სკვითების" და „სარმატების" მეზობლებად ძალიან იოლად ასახსნელი ხდება, ვინაიდან სკვითებად და სარმატებად სახელდებული ეთნიკური მასის როგორც მკვიდრი – კავკასიური კონტიგენტი, ისე მისი ნომადური ნაწილი, უდავოდ ემეზობლებოდა იბერიელებს. სხვა საკითხია, იბერიელ მთიელთა და ე. წ. „სკვით-სარმატთა" ერთმანეთის ნათესავებად პრეზენტაციის ფაქტის მართებული ინტერპრეტაცია, თუმცა ამ ერთი შეხედვით რთული ამოცანის წარმატებით გადანიჭება სტრაბონის ცნობის კრიტიკულ ანალიზსა და მეცნიერულ ობიექტურობაზე ხდება დამოკიდებული.

თუ დავუშვებთ, იმას რომ, სტრაბონისეული „სკვით-სარმატები" იმიერკავკასიის მკვიდრთ (როგორც კავკასიური ისე ჩრდილოირანული ტომების კრებსს) მიესადაგება, მაშინ ჩვენთვის გასაგები ხდება იბერიის მთიელთა მათ ნათესავებად წარმოდგენის მოტივიც, ვინაიდან იბერიის მთიელები – გვარიანად გაჯერებულნი ვაინახური ეთნოფერმენტით,* მართლაც გარკვეულწილად ენათესავენოდნენ ვაინახებს, ანუ

---

* როგორც ლეონტი მროველის თხზულებიდან ვგებულობთ, ძვ. წ. III ს-ში მეფე საურმაგის ინიციატივით მოხდა „დურძუკთა" მასობრივი გადმოსახლება ქართლის მთის ზოლში დიდოეთითგან სვანეთამდე. ცხადია, დროთა განმავლობაში ამ მოსახლეობამ ადგილობრივი ქართული მოსახლეობის მხრიდან ასიმილაცია განიცადა, მაგრამ სამაგიეროდ მოხდა იბერიელ მთიელთა სოლიდური გაჯერება ნახური ეთნიკური ფერმენტით.

„სკვით-სარმატებად" შერაცხილი იმიერკავკასიური ეთნიკური მასის კავკასიურ კომპონენტს.

მაგრამ თუ ჩვენ თავს ძალას დავატანთ და სტრაბონისეულ „სკვითებსა" და „სარმატებში" მაინცდამაინც ჩრდილო-ირანული მოდგმის მოსახლეობას დავინახავთ, ამ შემთხვევაში მათ „ნათესავეებად" იბერიის მთიელთა წარმოდგენის მოტივის გასარკვევად აუცილებელია მხედველობაში მივიღოთ სტრაბონის თხზულების ერთი სერიოზული ხარვეზი, რაც გამოხატულებას პოულობს ტერმინების „სკვითის" და „სარმატის" ძველ კავკასიელებზე თვითნებურ განვრცობასა და ეთნოგრაფიული (და არა ეთნიკური) ნიშნების იდეალიზაციის წყალობით ამა თუ იმ ტომის უსათუოდ „სკვითებად" მონათვლის პრაქტიკაში. ვფიქრობთ, აღნიშნული ხარვეზის ფონზე გასაკვირი არც უნდა იყოს იბერიელი მთიელების „სკვით-სარმატთა" ნათესავეებად გამოცხადება, რაც ისეთივე უზუსტობად უნდა იქნეს აღქმული, როგორადაც, მაგალითად, იმავე „ლეგების" სკვითებად წარმოჩენა.

ამრიგად, როგორც არ უნდა მივუდგეთ სტრაბონის გეოგრაფიის" ჩვენთვის საგულისხმო ცნობას, მისი კრიტიკული ანალიზის შემთხვევაში ის ვერაფერს იტყვის მთიელ იბერიელთა ჩრდილო-ირანული ეთნიკური წრისადმი მიკუთვნების სასარგებლოდ. ნათქვამიდან გამომდინარე, ბერძენი სწავლულის ერთი საინტერესო ციტატის ცალმხრივი ინტერპრეტაციის „ტრადიციას", რასაც ნიადაგ ყველაზე მეტად ოსი სწავლულები ესათუთებიან, დროა ერთხელ და სამუდამოდ დაესვას წერტილი.

V. ქართული ეთნოსუბსტრატი ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთ მაკროფერდობზე

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ცენტრალური კავკასიონი კავკასიონის მთის სისტემის ყველაზე მაღალ და ოროგრაფიულად რთულ ნაწილს წარმოადგენს, მაგრამ ამავე დროს ის კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ნებისმიერ სხვა მონაკვეთზე უფრო მეტად არის დასერილი ზეკარ-კლდეკარებით და გამორჩეული მნიშვნელობის კომუნიკაციებით. სწორედ ცენტრალური კავკასიონის სანახებში გადის ძველ ქართულ წერილობით წყაროებში მრავალგზის ხსენებული „არაგვის გზა“, „დვალეთის გზა“, „თაკუერის გზა“, „ოვსეთის გზა“, რომელთაგან არაგვის გზა (მერმინდელი „საქართველოს სამხედრო გზა“) დარიალის (ან არაგვის კარის) კლდეკარიტურთ უთუოდ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ტრანსკავკასიურ მაგისტრალს წარმოადგენდა. საინტერესოა, რომ ცენტრალური კავკასიონის დვალეთურ მონაკვეთზე კავკასიონის მთავარი ქედის გადალახვა 11 უღელტეხილის მეშვეობით ხერხდება. ესენია: 1. თრუსო: (ზ. დ. 3132 მ.), 2. აფსანფანდაგი (3339 მ.), 3. ჟბა (2904 მ.), 4. როკა (2995 მ.), 5. კუთიხი (26 81 მ.), 6. ჯომალი ან ბახფანდაგი (3037 მ.), 7. ზეკარა (3184 მ.), 8. ძედო (2994 მ.), 9. კუდარო (3532 მ.), 10. კოზი (3072 მ.) და 11. მამისონი (2819). ცენტრალურ კავკასიონზე განლაგებული სვანეთის უღელტეხილების საერთო რაოდენობა კი 9 ერთეულს შეადგენს, რომელთაგან ყველა ზღვის დონიდან 3000 მ-ზე მაღლა მდებარეობს. ესენია: 1. ბასა-ჭუბერი (3291 მ.) 2. ნაკარა, ან ჩუბეხევი, დონლუზ-ორუნი (3151 მ.) 3. ბეჩო ან იუსენგი (3375 მ.), 4. მესტია (3660 მ.) 5. ტვიბერი (3800 მ.) 6. შარიცეკი ან შდული (3450 მ.) 7. გეზეცეკი (34 50 მ.), 8. გურჯივ-ცეკი (3350 მ.) და 9. გორვაში ან გუმაჩი (3715 მ.).

ამდენად, არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედი, მართალია, ოდითგანვე წარ-

მოადგენდა ერთგვარ ხალხთგამყოფ ქედსაც, მაგრამ აღნიშნულ ბუნებრივ ზღუდეს მასზე გამავალი ათეულობით დიდ-პატარა კომუნიკაციით, არასდროს შეუქმნია გადაულახავი დაბრკოლება ამიერკავკასიური და იმიერკავკასიური ეთნიკური ჯგუფების ორმხრივი ტრანსმიგრაციისათვის.

ლეონტი მროველის პოპულარული ეთნოგენეტიკური და ეთნოგეოგრაფიული კონცეფციით, რომელიც ბიბლიურ სქემასთან არის შეხამებული, კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედი ქართველთა ეთნოგენეზის ისტორიულად ცნობილი არეალის უკიდურეს ჩრდილოეთ მიჯნად არის წარმოდგენილი¹.

მართალია, საკითხისადმი ასეთი მიდგომა, ერთი შეხედვით, სავსებით შესაწყნარებელი ჩანს, ვინაიდან ქართველთა ეთნოგენეზისა და მათი ეთნიკური არქეტიპის ფორმირების უძველეს რეგიონად ნამდვილად ამიერკავკასიის ტერიტორია არის სავარაუდებელი, მაგრამ XI ს-ის მემატიანეს მიერ ქართველთა ისტორიული სამშობლოს დასაბამითი ჩრდილოეთი საზღვრის მაინცდამაინც კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის თხემზე გავლება მთლიანობაში მაინც კორექტურული ხასიათისაა და ის საბოლოო ანგარიშით მცირედ თუ წაადგება ქართველური მოსახლეობის გავრცელების უძველესი ისტორიულ-გეოგრაფიული არეალის უკიდურესი ჩრდილოეთი მიჯნის ზედმინევენითი დადგენის საქმეს. პირიქით, ლეონტის ნააზრევის უტრირებიდან ერთი ნაბიჯია იმ არასახარბიელო ეთნიკურ-გეოგრაფიულ სტერეოტიპებამდე, რომელიც კავკასიონის მთავარ წყალგამყოფ ქედს საქართველოს ისტორიული მიწა-წყლის ჩრდილოეთ საზღვრად სახავს და თანაც, ძალაუნებურად აღძრავს აღნიშნული ოროგრაფიული ერთეულის პირიქითა კალთებზე ქართველური მოდგმის ეთნიკური

¹ ლეონტი მროველი „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, ქც, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა. ტ. I, თბ., 1955, გვ. 3-6.

ელემენტის ძველთაგანვე ინფილტრაციის შესაძლებლობის ხელაღებით გამორიცხვის ცდუნებას. არადა, ჩვენს განკარგულებაში არსებული წერილობითი, ეთნოგრაფიული, არქეოლოგიური და ონომასტიკური მონაცემების მიუხედავად ანალიზი იძლევა ხაზგასმული ეთნოგეოგრაფიული სტერეოტიპის იოლად დაძლევის საშუალებას, რის შესახებაც თავის დროზე ლ. ლავროვიც მიუთიებდა: „Существует мнение, будто Кавказский хребет всегда оставался крайним северным рубежом распространения картвельских племен! В настоящее время эту точку зрения нельзя считать правильной“².

ობიექტურობა მოითხოვს საგანგებოდ ითქვას, რომ ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთ კალთებზე ქართველური თუ ქართული მოსახლეობის გავრცელების პრობლემა სპეციალურ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში არასაკმარისი სიღრმით და სისავსით არის გაშუქებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმავე ლავროვისა და თითო-ოროლა სხვა ავტორის (ბ. ნიჟარაძე, რ. ხარაძე, ალ. რობაქიძე, ნ. ვოლკოვა) ნაშრომებს³, აღნიშნული თემა ფაქტობრივად არაა ხეირიანად დამუშავებული, რაც, ცხადია, მნიშვნელოვნად აფერმკრთალებს ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ის-

---

² Л. И. Лавров, Расселение сванов на Северном Кавказе до XIX века, "Вопросы этнографии Кавказа"; Тб., 1952, с. 337.

³ ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964, გვ. 51-52, 132-141, 143, 150-153; Л. И. Лавров, დასახ. ნაშრომი, გვ. 337-344; А. И. Робакидзе, Р. Л. Харაдзе, О сванско-балкарских этнокультурных взаимоотношениях, сб. "О происхождении балкарцев и карачаевцев", Нальчик, 1960, с. 135-152; ალ. რობაქიძე, სვანური ქალაქოლ-ის საკითხისათვის, „მოამბე“, 1962, №3; გვ. 217-234; მისივე, დასახლების ფორმები ბალყარეთში, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, XII-XIII, თბ., 1963, გვ. 192-195; Н. Г. Волкова, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973, с. 90-94; მისივე, Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII – начале XX века. М. 1974, с. 105, 110-117, 122, 124, 147.

ტორიისა და ეთნიკური გეოგრაფიის საკითხის შეძლებისამებრ სრულფასოვანი შესწავლის ეფექტს.

სწორედ შენიშნული ხარვეზის ნაწილობრივ შევსებას ითვალისწინებს ჩვენი ნაშრომის წინამდებარე მონაკვეთი, რომელიც ქართული მოსახლეობის ცენტრალური კავკასიონის პირიქით მაკროფერდობზე განვრცობის ფაქტების ფიქსაციას და საძიებელი რეგიონის ეთნიკური გეოგრაფიის პრობლემის ჩვენთვის საინტერესო ასპექტის კვლევაში გვარიანად დაკვალიანებას ისახავს მიზნად. ამასთან, ამჯერად დავკმაყოფილდებით იმიერკავკასიის სანახებში სვანთა ტრანსმიგრაციის ამსახველი მონაცემების გამომზეურებით და მათი წინასწარი ანალიზით, რაც, უნდა ვაღიაროთ, განსაკუთრებით ფასეულია ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიის ჯერაც *terra incognita*-დ დარჩენილ ზოგიერთ პრობლემაში (მაგალითად, იმავე დვალთა ტომის ეთნიკური ატრიბუციის სადისკუსიო საკითხში) მართებული ორიენტაციისათვის.

სტრაბონის „გეოგრაფიაში“ სვანთა განსახლების არეალისა და მათი გამორჩეული რიცხოვნობის თაობაზე შემდეგ ცნობას ვხვდებით: „...ტომებს შორის, რომლებიც თავს იყრიან დიოსკურიასი არიან ფთეჟროფაგებიც... მახლობლად არიან სვანები... [სვანები] თითქმის საუკეთესონი არიან სიმამაცისა და ძალის მხრივ: ფლობენ ისინი ირგვლივ [ყველაფერს] და უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის: ჰყავთ მათ ბასილევსი და საბჭო 300 მამაკაცისაგან შემდგარი და, როგორც ამბობენ, ჰკრებენ ლაშქარს 200 000 [კაცის რაოდენობით]: მართლაც, მთელი ხალხი მეომარია, მაგრამ არა ორგანიზებული... სხვა ტომები, რომლებიც კავკასიონის მახლობლად არიან, ღარიბები და მცირე მიწის მქონენი არიან“⁴.

---

⁴ სტრაბონის გეოგრაფია, ცნობები საქართველოს შესახებ, თ. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1957, გვ. 125-126.

რაოდენ კრიტიკულიც არ უნდა იყოს ჩვენი დამოკიდებულება დამოწმებული ცნობებისადმი, ის უთუოდ საგულისხმო მინიშნებას შეიცავს როგორც სვანთა ტომის შთამბეჭდავ ფიზიკურ გაბარიტებზე, ისე მისი სამფლობელო ტერიტორიის სიდიდეზე. ეს ფაქტი კი ლოგიკურად ვბადებს ვარაუდს, რომ ძვ. წ. I და ახ. წ. I სს-ის მიჯნის სვანეთის ქვეყანა ალბათ გაცილებით უფრო დიდ ტერიტორიას მოიცავდა, ვიდრე აწინდელი ეთნოგრაფიული სვანეთი და შესაბამისად, სვანთა ეთნოგენტილური მასა არა მარტო კავკასიონის პირაქეთ მაკროფერდზე, არამედ მის პირიქითა მაკროფერდზეც შეიძლება ყოფილიყო განფენილი. ყოველ შემთხვევაში, სტრაბონისეული ფორმულირება „ფლობენ ისინი ირგვლივ ყველაფერს და უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები“, გამოთქმული ვარაუდის სასარგებლოდ თუ არა, მის საწინააღმდეგოდაც ნამდვილად არაფერს ლაპარაკობს, და, ამდენად, იმიერკავკასიის მინა-წყალის სვანური ტომის განსახლების არეალად წარმოდგენის უფლებას გვითმცობს.

ბ. ნიჟარაძე თავის დროზე წერდა: „კავკასიის დიდი ქედის ...ჩრდილოეთი კალთები, რომლის ახლო ადგილები დღეს ჩეგემის, ბახსანის (ურუსბიევის) და ყარაჩის საზოგადოებათ უჭირავთ, ჩვენს დრომდე სვანეთის კუთვნილებას შეადგენდა და დაბეგრული იყო სვანების მიერ. მაგალითად, ჩეგემის საზოგადოება ყოველწლივ იხდიდა 12 ვერძს მულახის საზოგადოების სასარგებლოდ, ბახსანი და ყარაჩა აძლევდა ბეგარას, ან საბალახოს საბატონო სვანებს, ან მათ ბატონებს. ქრისტიანობის ნაშთი, რომელსაც დღეს მოგზაურნი პოულობენ ჩეგემის, ბახსანის და ყარაჩას არე-მარეში, ამტკიცებენ, რომ აწინდელ მკვიდრთა წინედ აქ უცხოვრია ქრისტეს სარწმუნოების აღმსარებელს ხალხს და, ფიქრობენ, რომ ეს ხალხი ოსები უნდა ყოფილიყვნენო. ჩვენ კი ვფიქრობთ, რომ ესენი ოსები კი არა, სვანები უნდა ყოფილიყვნენ ამ ადგილებზე, რომელნიც გადასახლებულან სვანეთში მხოლოდ მაშინ, რო-

დესაც ისლამის აღმსარებლებმა ახლანდელი მცხოვრებლების წინაპართა ძალა დაატანეს და ან თავის ნებით გამოექცნენ თვით ისლამის აღსარებას. ამნაირად, თუ ჩვენ მიერ ნაჩვენები ძველი სამზღვრები სვანეთისა მართალი გამოდგა, მაშინ სტრაბონის სიტყვები, რომ სვანეთს მის დროს 200 000 მეომარი გამოჰყავდაო, რამოდენადმე ჰკარგავს ზღაპრულს ხასიათსა⁵ (საინტერესოა, რომ მოტანილი ამონაწერის ავტორი ფართოდ გაგებული სვანეთის საზღვრებში გულისხმობს დაღს, რაჭა-ლეჩხუმს, სამეგრელოს გარკვეულ მონაკვეთს და ჩრდილოეთ კავკასიის ტერიტორიის ნაწილს). იმავე ავტორის ხელთ არსებული ეთნოგრაფიული მასალით ირკვევა, რომ თურმე ბახსანში ბახსანელები სვანთა კუთვნილ ადგილზე დასახლებულან სადღაც XVIII ს-ის ბოლოს ან XIX ს-ში. ძველად ბახსანის ქვემოთ მდებარე ადგილას – გაგაშს დასახლებულა ფარის საზოგადოების სოფ. ლეშტერის ხალხი, მაგრამ გაგაშის მიუსავლიანობის მიზეზით ლეშტერლები ისევ სვანეთში დაბრუნებულან, თუმცა გაგაშის ადგილი, ბ. ნიჟარაძის თქმით, ფარელების სანადირო ადგილად არის დარჩენილიო. მისივე ცნობით, ბახსანის სათავე უწინ დანამდვილებით სვანების საკუთრებას წარმოადგენდა. ავტორი შემდეგ მოგვითხრობს საზღვართან დაკავშირებულ საადგილმამულო დავაზე სვანებსა და ბახსანელებს და სვანებსა და ყარაჩაელებს შორის და ა. შ. სწავლული დარწმუნებულია იმაში, რომ ბახსანელები და ჩეგემელები „ჩვენს დროს არიან გადმოსული ყაბარდოდამ“⁶.

ი. აკინფიევის ცნობით: „С магомстанами, обитающими на Северном Кавказе, у сванетов существует исконная вражда. Исторически даже известно, что некогда черкесские племена

⁵ ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II თბ., 1964, გვ. 51-52.

⁶ ბ. ნიჟარაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 132-141, 143, 150-153.

были в вассальном отношении к сванетам, а раньше, быть может, составляли особые сванетские общины. В верховьях Кубани существуют, по словам г. Стоянова, остатки сванетских построек и сванетских храмов. Если это так, то надо полагать, что распространившееся на Северном Кавказе магометанство было принято и бывшими здесь сванетами, которые вероятно и образовали особые черкесские общины"⁷.

ე. კლაპროტის უფრო ადრინდელი ცნობით, ს. ხულამში მოსახლეობდნენ სვანები. XIX ს-ის დასაწყისისათვის ისინი იმოსებოდნენ იმერულად და საკუთარ თავს უწოდებდნენ სვანებს. გერმანელი სწავლულის მტკიცებით, სვანური გვარები (Suan ischen familien) ს. ხულამის გარდა გაფანტულად ცხოვრობენ აგრეთვე ყაშყათაუს მეზობლად და ემორჩილებოდნენ ყაბარდოელებს⁸.

რუსი ავტორები ნარიშკინები წერდნენ, რომ „ურუსბიელთა (ე. ი. ბაქსანელთა, ვ. ი.) შორის საკმაოდ მრავლად არიან თავისი სამშობლოდან შორეულ წარსულში გადმოხვენილი სვანები, რომელნიც ამჟამად უკვე სრულად შეერწყნენ დაწარჩენ მოსახლეობასო“⁹.

სვანების განსახლება ბალყარეთის და ყარაჩაის ტერიტორიაზე მტკიცდება სხვა წერილობითი, ეთნოგრაფიული და ონომასტიკური მასალითაც.

ასე, ლ. ლავროვი გვაუწყებს სვანთა მეხსიერებაში დაუწვდომელი იმ ცოდნის შესახებ, რაც ბაქსანის ხეობაზე და ყარაჩაის სანახებზე მათი ტერიტორიული პრეტენზიების სა-

---

⁷ И. Я. Акинфиев, Поездка в Осетию на Ардоне и в Сванетию, "ЗКОРГО", кн. XVI, Тифл., 1894, с. 103-104.

⁸ J. Klaprot, Reise in den Kaukasus und nach Georgien unterhommen in den Jahren 1807 und 1808, Bd; I, Halle und Berlin, 1812, s. 531.

⁹ Отчет г.г. Нарышкиных, совершивших путешествие на Кавказ (Сванетию) с археологическими целями в 1867 г. "Известия Русского Археологического Общества", т. VIII, С-Пб, 1876, с. 337.

ფუძველს ქმნიდა. მისი თქმით, ერთ-ერთმა „სვანმა ქალმა მას აცნობა, რომ დღემდე ახსოვს გადმოცემა თავის თანამეტომეთა ჩრდილო კავკასიაში ცხოვრების შესახებ. მოხუცმა მასწავლებელმა შეატყობინა, რომ როდესაც ის რევოლუციის შემდეგ დადიოდა ჩეგემის ხეობაში, მისმა სვანმა თანამგზავრებმა, აღმოჩნდნენ რა კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე, დაიწყეს პირველივე შემხვედრი წყაროს სმა, და განმარტეს, რომ ესეა წესად, რამეთუ ეს მათი წინაპრების მიწა-წყალია”¹⁰.

იგივე ავტორი საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას სვანეთში გავრცელებულ გადმოცემაზე, რომლის თანახმად მდ. ყუბანის სათავეები და მდ. თერგის აუზის ნაწილი ოდესღაც მათი წინაპრების კუთვნილებას წარმოადგენდა. ლ. ლავროვის თქმით, მდ. აღმოსავლეთი ჩერეკის ხეობის მკვიდრთა მონაყოლით, თავდაპირველად ხსენებულ ხეობაში სვანები სახლობდნენ და მათგან მოდიოდნენ ს. საუთის მცხოვრებნი. ლ. ლავროვისთვისვე ერთ-ერთ ბალყარელ ინფორმატორს უცნობებია, რომ მდ. ყუბანის სათავეებში მან ჩაიწერა გადმოცემა ბაქსანის ხეობაში, სოფ. ელბრუსის ადგილას ძველად სვანური სოფლის არსებობის შესახებ¹¹.

ანალოგიური ხასიათის ინფორმაციის ფიქსაციით უფრო ადრე ისახელეს თავი სხვა რუსმა ავტორებმაც, კერძოდ ვ. ტეპცოვმა და მ. ივანოვმა; ასე ვ. ი. ტეპცოვის მიერ ჩაწერილი (1887 წ.) სვანური თქმულების თანახმად: „Все земли по истокам Кубани и Терека... сванеты считают своими... Еще... лет 20-30 назад, сванеты брали с горцев Северного Кавказа арендную плату за земли по истокам Терека; плата это прекратилась с покорением Зап. Кавказа русскими... Сванеты на Северном Кавказе указывают башни одинаковой конструкции сва-

¹⁰ Л. И. Лавров, Этнография Кавказа, Л., 1982. с. 113.

¹¹ Л. И. Лавров, Расселение сванов на Северном Кавказе..., с. 338.

ნესკიმ ი გოვორთ, ჭო ბაშინი ეტი ვისტროენი იხ პრედკამი, კორიმ პრინადლეჟალი ეტი ზემლი ი ჰრისტიანსკიე მოგილყ ნა ნიხ...
ნა ოდნომ იზ ისოკოვ კუბანი, კიჩკენეკოლ, სვანეთყ უკაზყვანოთ ია რავალინიყ ჭრეზყვანოი დრევნესო მოსო, კაკ ნა დოკაზატელსოთ იხ ბყვნიხ ვლადენიყ. ჰლესო იო პრედანიო, ბყლ გოროდ ი კრესოტყ, სოროჟივყაჟა პოოჟო იო უსელყო ეოი რეკი ვ სვანეთიო. კაკ რავოჟილესო იხ გოსუდარსოთო ი კოგდა – სვანეთყ ნე პომნყთ"¹². იმავე ავტორის სხვა ნაშრომებში შენიშნულია, რომ სვანების თქმით მდ. ყუბანის სათავეები ძველად სვანებით იყო დასახლებული, რომელნიც შემდეგ აქედან გამოდევნილ იქნენ თურქულენოვანი მოახალშენეების მიერ¹³.

მ. ივანოვი ურუსბიელ უზუცესთა მონათხრობზე დაყრდნობით წერდა, რომ მდ. ბაქსანის სათავეები შორეულ წარსულში სვანებს ეკუთვნოდა¹⁴.

ვ. მილლერის და მ. კოვალევსკის ნაშრომში მოტანილია ჩეგემელთა გადმოცემა ადგილობრივი ფეოდალების ლეგენდარული წინაპრის ანფაქოს ბაქსანის ხეობის მეპატრონე სვანებთან ბრძოლის შესახებ¹⁵.

სვანთა განსახლება ბალყარეთისა და ყარაჩაის ტერიტორიაზე დასტურდება ონომასტიკური მონაცემებით, საგვარეულო გადმოცემებით და მატერიალური კულტურის ძეგლებითაც.

ლ. ლავროვის დაკვირვებით, მდ. ყუბანის და მდ. ბაქსანის სათავეებში ფიქსირებული ზოგიერთი ტოპონიმი სვანური სოფლების სახელწოდების ერთგვარ დუბლირებას წარმოად-

---

¹² В. Я. Теплов, Сванетия (Географический очерк), "СМОМПК", в X, Тифлис, 1890, с. 56.

¹³ მისივე, По истокам Кубани и Терека, "СМОМПК", в XIV, Тифл. 1892, с. 87.

¹⁴ М. А. Иванов, В ущелье р. Баксана, "Известия кавказского отд. русск. геогр. общ.", XV, №1, Тифлис. 1902, с. 11.

გენს. მაგალითად: უჩკულანი - უშგული, ხუმარა (ძველი სხუმარი) - ცხუმარი, ლაშკუტა - ლაშხეთი, რომელთაგან უჩკულანი, და ხუმარა ლოკალიზდება ყუბანის სათავეებში, ხოლო ლაშკუტა - ბაქსანის ხეობაში. ავტორი აკად. ა. შანიძის განმარტებების წყალობით უპრობლემოდ ახდენს ტოპონიმ „ლაშკუტა“-ს ეტიმოლოგიზაციას სვანური ენობრივი მასალით, შიფრავს რა მას შემდეგნაირად: „ადგილი სადაც ჰკიდებენ“ თუ „ჩამოსაკიდი ადგილი“. მკვლევარი მიუთითებს იმ ფაქტზე, რომ ჩეგემელ ფეოდალთა ნახევრადლეგენდარული წინაპარი - იფარ აფაკოს ძე, მცხოვრები სწორედ ს. ლაშკუტაში, ატარებდა სვანეთის ერთ-ერთი სოფლის - იფარის სახელწოდებას. რუსი სწავლული არც იმ დეტალს უვლის გვერდს, რომ ხუმარის შუა საუკუნეების ეკლესიის მიმდებარე მთა რუკებსა და ლიტერატურაში ფიგურირებს შონას, შუანას ან შონას სახელწოდებით, რაშიც შესაძლოა ამოიცნობოდეს ეთნონიმი „სვანი“ (აფხაზურ-აბაზინური გაფორმებით *шәһна*)¹⁵. თურქულენოვან ყარაჩაელთა და ბალყარელთა მიერ სვანთა ერთი ნაწილის ასიმილაციას მოწმობს ის გარემოება, რომ მათ შორის გვხვდება ეთნონიმური წარმომავლობის გვარსახელები შვანლარი და აეზხელრი (მდრ.: ანალოგიური ეთნონიმოპონიმები: Черкес, Черкесов, Чеченов, Нонаев, Кумых და სხვ.), რომელნიც დანამდვილებით ნაწარმოებია ეთნონიმებისაგან შვან და ეზზე (-ასე ეძახიან სვანებს ყარაჩაელ-ბალყარელები). ალ. რობაქიძის ცნობით, ს. გააგიში-ს (ბაქსანის ხეობა) ბალყარელების გვერდით ბინადრობდნენ „ეზზე“ ჯაკუღარები. ს. ულუ-ელში სახლობდნენ ასევე ეზზე ჟაბოლარგ-ები, ქურდალარგ-ები, შავარდენლარგ-ები, მამხურლარგ-ები, თებულარგ-ები და მალანლარგ-ები; ს. ქვლდეში და

¹⁵ В. Миллер, М. Ковалевский, В горских обществах Кабарды. "Вестник Европы", 1884, кн. 4, с. 562-568.

¹⁶ Л. И. Лавров, დასახელებული ნაპრომი, გვ. 338-339.

ეგრეთჲანშიც სახლობდნენ ებზეები, ს. ყვზექიზი მთლიანად ებზეებისგან შედგებოდა. თავად ბალყარელ მთხრობელთა განმარტებით, ს. ბეზინგიში ძველისძველად ცხოვრობდნენ ებზეები, გვარად ლახაილარგ, ბოტლარგ და ატოლარგ, რომელნიც მთის გადაღმიდან (ე. ი. სვანეთიდან ვ. ი.) ყოფილან მოსულნი. სვანებსვე უკავშირდება ს. ბეზინგის ე. წ. **ებზე-ყალა**, **ჟაბოლარგ-ს ციხე**¹⁷. რ. ხარაძის და ა. რობაქიძის ცნობით, ბალყარეთის ხეობაში მცხოვრები **შვანლარების** და **ოთარლარების** 3-4 თაობა, მართალია, თურქულ ენაზე მეტყველებდა, მაგრამ თავს მაინც სვანებად თვლიდა¹⁸. ბალყარეთის ტერიტორიაზე შემონახულია სვანური ტიპის რამდენიმე საბრძოლო კოშკი, რომელთაგან განსაკუთრებით შთამბეჭდავია სვანების მიერ ნაგები კოშკი ჩეგემში. საგანგებო აღნიშვნის ღირსია, აგრეთვე ბეზინგის საბრძოლო კოშკიც, რომელშიც ადგილობრივი მოსახლეობა „**ებზე-ყალას**“ (= „**სვანურ კოშკს**“) ეძახის და შემდეგნაირად ხსნის ამ ტიპის ნაგებობის გაჩენას: „Давным-давно тут жили эбзе и они строили эту кьала, которую мы называем Эбзе-кьала. Они жили в Безенги и были по фамилии Рахайлары“. საინტერესოა, რომ სვანური კოშკების გავრცელების რაიონში (იგულისხმება ბეზინგის რაიონი) გვხვდება ერთი ქართული ეკლესიის ნაშთიც, რაც ადგილობრივი სვანური მოსახლეობის ქრისტიანიზაციის უტყუარი მონიშნაა¹⁹.

ცხადია, დამოწმებული ფაქტები სრულიად უდავოს ხდის სვანთა ბალყარეთ-ყარაჩაის ტერიტორიაზე ოდინდელ კომპაქტურ განსახლებას, თუმცა დასმულ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენთვის ყველაზე უფრო ფასეულია 1743 წლით და-

¹⁷ ალ. რობაქიძე, დასახლების ფორმები ბალყარეთში, გვ. 192-195; Н. Г. Волкова, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, с. 91.

¹⁸ А. И. Робакидзе, Р. Л. Харадзе, დასახ. ნაშრ. გვ. 147.

¹⁹ А. И. Робакидзе, Р. Л. Харадзе, დასახ. ნაშრ. გვ. 137-141.

თარიღებული ერთი რუსული დოკუმენტი, სადაც ვკითხულობთ: "Четвертый народ Сопы, живут на вершинах реки Баксана, близ вершин реки Кумы и Кубани. Имеют особый язык. Носят платье короткое с малыми фалдами, подобное немецкому. Волосы имеют длинные. Многие из них и до ныне состоят в христианском законе. Есть у них и владельцы. Дорога к ним простирается через Баксан, где живут Большой Кабарды владельцы Магомет Коргокии с братьями, и надобно ехать 3 дня²⁰.

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში სონების ქვეშ აშკარად სვანები იგულისხმებიან. ამაზე საგანგებოდ მსჯელობის საჭიროება არც ჩანს, თუმცა უპრიანია შეინიშნოს, რომ ყაბარდოელები სვანებს სწორედ სონებს (сонэ) უწოდებენ, საიდანაც ნათელი ხდება ყაბარდოელებთან ხმარებული ეგზოეთნონიმის რუსთაგან სესხების ფაქტი.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ დამონმებულ დოკუმენტში დამოუკიდებელი ხალხის დონეზე მოიხსენიებიან ყარაჩაელები („Харачай“) და ისინი ყუბანის სათავეებში ლოკალიზდებიან, გამოდის რომ სონები ბაქსანის ხეობის ფარგლებში მცხოვრები ეთნიკური ერთეულია. ამდენად, სავსებით მართებულად შენიშნავს ლ. ლავროვი, რომ სონებს იმ ხანად ეჭირათ მთელი ბაქსანის ხეობა სათავიდან ვიდრე ყაბარდოს დაბლობზე გამოსვლამდე²¹.

ლ. ლავროვის აზრით, ბაქსანის ხეობაში სვანების განსახლება ხდება 1640-1743 წწ.-ს შორის, ხოლო მათი აქედან სვანეთში გადმოსახლება (ყაბარდოს დანოლით) სადღა 1743-1763 წწ.-ს შორის. რაც შეეხება ყუბანის სათავეებში მობატონობას, და განსახლებას, ეს უფრო ადრინდელი ხანი მოვლენად მიაჩნია. მისი აზრით, აქ სვანები XIV-XVII სს-ის შუ

²⁰ Материалы по истории Осетии (XVIII в.), "ИСОНИИ", т. VI, Орджоникидзе, 1934, с. 31.

²¹ Л. И. Лавров, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 342.

პერიოდში შეიძლება გამოჩენილიყვნენ. ერთ-ერთ რუსულ დოკუმენტზე დაყრდნობით იგი დაასკვნის, რომ XVI ს-ის შუა პერიოდში სვანები, როგორც ჩანს, სახლობდნენ ყუბანის სა-თავეებში²².

ჩვენი აზრით, არანაკლებ საინტერესოა ის მონაცემები, რომელთა მიხედვით შეიძლება დავეუშვათ სვანთა ტრანსმიგრაცია თანამედროვე ოსეთის ცალკეულ რაიონებში, კერძოდ, ისტორიულ დვალეთში და დიგორიაში.

თავის დროზე პფაფი წერდა: „დვალეთის ერთ-ერთი ხეობის – მამისონის მკვიდრთა შესახებ: „Мамисонцы-же названы так от того, что они, когда-то, смешались с племенем неизвестного происхождения, называвшим себя Mamusoniani. Имя это искажено или сокращено византийскими писателями в "Misimiao" или "Mindimiani"“²³. ავტორი იქვე გვარწმუნებს, რომ მან ეს გადმოცემა დააფიქსირა დვალეთის ნარის საზოგადოებაში მოგზაურობის დროს.

როგორც მოტანილი ამონაწერიდან ჩანს, ცენტრალური კავკასიის ტერიტორიაზე მიმდინარე რთულ ეთნიკურ პროცესებში არასაკმარისად ჩახედული სწავლული ძალზე მკაფიოდ მიგვანიშნებს დვალეთის სანახებში მომხდარი რალაც საგულისხმო ეთნიკური სინთეზის ფაქტზე. არადა კონტექსტიდან ძალაუწებურად აღიძვრება მამისონელების ქვეშ სვანური მოდგმისა და ოსური ეთნიკური ელემენტის შერწყმის შედეგად წარმოქმნილი ეთნოსიმბიოზის დანახვის ცდუნება, მით უმეტეს, რომ ავტორის მიერ მოსხენიებული „რომელი-ღაც უცნობი, გაურკვეველი წარმომავლობის ტომი“ გარკვევითაა გაიგივებული მისიმიანელებთან, ანუ მაინცდამაინც იმ

---

²² იქვე, გვ. 344.

²³ В. Б. Пфаф, Материалы для истории осетин, "ССКГ", вып. V, Тифлис, 1871, с. 76.

ეთნოგენეტიკურ ერთეულთან, რომელსაც მკვლევარნი სვანების განშტოებად თვლიან.

მეტად ნიშანდობლივია, რომ აწინდელი ოსეთის ტერიტორიაზე საკმაო რაოდენობით ფიქსირდება სონ კომპონენტით აღჭურვილი ტოპონიმები, რასთან დაკავშირებით ყურადღებას იმსახურებს ოსი მეცნიერის ა. ცაგაევის შემდეგი განმარტებანი: „Сонайы къахыр – "Сонов шербина". Пастбище в горах к северо-востоку от развалин с. в. Мизур. В слове сонайы (в Сонайы къахыр) имеем, по-видимому, тот же корен (или элемент), что и в названии с Казбеги – Сæна (Казбекский район Грузинской ССР), во второй половине названия ущелья Мамисон, в слове сæнты (в Сæнты фидар "Сонти крепость"). Очевидно, прав Б. А. Алборов, который еще в 1930 г. возвел этот элемент к этнониму древнего племени санов. Что это этноним, подтверждается и осетинской поговоркой: Мæ сон ка'й, йе уонамæ цауад "Кто мой враг пусть к ним идет" или из обычного заключения сказок, пожелания сказителя слушателям: Ацы аргъауахй цы нæ фæдтат, рын, сонæй дæр æндæр мацы денут "Как вы не видели ничего из этой сказки, так не увидать вам и болезни, и другого чего-нибудь враждебного"²⁴.

საინტერესოა, რომ ი. გულდენშტედტი ხევს და მოხვევებს სონს (soni) ეძახის, რაც სრულ ფონეტიკურ იდენტურობას ამჟღავნებს იმავე ავტორის მიერ სვანების აღსანიშნავად გამოყენებულ ეთნონიმთან soni, swani²⁵. გერმანელი სწავლულს სავეცნობით ოსეთის „...4 მხარეს არდონზე, ერთად აღებულ ეძახიან მამისონს, ოსები – მამმესონს ქართველები კი

²⁴ А. Дз. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, ч. II, Орджоники. 1975, с. 16 г.

²⁵ გულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გ. გელაშვილის გამოცემა, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 63, 179.

მაფსუანს"-ო²⁶. ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ XVI-XVII სს-ის რუსულ დოკუმენტებში „Сони“, „Сонские кабаки“, „Аристон князь сонской“ არაგვის საერისთავოს ტერიტორიას და არაგვის ერისთავს მისადაგებული ტერმინებია: ოსები მოხვევებს ეძახდნენ სწორედ სონებს, წონას, ხევს კი სენას, სუენას, რაშიც ზოგიერთი მკვლევარი ეთნონიმ წანარ//სანარის ფონეტიკურ ნაირსახეობასაც ხედავს. დაბოლოს მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია ვარაუდი აწინდელი ყაზბეგის რაიონის ტერიტორიაზე მცხოვრები წანართა ტომის შესაძლო სვანური წარმომავლობის შესახებ, რაც თავისთავად ხელს უწყობს ზემოთ მოყვანილი ონომასტიკური ფაქტების ერთიან ლოგიკურ კონაში ჩაგვირისტებას და სვანთა ეთნოსუბსტრატის კვალს აწინდელი ხევის და ოსეთის ტერიტორიაზე ან მასთან უშუალო სიახლოვეში ძებნის მცდელობას.

არადა, სვანური ეთნოგენტილური წრის წარმომადგენელთა ინკორპორაციის ალბათობა იმავე დვალეთის ტერიტორიაზე საკმაოდ დიდია, მით უმეტეს თუ მხედველობაში მივიღებთ სვანთა დოკუმენტურად კარგად ცნობილი განსახლების არეალს (სახელდობრ რაჭის მთიულეთის) ტერიტორიულ მიკუთვნებას არდონის ხეობასთან და ცენტრალური კავკასიონის დვალეთური უბნის გადამკვეთ გზა-გადასასვლელთა იშვიათი სიუხვის ფაქტს, რაზეც ამჯერად აღარ გავაგრძელებთ სიტყვას თხრობის ზედმეტი გაჭიანურების შიშით.

ძალზე საინტერესოა სვანეთის თუ ნასვანარი ადგილების – ერთი მხრივ, და დვალეთისა და ნადვალარი რეგიონების – მეორე მხრივ, ონომასტიკურ ველებს შორის თავჩენილი ტოპონიმიური შეხვედრების (იხ. სქ. №1) წარმოჩენა და ინტერპრეგიონალურ ტოპონიმთა მეშვეობით სვანურენოვანი

---

²⁶ იქვე, გვ. 61.

მოსახლეობის ადგილგადანაცვლების კანონზომიერების დადგენაც.

სქ. №1.

სვანეთისა და ნასვანარი რეგიონების ტოპონიმები	დვალეთისა და ნადვალარი რეგიონების ტოპონიმები
1. როკალი (სოფელი სვანეთში)	როკა (მაკროტოპ. ოდინდელ პირაქეთ დვალეთში, დიდი ლი-ახვის ხეობაში)
2. ხოჯი (სოფელი ლეჩხუმში)	ხოჯა//ხოჯი (მაკროტოპ. მალ-რან-დვალეთში)
3. ყარი//ყარიში (სოფ. სვანეთ-ში)	ყარა (მაკროტოპ. მალრან-დვა-ლეთში)
4. შხელი (მიკროტ. რაჭის მთი-ულეთში)	ჟღელე (მაკროტოპ. „ბუდე-დვალეთში“)
5. ლესორა (მიკროტ. კუდარო-ში – რაჭაში)	ლერსე (მაკროტოპ. „ბუდე-დვალეთში“)
6. ჟამუში (მიკროტ. სვანეთში)	ჟამური (მაკროტოპ. ქსნის ხე-ობაში)
7. წესი (მიკროტ. რაჭაში)	წესი (მაკროტ. „ბუდე-დვა-ლეთში“)
8. სიდიანარი (მაკროტ. სვა-ნეთში)	სიდანი (მაკროტ. დიდი ლიახ-ვის ხეობაში).
9. ბაჯი/ბაჯიხევი (მაკროტ. რაჭაში)	ბაჯიგათა (მაკროტ. დიდი ლი-ახვის ხეობაში)
10. მურგოული (მაკროტ. სვა-ნეთში)	მორგო (მიკროტ. დიდი ლიახ-ვის ხეობაში)
11. არშე/არშირა (მიკროტ. სვანეთში)	არშა (მაკროტ. ხევში)

12. მაჩხაფარი // მაჩხვარიში (ორონიმები სვანეთში)	მაჩხარა (ორონიმი შიდა ქართლში)
13. კაიში (მაკროტ. სვანეთში)	კაიშაური (მაკროტ. მთიულეთში)
14. კაბპრჯ (მიკროტ. სვანეთში)	ქაბარჯინა (ორონიმი ხევში)
15. თოთი//თოთანი (მაკროტ. სვანეთში)	თოთი (მაკროტ. ხევში)
16. ჯუდარი (მიკროტ. სვანეთში)	ჯუთა (მაკროტ. ხევში)
17. ცხმორი (მაკროტ. რაჭაში)	ცხმორი (ციხის სახელწ. ქსნის სათავეებში)
18. ლაჯანური (მაკროტ. ლეჩხუმში)	ლაჯაური (მიკროტ. დიდი ლიახვის ხეობაში)
19. მაჯვდიერი (მაკროტ. სვანეთში)	მეჯუდა (ჰიდრონიმი შიდა ქართლში)
20. კვესო/გვესო (მიკროტ. ლეჩხუმში)	კვაისა (მიკროტ. კუდაროში)
21. ლენერი (მყინვარი სვანეთში)	ლინი (მიკროტ. ლიახვის ხეობაში)
22. ზესხო (მიკროტოპ. სვანეთში)	სოსხო (მაკროტ. მალრან-დვალეთში)
23. წირმინდი, წირნიაში (მაკროტ. სვანეთში)	წირი (მაკროტ. ლეხურას ხეობაში)
24. მაი (მიკროტოპ. სვანეთში)	მაილი (მთის სახელწ. მყინვარწვერთან ახლოს)
25. ლიჯი (მიკროტოპ. სვანეთში)	ლიჯე (მიკროტ. ხევში)

26. კაჩაეთი (მაკროტ. რაჭაში)	კაჩაჲ (მიკროტ. ხევში)
27. ირითი (მყინვარი სვანეთის კავკასიონზე)	ირი (მაკროტ. კუდაროში)
28. ჟაბეში (მაკროტ. სვანეთში)	ჟბა (მაკროტ. დიდი ლიახვის ხეობაში)
29. ბახი (უღელტ. სვანეთში)	ბახუტა (სოფელი ფანის ხეობაში)
30. ანალარი, ეცერი, ლენერი (მიკროტ. სვანეთში)	ანერისხევი (მაკროტ. შიდა ქართლში)
31. ყლიდა (მიკროტ. რაჭის მთიულეთში)	ზგიდ//ზლიდ (მაკროტ. არდონის ხეობაში)
32. ცხუმარი, ცხუმალდი (მაკროტ. სვანეთში)	საცხუმეთი (მიკროტ. პატარა ლიახვის ხეობაში)
33. ფასის მთა (ორონიმი რაჭა-ლეჩხ. კავკასიონზე)	ფასრალი (მაკროტ. კუდაროში)
34. ჯალდე (მაკროტ. სვანეთში)	ჯალდე (მიკროტ. მთიულეთში)
35. ლეზგარა (მაკროტ. სვანეთში)	ლეზგორი (მაკროტ. ოსეთში, დიგორიაში)
36. დიზი (მიკროტ. სვანეთში)	დესი (მაკროტ. თრუსოს ხევში)
37. ლაცორია, ლაცვა (მიკროტ. ლეჩხუმში და სვანეთში)	ლაცაური (მაკროტ. დიდი ლიახვის ხეობაში)
38. მარლი (მაკროტ. სვანეთში)	მარლაჯი (მიკროტ. ხევში)
39. ციცხვარი (მაკროტ. სვანეთში)	ცოცხვირო (მიკროტ. ქსნის სათავეებში).
40. ცახი (მაკროტოპ. რაჭაში).	ცახი (ხევის სახელწ. დარიალის ხეობის მიდამოებში)

ჩვენი ღრმა რწმენით, ასეთი თვალშისაცემი ტოპონიმიური შეხვედრები შემთხვევითი არ უნდა იყოს და მათი დიდი ნაწილი სვანური და დვალური ეთნოგენტილური ჯგუფების გენეტიკურ სიახლოვეზე, ერთი გლოტოგენეტიკური ბუდიდან მათ აღმოცენებაზე ან სულაც დვალეთის და მისი მომიჯნავე მიწა-წყლის მიმართულებით სვანთა მიგრაციაზე უნდა მიგვა-ნიშნებდეს.

ამრიგად, ზემოთ მოტანილი ფაქტობრივი მასალის წი-ნასწარი ანალიზი ცხადყოფს, რომ კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედი არ წარმოადგენდა ქართველური მოსახ-ლეობის გავრცელების უკიდურეს ჩრდილოეთ მიჯნას. სვანთა ტრანსფორმაციის ამსახველი მონაცემების შეჯერება გვარ-ნმუნებს, რომ კავკასიონის პირიქით კალთებზე ქართველური ელემენტის ინფილტრაცია საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს ატა-რებდა. მართალია, ჩვენ ამჯერად თავს ვიკავებთ აღნიშნული პროცესის ქრონოლოგიური ჩარჩოების და მისი ოდინდელი მასშტაბების თუ დინამიკის გამორკვევისაგან, მაგრამ ესოდენ ჩაღრმავებული შესწავლა უახლოესი მომავლისათვის გვაქვს დაგეგმილი, როდესაც ცენტრალურ კავკასიაში მიმდინარე ეთნიკური პროცესები დასრულებული გამოკვლევის დონეზე იქნება წარმოდგენილი*.

---

* რედაქტორის შენიშვნა: სამწუხაროდ, უდროოდ გარდაცვალების გამო დასახული ამოცანის განხორციელება ავტორს შეუძლებელი დარჩა.

VI. კავკასიის უძველესი ეთნონიმიდან

(„ჰონთა“ ეთნიკური კუთვნილებისა და „ჰონთა ქვეყნის“
ლოკალიზაციის საკითხისათვის)*

კავკასიის უძველესი ეთნონიმიკისა და ეთნოგეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხის გაშუქება საკმაოდ დიდ სიძნელებთანაა დაკავშირებული, ვინაიდან ჩვენს განკარგულებაში არსებული წერილობითი, ტოპონიმიური, ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური მონაცემების თუნდაც სკრუპულოზური ანალიზი ყოველთვის არ იძლევა ამა თუ იმ ტომის (თუ ხალხის) ეთნიკური ატრიბუციის ამომწურავად გარკვევისა და მისი სამოსახლო რაიონის ზედმიწევნით ზუსტად ლოკალიზაციის საშუალებას. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით ჭირს იმთავითვე იშვიათი პოლიეთნიკურობით გამორჩეული რეგიონების (პირველ რიგში კი ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიისა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის) შესწავლა, მით უმეტეს თუ უშუალო დაკვირვების ობიექტს წარმოადგენს საკვლევ ოლქში შორეული წარსულიდანვე დამკვიდრებული არავტოქტონური მოსახლეობა ან კიდევ იქვე ძველთაგანვე დისლოცირებული, თუმცა ისტორიული ასპარეზიდან ნაადრევად გამქრალი, ეთნიკური ერთობა თავისი განსახლების ტერიტორიითუთურთ. ამდენად, არაა გასაკვირი ის გარემოება, რომ

---

* ნაკითხულია მოხსენებად 1989 წლის 2 ივნისს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიეძღვნა დავით აღმაშენებლის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის ასპარეზე გამოსვლის 900 წლისთავს.

პირველად დაიბეჭდა ჟ. „მაცნეში“ (1991, №1), შემდეგ შევიდა ნიგნში – „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან“ (თბ., 1992), მაგრამ იმის გამო, რომ ეს ნაშრომი კავკასიის ისტორიას განეკუთვნება, მიზანშეწონილად მივიჩნიე მისი შეტანა წინამდებარე ნიგნში.

ხაზგასმულ კვლევით არეალში თავმოყრილ პრობლემათა საკმაოდ ფართო სპექტრი კანონზომიერად განაპირობებს აზრთა სხვადასხვაობისა და დიამეტრალურად ურთიერთსაწინააღმდეგო (თუმცა ჯეროვნად არგუმენტირებულ) შეხედულებათა სისტემატური სტიმულირების ტენდენციას. მაგრამ ამ უკანასკნელის ფონზე ლიტერატურაში შეინიშნება ცალკეული საკითხების მეტისმეტად ნაჩქარევი და არაიშვიათად ძირეულად მცდარი ინტერპრეტაციის ძალზე არასახარბიელო პრაქტიკაც, რაც მხოლოდ სერიოზულ დაბნეულობას უწყობს ხელს და თანაც აშკარად ხელოვნურ დაბრკოლებებს ქმნის ჩვენთვის საინტერესო კვლევა-ძიების ყველაზე საპასუხისმგებლო უბნებზე. წინამდებარე წერილი სწორედ ამ რიგის ერთი ნიშანდობლივი ხარვეზის გამოვლენას და შევსებას ითვალისწინებს.

ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნონიმიკის მონოგრაფიული შესწავლის დონეზე თავის დროზე გამოითქვა დღემდე უკომენტაროდ დარჩენილი მოსაზრება, რომ ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში (ელიშეს და ფავსტოს ბუზანდის თხზულებები; VII ს. სომხური გეოგრაფია) მრავალგზის ხსენებული ეთნონიმი „ჰონი“ (Հոն) არა მაინცდამაინც ჰუნების, არამედ კავკასიური წარმოშობის ერთი კონკრეტული ხალხის (ან კავკასიის ხალხთა განსაზღვრული ჯგუფის) აღმნიშვნელ სახელწოდებადაც შეიძლება იმსახურებდეს გააზრებას, ხოლო V-VII ს-ის სომეხ ავტორთა ნაშრომებში დამოწმებული „ჰონთა ქვეყნის“ ქვეშ დარუბანდის ჩრდილოეთით და დასავლეთით მდებარე დაღესტნის მიწა-წყლის გარდა ვაინახურ ტომთა განსახლების ტერიტორია და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ცალკეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიც (თუშეთი, ფშავი, ხევსურეთი) უნდა იმალებოდეს. ვითარების ასეთნაირი შეფასების წყალობით კი დასაშვებად არის მიჩნეული „ჰონის“, ვითარცა ზოგად-შემკრებლობითი მნიშვნელობით ხმარებული ეთნონიმის ქვეშ ვაინახების წინაპრე-

ბის ამოცნობაც, რის კვალობაზე პირიქითი ხევესურეთის (კერძოდ მიღმახევად სახელდებული მდ. ანდაქისწყლის ხეობის) ტერიტორიაზე ტოპონიმ ხონეს არსებობას ამ რაიონში სწორედ ჰონების (ან ჰონების სახელწოდებით ცნობილი ვაინახების) ოდინდელი ცხოვრების კვალის მანიშნებელი ფაქტის ღირებულება აქვს მინიჭებული. ამასთან, წარმოდგენილი ვარაუდის შესამაგრებლად იქვე მოტანილია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში დაცული ცნობა არაგვის ხეობის ბარის ზონაში (სახელდობრ ისტორიული ხერკის თემის ფარგლებში) ჰონთა დასახლების შესახებ, რაც ამჯერად უკვე არაგვის ხეობის სათავეებში ჰონთა განსახლების მხარდამჭერი მნიშვნელობითაა დაწინაურებული¹.

ცხადია, ჩრდილოეთ კავკასიაში ერთხანს (IV-VI სს.) დამკვიდრებული ჰონების ეთნიკური ვინაობისა და მათი სამოსახლო ლოკალიზაციის საკითხის ასეთნაირი გადანყვეტა ჩვენ ვერ დავგავკმაყოფილებს, ვინაიდან ეთნონიმ ჰონის (ან ჰუნის) შინაარსის ტრადიციული გაგებიდან მოულოდნელი გადახვევისა და „ჰონსა“ და „ხონეს“ შორის რაღაც კავშირის ძებნის ყოვლად უსაფუძვლო ცდებისათვის სათანადო ნდობის გამოცხადების შემთხვევაში რადიკალურად იცვლება აქამდე შექმნილი ნათელი წარმოდგენა აღმოსავლეთ საქართველოს (და საერთოდ მთელი ჩრდილო-აღმოსავლეთი კავკასიის) ზოგიერთი რეგიონის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ. მართლაც, თუკი მექანიკურად გავიზიარებთ ერთობ ბუნდოვან მინიშნებას ჰონებთან მაინცდამაინც ვაინახთა წინაპრების იდენტიფიკაციის მიზანშეწონილობაზე, ხოლო ჰონთა ქვეყნის მიღმა თუშეთის, ხევესურეთის და ფშავის მიწა-წყალსაც დავინახავთ, მაშინ ხომ ძალაუწებურად ისეთი სურათი დაიხატება, თითქოს ხსენებული მხარეების მოსახლეებს შორეულ წარ-

---

¹ Н. Г. Волкова, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973, с. 128-130.

სულში სწორედ ჰონებად სახელდებული ვაინახები წარმოადგენდნენ, რაც ნიადაგ სინამდვილის აშკარა დამახინჯების ტოლფასია. ამდენად, დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ განხილული თვალსაზრისი წინასწარი ვარაუდის ჩარჩოებშიც კი ვერაფერში წაადგება საქართველოსა და საერთოდ მთელი კავკასიის ეთნონიმიკისა და ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებში მართებული ორიენტაციის საქმეს, თუმცა უმჯობესია მისდამი ჩვენი დამოკიდებულება ჰონებისა და ჰონთა ქვეყნის შესახებ არსებული ცნობების ვრცლად გამომზეურების შუქზე გამოიკვეთოს.

როგორც ძველი ჩინური, ბერძნული, რომაული, სომხური და ქართული წერილობითი წყაროების გაცნობა ცხადყოფს, სახელწოდება „ჰონი“ ან „ჰუნი“ (ჩინური „Hunnu“, ბერძნ. „Hunnoi“, ლათ. „Hunni“, „Chunni“, სომხ. „Հոհ“, ქართ. „ჰონი“) თათართა მოდგმის მომთაბარე მესაქონლე ტომების აღმნიშვნელ ეთნონიმს წარმოადგენს, რომელიც ჯერ კიდევ ძვ. წ. III-I სს-ის მოვლენების გადმოცემასთან დაკავშირებით ჩნდება ჩინურ მატყიანებში. ამასთან, ისტორიულ ავანსცენაზე ჰუნთა არნახული გააქტიურებისა და მათი სრული ჰეგემონობის ეპოქაში (ახ. წ. IV-V სს.) აშკარად შეინიშნება ხსენებული ეთნონიმის თავდაპირველი კონკრეტული მნიშვნელობის თანდათანობითი გაფართოებისა და შემკრებლობითი შინაარსის ეთნიკურ ტერმინად მისი ფორმირების ტენდენცია, რომლის ძალით, V-VI სს-ში (და უფრო მოგვიანებითაც) ზოგადი გაგებით ხმარებული ეთნონიმი „ჰუნი“, უფრო ადრე გამოყენებული „სკვითის“, „სარმატის“ ან „ალანის“ მსგავსად², ხშირად ფარავს როგორც საკუთრივ ჰუნურ-თურქულ ტომებს

² საყურადღებოა, რომ ძველ ბერძნულ, რომაულ და სომხურ წერილობით წყაროებში ეთნონიმების „სკვითის“, „სარმატის“ და „ალანის“ ქვეშ არაიშვიათად იგულისხმებიან არა მარტო ირანული მოდგმის, არამედ კავკასიური და თურქული წარმოშობის ტომებიც (თუ ხალხებიც), მათ შორის თვით ჰუნებიც კი.

(მაგ. სავირებს ან სავარებს, საბირებს, სარაგურებს, კიდარიტებს, ონაგურებს, აკაცირებს, ზალებს), ისე მათ კონფედერაციაში გაერთიანებული თურქული, უგორული და ირანული წარმოშობის სხვადასხვა ეთნიკურ ერთობებს (მაგ. ავარებს, ბულგარებს, ბარსილებს, კუთრიგურებს (ან კუთურგურებს), უთრიგურებს (ან უთურგურებს), ხაზარებს, უროგებს, მასკეტებს და ა. შ.).

მართალია, ჩინეთის იმპერიასთან ხანგრძლივ ომში (ძვ. წ. III ს. ახ. წ. I ს.) დამარცხებული ჰუნების ერთი ნაწილის ინტენსიურ მოძრაობას დასავლეთის მიმართულებით და მათ მასობრივ შეჭრას ჩრდილოეთ კავკასიაში და ევროპაში მხოლოდ ახ. წ. IV ს-ში ჰქონდა ადგილი, მაგრამ ესოდენ დიდმნიშვნელოვან ისტორიულ კატაკლიზმათა ხანას, როგორც ჩანს, სულ ცოტა სამი საუკუნით მაინც უსწრებდა წინ ჰონთა მიგრაციის პირველი ტალღის მიღწევა კასპიისპირეთის დაბლობებამდე და, შესაბამისად, მომთაბარეთა ურდოების დამეზობლება ჩრდილოეთ კავკასიის ეთნიკურ სამყაროსთან. ყოველ შემთხვევაში, რომელი ისტორიკოსი ტაციტუსი (ახ.წ. 50-117 წწ.) თავის „ისტორიაში“ უკვე ასახელებს ჰუნებს (Hunos) პომპეუსის ლაშქართან მეზრძოლ ბარბაროსთა (ალანები, გოთები) გვერდით³, ხოლო ახ. წ. II ს-ის ბერძენი ავტორის დიონისე პერიეგეტის „მსოფლიო აღწერილობაში“ კასპიის ზღვის პირას მცხოვრებ ტომთა სიაში (კასპიელები, ალბანები, ჰირკანები და სხვ.) უნებიც (Ουνυοι) ფიგურირებენ⁴. ჰუნებს იცნობს აგრეთვე კლაუდიოს პტოლემოსი (ახ. წ. 161-180 წწ.), რომლის სახელგანთქმულ „გეოგრაფიაში“ ჰუნები იხსენიებიან ამჯერად უკვე ევროპულ სარმატიაში მცხოვრებ ტომთა

³ ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, აღ. გამყრელიძის გამოც. თბ., 1973 წ. გვ. 130.

⁴ ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, I, თ. ყაუხჩიშვილის გამოც. თბ., 1967, გვ. 155.

შორის⁵. მეტად საყურადღებოა 293 წლით დათარიღებული ერთ-ერთი სასანიდური წარწერაც, სადაც ლაპარაკია კავკასიაში მყოფ თურქ ხაკანზე, რომელშიც შესაძლოა სწორედ კავკასიაში მცხოვრებ ჰუნთა ხელისუფალი ექვემდებარებოდეს ამოცნობას⁶.

ახ. წ. IV-VI სს-ში ჩრდ. კავკასიის ტერიტორიაზე ჰუნების კიდევ უფრო მტკიცედ დამკვიდრებაზე განსაკუთრებით მკაფიო ჩვენებებს შეიცავს ახ. წ. V-VI სს-ის წერილობითი წყაროები, რომლებშიც რელიგიური ასახვა ჰპოვა ხსენებულ მომთაბარეთა მძვინვარების ხანასთან (ახ. წ. IV-VI სს. დასაწყ.) დაკავშირებულმა ისტორიულმა მოვლენებმა, უწინარეს ყოვლისა ჰუნთა დამარბეველმა ლაშქრობებმა ირანისა და ბიზანტიის წაალმდეგ კავკასიის კლდეკარების გავლით. თქმულის საილუსტრაციოდ კი გამოდგება პრისკე პანიონელის (V ს.), იოანე მალალას (V ს. ბოლო VI-ის დასაწყ.), ფსევდო-ზაქარიას (VI ს.), თეოფანე ბიზანტიელის (VI ს.), მენანდრეს (VI ს.), პროკოფი კესარიელის (VI ს.), ევაგრი სქოლასტიკოსის (VI ს.) თხზულებებში დაცული ცნობები, რომელთა მიხედვით კასპიის კარის (ე. ი. დარუბანდის) და დარიალის ჩრდილოეთით მდებარე კავკასიის ვრცელი ტრამალები მთლიანად ჰუნური ტომების მიერ დაკავებულ მხარეებადაა წარმოდგენილი, ხოლო დარუბანდის გადაღმა ლოკალიზებული და ჰუნ-საბირე-

---

⁵ В. В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, ч. I, Греческие писатели, "Вестник древней истории" (ქვემოთ ყველგან "ВДИ"), №2, М.-Л., 1948, с. 238.

შენიშვნა: არაა გამორიცხული, რომ პლინიუს სეკუნდისა (ახ. წ. 24-79) და პომპონიუს მელას (ახ. წ. I ს.) ნაშრომებში დამოწმებული ეთნონიმი თურქიც (Turcae), რომელიც უპირატესად სარმატულ ტომთა განსახლების არეალში მოქცეულ ეთნიკურ ელემენტს ფარავს, ასევე ჰუნებს შეეფარებოდეს, თუმცა მათი ლოკალიზაცია ჩრდ. კავკასიაში მეტისმეტად საჭოჭმანოა.

⁶ В. Б. Ковалевская, Кавказ и Аланы, М., 1984, с. 95.

ბით (Ουνοί-Σαβειροι) დასახლებული დალესტნის მიწა-წყალი „ჰუნთა ქვეყნადა“ სახელდებული⁷.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ჰუნებზე არანაკლებ საგულისხმო ცნობებს ვაფიქსირებთ V ს-ის სომხურ საისტორიო ლიტერატურაში (ელიშე, ფავსტოს ბუზანდი, ლაზარ ფარპეცი, მოვსეს ხორენაცი) და VII ს-ის ანონიმურ სომხურ გეოგრაფიაში, რომელთა თანახმად „ჰუნთა ქვეყანა“ ან „ჰუნთა საბრძანებელი“ ახ. წ. V-VII სს-ში თვალნათლივ ლოკალიზდება იმხანად „ჰონთა კარად“ ან „ჩორად“ სახელდებული დარუბანდის სიმაგრის ჩრდილოეთით, კასპიის ზღვასა და დარიალს შორის მდებარე ვრცელ ტერიტორიაზე (ძირითადად კი თანამედროვე დალესტნის დაბლობებზე), საიდანაც „ჰონები“ (ან „ჰუნები“) დროდადრო თავს ეხსმიან სპარსეთს⁸. ამასთან, V-VII სს-ში მიღებული ნომინაციის ტრადიციის სიმტკიცეზე დამაჯერებლად მეტყველებს ის ფაქტიც,

⁷ ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 3, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., ტფ., 1936, გვ. 12-13, 18, 216-217, 258, 263, 270-271, 296; „გეორგიკა“, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 1, ალ. გამყრელიძის და ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბ., 1961, გვ. 157, 159; „გეორგიკა“, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. II, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბ., 1965, გვ. 45-47, 72, 129, 131; Н. В. Пугачевская, Сирийские источники по истории народов СССР, М.-Л., 1941, с. 165.

⁸ Егише, О Вардане и войне армянской, издание К. Н. Юзбашяна, Ереван, 1971, С. 52-53, 111-117, 127, 170; Фавстос Бузанд, История армении, СПб, 1883, с. 13-15; ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, ლ. ჯანაშიას გამოც; თბ., 1962, გვ. 238; მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია. ალ. აბდალაძის გამოც., თბ., 1984, გვ. 170-231; Армянская география VII в. по р. х, издание К. П. Патканова, С-Петербург, 1877, с. 38; С. Т. Еремян, Армения по ашхарацуйцу, Опыт реконструкции карты на современной картографической основе, Ереван, 1963, (სომხურ ენაზე) С. 102-103.

რომ XV-XVIII სს-ის სომხურ საბუთებში დარუბანდი კვლავ „ჰონთა კარად“ ან „ჰუნარაკერტად“ იწოდება⁹.

ჰუნების (ან ჰონების) შესახებ მეტად საგულისხმო მონაცემებს ვადასტურებთ სხვადასხვა პერიოდის ქართულ წერილობით ძეგლებშიც, სადაც „ჰონები“ იხსენიებიან, ერთი მხრივ, ძვ. წ. VI ს-ის, ხოლო მეორე მხრივ, ახ. წ.-ის V ს-ის ისტორიულ მოვლენებთან დაკავშირებით. მაგალითად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში (IX ს.) მოხსენიებულია ფარნავაზამდელ ეპოქაში თითქოსდა „ბუნ-თურქებით“ დასახლებულ ქართლში ჰონთა მოსვლისა და ზანავს (არაგვის ხეობა) მათი დაშენების შესახებ („მაშინ მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი, ქალდეველთაგან გამოსხუმულნი, ჰონნი და ითხოვეს ბუნ-თურქთა უფლისაგან ქუეყანაჲ ხარკითა და დასხდეს იგინი ზანავს“¹⁰). „შუშანიკის წამებაში“ კი ლაპარაკია ვარსქენ პიტიახშის წასვლაზე სპარსეთთან მეომარ „ჰონთა ზედა“ საბრძოლველად¹¹. რაც შეეხება ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებას“, აქ მართალია ჩვენთვის საინტერესო ეთნონიმი არსად გვხვდება, მაგრამ სამაგიეროდ იგივე თხზულებაში არაერთგზის ხსენებული „ხაზარების“ ქვეშ, რომელთაც IV ს-ში ენერგიულად ებრძოდა ქართლის მეფე მირიან III („და უფროსი ლაშქრობა

⁹ სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV სს-ის ანდერძების (პიშაკატარანების) ცნობები საქართველოს შესახებ, ალ. აბდალაძის გამოც., თბ., 1978, გვ. 27; ესაი ჰასან ჯალალიანცი, ალბანთა ქვეყნის მოკლე ისტორია, კ. კუციას გამოც., თბ., 1971, გვ. 12.

შენიშვნა: საყურადღებოა, რომ გ. მკრტუმიანი ჰუნარაკერტს (//ჰუნთა კარს) შეცდომით აიგივებს ხუნანთან. (Г. Г. Мкртумян, Грузинское феодальное княжество Кахети в VII-XI вв. и его взаимоотношения с Арменией, Ереван, 1983, с. 64, 92.

¹⁰ მოქცევაჲ ქართლისაჲ, ძველი ქართული მწერლობის ძეგლები, I, შატბერდის კრებული X საუკუნისა, ბ. გიგინეიშვილის და ელ. გიუნაშვილის გამოც., თბ., 1979, გვ. 320.

¹¹ ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგ. ს. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 38.

მისი იყვის დარუბანდს. რამეთუ მოვიდიან ხაზარნი და მო-
ადგიან დარუბანდს, რათამცა წარიღეს და განაღეს კარი
ფართო და მუხით იწყეს გასვლად სპარსთა ზედა. ხოლო ოდეს
მოვიდიან ხაზარნი დარუბანდს, მაშინ წარვიდის მირიან შუე-
ლად დარუბანდისა: ოდესმე უომრად მიჰრიდიან ხაზართა მათ
მირიანს, და ოდესმე ბრძოლითა აოტნის¹²), უსათუოდ ჰუნები
იგულისხმებიან¹³. ამასთან, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ
გარემოებას, რომ IV ს-ის 60-იანი წლებიდან ჰუნები სწორედ
ჩრდილო კავკასიის რეგიონიდან უტყევდნენ რომისა და სპარ-
სეთის სამფლობელოებს და აქედან მათ ორი საგრძნობი დარ-
ტყმა მიაყენეს სომხეთს და სპარსეთს (397 და 448 წწ-ში¹⁴),
„ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ცნობა ოსთა მიერ აღმოსავ-
ლეთ საქართველოსა და ალბანეთის დარბევის შესახებ შესაძ-
ლოა სწორედ 448 წლის ჰუნთა ლაშქრობის, ან, რაც უფრო
სარწმუნოდ გვეჩვენება, ალანთა და ჰუნთა გაერთიანებული
ლაშქრის ამიერკავკასიაში შემოჭრის ანარეკლს წარმოადგენ-
დეს, რაზედაც თავის დროზე სამართლიანად იქნა მინიშნე-
ბული ერთ-ერთ გამოკვლევაში¹⁵. ყოველ შემთხვევაში, თუკი

¹² ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა..., „ქართლის ცხოვრება“ (ქვემოთ ყველგან „ქც“). ტ. I, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბ., 1955, გვ. 66.

¹³ ასეთი არამართებული ნომინაცია ელემენტარული ანაქრონიზმით აიხსნება, რითაც მხოლოდ ქართული საისტორიო ტრადიცია არ სცოდავს. ანალოგიური ხასიათის ხარვეზები არაქართველ ავტორთა ნაშრომებისთვისაცაა დამახასიათებელი. მაგალითად, მოვსეს კალანკატუაცის (VII ს.) თხზულებაში ეთნონიმ „ჰონის“ ქვეშ ხშირად „ხაზარები“ იმალებიან (მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილის გამოც. თბ., 1985, გვ. 71, 72, 98, 99, 106, 107, 108...), ხოლო ბიზანტიურ წყაროებში ზოგჯერ თურქ-სელჩუკებიც „ჰუნებად“ არიან სახელდებული („გეორგიკა“. ტ. VI, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., თბ., 1966, გვ. 24, 140, 147) და ა. შ.

¹⁴ Н. В. Пигулевская, დასახ. ნაშრ., გვ. 45; В. Б. Ковалевская, დასახ. ნაშრ., გვ. 97-98.

¹⁵ В. Б. Ковалевская, დასახ. ნაშრ., გვ. 108.

გადამწყვეტ უპირატესობას მაინც იმ აპრობირებულ ვერსიას მივანიჭებთ, რომ ქართულ საისტორიო თხზულებაში მარტო-ოდენ ალანთა შემოსევაზე უნდა იყოს ლაპარაკი¹⁶, ხოლო ამავე დროს დარუბანდის გადაღმა მტკიცედ დამკვიდრებულ და სპარსეთის მოკავშირე ქვეყნებისადმი (მათ შორის ქართლისადმი) მტრულად განწყობილ ჰუნებს აღნიშნული სამხედრო ოპერაციის წარმატებით დაგვირგვინებაში დაინტერესებულ მხარედ ვიგულებთ (აკი წყაროდანაც ვგებულობთ, რომ ქართლის, რანისა და მოვაკნის „ნარტყუენის“ შემდეგ ოსებმა „...განვლეს კარი დარუბანდისა, რამეთუ თვთ გზა სცეს დარუბანდელთა, და შევიდეს ოვსეთს გამარჯუებულნი“¹⁷), ვახტანგ გორგასლის საპასუხო ლაშქრობის (V ს-ის 90-იანი წლებში) ჯუანშერისეულ აღწერაზე დაკვირვება უკვე თვალნათლივ ცხადყოფს ქართველ მეფესთან შესაბამელად გამზადებულ „ოვსებსა“ (ე. ი. ალანებსა) და „ხაზარებს“ (ე. ი. ჰუნებს) შორის სამხედრო კავშირის რეალურად არსებობის ფაქტს („... მაშინ მეფეთა ოვსეთისათა შეკრიბნეს სპანი მათნი

¹⁶ ვფიქრობ, ასეთნაირი არჩევანი ლოგიკურადაა განპირობებული თუნდაც იმ გარემოებით, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადგილი ჰუნთა მეორე ლაშქრობის ზუსტი თარიღის შესახებ. სწავლულნი ფიქრობენ, რომ აღნიშნული ლაშქრობა უნდა მომხდარიყო 395 წელს. (М. И. Артамонов, История хазар., Л. 1962, с. 50), 415-420 წწ-ში. (В. Б. Ковалевская, დასახ. ნაშრომი, გვ. 98), V ს-ის 30-იან წლებში (А. В. Гадло, Этническая история Северного Кавказа IV-X вв., Л., 1979, с. 49) ან 448 წელს (Н. В. Пигулевская, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 45).

¹⁷ ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. „ქც“, I, გვ. 146.

შენიშვნა: საყურადღებოა, რომ XI ს-ის ერთ არაბულ თხზულებაში („თარის ბალ აღ-აბვაბი“) დაცული ცნობის თანახმად ალანები და სარირები (ანუ ბერძნული და რომაული წყაროებით ცნობილი ჰუნ-სავირები) კვლავ ერთმანეთის მოკავშირეებად გვევლინებიან, რომელნიც ერთობლივი ძალებით თავს ესხმიან შირვანს (იხ. В. Ф. Минорский, История Ширвана и Дербенда X-XI веков, М., 1963, с. 54).

და მოირთეს ძალი ხაზარეთით, და მოეგებნეს მდინარესა ზე-
და, რომელი განვლის დარიალანსა და ჩავლის ველსა ოვსეთი-
სასა... მაშინ ოვსთა რომელ ჰყვეს ნიჯადნი ხაზართანი, მათ
თანა ერთი გოლიათი, სახელით თარჯან...¹⁸), რაც თავის მხრივ,
საბოლოოდ გვარწმუნებს „ქართლის ცხოვრებაში“ დამოწმე-
ბულ „ხაზარებთან“ ჰუნების უყოყმანოდ იდენტიფიცირების
საჭიროებაში¹⁹. სხვათა შორის, ასეთივე კუთხით გვმართებს
მიდგომა ჯუანშერის ნაშრომში ჩართული კიდევ ერთი საყუ-
რადლებო ცნობისადმიც, რომლის თანახმად ვახტანგ გორგა-
სალმა „...დაიმორჩილნა ოვსნი და ყივჩაყნი, და შექმნა კარნი
ოვსეთისანი, რომელთა ჩუენ დარიანისად უწოდთ. და დაად-
გინნა მცველად მახლობელნი იგი მთეულნი, არა ჯელენიფების
გამოსლვად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაყთა თვნი-
ერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“²⁰. მართალია, ამჯერად
მატიანეში არაერთგზის ხსენებულ „ხაზარებს“ სრულიად მო-
ულოდნელად ახალი ეთნონიმი ენაცვლება „ყივჩაყის“ სახით,

¹⁸ ჯუანშერი, „ქც“, I, გვ. 151-152.

¹⁹ საყურადღებოა, რომ ქართული წერილობითი ტრადიციის მიხედ-
ვით (ლევონტი მროველი, ვახუშტი ბაგრატიონი) ეთნონიმი „ხაზა-
რი“ ფარავს არა მარტო თურქული მოდგმის ტომებს (თუ ხალხებს)
(მათ შორის ჰუნებს), არამედ ირანული წარმომავლობის ეთნიკურ
მასივსაც, კერძოდ, სკვითებად სახელდებულ მრავალრიცხოვან
მომთაბარე ტომებს, რომელთა შემოსევების ეპოქა „მეფეთა ცხოვ-
რებაში“ დასათაურებულია, როგორც „შემოსვლა ხაზართა“. ამას-
თან, მხედველობაში მისაღებია ის დეტალიც, რომ ელემენტარული
ანაქრონიზმით გამოწვეული უზუსტობანი, როდესაც „ხაზარი“
წყაროში ფიგურირებს სწორედ ჰუნთა ჰეგემონობის ხანასთან (IV-
VI სს.) დაკავშირებული ისტორიული მოვლენების აღწერისას, არაა
უცხო არაქართველ ავტორთა თხზულებებისთვისაც. მაგ., XIII ს-ის
არაბი ავტორი ზაქარია ალ-კაზვინი V-VI სს-ის ვითარებაზე საუბ-
რისას სპარსეთის მოწინააღმდეგეებად ხაზარებს ასახელებს, მა-
შინ როდესაც სინამდვილეში აქ ჰუნები იგულისხმებიან (ზაქარია
ალ-კაზვინის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ,
ო. ცქიტიშვილის გამოც., თბ., 1975, გვ. 23).

²⁰ ჯუანშერი, დასახ. ნაშრ., გვ. 156.

მაგრამ ასეთი თვალშისაცემი ანაქრონიზმიც ნიადაგ არ უნდა გვაეჭვებდეს „ყივჩაყთა“ ქვეშ ისევ და ისევ ჰუნთა ამოცნობის აუცილებლობაში.

მაშასადამე, ზემოთ განხილული მონაცემების მიხედვით V-VII სს-ის წერილობითი წყაროებით ცნობილი სახელწოდება „ჰონი“ ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე შემოღწეულ „სხვადასხვა ჯურის თურქების და ურნმუნოების“²¹ აღმნიშვნელ შემკრებლობით ტერმინად ან უპირატესად დასავლეთ კასპიისპირეთში II-VII სს-ში მყარად დამკვიდრებულ ჰუნურ-თურქული მოდგმის ტომთა კავშირის მისამართით გამოყენებულ ტრადიციულ ეთნონიმად წარმოგვიდგება. რაც შეეხება „ჰონთა ქვეყანას“, ის არსებული ცნობების თანახმად დერბენტის ჩრდილოეთით მდებარეობდა და ძირითადად თანამედროვე დაღესტნის ზღვისპირა მიწა-წყალს ფარავდა, თუმცა ამგვარი ლოკალიზაცია არ გამორიცხავს „ჰონთა საბრძანებლის“ შედარებით უფრო ფართო მასშტაბებში წარმოსახვასაც, რაც გულისხმობს მისი დასავლეთი მიჯნის გადანევას ალანთა დისლოცირების რაიონებამდე და შესაძლოა კიდევ უფრო შორსაც.

ცხადია, მიღებული დასკვნის ფონზე კიდევ უფრო დამაჯერებლად გამოიყურება იმ მკვლევართა (კ. პატკანოვი, ლ. მელიქსეთ-ბეგი, მ. არტამონოვი) მტკიცებები, რომელთაც თავის დროზე V-VII სს-ის სომხურ წერილობით წყაროებში ხსენებული (ჰონები) (Հոն) უყოყმანოდ გააიგივეს ჰუნებთან²².

მაგრამ ასეთი ლოგიკური იდენტიფიკაციის პარალელურად სპეციალურ ლიტერატურაში ადგილი აქვს „ჰონთა“ ეთნიკური ატრიბუტიკისა და „ჰონთა ქვეყნის“ ლოკალიზაციის

²¹ აკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ნაკვ. I, ე. სიხარულიძის გამოც. თბ., 1964, გვ. 21.

²² Л. М. Мелнксег-Бек, К истории гуннов в восточном Закавказье, "Доклады Академии наук Азербайджанской ССР", 1957, №6, с. 712; М. И. Артамонов, დასახ. ნაშრომი, გვ. 52.

საკითხის ახლებური ინტერპრეტაციის ცდებსაც, რასაც საფუძვლად უდევს სომხურ წყაროებში დაცული ცნობების რამდენადმე განსხვავებული გაგება. მაგ. კ. ტრევერი ამახვილებს რა ყურადღებას იმ ფაქტორზე, რომ სომხურ საისტორიო ლიტერატურაში ჰონები უდავოდ კავკასიური წარმოშობის ტომების გვერდით ფიგურირებენ, ჰონთა სამეფოს ლოკალიზაციას დალესტნის ტერიტორიაზე (მდ. სულაკსა და მდ. სამურს შორის მოქცეულ, აგრეთვე სულაკის ჩრდილოეთით მდებარე მიწა-წყალზე) ახდენს, ხოლო ჰონებს კავკასიურ ხალხად (უპირატესად დალესტნელთა წინაპრებად) თვლის²³. ს. ერემიანის შეხედულებით კი სომხურ „გეოგრაფიაში“ დამონმებული „ჰონები“ შეადგენდნენ სხვაგვარად სავირებად წოდებულ ტომთა მსხვილ კავშირს, რომელიც უშუალოდ ექვემდებარებოდა ხაზარებს, ხოლო მათი სამოსახლო ქვეყანა, ავტორის მითითებით, მდ. ავარიის ყოისუს რაიონში თავსდებოდა²⁴.

კითარების ასეთნაირ შეფასებასთან დაკავშირებით აუცილებელია განიმარტოს, რომ კავკასიის მთის რაიონებში მცხოვრები აბორიგენული ტომების (თუ ხალხების) გვერდით (ან მათ შორის) ჰონთა მოხსენიება ძალზე სუსტი არგუმენტია მაინცდამაინც კავკასიელ მთიელებად ან კავკასიური წარმოშობის ხალხად ჰონების წარმოდგენის სასარგებლოდ, ვინაიდან სომხური გეოგრაფიისათვის დამახასიათებელი მნიშვნელოვანი ხარვეზების (საქართველოს მთიანეთის მხარეების შეყვანა ე. წ. სარმატიაში, ქართველი ტომების მცდარი ნომინაცია ხალხებად და სხვ.) გათვალისწინება ძალაუნებურად გვაეჭვებს აღნიშნულ ფაქტზე ნაჩქარევი დაყრდნობით შორს-

²³ К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в. н.э.-VII в. до н.э., М.-Л., 1959, с. 192.

²⁴ С. Т. Еремян, Армения по Ашхарацуйцу. Опыт реконструкции карты на современной картографической основе, Ереван, 1963 (სომხურ ენაზე), с. 102, 111.

მიმავლი დასკვნების გაკეთების მიზანშეწონილობაში. მაგრამ, რამდენადაც ჩვენს განკარგულებაში არსებული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მონაცემების ანალიზს ახლავს თან „ჰონთა“ სამოსახლო რაიონად დაღესტნის მთიანეთის მიჩნევის ცდუნებაც, ამჯერად გვერდს ვერ აუფვლით ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრებ ჰუნთა ან ჰუნ-სავირთა და კავკასიის (კერძოდ დაღესტნის) მთიანეთის მოსახლეობის ურთიერთობების საკითხსაც.

საქმე ისაა, რომ ჰუნების (უპირატესად კი „ჰუნ-სავირთა“, „ჰუნ-სავართა“ ან „საბირის ჰუნთა“) დამკვიდრებამ ჩრდ. კავკასიის ტერიტორიაზე და მათი სრული ჰეგემონობის ხანამ (IV-VI სს.) როგორც ჩანს გარკვეული კვალი დაამჩნია ხსენებული რეგიონის ოროჰიდროტოპონიმიკას და ადგილობრივ ეთნონიმიკასაც. ამ თვალსაზრისით მეტად სიმპტომატურია იმავე დაღესტნის მიწა-წყალზე – ოდითგანვე ავტოქტონური კავკასიური ეთნიკური ელემენტით დაკავებულ ტერიტორიაზე – არაერთი თურქული ძირის ჰიდრონიმის თუ ორონიმის ფიქსაცია (მაგ. ავარიის ყოისუ, ანდიის ყოისუ, ყარა-ყოისუ, ყაზი-ყუმუხის ყოისუ, ულუჩაი, სალათაუ, დიულთიდალი და ა. შ). აგრეთვე ის საგულისხმო ფაქტი, რომ დაღესტნის ხალხები – ყუმუხები, დარგუელები და ცახურები თავიანთ მეზობლად მცხოვრებ ხუნძებს (ამ ხალხის საკუთარი სახელწოდებაა „მაარულალ“, რაც ნიშნავს „მთიელს“) ტრადიციულად უწოდებენ „ავარლი“-ს, ავარლან-ს ან ავარები-ს, რაშიც მკვლევარნი ძველ ბერძნულ და რომაულ წყაროებში ხსენებული სავარ-ის (სავირის ან საბირ-ის) ანარეკლს ხედავენ²⁵. ამასთან,

²⁵ Народы Кавказа, I, М., 1960, с. 440.

შენიშვნა: საყურადღებოა, რომ IX-XIII სს-ის არაბულ და ირანულ წერილობით წყაროებში ხსენებული „სერირის სამეფო“ და „სარირები“ (ან „სერირები“) ასევე დაღესტნის განსაზღვრულ ტერიტორიას და ადგილობრივ მოსახლეობას (ძირითადად კი მთიელებს) ფარავს (В. Ф. Минорский. История Ширвана и Дербенда

მეტად დამაფიქრებელია ქართველების მიერ ავარიის ყოისუს ხეობის მოსახლეობის აღსანიშნავად გამოყენებული ეთნონიმი **ხუნძი** (ან **ლუნძი**) და **ხუნანგი**, ან იმავე რაიონში და მომიჯნავე მხარეში (მდ. ყარა-ყოისუს ხეობაში) დამოწმებული ტოპონიმები – **ხუნძახი**, **ხუნდაში** და **ლუნიბი**, რომლებშიც შესაძლოა შემთხვევით არ იყოს გამოკვეთილი **ხუნ** ან **ლუნ** ელმენტები. არანაკლებ ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ სვანები ოსებს და ბალყარლებს ეძახიან **საჟმარ-ს**²⁶, ადიღურ (ჩერქეზულ) ტოპონიმიში დაცული გვაქვს ორონიმი **Сынры куьаьхье** (ე. ი. „საპირების მთა“)²⁷, ხოლო თანამედროვე ჩრდილო ოსეთისა და დაღესტნის ტერიტორიაზე დგინდება ტოპონიმების **Сапыры ком-ის** და **Сафири ком-ის** (ე. ი. „საპირების ან საფირების ხეობა“)²⁸ და ჰიდრონიმების **სავარის წყლისა**²⁹ და **სიმბირის ხევის** (ან **სთიბირის ხევის**)

X-XI веков, М., 1963, с. 44, 54, 190, 220, 221; ისთახრი, პოდუდ ალ-ალეში, ჰამდალლაჰ ყაზვინი, ვ. ფუთურიძის გამოც. თბ., 1957, გვ. 25, 26; აკუთის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ნაკვ. I, გვ. 21, 62), რაც გვაძლევს უფლებას „სარირები“ (ან სერირები) სწორედ „სავირებთან“ შეფარდებულ ეთნონიმად წარმოვიდგინოთ.

²⁶ „ქართული ხალხური პოეზია“, ტ. II, თბ., 1975, გვ. 132-134, 135, 138; А. И. Робакидзе. Р. Л. Харадзе, К вопросу о Сванско-Балкарских этнокультурных взаимоотношениях, сб., „О происхождении Балкарцев и Карачаевцев“. Нальчик, 1960, с. 136; Н. Г. Волкова, დასახ. ნაშრომი, გვ., 109.

²⁷ Дж. Н. Коков, Адыгская (Черкесская) топонимика, Нальчик, 1974, с. 257.

²⁸ А. Дз. Цагаева, Топонимия Северной Осетии, I, Орджоникидзе, 1971, с. 188.

²⁹ ვალ. ითონიშვილი, ხევის ტოპონიმია, თბ., 1971, გვ. 38.

შენიშვნა: ვალ. ითონიშვილის განმარტებით სოფ. ლარსის ქვემოთ დამოწმებული სახელწოდება „სავარის წყალი“ მთხრობელთა ცნობით იშიფრება როგორც „საზღვრის წყალი“, „... მათი მითითების თანახმად, ძველად აქ (სანიბის ხევთან, დღევანდელი ჩიმის ახლოს) გადიოდა საქართველო-ოსეთის საზღვარი და წყლის

არსებობა. არაა გამორიცხული, რომ დამონმებულ სახელწოდებებში სწორედ ჩვენთვის ნაცნობი უძველესი ეთნონიმი სავარი (სავირი, ან საბირი) ექვემდებარებოდას ამოცნობას, რაზეც თავის დროზე უკვე იქნა მინიშნებული ზოგიერთ გამოკვლევაში³⁰.

თუკი ასეთნაირ მიგნებებს რამდენადმე სარწმუნოდ ჩავთვლით და ამავე დროს მხედველობაში მივიღებთ იმ დეტალს, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში სავირები (სავარები//საბირები) ჰუნურ-თურქული ეთნიკური მასივის შემადგენელ კომპონენტად (ან ჰონთა კონფედერაციაში შესულ და დროთა განმავლობაში ჰუნთა მიერ ასიმილირებულ უგორულ ან ირანულ ტომად) არის მიჩნეული³¹, ხოლო მათი განსახლების ტერიტორია, წერილობითი წყაროების ჩვენებით, დარუბანდის კედლის ჩრდილოეთით ლოკალიზდება, ეთნონიმების სავირის (სავარის) და ავარის ფონეტიკური მსგავსების ფაქტი მხოლოდ დალესტნის მთიანეთის ცალკეულ რაიონებში ჰუნ-სავირთა შეღწევის და ადგილობრივ ავტოქტონურ მოსახლეობასთან მათი გათქვეფით შეიძლება აიხსნას. არადა, დალესტნის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული სინამდვილისათვის ნამდვილად არაა უცხო ამ რიგის ეთნოტრანსფორმაციული

სახელწოდებაც ამითი აიხსნებაო" (იქვე, გვ. 147). ჩვენი აზრით, „სავარის წყლის“ წარმომავლობის ამგვარი ახსნაც სავსებით ლოგიკურია და არაა სავალდებულო ამჯერად „სავარი“ უსათუოდ „სავირთან“ დავაკავშიროთ, რასაც მხოლოდ წინასწარი ვარაუდის დონეზე ვთავაზობთ მკითხველს.

³⁰ Н. Г. Волкова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109, მისივე, Из Кавказской этнонимии, „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXII („ხელეური“), თბ., 1985, გვ. 106-107.

³¹ М. И. Артамонов, История Хазар, с. 66; Н. Г. Волкова, Из Кавказской этнонимии, с. 106; История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в., М., 1988, с. 93-97.

პროცესები, რაც საკმაოდ თვალნათლივ შეინიშნება თუნდაც ყუმუხუბის ერთ კონკრეტულ მაგალითზე³².

მაშასადამე, ანგარიშგასაწევია ის ვერსიაც, რომ ჰუნ-სავირებს (ან ჰუნ-სავარებს) შესაძლოა მართლაც შეეღწიათ დაღესტნის მთიანეთში (კერძოდ კი ავარიისა და ანდიის ყოისუს ხეობებში) და ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის შემდეგ ყოფილი ბარელი მომთაბარეები კანონიერად ჩართულიყვნენ ახალი პოლიეთნიკური მასივის ფორმირების პროცესში. მაგრამ მოვლენათა ამნაირი მსვლელობის დაშვება სრულებითაც არაა საკმარისი იმისათვის, რომ აღნიშნული რეგიონი უსათუოდ „ჰონთა ქვეყანასთან“ გავაიგივოთ, ხოლო დაღესტნის მთებში შესული და იქ დამკვიდრებული ჰონები (ან ჰუნები) მაინცდამაინც კავკასიური წარმოშობის ხალხად (ძირითადად კი დაღესტნელთა წინაპრებად) ვიგულოთ, როგორც ამას ზემოხსენებული ავტორები თვლიდნენ მიზამეწონილად. ვფიქრობთ, ამგვარი ნაჩქარევი დასკვნის ნაცვლად ბევრად უფრო მომგებიანი იქნებოდა არსებითი სხვაობის დანახვის ცდა, ერთი მხრივ, ცნება „ჰონთა ქვეყანასა“, ხოლო, მეორე მხრივ, ცნება „ჰონთა საბრძანებელს“ შორის, რომელთაგან პირველს უთუოდ „ჰონების“ კომპაქტური განსახლების რეგიონი (ძირითადად დერბენტის გადაღმა მდებარე კასპიისპირა დაბლობები) უნდა შეეფარდებოდეს, მაშინ, როდესაც „ჰონთა საბრძანებელი“, შედარებით უფრო ფართო შინაარსობრივი დატვირთვით, უნდა ფარავდეს როგორც საკუთრივ ჰუნებით, ისე სხვა ეთნიკური კომპონენტით დაკავებულ (//ჰუნთა სამხედრო კონფედერაციაში გაერთიანებულ სხვადასხვა ტომთა სამოსახლო) ვრცელ მიწა-წყალს. ასეთი

---

³² სპეციალურ ლიტერატურაში გაბატონებული შეხედულების თანახმად ყუმუხუბის ეთნოგენეზში მონაწილეობდა, ერთი მხრივ, ჩრდილო-აღმოსავლეთი დაღესტნის აბორიგენული, ხოლო მეორე მხრივ, ამ რეგიონში გვიან შემოსული თურქულენოვანი (უპირატესად ყივჩაყური) მოსახლეობა (Народы Кавказа, I, с. 421-422).

სხვაობის დანახვის შემთხვევაში კი, ცხადია აღარ გაჭირდებოდა დაღესტნის მთიანეთის ხსენებული მონაკვეთის გააზრება სწორედ „ჰონთა საბრძანებლის“ შემადგენელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან უბნად, სადაც ადგილობრივ ავტოქტონურ მოსახლეობასთან ერთად ჰუნ-სავირებიც ცხოვრობდნენ და არა კონკრეტულად ჩვენთვის საინტერესო „ჰონთა ქვეყანად“, რომელიც უდავოდ ბარის რაიონებში, კასპიისპირა დაბლობებზე ლოკალიზდებოდა და თურქულენოვანი ტომების დისლოცირების უმთავრეს ოლქს წარმოადგენდა. ერთი სიტყვით, საკვლევ საკითხებში მართებული ორიენტაციისათვის მთავარია იმის დადგენა, თუ სად მდებარეობდა „ჰონების“ (ან „ჰუნების“) ძირითადი სამოსახლო რაიონი და არა იმის გარკვევა, თუ „ჰონთა ქვეყნის“ ფარგლებს გარდა კიდევ სად ცხოვრობდნენ იგივე „ჰონები“.

ამრიგად, ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში ხსენებული „ჰონთა ქვეყნის“ (Հոնք) ლოკალიზაცია მარტოოდენ დაღესტნის მთიანეთის ტერიტორიაზე და „ჰონების“ წარმოდგენა აღნიშნულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონში მცხოვრებ დაღესტნელთა წინაპრებად სრულიად დაუშვებელია.

ცხადია, ყოველივე წინთქმულის ფონზე კიდევ უფრო გაუმართლებელია იგივე „ჰონთა ქვეყნის“ ფარგლებში ჩაჩნეთ-ინგუშეთის მთიანი მხარეების და საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კუთხეების – ხევსურეთის, ფშავის და თუშეთის შეყვანა, ხოლო ამ რაიონების უძველესი მოსახლეობის წარმოსახვის ცდა მაინცდამაინც „ჰონებად“ სახელდებულ ვაინახებად (ან უფრო სწორად, ეთნონიმ „ჰონის“ ქვეშ ამოსაცნობ ვაინახთა წინაპრებად), რასაც მეტისმეტად არა-დამაჯერებელი არგუმენტაცია („ჰონთა საბრძანებლის“ დასავლეთი მიჯნის დარიალამდე გავრცელების ფაქტის ცალმხრივი გაგება, პირიქითი ხევსურეთის ტერიტორიაზე დამონმებულ ტოპონიმ ხონესა და ჰონს შორის რაღაც კავშირის გამოძებნის ნაჩქარევი ცდა, ზანავს ჰონთა დასახლების შე-

სახეზე არსებული ცნობისათვის არაგვის ხეობის სათავეებში ჰონთა ცხოვრების მხარდამჭერი საბუთის ღირებულების მი-
ნიჭება) უდევს საფუძვლად³³.

ასეთნაირ დასაბუთებასთან დაკავშირებით აუცილებე-
ლია მოკლედ განიმარტოს, რომ მართალია ჰონთა საბრძანე-
ბელი ერთხანს ჩრდილოეთ კავკასიის ბარისა და მთისწინა
მხრიდან ნამდვილად ემიჯნებოდა დარიალს (პროკოფი კესა-
რიელის ცნობით კი VI ს-ის დასაწყისში ჰუნებს აღნიშნული
კლდეკარის ხელში ჩაგდებაც შესძლებიათ³⁴), მაგრამ ჩვენ-
თვის საინტერესო მომთაბარეთა სამფლობელოსთან საქარ-
თველოს ტერიტორიული დამეზობლების ეს უტყუარი ფაქტი
თავისთავად არაფერს ამბობს ჰონთა საბრძანებლის (და მით
უმეტეს „ჰონთა ქვეყნის“) ფარგლებში საქართველოს მთის
მხარეების – ხევსურეთის, ფშავისა და თუშეთის შეყვანის სა-
სარგებლოდ. ამ თვალსაზრისით მით უფრო არაფრის მთქმე-
ლია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში დაცული ცნობა ზანავს ჰონთა
დამეზობის შესახებ, რომელიც, მარტოოდენ არაგვის ხეობის
ბარის ზოლში (და არა ხევსურეთის თუ თუშეთის ტერიტო-
რიაზე) ჰონთა (ან ჰუნთა) დასახლების დამამტკიცებელ სა-
ბუთად თუ გამოდგება. ხოლო რაც შეეხება ანდაქის ხეობაში
(პირიქით ხევსურეთში) დამონმებულ ტოპონიმ ხონეს (რო-
მელიც კლაპროთმა chona-ს ფორმით დააფიქსირა³⁵, ნ. ვოლ-
კოვამ კი Хони-ს და Хоне-ს ფორმით შეიტანა თავის ნაშ-
რომში³⁶), ამ უკანასკნელს არაფერი აქვს საერთო ეთნონიმ

---

³³ Н. Г. Волюкова, Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа, с. 128-130.

³⁴ „გეორგია“, ტ. II, გვ. 46-47.

³⁵ Klaporth I, Beschreibung des östlichen Kaukasus... „Bibliothek der neuesten und wichtigsten Reisebeschreibungen“, Bd. 50, Weimar, 1914, გვ. 72. (იხ. აგრეთვე ი. კლაპროთის „მოგზაურობათა“ პირველ ტომში ჩართული რუკა).

³⁶ Н. Г. Волкова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 128-130.

„ჰონთან“, ისევე როგორც საკუთრივ ეთნონიმი „ჰონი“, თავის მხრივ არავითარ სიახლოვეს არ ამჟღავნებს ვაინახურ ეთნიკურ გარემოსთან³⁷.

მაშასადამე, ზემოთგანხილული მონაცემების დაწვრილებითი ანალიზი გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ ძველ სომხურ და ქართულ წერილობით წყაროებში არაერთგზის ხსენებული „ჰონი“ უდავოდ თურქული მოდგმის ტომთა მისამართით გამოყენებულ ეთნონიმს წარმოადგენს, ხოლო „ჰონთა ქვეყანა“ დერბენტის ჩრდილოეთით მდებარე მინა-წყალზე, უპირატესად კი თანამედროვე დაღესტნის კასპიისპირა დაბლობებზე ლოკალიზებული ისტორიულ-გეოგრაფიული რეგიონის აღმნიშვნელ ზოგად სახელწოდებად გვევლინება. მართალია, იგივე ეთნონიმს მთელ რიგ შემთხვევებში შედარებით უფრო ფართო შინაარსობრივი დატვირთვაც გააჩნია და ის ჩრდილოეთ კავკასიის ვრცელ ტერიტორიაზე დისლოცირებულ არათურქულენოვან ეთნიკურ მასივსაც ფარავს, მაგრამ ამგვარ მცდარ ნომინაციას შედეგად არ მოჰყოლია ჩრდ. კავკასიის მთის რეგიონების მოსახლეობის და განსაკუთრებით საქართველოს მთიანი მხარეების მკვიდრთა მოქცევა საკელევი ეთნონიმის გავრცელების ტრადიციულ არე-

---

³⁷ სხვათა შორის, „სონესა“ და „ჰონეს“ შორის რაღაც კავშირის ძებნა მიზანშეუწონელია თუნდაც იმ მოსაზრებით, რომ აღნიშნული სახელწოდებები ფონეტიკური თვალსაზრისითაც არ ავლენენ ერთმანეთთან რამდენადმე თვალმისაცემ სიახლოვეს. მაგრამ ცუკი თავს ძალას დავატანდით და მათ შორის მაინც დავინახავდით გარეგნულ მსგავსებას, მაშინ ხომ ძალაუწებურად მოგვიწევდა ასეთივე მსგავსების ხაზგასმა, ერთი მხრივ „ჰონსა“, ხოლო მეორე მხრივ, საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებში დამოწმებულ ისეთ ტოპონიმებს შორის, როგორებიცაა „ხონი“ (სოფელი და ქალაქი იმერეთში), „ხონჭიორი“ (სოფ. რაჭაში, ამბროლაურის რ-ნში), „ხონა“ (სოფელი ჭანეთში), „ხონა“ (ნასოფლარი მესხეთში) და სხვ., რაც თავისთავად ახალი სერიოზული გაუგებრობის წყაროდ იქცეოდა.

აღზი, რის კვალობაზე ყოვლად დაუშვებელია „ჰონების“ იდ-
ენტიფიკაციის ცდა კავკასიის ხალხთა (დაღესტნელთა და
ვაინახთა) წინაპრებთან და მით უმეტეს ჰონთა ქვეყანაში ხევ-
სურეთის, ფშავის და თუშეთის შეყვანა მაინცდამაინც ვაინახ-
თა წინაპრებით დასახლებულ რაიონებად ამ კუთხეების წარ-
მოჩენის პირობით. ცხადია, ვითარების ასეთნაირი შეფასება
ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს, რაც გვაიძულებს კიდევ
ერთხელ შევნიშნოთ, რომ საქართველოს ეთნონიმიკისა და
ისტორიული გეოგრაფიის საკითხების გაშუქებისას მკვლე-
ვართ გაცილებით უფრო მეტი სიფრთხილე მოეთხოვებათ.

VII. ოსები

(მოკლე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი)

ოსები (თვითსახელწოდება „ირონ“, „დიგორონ“) ცენტრალური კავკასიის საკმაოდ ძირძველ მკვიდრთ და ჩრდილოეთ კავკასიის ერთადერთ ირანულენოვან ხალხს წარმოადგენენ. მათი საერთო რაოდენობა 1989 წლისათვის 598 ათას სულს აღწევდა. ამ მაჩვენებლით ისინი კავკასიაში აღრიცხულ 100-მდე ერისა და ეთნიკური ჯგუფის ფრიად ვრცელ ნუსხაში მხოლოდ რუსებს, აზერბაიჯანელებს, სომხებს, ქართველებს, ჩაჩნებს და ხუნძებს (ავარელებს) ჩამოუვარდებოდნენ. ოსების უდიდესი უმრავლესობა (402 ათასი სული, ანუ საერთო რაოდენობის 67%) რსფსრ-ში ცხოვრობდა (მათ შორის ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ-ში“ ანუ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ოსეთში – 335 ათასი, ე. ი. საერთო რაოდენობის 56%), შედარებით მცირე ნაწილი (164 ათასი სული, ანუ საერთო რაოდენობის 27%) საქართველოში (მათ შორის 65 ათასი ოსი, ანუ საქართველოში მცხოვრებ ოსთა 39% – ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში“), ხოლო 26 ათასი ოსი – ტაჯიკეთის, უკრაინის, უზბეკეთის, ყაზახეთის და თურქმენეთის საბჭოურ რესპუბლიკებში იყო განსახლებული. ამასთან, თავის ისტორიულ სამშობლოში – ოსეთში (ოს. „ირისტონ“), რომელსაც ოსური საზოგადოებრიობისა და პირადად პრეზიდენტ ა. გალაზოვის ინიციატივით არც თუ დიდი ხნის წინ ზარზეიმით ეწოდა „ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკა – ალანია“ (ოს. „Цæгат Ирыстоны Республикæ – Алания“). ოსები ადგილობრივი მოსახლეობის 51,5% შეადგენდნენ, საქართველოში კი სულ 3%. 1989 წლისავე სტატისტიკით ოსებს საქართველოს ეროვნულ უმცირესობათა შორის რიცხოვნობით მე-4 ადგილი ეკავათ სომხების, რუსებისა და აზერბაიჯანელების შემდეგ.

ანთროპოლოგიური კლასიფიკაციის მიხედვით, ოსები დიდი ევროპეოიდული რასის ბალკანურ-კავკასიურ ქვერასას განეკუთვნებიან, ხოლო ეთნოლინგვისტური კლასიფიკაციის თანახმად, ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ირანულ ჯგუფში შემავალ ხალხთა სიას ავსებენ სპარსელების, ტაჯიკების, ქურთების, ავღანელების, ლურების, ბახტიარების, ბელუჯების, ნურისტანელების, თათებისა და თალიშების გვერდით. ოსური ენა (ოს. „ირონ ავზაგ“) გენეტიკურად უკავშირდება სკვითურ-ალანურ ენას, თუმცა მისმა ფონეტიკამ და ლექსიკამ დროთა განმავლობაში კავკასიური ენობრივი გარემოს (განსაკუთრებით კი ქართული ენის) დიდი გავლენა განიცადა. მას გააჩნია ორი უმთავრესი დიალექტი – ირონული (აღმოსავლურ-ოსური), რომელიც საფუძვლად დაედო ლიტერატურულ ენას, და შედარებით უფრო არქაული – დიგორული (დასავლურ-ოსური).

ოსური დამწერლობისა და მნიგნობრობის ფუძემდებლებად ქართველი მისიონერები და ქართული კულტურის ტრადიციებზე აღზრდილი ოსი მოღვაწეები გვევლინებიან. ასე, 1751 წელს ქართველი არქიმანდრიტის პახომის ინიციატივით გაიხსნა ოსური სკოლა მოზდოკში, სადაც სწავლა ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა და სკოლის მასწავლებლებიც ნადაგ ქართველები იყვნენ. ეს იყო პირველი სკოლა არა მარტო ოსეთში, არამედ მთელ ჩრდილოეთ კავკასიაშიც. 1747-53 წწ. გამოვიდა ილუმენ გრიგოლ რომანიშვილის მიერ ქართული ასოებით შესრულებული პირველი ხელნაწერი წიგნები ოსურ ენაზე, რომელიც წარმოადგენდა ზოგიერთი სასულიერო თხზულების თარგმანს ქართულიდან ოსურად. მოგვიანებით მოზდოკის ეპისკოპოსმა გაიოზმა (ტოკაევმა) მღვდელ პავლე გენცაუროვთან ერთად შეადგინა ოსური ანბანი საეკლესიო-სლავური ალფაბეტის საფუძველზე და ქართულიდან ოსურ ენაზე თარგმნა ერთ-ერთი საეკლესიო-საღვთისმეტყველო ნაშრომი, რომელიც 1798 წელს დაიბეჭდა მოსკოვის სი-

ნოდალურ ტიპოგრაფიაში. ეს იყო პირველი ნაბეჭდი წიგნი ოსურ ენაზე. 1802 წელს საქართველოში (ჯავის ხეობაში), ოსი მღვდლის ოჯახში დაბადებულმა ივანე იალღუზიძემ (გაბარაევმა) (1770-1830 წწ.) ქართული გრაფიკის საფუძველზე შექმნა ოსური ანბანი, რომელიც 1821 წელს დაიბეჭდა თბილისის სტამბაში, მაგრამ ი. იალღუზიძის გარდაცვალების შემდეგ ოსური წიგნების ბეჭდვა ქართული გრაფიკის საფუძველზე შეწყვეტილ იქნა. 1836 წელს ვლადიკავკაზის ოსური სასულიერო სასწავლებლის ზედამხედველმა შიო დვალისვილიმა „ზემოდან“ მიიღო მკაცრი ინსტრუქცია: „Обучение детей горцев грузинскими буквами, как вовсе ненужное, совершенно отменить“. სულ მალე, რუსიფიკატორული პოლიტიკის ინტერესებში ქართული ანბანი შეიცვალა აკადემიკოს ა. შეგრენის მიერ 1844 წელს ძველი სლავური ანბანის საფუძველზე ოსთათვის შექმნილი დამწერლობით. 1923-38 წწ.-ში ოსურ დამწერლობას დროებით საფუძვლად ედო ლათინური ანბანი, თუმცა 1938 წლიდან ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთში“ საბოლოოდ გაბატონდა რუსული გრაფიკა, ხოლო ე. წ. „სამხრეთ ოსეთში“ ქართული ანბანი 1954 წლიდან შეიცვალა რუსული გრაფიკით.

ოსების უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია, ხოლო შედარებით მცირე ნაწილი (ძირითადად ე. წ. „ჩრდილოელ ოსთა“ დასავლეთი განშტოება) სუნიტური რწმენის მაჰმადიანი. ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების საქმეში განსაკუთრებით დიდი წვლილი ბიზანტიამ და საქართველომ შეიტანა. აკი საყოველთაოდ ცნობილია, რომ თანამედროვე ოსთა უშუალო ეთნიკური წინაპრების ას-ალანების (ან ალან-ოსების) ქრისტეს რჯულზე მოქცევა (X ს. II ნახ.) ბიზანტიისა და გიორგი II „აფხაზთა მეფის“ (922-957 წწ.) ერთობლივი ძალისხმევის შედეგია. მოგვიანებით ბიზანტიის იდეოლოგიურ გავლენას ოსებზე უკვე საქართველოს ქრისტიანული კულტურის ზეგავლენა ენაცვლება. ამაზე ნათლად მეტყველებს

თუნდაც ის ფაქტი, რომ ქრისტიანულ კულტთან დაკავშირებული ტერმინოლოგია ოსურ ენაში თითქმის მთლიანად ქართულიდან არის ნასესხები: ოს. *Дзуар*←„ჯვარი“; *къуыри*←„კვირა“, *морхо*←„მარხვა“, *бараска*←„პარასკევი“, *таранджелос*←„მთავარანგელოზი“, *мыкалгабыртæ*←„მიქელ-გაბრიელი“, *чырысти*←„ქსრიტე“, *деканоз*←„დეკანოზი“, *майрам*←„მარიამი“, *саниба*←„სამება“, *аларды*←„ალავერდი“, *джеоргуна*←„გიორგობა“ და ა. შ. მართალია, XIV-XVIII სს-ის მანძილზე ოსეთში ქრისტიანობის პოზიციები მნიშვნელოვნად შეირყა, მაგრამ რუსეთში მოღვაწე ქართველ სასულიერო პირთა ინიციატივით შექმნილი ოსეთის სასულიერო კომისიის” **მეცადინეობით** (1745-1771 წწ.) იქ მაინც მოხერხდა ქრისტიანული რწმენის რეანიმაცია. რაც შეეხება მაჰმადიანობას, ის ოსეთში, ჯერ კიდევ XIII-XIV სს-ში იკიდებს ფეხს, თუმცა აქტიურად იწყებს გავრცელებას მხოლოდ XVII-XVIII სს-ში (უპირატესად მეზობელი ყაბარდოდან). XIX ს-დან ოსეთში ბაპტისტური სექტებიც ჩნდება. საყურადღებოა, რომ საქართველოში მოსახლე ოსების აბსოლუტური უმრავლესობა მართლმადიდებელი ქრისტიანია და ოსეთში მცხოვრები თანამემამულეებისაგან განსხვავებით, მათთვის სრულიად უცხოა კონფესიური განშრევების ტენდენცია.

ოსების ძირითადი საქმიანობაა მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა, ხოლო დამხმარე საქმიანობა – ნადირობა და მეფუტკრეობა. განვითარებულია აგრეთვე ხელოსნობის და შინამრეწველობის ისეთი დარგები, როგორიცაა ხეზე და ძვალზე კვეთა, ლითონის მხატვრული დამუშავება, ქარგვა, მაუდის წარმოება, მჭედლობა, ავეჯის დამზადება და სხვ. მთაში (ოს. „**ხოხჯინრან**“) ტრადიციული დასახლებები (ოს. „ყაუ“) გამოირჩევა მცირე ზომის შეჯგუფებული ან მწკრივული დაგეგმარებით, ხოლო ბარში (ოს. „**ბიდირ**“) – უფრო მსხვილი ქუჩური დაგეგმარებით. ძირითად სამშენებლო მასალად გა-

მოიყენება ქვა, ტყიან ხეობებში კი ხე. ტრადიციული არქიტექტურული ძეგლებიდან აღსანიშნავია მრავალიარუსიანი (3,5 ან უფრო მეტ იარუსიანი) საბრძოლო კოშკები, ციხეები (ოს. „გალუან“) ორ ან სამსართულიანი ციხე-სახლები (ოს. „განახ“), ნაირგვარი აკლდამები (ოს. ზაფფაძ), წარმართული სალოცავები (ოს. „ძუარ“) და სხვ. ტრადიციული ოსური საკვები, ტანსაცმელი, ხალხური მუსიკა თავისი ძირითადი ეთნოგრაფიული მახასიათებლებით, გამომსახველობითი საშუალებებით და სტილისტური თავისებურებებით ბევრ საერთოს პოულობს სხვა კავკასიელი ხალხების მატერიალური და სულიერი კულტურის იმავე ელემენტებთან. ოსებს აქვთ მდიდარი ხალხური ზეპირსიტყვიერება, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ოსური ნართების გმირული ეპოსი, რომელსაც საფუძვლად უნდა დასდებოდა ალანურ-სარმატულ-სკვითური ეპიკური ციკლი.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ოსი ხალხის ეთნოგენეზში მონაწილეობა მიიღეს ერთი მხრივ ირანულენოვანმა და თავისი ეთნოგენეტიკური ფესვებით აზიასთან დაკავშირებულმა სკვითებმა, სარმატებმა და განსაკუთრებით ახ. წ. I ს-დან ისტორიულ ასპარეზზე გამოსულმა ასეებმა ან ალანებმა (ძველი ბერძნული, რომაული, ბიზანტიური, სომხური, არაბული მატყიანეების „ასიები“, „ასაიები“, „ალანები“, „იაზიგები“; ჩინური, სპარსული, მონღოლური წყაროების „უსუნები“, „ასები“, „ასსები“, „ასუტები“; ქართული მატყიანეების „ოვსნი“, „ოსნი“; უნგრული და რუსული წყაროების „იაზოკები“, „იასები“), ხოლო მეორე მხრივ ე. წ. ყობანური არქეოლოგიური კულტურის შემქმნელმა ავტოქტონმა კავკასიელმა ტომებმა. სწორედ ჩრდილოირანული მოდგმის ნომადების (-ვითარცა ეთნიკური სუბსტრატის) და მკვიდრი კავკასიელების (-როგორც ეთნიკური სუბსტრატის) შერწყმის შედეგად იქნა ჩამოყალიბებული თავისი ეთნიკური სინკრეტიზმით (resp. ორბუნებოვნებით) გამორჩეული ოსი

ხალხი, რომელიც ენობრივი მონაცემებით თუმცა ირანელია, მაგრამ კულტურულ-ყოფითი პარამეტრებით და ანთროპოლოგიურ-ეთნოფსიქოლოგიური ნიშნებითაც ტიპიური კავკასიელი.

მართალია, სწავლულთა შორის კარგა ხანია აზრთა სხვადასხვაობას ჰქონდა ადგილი ოსთა ეთნოგენეზში მონაწილე ამ ორი უმთავრესი ეთნიკური კომპონენტიდან ერთ-ერთის წამყვანი როლის განსაზღვრაში, მაგრამ დღეს თითქმის აღარავის ეპარება ეჭვი იმაში, რომ ოსთა ეთნოგენეზში გადამწყვეტი სიტყვა მაინც ჩრდილოირანელებმა თქვეს და მათი ეთნიკური ფიზიონომიის გამომხატვის ფრიად ხანგრძლივ და რთულ პროცესს საბოლოო წერტილი ას-ალანებმა დაუსვეს. ნიშანდობლივია, რომ ოსებზე მიმაგრებული ძველი ქართული ეგზოეთნონიმი „ოვსი“//„ოსი“, რაც საფუძვლად დაედო ტოპონიმ „ოვსეთს“//„ოსეთს“, ეს უკანასკნელი კი ოსების აღმნიშვნელ ევროპულ სახელწოდებებს ("осетин", "ossetian" "ossetien" და ა. შ.), სწორედ ალანთა ავტოეთნონიმ As-სგან არის მიღებული. მკვლევართა უმრავლესობის ფიქრით, ოსთა აწინდელი თვითსახელწოდებაც „Ир“//„Ирон“ ძველირანული *arya/aryana*-სგან უნდა მომდინარეობდეს და უწინარეს ყოვლისა ინდოირანულ სამყაროსთან ოსთა ინტიმური დამოკიდებულების კიდევ ერთ პირდაპირ მოწმობად შეიძლება ჩაითვალოს.

ოსების აღმნიშვნელი ეგზოეთნონიმებია: ვაინახური (ჩაჩნურ-ინგუშური) -*xИри*, ავარული (ხუნძური) -*хирисл*, ბალყარული -*дюгерли* (ან *таули*), ყარაჩაული -*дюгерли* (ან *тегъилин*) აფხაზური -*ауапс* (შდრ.: *апсуа* – აფხაზთა თვითსახ.), ყაბარდოული -*къушхъ*, რუსული -*осетин*, დარგოული -*аса-тин*, ინგლისური -*ossetian*, გერმანული -*ossetien* და ა. შ. მათი უმეტესობა ქართული „ოსი“-სგან ნაწარმოები ტოპონიმის – „ოსეთი“-სგან არის წარმომადგარი („ოსეთი“→*осетин*→*osse-*

tian), თუმცა ზოგიერთი სახელწოდება (მაგ.: ბალყარულ-ყარაჩაული „დიუგერლი“, ჩაჩნურ-ინგუშური „ჰირი“ ავარული „ხიროლ“) უთუოდ ოსური ავტოთენონიმებისაგან – „Ирон“, „дыгурон“ ჩანს მიღებული.

თავის მხრივ, ოსები ქართველებსა და საქართველოს უწოდებენ შესაბამისად გურძიაგებს (гуырძиаг - „ქართველი“; гуырдыз - „ქართველები“, „ქართველობა“) და გურძის ან გურძისტონს (Гуырдыз, Гуырдызстон - „საქართველო“), რუსებსა და რუსეთს – უირისსაგებს (уырыссаг - „რუსი“, уырыс - „რუსები“) და უარასეს (Уарæсе - „რუსეთი“), ხოლო სხვა კავკასიელი თუ არაკავკასიელი ხალხების აღმნიშვნელი ეთნონიმები მათ ენაზე შემდეგნაირად ჟღერს: სომიხაგ (сомихаг) - „სომეხი“, გრეკაგ (грекаг) - „ბერძენი“, ძუთაგ ან უირაგ (дзуттаг, уираг) - „ებრაელი“, ცაცაინაგ (цæцæйнаг) - „ჩეჩენი“, მაყყალონ (мæхъ-хъæлон) - ინგუში, ასიაგ (асыйнаг) - „ბალყარელი“, ყარასეიაგ (хæрæсейаг) - „ყარაჩაელი“, ჩერქესაგ (черкесаг) - „ჩერქეზი“, ქასგონ (кæсгон) - „ყაბარდოელი“ (кæсæг - „ყაბარდოელები“), აბხაზაგ (абхазаг) - „აფხაზი“, ავაირაგ (авайраг) - „ავარელი“ პერსაინაგ (персаннаг) - „სპარსელი“, ქურთაგ (куртаг) - „ქურთი“, თურქაგ (туркаг) - „თურქი“ ანგლისაგ (англисаг) - „ინგლისელი და ა. შ.

ოსი ხალხის შიდაეთნიკური სტრუქტურა და ამ უკანასკნელთან შეფარდებული ეთნიკური ნომენკლატურა იშვიათი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. თანამედროვე ოსი ეთნოსი შედგება ორი უმთავრესი სუბეთნიკური ჯგუფისაგან: აღმოსავლეთის ოსებისაგან – ირებისაგან (ოს. "ИР") და დასავლეთის ოსებისაგან – დიგორებისაგან (ოს. "дыгур"), რომელნიც რუსულენოვან ლიტერატურაში და თავად ოსი ავტორების ნაშრომებშიც, როგორც წესი, ფიგურირებენ „ირონების“ ან „ირონელების“ ("ироны", "иронцы") და „დიგორელების“

("დიგორცა") ფონეტიკური გაფორმებით. მართალია, ხსენებული ეთნონიმები ჯერაც განაგრძობს ფუნქციონირებას ოსი ხალხის ორ ძირითად ტომობრივ დანაყოფთან შეფარდებული ეთნიკური თვითსახელწოდების დონეზე, მაგრამ ესოდენ ღირსშესანიშნავი ეთნონიმიური ტრადიციის შესაშური გამძლეობის პირობებში ტერმინს „ირ“//„ირონ“ უკვე კარგა ხანია აქვს შეძენილი მთელი ოსი ერის (და არა მხოლოდ მისი ალმოსავლური განშტოების) აღმნიშვნელი ზოგადნაციონალური სახელწოდების სემანტიკაც: დღესდღეობით ხომ ეთნონიმი „Ир“ ნიშნავს საერთოდ „ოსებს“ (აქედანაა ტოპონიმი „ИР“, „Иристон“ „ოსეთი“), ხოლო Ирон“-„ოსს“ კონკრეტულად.

ეთნონიმი ირი//ირონი წერილობით წყაროებში მხოლოდ XVIII ს-დან ფიქსირდება, მაშინ როდესაც – „დიგორი“ ჯერ კიდევ VII ს-ის ანონიმურ „სომხურ გეოგრაფიაში“ მოიხსენიება საკუთრივ „ალანების“ ან ე. წ. „ალან-არდოზელების ტომის“ მეზობლად ლოკალიზებული „ალანური ტომის აშ-დიგორის ან დიგორის“ ფორმით.

მართალია, მკვლევართა ერთი ნაწილი ორივე ამ სახელს კავკასიური წარმომავლობის უძველეს ეთნონიმებად მიიჩნევს და იმავე „დიგორს“ ტერმინ „ადილეს“ გაქვეავებულ ფორმადაც კი თვლის, მაგრამ სწავლულთა უფრო დიდი ჯგუფი ირანული ძირის ეთნიკურ ტერმინებს ხედავს და საკმაოდ დასაბუთებულად გამორიცხავს მაინცდამაინც კავკასიურ ეთნოსუბსტრატთან მათი დაკავშირების შესაძლებლობას.

ცხადია, „Ир“//„Ирон“-ის „дыгур“//„дыгури“-ის გენეზისის საკითხისადმი ორი განსხვავებული მიდგომა წმინდა ჰიპოთეტურ პლანში ერთნაირად შესაწყნარებელია, თუმცა მთელი რიგი ისტორიულ-ონომასტიკური რეალიების (მაგ.: VII ს-ის „სომხურ გეოგრაფიაში“ „აშ-დიგორების“ ან „დიგორების“ ალანურ ტომად წარმოჩენა და „აშ-დიგორის“ „ას-დიგორად“ ნაკითხვის მიზანშეწონილობა; ეთნონიმ „ირ“ //„ირო-

ნის" ძველირანულ არიანასთან დაკავშირების ცდის რეზონულობა; ირ ელემენტის შემცველი ალან-ოსური ონიმების –ირაკ, ირბარეკ, ირაფ, უალაგირ, დალაგირ-თვალშისაცემი სიუზვე და სხვ.) გათვალისწინება ხსენებული ეთნონიმების ირანული წარმომავლობის ვერსიას გაცილებით უფრო სარწმუნოს ხდის. ამდენად, სრული საფუძველი გვაქვს, რომ „ირი" და „დიგორი" ას-ალანთა (ან ალან-ოსთა) ორი მეზობელი ტომის აღმნიშვნელ სახელწოდებებად წარმოვიდგინოთ და VII ს-ის „სომხურ გეოგრაფიაში" ხსენებულ „აშ-დიგორებში" (ან „დიგორებში") და „ალანებში" (ან „ალან-არდოზელეებში") შესაბამისად აწინდელი ოსი-დიგორელების (ან დიგორების) და ოსი-ირონების (ან ირების) შორეული წინაპრები ამოვიცნოთ.

მეტად სიმპტომატურია ის, რომ „სომხური გეოგრაფიით" ცნობილი „აშ-დიგორების" (ან „დიგორების") და „ალანების" (ან „ალან-არდოზელების") ტომების ოდინდელი ტერიტორიული განთავსების სურათი თითქმის მთლიანად ემთხვევა თანამედროვე ოსი-დიგორელების (ან დიგორების) და ოსი-ირონების (ან ირების) განსახლების სურათს: დღესდღეობით დიგორელები (დიგორები) მდ. თერგის მარცხენა შენაკადის – ურუხის (ოს. ირაფის) აუზის ზემო, შუა და ქვემონელზე ცხოვრობენ, ხოლო ოსეთის დანარჩენ ტერიტორიაზე – თერგის მარცხენა შემდინარეების ფიაგდონის, გიზელდონის და არდონის ხეობებში, აგრეთვე თერგისპირა დაბლობებზე ირონები (ირები) არიან დამკვიდრებულნი.

ამასთან, თავად ირონების (ირების) შიგნით კიდევ გამოიყოფიან ცენტრალური და აღმოსავლეთი ოსეთის ცალკეული ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების – ალაგირის (ოს. уалладжир; ქართული წყაროების „ვალაგირი", რუსული დოკუმენტების „Аллагир"), წეის (Цъей), თუალგომის (Туалгом; ქართული „დვალეთის" ასიმილირებული ფორმა), ქურთათის

(Кырытат; ქართ. წყარ. „ქურთაული“), თაგაურის (Тагат; ქართ. წყარ. „თაგაური“) მიხედვით განთავსებული ალაგირე-ბელი (ოს. уалладжирაг), წეელები (цэѣаг), თუალები (туал-ლაг), ზახელები (захѣаг), ქურთათელები (кырыттатаг) და თა-გაურელები (тагатаг), რომელნიც დასავლეთ ოსეთის ანალო-გიურ თემებში უალაგქომსა (ოს. уаллагком) და დიგურგომში (дигургом) მცხოვრებ უალაგქომელებთან (ოს. уаллагкомаг) და საკუთრივ დიგორებთან (дыгураг) ერთად რვა ძირითად ეთნოტერიტორიულ ჯგუფს ქმნიან ე. წ. „ჩრდილოელ ოსთა“ შემადგენლობაში. ამდენად, ძნელი მისახვედრი არაა, რომ „Ир“/„Ирон“ და „дыгур“/„дыгурон“ პოლისემანტიკური ცნებებია. პირველი ნიშნავს როგორც მთელ ოს ხალხს, ისე მის აღმოსავლეთ განშტოებას, ხოლო მეორე ოსი ხალხის დასავლეთ განშტოებას და იმავდროულად მის ერთ-ერთ ლოკალურ ეთნოტერიტორიულ ჯგუფსაც.

საინტერესოა, რომ სწორედ ირონების (ირების) სუბეთ-ნოსს მიაკუთვნებენ საკუთარ თავს საქართველოში მცხოვ-რები ოსებიც, რომელნიც თავის ჩრდილოელ თანამოძმეთა მსგავსად სამოსახლო ალაგების მიხედვით წარსულში იყო-ფოდნენ ცალკეულ ტერიტორიულ ჯგუფებად: „თრუსოელე-ბად“, „ღუდელებად“, „ჟამურელებად“, „ჯავისხეველებად“, „ქნოლოელებად“, „კუდაროელებად“, „ურსოუალთელე-ბად“, და „წონელებად“. ამასთან, ე. წ. „სამხრეთელი ოსები“ ისტორიული ოსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ოსებთან (ე. ი. „ჩრდილოელ ოსებთან“) ცნობილი არიან უპირატესად „კუ-დაირაგების“ (ოს. кудайраг=„კუდაროელი“). უფრო იშვიათად კი „ხუსაირაგების“ (ოს. хусайраг=„სამხრეთელი“) ზოგადი სახელწოდებით. ცხადია, მათი მისამართით ტერმინ „სამხრე-თელის“ გამოყენების მოტივი ჩვენთვის სრულიად ნათელია, რასაც ნამდვილად ვერ ვიტყვით ე. წ. სამხრეთელ ოსთა „კუ-დარელებად“ სახელდებაზე, ვინაიდან „кудаираг“ რაჭის ერთ-

ერთ რაიონში – კუდაროს ხეობაში მცხოვრებ ოსთა ლოკალური ტერიტორიული ჯგუფის აღმნიშვნელი ტერმინია და მაშასადამე, მისი განვრცობა ყველა „სამხრეთელ ოსზე“ მხოლოდ სერიოზული დაბნეულობის საფუძველს ქმნის.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა შორის ოსებს სახელმწიფოებრიობის ყველაზე მდიდარი ტრადიციები გააჩნიათ. ახ. წ. II ს-თვის ჩრდილოეთ კავკასიაში საბოლოოდ ინკორპირებულმა ას-ალანებმა (ალან-ოსებმა) იმთავითვე წარმატებით გაართვეს თავი მათთვის მანამდე უცხო რეგიონში ტომთა მსხვილი კონფედერაციის ჩამოყალიბების და კავკასიური თუ არაკავკასიური მოდგმის ადგილობრივ მოსახლეობაზე გაბატონების ამოცანას. VII-VIII სს-თვის ისინი უკვე მშვიდად ირგებდნენ იმ მშფოთვარე ეპოქის ნაყოფს, როდესაც მათ, რომელიც ისტორიკოსის ამიანე მარცელინუსის (IV ს.) სიტყვით რომ ეთქვათ, თავისი „მუდმივი გამარჯვებებით დააუძლურეს მეზობელი ხალხები და მათზე გაავრცელეს თავისი სახელწოდება“. ამ დროისათვის ას-ალანები (ალან-ოსები) უკვე ფლობდნენ ჩრდილოეთ კავკასიის საკმაოდ ვრცელ მიწა-წყალს მდ. ყუბანსა და თერგისპირა დაბლობებს შორის, რომელიც უპირატესად იმიერკავკასიის ნაყოფიერ ველებს, ნაწილობრივ კი მთისწინეთისა და მთის რაიონებსაც მოიცავდა და საქართველოსგან კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი და გვერდითი ქედებით იმიჯნებოდა. IX-X სს-ში აქ შეიქმნა ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფო ალანია (ქართული წყაროების „ოვსეთი“), რომლის სახელმწიფო რელიგიად X ს-ის II ნახევარში ქრისტიანობა გამოცხადდა. ოსეთ-ალანეთს მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა ბიზანტიასთან, კიევის რუსეთთან, ხაზარეთთან, განსაკუთრებით კი საქართველოსთან, რომლისგანაც მას დაახლოებით 300 კილომეტრიანი (დღევანდელი მარუხის უღელტეხილიდან „არაგვის კარის“ ან „დარიალანის“ კლდეკარამდე გადაჭიმული) სასაზღვრო ზო-

ლი ყოფდა. XII-XIII სს-ში ოსეთ-ალანეთი საქართველოს სამ-
ხედრო მოკავშირეს და მძლავრი ქართული მონარქიის ყმად-
წნაფიც ქვეყანას წარმოადგენდა, რომლის პოლიტიკური და
სამეურნეო-კულტურული ცხოვრების აღმავლობამ ნიადაგ
დააჩქარა და შეიძლება ითქვას, დაასრულა კიდევ ალან-ოსი
ხალხის ფორმირების პროცესი.

XIII-XIV სს-ში ალან-ოსებს დიდი უბედურება დაატყდათ
თავს. ჯერ მონღოლ-თათრების (XIII ს.), მერმე კი თემურ-
ლენგის (XIV ს.) ურდოების შემოსევებმა ბოლო მოუღეს
მათ სახელმწიფოს. სასტიკად დაბნეულ ალან-ოსთა ძირითა-
დი მასა იძულებული გახდა ცენტრალური კავკასიონის მა-
ღალმთიან ხეობებში შემოხიზნულიყო. ადიღური მოდგმის
ყაბარდოელთა მიერ ალან-ოსთაგან მიტოვებული იმიერკავ-
კასიის დაბლობების ხელში ჩაგდების შემდეგ ალან-ოსები
მთლიანად მცირემიწიან და მწირმიწიან მთებში აღმოჩნდნენ
შემომწყვდეულნი, სადაც დროთა განმავლობაში „ალაგირის“
(ან „უალაგირის“), „ქურთათის“, „თაგაურის“ (ან „თაგათის“)
და „დიგორის“ (ან „დიგურგომის“) ოსური თემები იქნა ჩამო-
ყალიბებული. ცხადია, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად
დაკნინებულმა ხალხმა ვეღარ დაიზღვია თავი მეტად მტკივ-
ნეული ეთნოდივერგენციული და ეთნოტრანსფორმაციული
პროცესებისაგანაც, რაზეც თვალნათლივ მეტყველებს თუნ-
დაც „ტერმინ „ასის“ ხმარებიდან ამოვარდნის და ავტოეთ-
ნონიმების რანგში ტომობრივი სახელწოდებების „ირის“
და „დიგორის“ დაწინაურების ფაქტი. უთუოდ ალან-ოსთა
ტერიტორიული გათიშულობით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ
აღმოსავლეთ ალან-ოსეთის მთის ხეობებში კონცენტრირე-
ბულმა ალან-ოსებმა (-ირებმა და დიგორებმა) თვალი ვერ გა-
ადევნეს დასავლეთ ალან-ოსეთის მთიან ზოლში (კერძოდ თა-
ნამედროვე ბალყარეთის ტერიტორიაზე) მცხოვრებ თანამოდ-
მეთა ინტენსიური თურქიზაციის და იქ ბალყარელი ხალხის
ფორმირების პროცესს და უწყინრად განაგრძეს ხსენებული

რეგიონის მოსახლეობის (ე. ი. ბალყარელების) ასეზად სახელდება (ანუ ამ ეთნონიმიტ მათი აღნიშვნა, რომელსაც თავად იოლად შეელივნენ), რამაც საბოლოო ანგარიშიტ, გამოიწვია ტერმინ „ასის“ (ოს. "Асис") მექანიკური გადატანა (ტრანსპლანტაცია) თურქულენოვან ბალყარელებზე.

მართალია, ოსებმა XV-XVII სს-ში მაინც მოახერხეს საქართველოს მონაპირე მთის კუთხის დვალეთის პირიქითი ნაწილის („ბუდე დვალეთის“) ეთნოგრაფიული აბსორბცია და იქ მეჩხერად შემორჩენილ პირიქითელ დვალთა ნაშთების ასიმილაცია, რის შედეგადაც საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში კვლავაც დარჩენილი აღნიშნული კუთხე „თუალგომის“ სახელწოდებით ოსეთის ქვეყნის ერთ-ერთ თემად იქცა („ალაგირის“, „ქურთათის“, „თაგაურის“, „დიგორის“ გვერდით), ხოლო ეთნონიმი „დვალი“ „თუალის“ ("Тяалиар") გაოსებული ფორმით ოსური ენდოეთნონიმის ცნებად გარდაიქმნა (-ის ჯერ გაოსებულ დვალებზე, ბოლოს კი თუალგომელ ოს-ირონთა ლოკალურ ტერიტორიულ ჯგუფზე აღმოჩნდა მიმავრებული), მაგრამ ესოდენ მოკრძალებულმა ტერიტორიულ-ონომასტიკურმა შენაძენმა მთლიანობაში ვერ შეამსუბუქა ოსი ხალხის უკიდურესად დუხჭირი მდგომარეობა. ამიტომ, არაა გასაკვირი ის, რომ ისტორიული ჩიხიდან გამოსვლის მაძიებელმა ოსებმა იმედიანი მზერა საქართვეოს მდიდარ სანახებს მოაპყრეს, სადაც მათ მკვიდრი მოსახლეობისაგან სანახევროდ დაცლილი ახალი სასიცოცხლო სივრცეები ეგულებოდატ.

საინტერესოა, რომ აღან-ოსებმა ჯერ კიდევ XIII-ის II ნახევარში სცადეს შიდა ქართლში ძალიტ დამავრება, როცა ოქროს ურდოდან ლტოლვილი და ილხანთა ნებართვით საქართველოში შემოსახლებულ ოსთა რაზმები მონღოლთა ნაქეზებით მკვიდრ ქართულ მოსახლეობას გამოერივნენ, მაგ-

რამ გიორგი V ბრწყინვალემ (XIV ს.) დროზე აღკვეთა უცხო-
ტომელთა თარეში და ისინი ქვეყნიდან გააძევა.

XVII ს-ის დამდეგიდან იწყება ოს-ირონთა მშვიდობი-
ანი და მნიშვნელოვანწილად ყმათა მომრავლებაში („ოსე-
ბის შოვნაში“) დაინტერესებული ქართული ფეოდალური
წრეებისაგან სანქცირებული გადმოსახლება ცენტრალუ-
რი საქართველოს ჩრდილოეთი სექტორის მაღალმთიან ხე-
ობებში. შედარებით მოკლე დროში მდინარეების თერგის, დი-
დი და პატარა ლიახვის, არაგვის, ქსნის, ჯეჯგორისა და ყვი-
რილას ხეობების სათავეები, ანუ ქსნის, არაგვის, რაჭის საე-
რისთავოების, აგრეთვე სამაჩაბლოს და საწერეთლოს კუთ-
ვნილი ტერიტორიები ოსთა კომპაქტური დასახლებებით მოი-
ფინა. XVIII ს-ის II ნახევრისათვის ოს მოახალშენეთა საერთო
რაოდენობამ უკვე 5000-მდე კომლი შეადგინა. ასე ჩამოყა-
ლიბდა საქართველოს ძველთაძველ მიწა-წყალზე ე. წ. სამ-
ხრეთელ ოსთა ეთნიკური მასივი, რომელიც ქართულ წერი-
ლობით წყაროებში „პირაქეთი ოსების“, „აქათის მთის ოსე-
ბის“, ან „არაგვის, ქსნის, ლიახვის, სამაჩაბლოს ოსების“
სახელწოდებებით არის ცნობილი.

მართალია, საქართველოში გადმოსახლებულ ოსთა უმ-
რავლესობა იმთავითვე აქტიურად ჩაერთო ერთმორწმუნე
ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრე-
ბაში, მაგრამ მათმა საკმაოდ დიდმა ნაწილმა ქართული
მოსახლეობის ძარცვა-ანოკებით და მამა-პაპისეული სამ-
კვიდრებელიდან განდევნითაც „ისახელა თავი“, რამაც ხალ-
ხური ნომინაციის სფეროში „ოსიანობის“, „ოსობის“, „ოვსო-
ბის“ ან „ოსობიას“ მრავლისმთქმელი სახელწოდებებით ჰპო-
ვა ასახვა. ცხადია, ოფიციალური ქართული ხელისუფლება
მკაცრ რეაგირებას ახდენდა უცხოტომელთა ასეთ თავნებო-
ბაზე და ხშირად ძალისმიერ მეთოდებსაც მიმართავდა მათ
მოსათვინიერებლად, თუმცა მშვიდობიანად განწყობილ ოსურ

მოსახლეობასთან ურთიერთობაში ის არასდროს ღალატობდა კეთილშეშობლური თანაცხოვრების ტრადიციებს.

XVIII ს-ის შუა წლებიდან ოსეთში საბოლოოდ იძალაპრორუსულმა ორიენტაციამ. საუკუნეების მანძილზე ცენტრალური კავკასიონის ვიწრო ხეობებში შეყუჟული და ყაბარდოელ ფეოდალთაგან შევიწროებული ოსი ხალხის ისტორიული არჩევანი 1774 წელს გაკეთდა, როდესაც ალაგირის, ქურთათისა და თავაურის ოსური თემები ყაბარდოსთან ერთად რუსეთს შეუერთდა. მას შემდეგ, რაც 1781 წელს იგივე ნაბიჯი გადადგა დიგორის ოსურმა თემმაც, ოსეთის ქვეყნის რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლა ფაქტობრივად დასრულდა. ამიერიდან ყაბარდოელთა მეურვეობისაგან განთავისუფლებულსა და ბარს დანატრებულ ოსებს თერგისპირა დაბლობებზე დაბრუნების შესაძლებლობა მიეცათ. XVIII ს-ის II ნახევარში დაიწყო და XIX ს-ის 20-იანი წწ-დან განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა მთიელი ოსების ვლადიკავკაზის ნაყოფიერ ვაკეზე დასახლების პროცესი, რამაც მნიშვნელოვნად გააუმჯობესა მათი ეკონომიკური მდგომარეობა და დემოგრაფიული მაჩვენებლები. ასეთმა პოზიტიურმა ძვრებმა ოსები რუსეთის სახელმწიფოს საიმედო ქვეშევრდომებად, თავად ოსეთი კი კავკასიაში რუსების დიდმპყრობელური ზრახვების განხორციელების უმთავრეს პლაცდარმად აქცია.

1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის და ქართული სახელმწიფოებრიობის თანდათანობითი ლიკვიდაციის შემდეგ საქართველოში მცხოვრები ოსებიც თავისი ისტორიული ბედით კარგა ხნით რუსეთის იმპერიასთან აღმოჩნდნენ დაკავშირებულნი, ხოლო ქართველებსა და ოსებს შორის მთავარი მედიატორის ფუნქცია რუსმა დიდმოხელეებმა იკისრეს. სწორედ მათი ძალისხმევით შედეგად, სულ მოკლე დროში ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთი სექტორის ოსებით კომპაქტურად და-

სახლებული რაიონები (კერძოდ, დიდი და პატარა ლიახვის, თერგის, ქსნის და ჯეჯორის ხეობების სათავეები) „ოსეთად“ იქნა სახელდებული ხოლო XIX ს-ის 30-იანი წლებისათვის ისტორიულ-გეოგრაფიულ ლექსიკონში ჩაინერგა მანამდე უცხო ტოპონიმიური წყვილი „Северная Осетия“ და „Южная Осетия“. საქართველოს ონომასტიკურ ველზე ტერმინების „ოსეთის“ და „სამხრეთ ოსეთის“ დამაგრებას დიდად შეუწყო ხელი ლიახველი და დვალეთელი მთიელი ოსებისათვის თბილისის გუბერნიაში შემავალი ე. წ. „ოსეთის ოკრუგის“ გახსნამაც (1843 წ.), რომლის ერთ-ერთი მონაკვეთი (კერძოდ: „ნარის უბანი“ ანუ ისტორიული დვალეთის ტერიტორია) 1858 წელს თერგის ოლქს გადაეცა.

ასე და ამრიგად, საქართველოს ადმინისტრაციულად მოსწყვეტეს დვალეთის მხარე (დაახლ. 500 კმ²) და შორს-გამიზნული ტოპონიმიური დივერსიით ნოყიერი ნიადაგი შეუმზადეს „ოსეთად“ ან „სამხრეთ ოსეთად“ მონათლულ ძველთაძველ ქართულ მიწა-წყალზე ოსთა ტერიტორიული პრეტენზიებისა და „ორი ოსეთის“ სამერმისო გაერთიანების იდეის შემდგომ მუტაციას, რამაც XX ს-ში უკვე აგრესიული ოსური სეპარატიზმის სახით იჩინა თავი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანმოკლე არსებობის პერიოდში (1918-1921 წწ.) საბჭოთა რუსეთის მიერ ნაქეზებული და ბოლშევიკურ ლოზუნგებს ამოფარებული სამხრეთელი ოსები რამდენჯერმე აუჯანყდნენ ქართულ სახელმწიფოს. გარედან ინსპირირებული და იმხანად სრული მარცხით დამთავრებული ეს ამბოხებები მიზნად ისახავდა ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ საქართველოსაგან გამოყოფას და რუსეთთან შეერთებას. მართალია, საბჭოთა რუსეთის ფარგლებში „ორი ოსეთის“ გაერთიანების განზრახვამ კრახი გაინიცადა, მაგრამ ავადსახსენებელი მე-11 არმიის მიერ საქართველოს ოკუპაციის და გასაბჭოების შემდეგ ბოლშევიკებმა

ჯეროვნად დააფასეს ოსი სეპარატისტების „ღვანლი“ და მდიერების ნიშნად მათ დიდსულოვნად უწყალობეს საქართველოს სსრ-ს შემადგენლობაში ხელოვნურად შეკონინებული ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“, ადმინისტრაციული ცენტრით ქ. ცხინვალში (1922 წლის 20 აპრილი).

საინტერესოა, რომ ე. წ. ჩრდილოელი ოსები ანუ ისტორიულ ოსეთში მცხოვრები ოსი-ირონები ანალოგიური ტაქსონომიური რანგის ავტონომიურ წარმონაქმნს მხოლოდ ორი წლის შემდეგ ელირსნენ. 1924 წლის 7 ივლისს რსფსრ-ს შემადგენლობაში შეიქმნა „ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“ (ცენტრი - ქ. ვლადიკავკაზი), რომელიც 1936 წლის 5 დეკემბერს გარდაიქმნა „ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად“ (დედაქალაქი - ქ. ორჯონიკიძე).

სსრკ-ს რღვევისა და საქართველოს სუვერენიტეტის აღდგენის ნანატრი ჟამის მოახლოებასთან ერთად „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის“ კრემლიდან მართულმა სეპარატისტულმა ძალებმა საბჭოეთის ხალხთა ძმურ ოჯახში დარჩენის მოტივით კიდევ უმუხტლეს საქართველოს. 1990 წლის 20 სექტემბერს „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს სახალხო დეპუტატთა საბჭოს XX მოწვევის XIV სესიაზე მათ მიიღეს ანტიკონსტიტუციური დეკლარაცია სამხრეთ ოსეთის აო-ს ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა დემოკრატიულ რესპუბლიკად“ გარდაქმნის შესახებ, რომელიც 1990 წლის 21 სექტემბერს ანულირებულ იქნა საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს სესიის მიერ. მაგრამ 1990 წლის 16 ოქტომბერს საოლქო საბჭოს XX მოწვევის XV სესიამ კვლავ დაადასტურა თავისი უკანონო გადანყვეტილების უცვლელობა, აირჩია „რესპუბლიკის“ აღმასრულებელი კომიტეტი, მიიღო არჩევნების დროებითი დებულება და შექმნა ცენტრალური საარჩევნო კომისია, რის შემდეგაც 1990 წლის 9 დეკემბერს ჩაატარა „სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა დემოკრატიული რესპუბლიკის

უზენაესი საბჭოს" არჩევნები, ხოლო 11 დეკემბერს გაიმართა „უზენაესი საბჭოს" სესია. ამის საპასუხოდ, საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ 1990 წლის 11 დეკემბერსვე მიიღო კანონი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების შესახებ, რასაც მოჰყვა სისხლიანი ანტიქართული ექსცესები ქ. ცხინვალში (1990 წ. 12 დეკემბერი) და მერმე უკვე გაჭიანურებული კონფლიქტი ქართველებსა და ოსებს შორის, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის (1991 წ. 9 აპრილი) და სსრკ-ს დაშლის (1991 წ. დეკემბერი) შემდეგაც არ შეწყვეტილა. მართალია, 1992 წლის 14 ივლისს კონფლიქტის ზონაში რუსულ-ოსურ-ქართული „სამშვიდობო ძალების" შეყვანით იქ საომარი მოქმედებები დროებით შეჩერდა და რეგიონში მოჩვენებითმა სინყნარემ დაისადგურა, მაგრამ სამწლიან ზავს ცხინვალში მოკალათებულ ოს სეპარატისტთა მაქსიმალისტურ გეგმებში რაიმე არსებითი კორექტივი არ შეუტანია. ისინი რუსეთის შემწეობით ჯერაც აკონტროლებენ ყოფილი ავტონომიური ოლქის ტერიტორიის დიდ ნაწილს და თავის საპარპაშო ზონას ამჯერად უკვე „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკას" (*„Республика Южная Осетия"*) უწოდებენ.

ჩვენთვის გასაგები მიზეზით ცხინვალელ სეპარატისტთა პოლიტიკური ლექსიკონის ეს სიახლე უმაღლესი ხელისუფლების, „ორი ოსეთის" გარდუვალი გაერთიანების ოსური ნაციონალური იდეით არანაკლებ შეპყრობილმა ჩრდილოელმა ოსებმაც, რომელთაც თავის მხრივ უკვე ორჯერ გაახერხეს ყოფილი „ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისათვის" სახელწოდების შეცვლა: ჯერ იყო და სსრკ-ის დაშლის შემდეგ, რუსეთის ფედერაციის სუბიექტად დარჩენილ მშობლიურ „*აღამ ირისტონ*"-ს უწოდეს „ჩრდილოეთ ოსეთის სოციალისტური რესპუბლიკა", ხოლო სულ ცოტა ხნის წინ აღნიშნულ ნომინაციას ამ-

ჯობინეს სახელწოდება „ჩრდილოეთ ოსეთის რესპუბლიკა – ალანია“ (1994 წლიდან). საინტერესოა, რომ პარალელურად მოხდა ე. წ. „ჩრდილოეთ ოსეთის“ ანუ ნამდვილი და ერთადერთი ოსეთის დედაქალაქის პირვანდელი სახელწოდების რესტავრაციაც: ორჯონიკიძის ნაცვლად მას კვლავ დაერქვა ვლადიკავკაზი.

ასე რომ, რაც დრო გადის კავკასიონის ორივე კალთაზე განსახლებულ ოსებს სახელწოდებათა წამდაუნუმ ცვლის სულ უფრო დიდი გამოცდილება უგროვდებათ, ალანური სული მათში ხელმეორე აღზევებას განიცდის, ხოლო ქართველი და ოსი ხალხების ისტორიულად დაბედებულ თანაცხოვრებას თუ მეზობლობას წინ მძიმე გამოცდა ელის.

VIII. ოსების ეთნოევოლუციის საკითხისათვის

ოსი ხალხის ეთნოევოლუციის პირველ ეტაპზე (ძვ. წ. VII – ახ. წ. XIII სს.) მიმდინარე ეთნოგენეტიკურ და ეთნოგრაფიულ პროცესებში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ერთი მხრივ ირანულენოვანმა სკვით-სარმატებმა და განსაკუთრებით სარმატთა „განაყრებმა“ და ისტორიულ ასპარეზზე ახ. წ. I-დან გამოსულმა „ასებმა“ ან „ალანებმა“ (ძვ. ბერძნული რომაული, ბიზანტიური, სომხური, არაბული მატრიანეების „ასიები“/„ასაიები“/ „ალანები“ /„იაზიგები“/ „იაზამატები“, ჩინური, სპარსული, მონღოლური წყაროების „უსუნები“ /„ასები“ /„ასსები“/ „ასუტები“; ქართული მატრიანეების „ოვსნი“, რუსული, უნგრული წყაროების „იასები“/„იაზოკები“), ხოლო მეორე მხრივ „ასთა“ (//„ალანთა“) კონტროლქვეშ მოქცეულ კავკასიის საკმაოდ ვრცელ მიწა-წყალზე („...ქუეყანა კავკასიის ნანილი, ლომეკის მდინარის დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“; – ლეონტი მროველი) განსახლებულმა ცალკეულმა კავკასიელმა ტომებმა (მაგ. „დიგორებმა“), რომელნიც ინტენსიურ ეთნოტრანსფორმაციას დაექვემდებარნენ და დროთა განმავლობაში „ასებში“ იქნენ გათქვეფილნი.

I-XIII სს-ბის წერილობით წყაროებში ხსენებული ეთნონიმები „ალანი“/„ასი“/„იასი“/„ოვსი“ ჩრდ. კავკასიის რეგიონთან მიმართებაში ფარავდა არა მარტო საკუთრივ ეთნიკურ ასებს (//ალანებს), არამედ იმავე ას-ალანებსა და ადგილობრივი კავკასიური თუ არაკავკასიური მოდგმის მოსახლეობის შერწყმის ბაზაზე ჩამოყალიბებულ განსაზღვრულ ეთნოკულტურულ ერთობასაც, რომელშიც ირანულენოვანი კომპონენტის დომინირება სრულიად აშკარაა. ამდენად, I-XIII სს-ის მანძილზე აბორიგენ კავკასიელთა (მათ შორის ქართველთა) ურთიერთობა ზოგადად ალანებად (ასებად), ოვსებად სახელდებულ ეთნიკურ მასასთან განხილულ უნდა იქნეს როგორც

მათი კონტაქტირება ჯერ „ნატურალურ“ ას-ალანებთან (-თანამედროვე ოსების უშუალო ეთნოლინგვისტურ წინაპრებთან და ამ უკანასკნელთა პეგემონობით ფორმირებულ გარკვეულ ეთნოსიმბიოზთან, ხოლო შემდეგ უკვე უდავო ეთნიკური სინკრეტიზმით გამორჩეულ ას-ალანებთან, რომელთა ერთი ნაწილი (უპირატესად სამხრეთული კომპონენტი) ეთნოლინგვისტური თვალსაზრისით თანამედროვე ოსების მიახლოებით პროტოტიპად შეიძლება მივიჩნიოთ.

ოსი ხალხის ეთნოგეოლუციის მეორე ეტაპისათვის (XIV-XVIII სს.) დამახასიათებელი ჩანს ერთი მხრივ მონღოლთაგან სასტიკად დარბეულ ას-ალანთა ეთნიკური დივერგენციის, ხოლო მეორე მხრივ საქართველოს მთიანეთის ძველთაძველ მხარეში – დვალეთში ას-ალანთა დამკვიდრების კვალობაზე დვალთა ტომის ირანიზაციის პროცესები, რომელთა საბოლოო რეზულტატია თანამედროვე ოსთა (თვითსახელწ. „ირონ“, „დიგორონ“) ეთნიკური ფიზიონომიის ფორმირება. სწორედ მოვლენათა ამნაირი მსვლელობის მანიშნებელია ას-ალანთა თვითსახელწოდება „ასი“-ს ამოვარდნა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნომინაციის სფეროდან და სამაგიეროდ ას-ალანთა შემადგენელი ცალკეული სუბეთნიკური ჯგუფების აღმნიშვნელი მიკროეთნონიმების – „ირონი“-ს და „დიგორ“-ის დანიშნულება კონკრეტული ეთნოსის აღმნიშვნელი ავტოეთნონიმების დონეზე, აგრეთვე „დვალის“ და „დვალეთის“ გადაქცევა ჩვენთვის საინტერესო ხალხის ეთნოგრაფიული ნომენკლატურის ცნებებად „თუალის“ და „თუალგომის“ სახე-შეცვლილი ფორმით. მაგრამ, აღნიშნული ცვლილებების მიუხედავად ქართველებმა სახელწოდებები „ოვსი“/„ოსი“/„ოვსეთი“/„ოსეთი“ მაშინაღურად გაავრცელეს ას-ალანთა „მემკვიდრე“ და ერთბაშად ორი ავტოეთნონიმით („ირონ“; „დიგორონ“) „აღჭურვილ“ დერივატულ ეთნოსზე, აგრეთვე მის სამოსახლო ქვეყანაზე („ირისტონ“), რაც საფუძვლად დაედო ოსებისა და ოსეთის აღმნიშვნელ სხვა ეგზოეთნონიმების

(მაგ., რუსული Осетин, Осетия; აბაზური Асатин, Асатия; ინგლისური Ossete, Ossetia და ა. შ.) წარმოქმნას.

IX. სამხრეთ ოსეთი – ცენტრალურ საქართველოში?

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლის პროცესში რუსეთის იმპერია ჩვენი ქვეყნის ერთი-ანობის რღვევისა და დაქუცმაცების გენერალური გეგმის განხორციელებას შეუდგა. მისი რეალიზაციის ოპტიმალურ ვარიანტად დასახა ნაციონალ-სეპარატისტული მოძრაობის გაღვივება საქართველოს ავტონომიურ წარმონაქმნებში – აფხაზეთსა და ე. წ. „სამხრეთ ოსეთში“. სავალალო შედეგიც სახეზეა – ჯერ-ჯერობით ორივე რეგიონი გამოსულია საქართველოს ხელისუფლების კონტროლიდან და დამოუკიდებელი (ფაქტიურად რუსეთის ქვეშევრდომი) სახელმწიფოებრივი სტატუსით ფუნქციონირებენ. აფხაზეთისადმი მიბაძვით ოსი ნაციონალ-სეპარატისტები არ დასჯერდნენ ე. წ. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქად სახელდებას და ამ რეგიონსაც „სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა“ დაანათლეს.

ალბათ არ გადავაჭარბებთ თუ ვიტყვით, რომ ცნობილი იმპერიული ფორმულის „დაყავი და იბატონეს“ სრულმასშტაბიანი რეალიზაციის პოლიგონად „ერთმორწმუნე რუსეთმა“ მაინცდამაინც „ერთმორწმუნე საქართველო“ შეარჩია. ამაზე ნათლად მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციისა და ანექსიის (1921 წ.) შემდეგ ახლადშეკონინებული საქართველოს სსრ-ს მცირე ტერიტორიაზე (69,7 ათ. კმ²) ერთბაშად სამი ავტონომიური ერთეული შეიქმნა აფხაზეთის ასსრ-ს, აჭარის ასსრ-ს და სამხრეთ ოსეთის აო-ს სახით, მაშინ როდესაც რსფსრ-ის ვეება სივრცეებზე (17 075 ათ. კმ²) სულ 31 ანალოგიური ავტონომიური ერთეული (16-ასსრ, 5-ავტონ. მხარე, 10 ავტონ. ოლქი) ჩამოყალიბდა. თუ ჩვენ ერთმანეთს შევუპირისპირებთ ამ ციფრობრივ მონაცემებს და, თანაც, გავითვალისწინებთ ყოფილ საქართველოს სსრ-სა და რსფსრ-ს გაბარიტებს შორის არსებულ უზარმაზარ სხვაობას

(-რსფსრ ტერიტორიის ფართობით ხომ 244-ჯერ აღემატებოდა საქართველოს სსრ-ს), აღმოჩნდება, რომ საქართველოს სსრ-ავტონომიებით გადატვირთულობის დონით პროცენტულ პლანში დაახლოებით 700-ჯერ აღემატებოდა რსფსრ-ს (!!!). ამასთან, საყოველთოდ ცნობილია, რომ რსფსრ-ის ავტონომიურ წარმონაქმნთა უმრავლესობა რუსეთის მიერ სხვადასხვა დროს დაპყრობილ და რუსეთის იმპერიაში ძალით შეყვანილ თვითმყოფად ქვეყნებს წარმოადგენს, რის გამოც მათი ავტონომიური სტატუსის ეჭვქვეშ დაყენება მხოლოდ ამ ქვეყნების დამოუკიდებლობის საკითხის დასმის კუთხით არის გამართლებული. რაც შეეხება საქართველოს შემადგენლობაში არსებულ ავტონომიურ წარმონაქმნებს, ისინი მრავალსაუკუნოვანი ქართული სახელმწიფოს უძველესი პროვინციებია, ქართველთა ისტორიული სამშობლოს, ვითარცა ერთიანი, ისტორიულ-გეოგრაფიული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ორგანიზმის, განუყოფელი ნაწილებია. ამდენად, საქართველოს ავტონომიზაციის ხელოვნური ხასიათი სრულიად ნათელია; შესაბამისად, საქართველოსა და იმავე რუსეთის თანამედროვე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის თვისობრივად განსხვავებული ანატომია აქვს, რისი დაჟინებული ნიველირების ნებისმიერი ცდა, რბილად რომ ვთქვათ, დაუშვებელია. არადა, ამის მიხვედრა წესით არ უნდა გასჭირვებოდა განსვენებულ აკადემიკოს ა. სახაროვს, რომელმაც წყალბადის ბომბის გამოგონების შემდეგ ალბათ ყველაზე უფრო დიდი „აღმოჩენა“ მაშინ გააკეთა, როდესაც გარდაცვალებამდე სულ რამდენიმე თვით ადრე საქართველო მცირე იმპერიად მონათლა და მისი გარდუვალი დაშლაც იწინასწარმეტყველა. უნდა ვალიაროთ, რომ 1990 წლიდან მოყოლებული საქართველოს ერთიანობის მტრები ერთგულნი არიან ანდრია დიმიტრის ძის ანდერძისა, ხოლო რუსი, ოსი თუ აფხაზი კალმოსნების თითქმის ყველა ანტიქართულ გამოხდომას სწორედ

ქართული „მცირე იმპერიის“ აუცილებელი დემონტაჟის სახაროვისეული იდეა უქმნის „თეორიულ“ ფონს.

საქართველოზე მიყენებული ესოდენ დიდი დარტყმის მიუხედავად ჭეშმარიტების დადგენისათვის ბრძოლა ჩვენს უმთავრეს მიზნად უნდა დავისახოთ. ამჟამად დღის წესრიგში დგას „სამხრეთ ოსეთად“ წოდებული ტერიტორიისათვის ძირძველი სახელწოდებების დაბრუნებისა და სამოცდაათი წლის მანძილზე უტიფრად გაყალბებული ისტორიის ხელახლა შტუდირების ამოცანა. ამ უკანასკნელის წარმატებით გადანწყვეტა კი პირველ რიგში გულისხმობს ჩრდილოეთიდან განხორციელებული ტიპონიმიური დივერსიის წინმსწრები ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნომინაციისა და საქართველოს ძველთაძველი მიწა-წყლისათვის „Осетия“ /„Южная Осетия“-ს დარქმევის საკითხების შეძლებისამებრ მიუკერძოებელ გაშუქებას.

უწინარეს ყოვლისა, საჭიროა შეინიშნოს, რომ ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი“ (ფართობი – 3,8 ათ. კმ²; ე. ი. საქართველოს ტერიტორიის 5,4%) მოიცავდა მდინარეების ქსნის, ლეხურას, მეჯუდას, დიდი და პატარა ლიახვების, ფრონეების (-მტკვრის აუზი), ყვირილას, ლარულას და ჯეჯორას (-რიონის აუზი) ხეობების განსაზღვრულ მონაკვეთებს, ანუ აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალს (უპირატესად ლიხთამერს და ნაკლებად ლიხთიმერს), რაც სივრცობრივი განფენილობის თვალსაზრისით, ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ სექტორს (ან ჩრდილოეთი საქართველოს ცენტრალურ ნაწილს) შეეფარდება. ამდენად, შუაგულ საქართველოში სოლივით შემოჭრილი „ავტონომიური“ წარმონაქმნის (იხ. სქემა №1) სახით საქმე გვაქვს ჩვენი ქვეყნის ორი უმთავრესი ნაწილისგან ერთობ არაპროპორციულად შენივთებულ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ არეალთან (resp. ამერ-იმერის შემდუღაბებელ უმნიშვნელოვანეს მეზოზონასთან), რომლის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული

ატრიბუციის გარკვევაც, ცხადია არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, მითუმეტეს, თუკი საძიებელ რეგიონს განვიხილავთ იმ ქრონოლოგიური პერიოდის რეალიების გათვალისწინებით, როდესაც საქართველოში ოსთა კომპაქტური დასახლებების გაჩენის ფაქტი უკვე ექვს არ იწვევს.

ასე, გვიანფეოდალური საქართველოს მიწა-წყლის გენერალური ისტორიულ-გეოგრაფიული დარაიონების ამსახველი მონაცემების შუქზე, რომელთა თანახმად ჩვენი ქვეყნის ფარგლებში ხერხდება რვა უმთავრესი პროვინციის (1. ქართლი, 2. კახეთი, 3. მესხეთი (ან სამცხე-სათაბაგო), 4. იმერეთი, 5. ოდიში (ან სამეგრელო), 6. გურია, 7. სვანეთი, 8. აფხაზეთი) გამოყოფა, საძიებელი ტერიტორია სხვა არაფერია, თუ არა ფართოდ გაგებული ქართლის და იმერეთის სანახების უბრალო შენაზავი. საქართველოს მიწა-წყლის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ისტორიულ-გეოგრაფიული დარაიონების მეორე ტაქსონომიური დონის ფარგლებში კი, რაც გულისხმობს ქვეყნის ტერიტორიის უფრო სკრუპულოზური დანაწევრების საბოლოოდ გამონახნაგებული ტრადიციით ხელმძღვანელობას, ყოფილი ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“ წარმოჩნდება, როგორც კავკასიონის მთავარი ქედიდან ბამბაკის ქედამდე გადაჭიმული ქართლის ქვეყნის (კერძოდ, „შიდა ქართლად“ წოდებული რეგიონის) საკმაოდ დიდი ნაწილის, მაღრან-დვალეთის (-შიდა ქართლის მთიანეთის ხარჯზე თავის დროზე გაფართოვებული დვალეთის ქვეყნის პირაქეთი ნაშთის) და ქსნის ან ქსნისხევის (-შიდა ქართლის მთის ზოლშივე შორეულ წარსულში ფორმირებული ცხრაზმის ქვეყნის „მემკვიდრე“ მთის კუთხის) მთლიანი ტერიტორიების, აგრეთვე რაჭის ჩრდილო-აღმოსავლეთი რაიონის (კერძოდ, კუდაროს თემის) და იმერეთის ყველაზე მაღალი მთის ზოლის განსაზღვრული მონაკვეთის (სახელდობრ, არგვეთის თემის ნაპირყურის) ყოვლად არაბუნებრივი ჯამი (იხ. სქ. №2). ამასთან, ცნებაში – „შიდა ქართლი“ არა მარტო ისტორიულ-ეთ-

ნოგრაფიული ქართლის ქვეყნის შემადგენელი სუბრეგიონის, არამედ ამ უკანასკნელზე უფრო დიდი მოცულობის მიწა-წყლის ერთეულის (-ჯერ ქართლის საერისთავოს ტერიტორიის, მოგვიანებით კი ქართლის სამეფოს მთელი ზემო ნაწილის) აღმნიშვნელი მაორიენტირებული ტერმინის ამოცნობის შესაძლებლობა გვაიძულებს საგანგებოდ შევნიშნოთ, რომ ზემოთ ხსენებულ „შიდა ქართლში“ ჩვენ ვგულისხმობთ სწორედ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ქართლის ტერიტორიასთან რამდენადმე შეზღუდული რადიუსით მისასადაგებელ სახელწოდებას და არა შედარებით ფართო გაგებით გამოყენებულ „შიდა ქართლს“, რომელიც საკუთრივ ეთნოგრაფიული ქართლის ზემო ნაწილის გარდა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბებულ სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებსაც (მთიულეთს, ხევს, ქსნის-ხევს, გუდამაყარს, ხანდოს, ჭართალს, თრუსოს, მაღრან-დვალეთს) ფარავს.

როგორც მოტანილი სქემიდან ჩანს, ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს საზღვრებში ძირითადად ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ქართლის (კერძოდ, შიდა ქართლის) რაიონები თავსდება, რომელნიც ამავე დროს ქართულ-ოსური კონფლიქტის ეპიცენტრსაც წარმოადგენს, მაგრამ ეს გარემოება ნამდვილად არ იძლევა ჩვენთვის საინტერესო რეგიონის „შიდა ქართლად“ ცალსახად სახელდების უფლებას, როგორც ამას დღეს შეცდომით მრავალი ქართველი ფიქრობს, ვინაიდან, ჯერ ერთი, „ავტონომიური“ წარმონაქმნი ქართლის (სახელდობრ, შიდა ქართლის) გარდა სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული (ან კულტურულ-ისტორიული) მხარეების (მათ შორის დასავლეთ საეართველოს კუთხეების) კუთვნილ მიწა-წყალსაც იტევდა და მეორეც, ოსი ნაციონალ-სეპარატისტები ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს მთელ ტერიტორიას (და არა მარტო მის უდიდეს ნაწილს) სდებენ ხელს. მაშასადამე, „ავტონომიური ოლქის“ ისტორიული სახელწოდების დონეზე მაინცდამა-

ინც „შიდა ქართლის“ გამოყენება ერთი მხრივ მისი რეალური მოცულობის მნიშვნელოვანი შეკვეცის, ხოლო მეორე მხრივ, უცხოტომელთა მიერ წამოყენებული უნიადაგო ტერიტორიული პრეტენზიების მასშტაბების აშკარა დაკნინების ტოლფასია, რაც თავისთავად აბუნდოვანებს ქართულ-ოსურ წინააღმდეგობათა ჭეშმარიტ არსს და საპირისპირო მხარეს ჩვენში ელემენტარული უზუსტობით მოქნილი ვარიირების დამატებით შესაძლებლობასაც აძლევს.

კიდევ უფრო სერიოზული შეცდომაა ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიისათვის **სამაჩაბლოს** შერქმევა, რასაც დღესდღეობით ერთგვარ უპირატესობასაც ანიჭებენ ყოფილი ოლქის მისამართით გამოყენებულ „შიდა ქართლთან“ შედარებით. ამ რიგის ნომინაციასთან დაკავშირებით აუცილებელია განიმარტოს, რომ „სამაჩაბლო“ ერთ-ერთი სათავადოს აღმნიშვნელი ტერმინია იდენტური შინაარსის ცნებების – „საბარათიანოს“, „საამილახვროს“, „სანერეთლოს“ და სხვ. გვერდით. ის მომდინარეობს დიდი ლიახვის ხეობაში ლოკალიზებულ აჩაბეთში (ან აჩაბეთის ხევში) აღზევებული ფეოდალური სახლის ტოპონიმიური წარმომავლობის გვარსახელიდან – მაჩაბელი (აჩაბეთი→მაჩაბელი→სამაჩაბლო) და პირველ რიგში ოდინდელი ქართლის საერისთავოს დაშლის შემდეგ XIII-XVI სს-ში ჩამოყალიბებულ ცალკეულ სენიორიათა („ქსნის საერისთავო“, „არაგვის საერისთავო“, „საციციანო“, „საამილახვრო“, „სამუხრანბატონო“, „საჯავახო“, „საფალავანდიშვილო“ და სხვ.) სიას ავსებს. ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით, „სამაჩაბლო“ მოიცავდა უმთავრესად დიდი ლიახვის ხეობის მთისწინა და მთის რაიონებს, ყვირილასა და ღრამულას ხეობების განსაზღვრულ მონაკვეთებს და დვალეთის ქვეყნის (-ამჟამად ე. წ. „ჩრდილო ოსეთის“ შემადგენელი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის) ერთ ნაწილს (კერძოდ, ზროგოს ხევს), უშუალოდ ესაზღვრებოდა რა ქსნის

საერისთავოს, საფავლენიშვილოს, საფალავანდიშვილოს, საწერეთლოს, რაჭის საერისთავოს, არაგვის საერისთავოს (-დვალეთის რაიონში) და სავახტანგოდ წოდებულ ტერიტორიულ ერთეულს.

მართალია, ბოლშევიკების მიერ შექმნილი ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს ფარგლებში თითქმის მთელი სამაჩაბლო მოექცა (მაჩაბელთა ხელდებული ზროგოს ხევის გამოკლებით), მაგრამ იმხანად ზუსტად ასეთივე ბედი ეწია ქსნის საერისთავოს, საამილახვროს, სავახტანგოს, საფავლენიშვილოს, საფალავანდიშვილოს, საწერეთლოს და რაჭის საერისთავოს ადგილ-მამულსაც, რის კვალობაზეც ყოფილი ოლქის სახელდება „სამაჩაბლოდ“ ისევე დაუშვებელია, როგორც მიუღებელია მისი ცალსახად გამოცხადება მაინცდამაინც „ქსნის საერისთავოდ“, „საწერეთლოდ“ ან თუნდაც „საამილახვროდ“. სხვას რომ თავი დავანებოთ, სამაჩაბლო ხომ საძიებელი რეგიონის საერთო ფართობის სულ რაღაც 30%-ს შეადგენს, მაშინ როცა იგივე ქსნის საერისთავო ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორიის ლამის ნახევარს ავსებს. ამდენად, ყოფილ ავტონომიურ ოლქში შეკეტილ ისტორიულ არეალთან მიმართებაში უნიდელი სათავადოების აღმნიშვნელი სახელწოდებებით სარგებლობისას სავალდებულოა ვიცოდეთ, რომ საკვლევი რეგიონი წარმოადგენს არა მარტო „სამაჩაბლოს“, არამედ კიდევ ექვსი ანალოგიური ერთეულისა (-ქსნის საერისთავოს, რაჭის საერისთავოს, საწერეთლოს, საამილახვროს, საფალავანდიშვილოს, საფავლენიშვილოს) და ე. წ. „სავახტანგოს“ კუთვნილი მინა-წყლის ფრიად უსახურ კონგლომერატს (სქ. №3).

ამასთან, მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ შიდა ქართლი-ს, აფხაზეთი-ს და სხვა ძველთაძველი სახელეების გვერდით რეგულარულად გამოყენებული დერივაციული ტერმინი სამაჩაბლო ისტორიულ-გეოგრაფიული ნომინაციის სფეროში მოგვიანებით დანერგილ ფსევდოტოპონიმად უფრო

იმსახურებს დახასიათებას, ვიდრე რიგით ტოპონიმად, როგორადაც მას დღესდღეობით იცნობს ქართველთა უდიდესი უმრავლესობა. ცხადია, ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, რომ აღნიშნული სახელი, ზოგიერთი სხვა სინონიმური მნიშვნელობის ტერმინის (მაგალითად, იმავე საბარათიანო-ს, სანერეთლო-ს და ა. შ.) მსგავსად, საერთოდ არ ამჟღავნებდა სემანტიკური გარდასახვის და ჩვეულებრივ ტოპონიმად ფორმირების ტენდენციას; აკი იოანე ბაგრატიონის „ქართლ-კახეთის აღწერაში“ (XVIII ს-ის მიწურული) გარკვევით ფიგურირებს სამაჩაბლოს ხეობა „ქრცხინვალის ხეობის“ გვერდით¹. მაგრამ, რამდენადაც აქ ხსენებული „სამაჩაბლოს ხეობა“ მხოლოდ დიდი ლიახვის ხეობის 15 კმ-იან მონაკვეთთან – სოფ. დგვრისსა და სოფ. გუფთას შორის ლოკალიზებულ აჩაბეთი-ს (ან აჩაბეთის ხევი-ს) თემთან ზუსტ ტერიტორიულ შეფარდებაშია მოცემული, სრული საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ სემანტიკური ბიფურკაციის გზაზე დამდგარ ცნება სამაჩაბლო-ს მაინც არ დასცალდა კონკრეტული სათავედოს მთელი მინა-წყლის აღმნიშვნელ ტოპონიმად ცალკე ჩამოყალიბება და ის შედარებით ვიწრო გაგებით – მარტოოდენ მაკროტოპონიმის „როლში“ – ეტყობა მხოლოდ (ან უპირატესად) ისტორიული აჩაბეთის ხევზე ვრცელდებოდა. ამიტომ, გამომდინარე იქიდან, რომ „ქართლ-კახეთის აღწერაში“ დამონშებული სამაჩაბლოს ხეობა პრინციპში ისტორიულად კარგად ცნობილი ტოპონიმის – „აჩაბეთი“-ს (ან „აჩაბეთის ხევის“-ს) ადგილს იკავებს, ხოლო გარკვეული ინდიკატორის (-ამ შემთხვევაში „ხეობა“-ს) გარეშე აღებული სამაჩაბლო-ს იმავდროული ფუნქციონირება მაჩაბელთა საფეოდალოს მთელი ტერიტორიის აღმნიშვნელი ტერმინის სახით არავითარ ეჭვს არ იწვევს, ნიადაგ მიზანშეუწონელია სამაჩაბლო-ს ნაქარევედ წარმოდგენა მაინცდამაინც ტოპონიმად. ჩვენთვის საინტერესო

¹ ი. ბაგრატიონი. ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ., 1986, გვ. 40.

ტერმინის სემანტიკური განვითარების ნიუანსების გათვალისწინებით ალბათ უფრო მართებული ჩანს **სამაჩაბლო-ს** გამოყენება მხოლოდ კონკრეტული სათავადოს აღმნიშვნელი სახელის დონეზე მისი თანადროული ცნებების **საწერეთლოს-ს**, **საამილახვრო-ს**, **სამუხრანბატონო-ს** ან **საციცანო-ს** (და არა ძირძველი ტოპონიმების) გვერდით, მაშინ როდესაც დიდი ლიახვის ხეობის იმ მონაკვეთთან მიმართებაში, რომელსაც თავის დროზე **სამაჩაბლოს ხეობა** ეწოდა, უთუოდ რეზონულია საუკუნეების სიღრმიდან მომდინარე ტოპონიმის **აჩაბეთის ხევი-ს** ხმარებაში აღდგენა. სხვათა შორის, საკითხის ამგვარ დაყენებას ზურგს უმაგრებს ის გარემოებაც, რომ, ჯერ ერთი, ურთიერთშეპირისპირებაში განსახილველი სახელწოდებები **სამაჩაბლო** და **აჩაბეთის ხევი** ფუნქციონალურ-შინაარსობრივი თვალსაზრისით ისეთსავე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორშიც, მაგალითად, ცნებები **სამუხრანბატონო** და **მუხრანი** ან **ქსნის საერისთავო** და **ქსნისხევი** და, შესაბამისად, მათი დაუდევრად ნიველირება ნამდვილად არ ივარგებს; მეორეც, დღესდღეობით რეგულარულად გამოყენებული **სამაჩაბლო-ს** ქვეშ უფრო ხშირად სწორედ დიდი ლიახვის ხეობის ზემოთ შემოფარგლული მონაკვეთი (-ე.ი. ჯავის ხეობასა და ცხინვალის ხეობას შორის მდებარე ისტორიული „აჩაბეთის ხევი“) ამოიცნობა იქ ლოკალიზებული სოფლებითურთ (1. კუსირეთი, 2. წნული, 3. ლელისუბანი, 4. თამარაშენი, 5. საბანმინდა, 6. ზემო აჩაბეთი, 7. ქვემო აჩაბეთი, 8. დამპალეთი, 9. ხეითი, 10. აბონმინდა, 11. თირი, 12. ქურთა, 13. დიდი ძარწემი, 14. პატარა ძარწემი, 15. კეხვი, 16. ქემერტი, 17. სვერი) და **სამაჩაბლო-ს** პრობლემებზე ზოგადი საუბრის დროსაც პირველ რიგში სწორედ ხსენებულ რაიონში თავმოყრილი და ბლოკადის პირობებში მცხოვრები ქართული მოსახლეობის სავალალო მდგომარეობა იგულისხმება. ერთი სიტყვით, **აჩაბეთის ხევი-ს** რესტავრაციას ობიექტურად არაფერი უშლის ხელს, რომლის დანერგვა თანა-

მედროვე ნომინაციის სფეროში სრულებითაც არ ნიშნავს ტერმინ **სამაჩაბლო-ს** გამოყენებაზე უარის თქმას. ვიმეორებთ, **სამაჩაბლო-ს**, ისევე როგორც უწინდელ სათავადოთა აღმნიშვნელი ნებისმიერი სხვა სახელის (მაგალითად, **ქსნის საერისთავო-ს**, **საწერეთლო-ს**, **საამილახვრო-ს** და ა. შ.) გამოყენება საქართველოს მიწა-წყლის ცალკეულ უბნებთან მიმართებაში სავსებით დასაშვებია, მაგრამ იმავე სახელწოდების წარმოდგენა მაინცდამაინც ტოპონიმად, **აჩაბეთის ხევი-ს** აშკარა იგნორირების საერთო ფონზე და, მითუმეტეს, მისი გამოცხადება ე. წ. **სამხრეთ ოსეთის აო-ის** ისტორიულ სახელწოდებად, რასაც ამჟამად აქვს ადგილი, მხოლოდ სერიოზული დაბნეულობის საფუძველს ქმნის. ამდენად, ლაპარაკია არა ტერმინ **სამაჩაბლო-ს** ხმარებიდან ამოღების, არამედ მისი ჯეროვანი სიზუსტით ხმარების საჭიროებაზე.

მაშასადამე, ყოველივე წინათქმულის გათვალისწინებით დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ რამდენადაც ხელოვნურად შეკონინებული ყოფილი ავტონომიური ოლქი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ცალკეული კუთხეების და ლიხთიმერ-ლიხთამერის ტერიტორიაზე განფენილი რამდენიმე სათავადოს კუთვნილ მიწა-წყალს მოიცავდა, მის აღსანიშნავად გამოსაყენებელ ყველაზე ოპტიმალურ ზოგად სახელწოდებად გვესახება **ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთი სექტორი** (ან მარტივად **ცენტრალური საქართველო**) ან კიდევ **ჩრდილოეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილი** (ან უბრალოდ **ჩრდილოეთი საქართველო**), რაც თავის მხრივ გვანთავისუფლებს საძიებელი რეგიონის შედარებით უფრო დეტალური და ნამეტანად გართულებული ნომინაციის ვარიანტების („ქართლის, მაღრან-დვალეთის, ქსნის, რაჭის, იმერეთის ტერიტორიების ჯამი“; „ქსნის საერისთავოს, სამაჩაბლოს, საამილახვროს, საფავლენიშვილოს, სავახტანგოს, საფალავანდიშვილოს, საწერეთლოს, რაჭის საერისთავოს ტერიტორიების კრებული“) დაწინაურების ვალდებულებებისა-

გან. არადა, ყოფილი ავტონომიური წარმონაქმნის ტერიტორიის აღსანიშნავად ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთი სექტორის ან ჩრდილოეთ საქართველოს ცენტრალური ნაწილის ხმარებაში დანერგვას ხომ ის უდავო პლუსიც აქვს, რომ ამ რიგის ნომინაციის ფონზე ოსი ნაციონალ-სეპარატისტების უზომ-უძირო ტერიტორიული პრეტენზიები კიდევ უფრო აბსურდულ ელფერს იძენს, ვინაიდან, ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ ნაწილში (ან ჩრდილოეთ საქართველოს ცენტრალურ ნაწილში ოსეთის სამხრეთი ნაწილის (ან სამხრეთ ოსეთის) არსებობის დაშვება უბრალოდ არასერიოზულია.

ცხადია, ამ რიგის აუცილებელი განმარტების შემდეგ გასარკვევი გვრჩება ის, თუ მაინც ვინ, როდის და როგორ შეარქვა ცენტრალური საქართველოს ჩრდილოეთ სექტორს **Осетия//Южная Осетия** და რამდენად სწორია ჩვენში თითქმის საყოველთაოდ გაბატონებული ის აზრი, თითქოს აღნიშნული ტოპონიმების გაჩენა ე. წ. **სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის** შექმნის სინქრონულ მოვლენას წარმოადგენდეს.

დასმულ საკითხთან დაკავშირებით წინდანინ უნდა შეინიშნოს, რომ ცნება **სამხრეთ ოსეთის დემიურგებად** რუსი და ქართველი ბოლშევიკების გამოცხადება სინამდვილიდან გადახვევის ტოლფასია, ვინაიდან აღნიშნულ ტოპონიმურ „დევრსიას“ გაცილებით უფრო ხანგრძლივი ისტორია აქვს.

როცა რუსეთი კავკასიონის მთავარ ქედს მოადგა და მდ. თერგის პირას 1784 წელს ვლადიკავკაზის ცნობილი სიმაგრის აგებას შეუდგა, ცენტრალური საქართველოს ჩვენთვის საინტერესო სექტორსა და მიმდებარე რაონებში მას დახვდა გვიანფეოდალურ ხანაში (უპირატესად XVII-XVIII სს-ში) ოსეთიდან აქ გადმოსახლებული და მთლიანად მთიან ზოლში (ძირითადად მდინარეების თერგის, არაგვის, ქსნის, დიდი და პატარა ლიახვისა და ჯეჯორას, ნაწილობრივ კი ყვირილას, მეჯუდასა და ლეხურას ხეობების სათავეებში) კონ-

ცენტრირებული ოსური მოსახლეობა, რომელიც ქართველების მეზობლად ან მათთან შერევით ქმნიდა კომპაქტურ ან სპორადულ დასახლებებს. ოსების განსახლების ხაზგასმულ არეალს (სადაც ხერხდება ასამდე ოსური ან ოსურ-ქართული სოფლის აღრიცხვა) ჩრდილოეთიდან უშუალოდ ემიჯნებოდა თერგისა და მის შემდინარეთა (არდონი, ურუხი, ფიაგდონი, გიზელდონი და სხვ.) ხეობებში ლოკალიზებული ოსეთის ქვეყანა (ოს. ირისტონ), რომლის სამხრეთი ნაწილი (-კერძოდ, ოსეთის მიერ XVII-XVIII სს-ის მანძილზე აბსორბირებული და დღესდღეობით ე. წ. ჩრდილო ოსეთის სსრ-ის ფარგლებში მოქცეული დვალეთი) იმხანად ადმინისტრაციულად კართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებს მიეწერებოდა (იხ. სქემა №4; სქემაზე საქართველოს თანამედროვე საზღვარს გარეთ მდებარე დვალეთი საგანგებოდაა დაშტრიხული, ხოლო მასზე დატანილი შავი წერტილები ოსურ ან ოსურ-ქართულ სოფლებს აღნიშნავს). ამიტომაც, XVIII ს-ის ქართული წერილობითი წყაროები ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ „პირიქითის ოსებს" ან „იქითის მთის ოსებს" (ე. ი. დვალეთელ ოსებს) და „პირაქეთის ოსებს" ან „აქეთის მთის ოსებს" (-ე.ი. დიდი და პატარა ლიახვის, თერგის, ქსნის, არაგვის, ყვირილასა და ჯეჯორას ხეობების მთის ზოლში მცხოვრებ ოსებს), თუმცა, ასეთი მკაფიო დიფერენციაციის პრაქტიკას ნამდვილად არ მოჰყოლია შედეგად ტოპონიმიური დუბლეტის – „პირიქითი ოსეთის" და „პირაქეთი ოსეთის" გაჩენა და სახელწოდება „ოსეთის" დიფუზია სამხრეთის მიმართულებით.

მართალია, XVIII ს-ის ზოგიერთი ავტორის (მაგ. პაპუნა ორბელიანის, გიულდენშტედტის) თხზულებები და შედარებით უმნიშვნელო რამდენიმე საბუთი უკვე აშკარად სცოდავს პირაქეთელი ოსებით დასახლებული ცალკეული რაიონების (დიდი და პატარა ლიახვის, თერგის, ქსნის, ჯეჯორას ხეობების სათავეების) მისამართით ტერმინ ოსეთის გამოყენების მხრივ, ხოლო გიულდენშტედტი საერთოდ გვთავაზობს ოსე-

თად თვითნებურად შერაცხილი შიდა ქართლის მიწა-წყლის ოსეთის სამხრეთ ნაწილად სახელდებას², მაგრამ ჩვენი ოპონენტებისათვის სავსებით ხელმისაწვდომი ეს მონაცემები კრიტიკულ შეფასებას მოითხოვს, ვინაიდან სრულიად ნათელია ის, რომ აღნიშნულ ნომინაციას საფუძვლად უდევს: 1) ეთნოგრაფიული ნიშნის მიხედვით ოსებით კომპაქტურად დასახლებული ტერიტორიის მაინცდამაინც ოსეთად დაუდევარი სახელდების პრაქტიკა. (შდრ.: ანალოგიური „კანონზომიერებით“ ქვემო ქართლის მიწა-წყლის ცალკეული უბნებისათვის სომხითის და ბორჩალოს შერქმევა); 2) - ებ დაბოლოებიან სახელთა სუფიქსური ცვლილების ტენდენცია, როცა - ებ მრავლობითის ფორმანტს არაიშვიათად ენაცვლება - ეთ დაბოლოება და ამის გამო გამოთქმა „ოსებში წასვლა“ აქა-იქ მექანიკურად გადადის „ოსეთში წავსლაში“; 3) საქართველოსა და კავკასიის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხებში გაურკვეველობით შეპირობებული მიუტევებელი შეცდომები.

ამდენად, ტერმინ ოსეთის არამართებული ხმარების თითოთოროლა შემთხვევა, ნამდვილად არ იძლევა საძიებელ საკითხთან დაკავშირებით ნაჩქარევი დასკვნების გამოტანის უფლებას, მით უმეტეს, რომ XVIII ს-ის წერილობითი წყაროები მთლიანობაში არაფერს ლაპარაკობენ საქართველოს ონომასტიკურ ველზე ცნება ოსეთის თუნდაც იმავე „სომხითის“ ან „ბორჩალოს“ დონეზე დამაგრების სასარგებლოდ.

ცხადია, XVIII ს-ში „ოსეთი“ შიდა ქართლის ტერიტორიის ერთ რომელიმე ნაწილს რომ რქმეოდა და ის ისეთსავე მიმართებაში რომ ყოფილიყო შიდა ქართლთან როგორშიც იყო

---

² პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, ელ. ცაგარეიშვილის გამოც., თბ., 1981, გვ. 110-112, 113-114; გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გ. გელაშვილის გამოც., თბ., 1964, გვ. 57-59, 171-172; არზა მოსესი და ხოსროსი სამართლის მიცემაზე ერეკლე II-ის ოქმით (1786 წ.), „ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. VII, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1981, გვ. 686 და სხვ.

ცნება სომხითი, ქვემო ქართლთან, ეს ფაქტი ჰპოვებდა ას-
ახვას ვახუშტი ბაგრატიონის კაპიტალურ ნაშრომში – „აღწე-
რა სამეფოსა საქართველოსა“ და მასზე დართულ რუკებში.
მაგრამ მსგავსი ფაქტი გამოჩენილი სწავლულისათვის ცნობი-
ლი არ არის. იგი ოსეთს გარკვევით წარმოაჩენს ჩრდილოეთ
კავკასიაში ლოკალიზებულ ქვეყნად, შემდეგნაირად უჩვენებს
რა მის საზღვრებს: „... ხოლო სიგრძე ამის ქვეყნისა არს ჴევი-
დამ სუანეთის კავკასამდე და განი ქართლის კავკასიდან ჩერ-
ქეზის მთამდე... ხოლო აწინდელსა ამის ოვსეთისა საზღვარი
არს: აღმოსავლით თრუსოსა და ჴევის საზღვარი, მერმე მყინ-
ვარის კავკასი და ახოტის კავკასი, რომელნი ძენან სამჴრიდამ
ჩდილოდ, და დასწყდების ჴევის ბოლოს მდინარესა ზედა
ლომეკისა, მერმე ლომეკის მდინარე, ვიდრე ხეთაძე-ჩერქეზის
მთამდე; სამჴრით მზღვრის კავკასი, ჴევის ყელიდამ წარსრუ-
ლი დასავლეთად, რომელ არს ბრუც-საბაძელამდე, და ზეკარა,
კედელა და რაჭა-დიგორ-ბასიანს შორისნი კავკასნი; ხოლო
ჩდილოთ ჩერქეზსა და მას შორის მთა მაღალი... და დასავლე-
თით მზღვრის კავკასივე რაჭასა და ჟღელეს შორისი, მერმე
ბასიანსა და სუანეთს შორისი“³. ვახუშტის მიერ შედგენილი
1735 წლის რუკაზეც ოსეთი კავკასიონის მთავარი ქედის გა-
დაღმა არის გამოსახული, ხოლო დიდი ლიახვის, პატარა ლი-
ახვის, თერგის, ქსნის, არაგვის ხეობები – ფართოდ გაგებული
ქართლის, ჯეჯორასა და ყვირილას ხეობები კი ფართოდ გა-
გებული იმერეთის შემადგენლობაშია ნაჩვენები (იხ. სქ. №5)⁴.
ანალოგიური სურათი იხატება ვახუშტის 1735 წლის რუკის

³ ვახუშტი, აღწერა..., გვ. 634, 635.

⁴ ამჯერად მკითხველს ვთავაზობთ 1735 წლის რუკის ზუსტ პირს
(ფაქსიმილეს ავტორებია: ი. მათურელი, გ. ძამოვეი, ან. ადამია,
ნ. ლობჯანიძე). ვახუშტის რუკის წარწერების კითხვის გასაადვი-
ლებლად რუკის ორიგინალის ორთოგრაფია შენარჩუნებულია,
თუმცა ვახუშტის მიერ ნაჩვენები ოვსეთის საზღვარი ჩვენს მიერ
არის საგანგებოდ რეტიშირებული.

1766 წლის ფრანგული გამოცემის მიხედვითაც (იხ. სქ. №6). საბედნიეროდ, ვახუშტის ჩვენებებთან უნისონში „ოსეთს“ ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე ქვეყნად ცალსახად წარმოაჩენენ XVIII საუკუნის და XIX საუკუნის დამდეგის რუსული წერილობითი და კარტოგრაფიული მასალებიც. თქმულის საილუსტრაციოდ კი, ვფიქრობთ საკმარისია თუნდაც XVIII ს-ის II ნახევრით დათარიღებული პატარა ყაბარდოს, ოსეთის, ინგუშეთისა და ჩაჩნეთის ერთი ნაწილის რუკის (იხ. სქ. №7) და 1801 წელს კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ შედგენილი რუკის (იხ. სქ. №8) დამონშება, რომელთაც უთუოდ კარგად იცნობენ როგორც ოსი და რუსი სწავლულები ქართველთმოდულე ეთნოგრაფის გ. სტარაჟოიტოვას თავკაცობით (აკი ორივე რუკა ჩართულია მოსკოველ და ვლადიკავკაზელ ავტორთა პუბლიკაციებში), ისე ა. ჩოჩიევისა და ტ. კულუმბეკოვის ტიპის თავქარიშხლიანი „მოღვაწეებიც“ და ოს სეპარატისტთა ახლანდელი ლიდერებიც ლ. ჩიბიროვის მეთაურობით.

მართალია, წერილობითი წყაროების ჩვენებებთან მეტწილად შესაბამისი ეს რუკები არაა თავისუფალი ზოგიერთი უზუსტობისაგან (მაგალითად, მათზე საქართველოს საზღვრის გარეთაა დატანილი დვალეთის ტერიტორია, აგრეთვე პირიქითი ხევესურეთის მიწა-წყალი და სხვ.), მაგრამ ისინი მაინც მეტად ფასეულია ჩვენთვის იმდენად, რამდენადაც მათზე Осетия ყოველგვარი სამხრეთული წანაზარდის გარეშე სრულიად გარკვევით ლოკალიზდება კავკასიონის მთავარი და გვერდითი ქედების გადაღმა, ანუ იქ, სადაც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ოსეთი „ჩრდილოეთ ოსეთის“ სახელწოდებით დღესაც განაგრძობს არსებობას, მაშინ როცა ყოფილი ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორია ერთ-ერთ რუკაზე Карталия-ს და Имеретия-ს სახელწოდებით გვაცნობს თავს.

ერთი სიტყვით, 1801 წლისთვისაც კი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნომინაციის ჩვენთვის საინტერესო უბანზე ჯეროვანი წესრიგი სუფევს და ტოპონიმ „ოსეთის“ გავრცელების ტრადიციული არეალის გაფართოება ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ქართლის, იმერეთის, რაჭის ან სხვა რომელიმე კუთხის მიწა-წყლის ხარჯზე არ შეინიშნება. სამაგიეროდ, უკვე 1802 წლიდან მდგომარეობა რადიკალურად იცვლება და რუსეთის კოლონიური ადმინისტრაციის ცალკეულ წარმომადგენელთა ძალისხმევით სახელწოდება „ოსეთიც“ აქტიურად მოცოცებას იწყებს ცენტრალური საქართველოს მთიანეთის ტერიტორიაზე.

აღნიშნული მიმართულებით პირველი სერიოზული ნაბიჯი გადადგმულ იქნა სამოქალაქო საქმეთა მთავარმართებლად და მთავარსარდლად განწესებულ გენერალ-ლეიტენანტ კარლ კნორინგის მიერ, რომელმაც რუსეთის იმპერატორისათვის გაგზავნილ და 1802 წლის 26 მარტით დათარიღებულ პატაკში დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების ოსებით დასახლებულ მთიან რაიონებს ხელალებით უწოდა „Осетия“, ხოლო ქართველთა საცხოვრისის მთისწინა და ბარის ზოლში – Грузия⁵, რითაც შუაგულ საქართველოს უბოდიშოდ დაანათლა მეზობელი ქვეყნის სახელი.

სულ მალე კნორინგის მიერ ფაბრიცირებული ეს სახელწოდება სხვა რუსმა მოხელეებმაც აიტაცეს და 1802 წელსვე შედგენილ კიდევ ერთ პატაკში შიდა ქართლის ოსებით დასახლებული რაიონების მისამართით კვლავ თვითნებურად იქნა გამოყენებული Осетия⁶.

---

⁵ Всеподдaneiший рапорт ген. – К. Кноринга от 26 марта 1802 г., „Акты Кавказской археографической комиссии“, т. I, Тифл., 1866, с. 587.

⁶ 1802 г. 20 декабря, Рапорт горийского капитана-исправника правителю Грузии Коваленскому о жалобах крестьяна на помещиках, „История Юго-Осетии в документах и материалах“, сост. Н. Н. Цховребов, т. II; Сталинир, 1960, с. 123.

შემდეგი ოცდარვა წლის მანძილზე საქართველოს მიწა-წყლის ერთი ნაწილის „ოსეთად“ უტიფრად სახელდების პრაქტიკას კიდევ უფრო ფართო გასაქანი ეძლევა და სრული განუკითხაობის პირობებში ტოპონიმ Осетия-ს გავრცელების არეალში დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების ზემონელის გარდა მდინარეების ქსნის, მეჯუდას, ლეხურას და ფცის ხეობების მთიან მონაკვეთებსაც აქცევენ. ამასთან, 1802-1840 წწ-ის საბუთების ჩვენებით შუაგულ საქართველოში ჩაკეცებული ეს ე. წ. Осетия არაერთგზის განიხილება ქართლის (Карталиния) ან საქართველოს (Грузия) მომიჯნავე პროვინციად („Осетия прилегающая к Карталинии провинция“; „Осетия и Грузия“!!!), ხოლო ადგილობრივი ოსები ფიგურირებენ, როგორც „ქართლის მოსაზღვრე ხალხი“ („Смежные с Карталинией Осетины“); თუმცა აქვე საინტერესოა შეინიშნოს, რომ 1812-1837 წწ-ის რუსულ დოკუმენტებშივე საკმაოდ მრავლად ვაფიქსირებთ ფორმულირებებს: საქართველოს ოსეთი („Грузинская Осетия“), ქართლის ოსეთი („Карталинская Осетия“), საქართველოს ოსები („Грузинские Осетины“), ჩრდილოეთ ქართლის ოსები („Осетины Северной Карталинии), კავკასიის მთებში მცხოვრები საქართველოს ოსები („Живущие на горах Кавказских грузинские осетины“), ოსები.. საქართველოს ჩრდილოეთ ნაწილში მოსახლე მთიელები („Осетины ...горцы населяющие Северную часть Грузии“), საქართველოს კუთვნილი ოსები („Осетины, принадлежащие Грузии“), იმერეთის ოსები („Имеретинские Осетины) ან იმერეთის კუთვნილი ოსები („Осетины принадлежащие к Имеретии“), რაც თავისთავად ცხადყოფს ძველთაძველ ქართულ ტოპონიმიურ ნომენკლატურაზე ცნება „ოსეთის“ ხელოვნურად დაგლესვის ფაქტს.

ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემების მიხედვით 1830 წლიდან ოფიციალური ნომინაციის სფეროში უკვე ფეხს იკი-

დებს ოპოზიციური ტოპონიმიური წყვილი: **Южная Осетия** და **Северная Осетия**. ასე, გაზეთ „Тифлиссские ведомости“-ში (1830 №72) დაბეჭდილი ანონიმი ავტორის პუბლიკაციაში სამხრეთ ოსეთად სახელდებულია დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნისა და მეჯუდას ხეობების მთიანეთის ტერიტორია და საგანგებოდაა შენიშნული, რომ „Сия горная... страна граничит к востоку с Военно-Грузинской дорогой или Кавказскими ущельем, к западу с Имеретией, к северу с Большой Кабардой, а с югу с Карталинией“; იქვე ჩამოთვლილია ამ ე. წ. „Южная Осетия“-ს შვიდი მთავარი ხეობა: მაღრან-დვალეთის, ქეშელთის, ჯავის, პატარა ლიახვის, მეჯუდას, ქურთისა და ჟამურის. დაახლოებით ასეთივე სურათი იხატება გენერალ-ფელდმარშალ პასკევიჩის მიერ თბილისის სამხედრო გუბერნატორის, გენერალ-ადიუტანტ სტრელკოვისადმი 1830 წლის 24 მაისს გაგზავნილი მინერილობითაც, სადაც ე. წ. ოსეთის ზემო ნაწილთან („Верхняя часть Осетии“) ან ზემო ოსეთთან („Верхняя Осетия“) შეპირისპირებაში ხსენებული ოსეთის ქვემო ნაწილი („Нижняя часть Осетии“) ან სამხრეთ ოსეთი („Южная Осетия“) დიდი და პატარა ლიახვისა და ქსნის ხეობების მთიან ზოლს ფარავს⁶. თანაც, ამავე დოკუმენტში პირველადაა მოცემული ოსების დაყოფა ჩრდილოეთელ ოსებად („Северные осетины“) და სამხრეთელ ოსებად („Южные осетины“) ან სამხრეთელ ან ქართლის ოსებად („Южные или Карталинские осетины“), რასაც წინ უსწრებდა მათივე პარციალია ერთი მხრივ კავკასიის მთების სამხრეთი კალთის ოსებად („Осетины южного склона Кавказских гор“), კავკასიონის აქეთა მხარეს განსახლებულ ოსებად („Осетинцы... расположенные по сию сторону Кавказа“) ან კავკასიონის სამხრეთ მხარეს მცხოვრებ ოსურ ტომებად („Осетинские пле-

⁶ „История Юго-Осетии в документах и материалах“, II, с. 308-311.

მენა на южную сторону Кавказа обитавшие"), ხოლო მეორე მხრივ კავკასიონის იქითა მხარეს მოსახლე ოსურ ტომებად ("Осетинские племена по ту сторону кавказа обитавшие") და კავკასიის მთების ჩრდილოეთ კალთის ოსებად ("Осетины северного склона кавказских гор").

1830 წლის მერმე ტოპონიმიური დუბლეტის „სამხრეთ ოსეთისა“ და „ჩრდილოეთ ოსეთის“ პოზიციები კიდევ უფრო მტკიცდება და მათი გამოყენებაც სულ უფრო რეგულარულ ხასიათს იღებს. ამას მნიშვნელოვანწილად გაუმართა ხელი 1834 წლის შემდეგ მომხდარმა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულმა ცვლილებებმა, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთსა და ისტორიულ დვალეთში განსახლებულ ოსთათვის ჯერ თბილისის გუბერნიაში შემავალი და სამ უბნად (ჯავის, პატარა ლიახვის, ნარის) დაყოფილი ე. წ. ოსეთის ოკრუგის (Осетинский округ) გახსნამ (ოლქის უფროსის რეზიდენციით ს. ჯავაში), მოგვიანებით ლიახველ მთიელ ოსთათვის თბილისის გუბერნიის გორის მაზრის შემადგენელი ე. წ. ოსეთის საპოლიციო უბნის (Осетинский участок) გამოყოფამ (ხიდისთავის, გორის, სურამისა და ქსნის ანალოგიური უბნების გვერდით), ბოლოს კი ე. წ. ცხინვალის უბნის (Цхинвальский участок) შექმნამ (-სურამის, ხიდისთავის, მეჯვრისხევის, ბორჯომის საპოლიციო უბნების გვერდით), რომლის ჩრდილოეთი მთიანი ნაწილის (დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების ზემოწელის) აღსანიშნავად ხმარებაში იქნა დანერგილი სახელწოდება მთიანი ოსეთი ("Горная Осетия"/"Нагорная Осетия") ან მთიან-ოსეთის თუ მთა-ოსეთის უბანი ("Горно-Осетинский участок").

უფრო მეტიც, ცნებების „სამხრეთ ოსეთის“ და „ჩრდილოეთ ოსეთის“ ან კიდევ „ოსეთის სამხრეთი ნაწილის“ (Южная часть Осетии) და „ოსეთის ჩრდილოეთი ნაწილის“ ("Северная часть Осетии") სისტემატური გამოყენების საერთო

ფონზე შეინიშნება თავად ტოპონიმ „Осетия“-ს გავრცელების არეალის გაფართოვების ტენდენცია საქართველოს მიწა-წყლის ახალ-ახალი მონაკვეთების ხარჯზე. აკი რუსული დოკუმენტების მკაფიო ჩვენებით 1849 წლიდან „Осетия“-ს უკვე რაჭისა და იმერეთის ტერიტორიებსაც (-კერძოდ, კუდაროს თემს და არგვეთის ერთ ნაწილს) უწოდებენ, ხოლო XIX ს-ის II ნახევარში არაერთი რუსი ავტორი „ოსეთს“ თერგისა და არაგვის სათავეებსაც არქმევს (!). ამასთან, საქმე იქამდეც მიდის, რომ ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ ფარგლებში მთისა და ბარის რეგიონების გამოყოფასაც ახერხებენ (*„Верхняя/Горная Осетия“; „Нижняя Осетия“; „Нагорная полоса Южной Осетии“; „Плоскостная полоса Южной Осетии“*!!!) ვერტიკალური ზონალობის ჭრილში.

ასე და ამრიგად, 1802-1830 წლებში მოხდა მსოფლიო ისტორიაში უპრეცედენტო რამ – უცხო ქვეყნის (-მხედველობაში გვაქვს რუსეთი) წარმომადგენლებმა მათთვის უცხო ქვეყნის (-მხედველობაში გვაქვს საქართველო) ერთ ვრცელ ნაწილს დაარქვეს უცხო ქვეყნის (-მხედველობაში გვაქვს ოსეთი) სახელი, რაშიც ნიადაგ ცალსახად ამოიცნობა „დაყავი და იბატონეს“ პრინციპებზე ამოჩონჩხილი ვერაგული ანტიქართული მანევრი და არა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნომინაციის ტრადიციაში ჩაუხედავი რუსი მოხელეების ელემენტარული დაუდევრობით შეპირობებული ლაფსუსი. არადა, ამომწურავი პასუხის გაცემა კითხვაზე, თუ რა მიზანს ისახავდა აღნიშნული ტოპონიმიური დივერსია, ისევე არ ჭირს, როგორც არ ჭირს ოსეთის დედაქალაქის სახელწოდება „ვლადიკავკაზის“ ფრიად გამჭირვალე ეტიმოლოგიის სრულფასოვნად გარკვევა.

მაშასადამე, ცნებების „Осетия“-ს „Южная Осетия“-ს შემოყუდება ცენტრალურ საქართველოში ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ის შექმნამდე მთელი 120 წლით ადრე ხდება, 1922

ნლიდან კი ადგილი აქვს ხსენებული ტერმინების ფსევდოპრობაციისა და ძირძველი ქართული ტოპონიმის ამოძირკვის კიდევ უფრო გამძაფრებულ პროცესებს. ამასთან, რუსმა და ქართველმა ბოლშევიკებმა იმითაც ისახელეს თავი, რომ მათ კნორინგ-პასკევიჩისაგან მემკვიდრეობით მიღებული "Осетия"/"Южная Осетия"-ს გამოყენების ისედაც ვრცელი არეალი თითქმის ორჯერ გააფართოვეს უპირატესად ან მთლიანად ქართველებით დასახლებული დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნის, ლეხურას, მეჯუდასა და ფრონეების ხეობების მთის-წინა და ბარის რაიონების ხარჯზე და შუაგულ საქართველოში უგვანოდ გამოჩორკნილ ავტონომიურ ერთეულს საოლქო ცენტრად ცხინვალს უფეშქაშეს⁷.

იმედია, ზემოთ გამომზეურებული ფაქტობრივი მასალა, რაზეც ურცხვად ხუჭავენ თვალს ჩვენი ოპონენტები, რამდენადმე მაინც წაადგება ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ გარედან ინსპირირებულ „პრობლემასთან“ დამოკიდებულებაში ქართული მხარის სწორი და პრინციპული პოზიციის საბოლოოდ გამოწმენის საქმეს და ღრმად ჩააფიქრებს იმ ქართველ პოლიტიკოსებსაც, ვისაც შუაგულ საქართველოში თუნდაც „ცხინვალის რეგიონად“ შერაცხილი ოსური ავტონომიის საბჭოურ საოლქო საზღვრებში რეგენერაციის შესაძლებელ ვარიან-

---

⁷ საინტერესოა ითქვას, რომ ძველ ქართულ ქალაქ ცხინვალში XIX ს-ის მიწურულისათვის სულ 3-4 ოსური ოჯახი სახლობდა, 1914 წელს კი ძირითადად ქართველებით, სომხებითა და ებრაელებით დასახლებულ იმავე ქალაქში მუდმივად მცხოვრები ოსური ოჯახების რაოდენობა ორმოცდაათზე ოდნავ მეტი იყო (იხ.: Периодическая печать Кавказа об осетии и осетинах, кн. IV, п/р Л. А. Чибирова, Цхинвали 1989, с. 314-315). 1922 წლისათვის ცხინვალში უკვე ოსების 613 სული, ე. ი. ქალაქის მოსახლეობის 13% ცხოვრობდა, მაშინ როდესაც ებრაელები შეადგენდნენ 1651 სულს (36,3%), ქართველები – 1436 სულს (31,7%), ხოლო სომხები -765 სულს (16,8%) (იხ. Г. Н. Гехтман, Экономическая география Грузии, Тифлис, 1924, с. 42-43).

ტებზე ხმამაღლა განსჯის გამბედაობა ჰყოფნის. ეტყობა, ზოგიერთ ჩვენს გულხალვათ თანამემამულეს ჯერაც არა აქვს გაცნობიერებული ის, რომ ქართველოფობიით უიმედოდ დასნეულებულ ოსთა ფრიად დიდი ნაწილისა და მათ რუს მფარველ-ნამქეზებელთა პოლიტიკურ ლექსიკონში ცნებას – სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი კარგა ხანია შეენაცვლა სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა, ხოლო რუსული ექსპანსიონიზმის კალთაში მოწიფული ოსური ეთნოცენტრიზმი ე. ნ. „ორი ოსეთის“ გარდუვალი შეერთების (ანუ ცენტრალური საქართველოს მიწა-წყლის მიტაცების) მაქსიმალისტური იდეითაა ცემენტრებული. (იხ. სქ. №9)⁸.

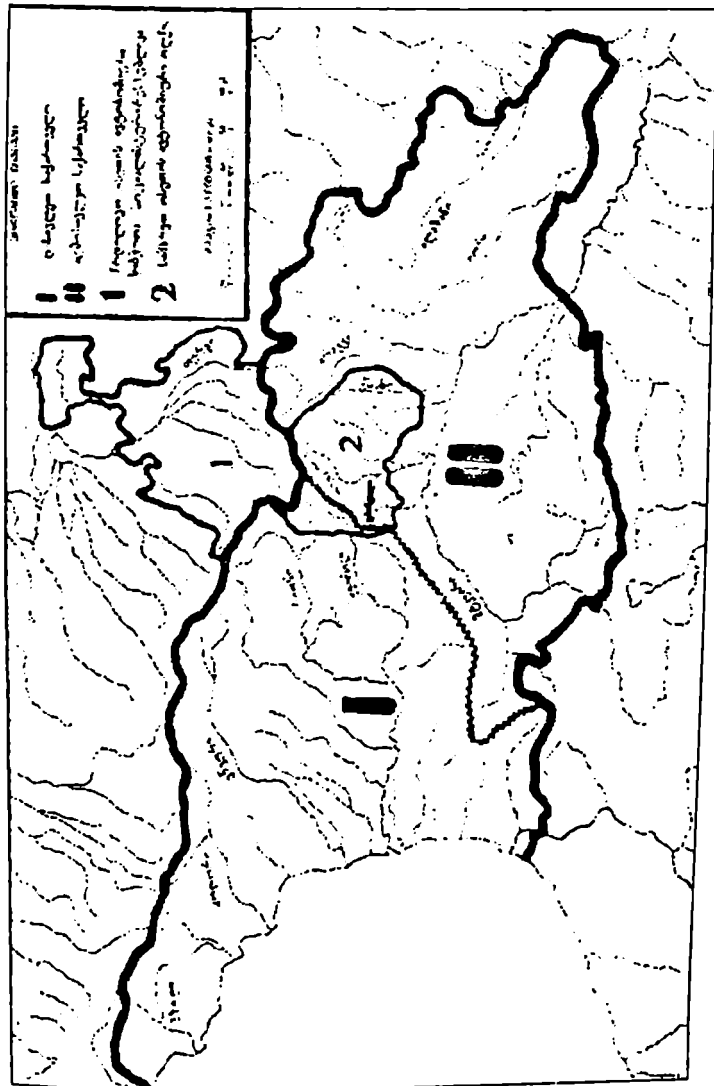
ამდენად, ჩვენი უპირველესი ამოცანაა არა „სკვითური ლოგიკით“ გამედგრებულ ოს ნაციონალ-სეპარატისტებთან კომპრომისის გზების ძიება და საქართველოს მთლიანობის აშკარა მტრების გეოპოლიტიკური მადის ძალაუწებური გაათქეცება, არამედ, საკუთარ ისტორიულ მიწა-წყალზე უცხოთომელთაგან დისკრიმინირებული ქართული მოსახლეობის შელახული უფლებების აღდგენა-დაცვაზე გათვლილ ღონისძიებათა მთელი კომპლექსის სასწრაფოდ განხორციელებაზე გარჯა და, რაც მთავარია, ოსური სეპარატიზმისა და რუსული ექსპანსიონიზმის უმჭიდროესი ანტიქართული ალიანსის სრულად მხილება ცივილიზებული სამყაროს თვალში.

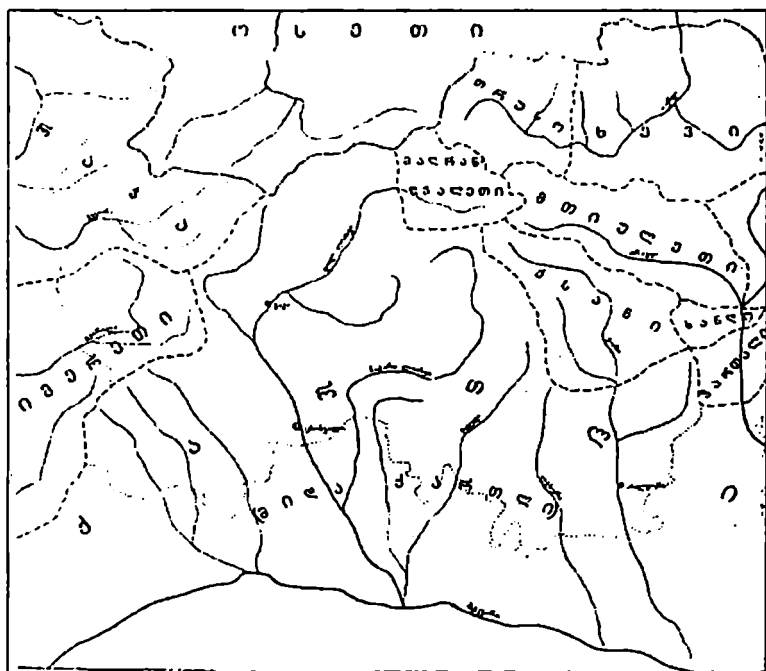
---

⁸ გაერთიანებული ან უფრო სწორად გასაერთიანებლად შემზადებული ოსეთის რუკა ჩართულია 1994 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოცემულ წიგნში "Осетия и Осетины" (შემდგენელი ყ. ჩელეხსათი), რომლის ანტიქართული პათოსი განცვიფრებას იწვევს (ამ ნაშრომზე იხ. რეცენზია: ვალერიან ითონიშვილი, „ინერტული ქართველები“ ანუ ახალი ვერსია „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის შესახებ, გაზ. „კავკასიონი“, 1995, №115.

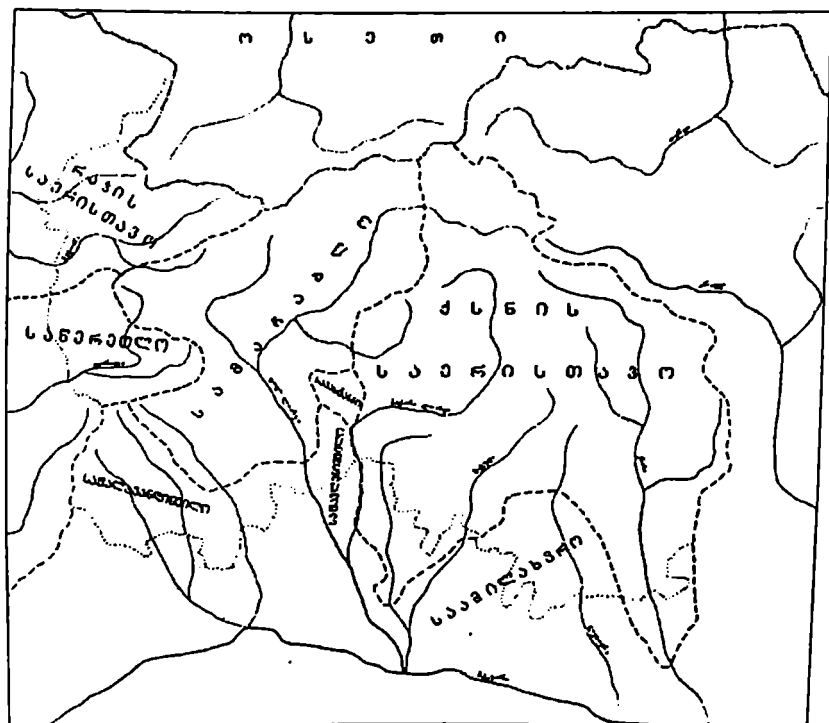
ქართველი და ოსი ხალხის ხანგრძლივი და ფრიად ინტენსიური ურთიერთობების ობიექტური კვლევა ნიადაგ გულისხმობს ყურადღების გამახვილებას აღნიშნული ურთიერთობების როგორც პოზიტიურ ისე ნეგატიურ მხარეებზე, რაც დღესდღეობით უკიდურესად გამწვავებული „ეთნოკონფლიქტის“ მექანიზმში სრულფასოვანი გარკვევის და ოსთა მიერ უპრეცედენტო ტერიტორიული პრეტენზიების მოტივების სკრუპულოზური გამოვლენის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ საბჭოური ეპოქის სპეციალურ ლიტერატურაში საგულდაგულოდ აქცენტირდებოდა ქართველთა და ოსთა მრავალმხრივი კონტაქტების მხოლოდ დადებითი ასპექტები, მაშინ როდესაც ორი მეზობელი ერის ისტორიული ურთიერთობისათვის დამახასიათებელი სერიოზული წინააღმდეგობების (განსაკუთრებით კი საქართველოში დამკვიდრებულ ოსებსა და ავტოქტონ მოსახლეობას შორის სხვადასხვა დროს გამჟღავნებული ანტაგონიზმის) ამსახველი მონაცემების მიუკერძოებელ ანალიზს და ოსთა ცნობიერებაში ძველთაძველი ქართული მიწა-წყლის დაჩემების იდეის ევოლუციის პრობლემის საფუძვლიან შესწავლას პრაქტიკულად ტაბუ ჰქონდა დადებული. სამაგიეროდ, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალებით თვითნებური ვარიირების წყალობით საქართველოს ფარგლებში ოსთა და ქართველთა დაპირისპირების თითქმის ყველა ფაქტს, 1918-21 წწ-ის ტრაგიკული ეპიზოდების ჩათვლით, მაინცდამაინც კლასობრივი კონფლიქტის ელფერი ენიჭებოდა და უკეთეს შემთხვევაში კვალიფიცირდებოდა როგორც ექსპლოატირებულ ოს გლეხთა შეჯახება მათ მჩაგვრელ ქართველ ფეოდალებთან, ხოლო უარეს შემთხვევაში როგორც სამშობლოსათვის (ე. ი. ოსეთისათვის !?) და ბოლშევიკური იდეალებისათვის

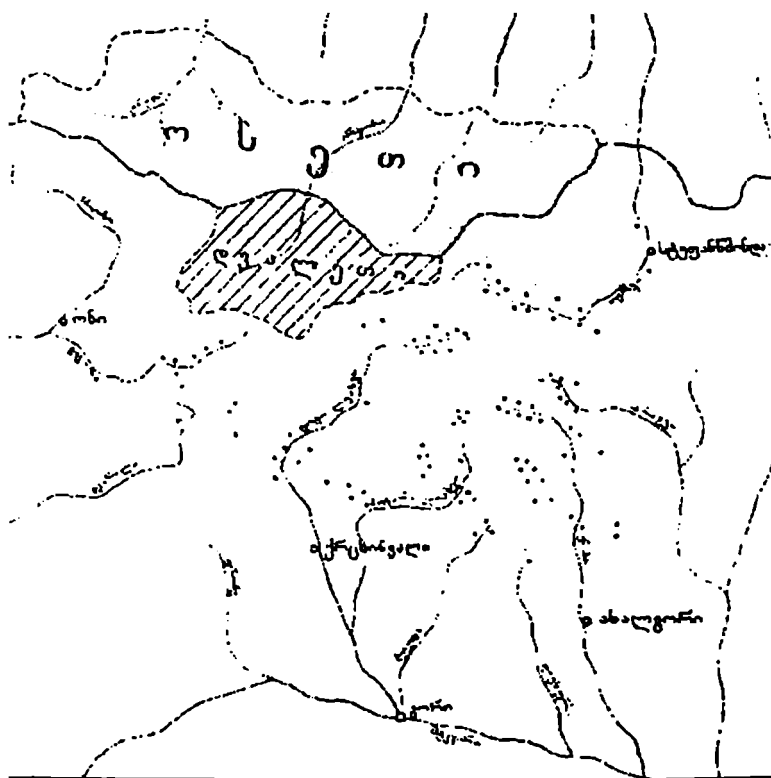

სქემა №2

სურათი №3

სქემა №4

FORTAINS
DE KURAN

CIRCASSIE OF RAYS

LAND

CHAVI ZGUA

or

MER NOIRE

ACRESOIT

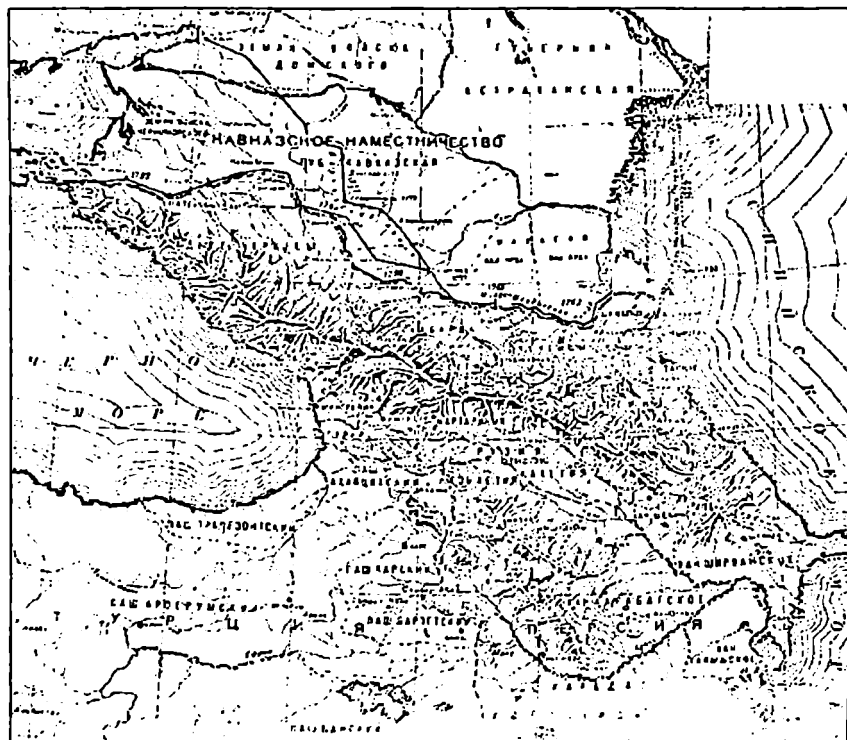
PONT EUNIS

CHAVI ZGUA
ACRESOIT
PONT EUNIS

CHAVI ZGUA
ACRESOIT
PONT EUNIS

ARMENIA TURCOMANIE

CHAVI ZGUA
ACRESOIT
PONT EUNIS

სქემა №8

თავგადადებულ ოსთა ფართო მასების სამართლიანი ბრძოლა ქართველ ფეოდალთა ძალმომრეობის, თუ ქართველ ნაციონალისტთა ექსპანსიის წინააღმდეგ(!) რაც, რბილად რომ ვთქვათ, სინამდვილის უხეიროდ გაყალბების ტოლფასია.

სწორედ საკითხისადმი ასეთი ცალმხრივი მიდგომის, უკიდურესად გამკაცრებული ცენზურისა და ქართველ სწავლულთა ერთი ნაწილის კომფორმისტული პოზიციის მიზეზით „სამამულო“ მეცნიერებაც კარგა ხანს „სდუმდა“ საქართველოს ისტორიის ისეთი მტკივნეული ფურცლის შესახებ, როგორიცაა ოსიანობა (ან ოსობა). არადა, ხალხური ნომინაციის სფეროში დაუნჯებული და ჩემს მიერ მთიულეთში, ქსნისხევში, რაჭაში და იმერეთში ფიქსირებული ტერმინებით ოსიანობა (მთიულეთი), ოსობა (ქსანი), ოვსობა (რაჭა) და ოსობია (იმერეთი) (შდრ.: ანალოგიური სემანტიკის ქართული ტერმინები: თათრიანობა ან თათრობა, თურქობა; ურუმობა; ოსმალობა; ყიზილბაშობა; ლეკიანობა ან ლეკობა; რუს. татарщина-მონღოლ-თათართა ბატონობის ხანა ძველ რუსეთში) აღინიშნება მრავალრიცხოვანი წერილობითი წყაროების ჩვენებებით და ზეპირგადმოცემებით საკმაოდ შთამბეჭდავად ილუსტრირებული ის ქრონოლოგიური მონაკვეთები, როდესაც „ურჯულოთა“ ურდოებისაგან შეჭირვებული, თუ „ერთმორწმუნე“ რუსეთისაგან სასტიკად დაღალატებული ჩვენი ქვეყნის ცალკეული კუთხეები (ქართლი, ქსნისხევი, მთიულეთი; ხევი, იმერეთი, რაჭა) ოსების მხრიდანაც სისტემატურ თავდასხმებს და რბევა-ანიოკებას განიცდიდა და საქართველოს მეზობლად დაშენებულ თუ საქართველოში გადმოსახლებულ უცხოტომელთა უხეში ძალადობის შედეგად ზოგიერთ რაიონში ადგილი ჰქონდა მკვიდრი მოსახლეობის სასიცოცხლო ინტერესების საზიანო ეთნოდემოგრაფიულ და ეთნოგეოგრაფიულ ცვლილებებს, მათ შორის ცენტრალური საქართველოს არაერთი უბნიდან ქართველთა დეპორტაციის ხარჯზე ოსთა

მონოეთნიკური განსახლების არეალის შექმნა-გაფართოვებას, ოს-ქართველთა სამოსახლო ზონების მკვეთრი სადემარკაციო ხაზის წარმოქმნას და ა. შ. ამდენად, საქართველოში ოსთა ინფილტრაციის პროცესის წინმსწრები თუ მისი თანადროული და სწორედ აღნიშნული პროცესით ნახალისებული „ოსიანობა“ (ან „ოსობა“), რომელიც თავის მხრივ ოს მოახალშენეთა დემოგრაფიულ ექსპანსიასაც უმაგრებდა ზურგს, არსებითად ისტორიულად კარგად ცნობილი „ლეკიანობის“ ანალოგიური ხასიათის, თუმცა მასზე უფრო ასაკოვანი მოვლენაა, რისი დაბეჭდვით მტკიცების მიზანშეწონილობაზეც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ მინიშნებებს ჯერ კიდევ ძველ ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებებსა და XVIII-XIX სს-ის ლიტერატურაში ვადასტურებთ. ასე, მაგალითად, ლეონტი მროველის (XI ს.) ჯუანშერის (XI ს.), ჟამთააღმწერლის (XIV ს.), ვახუშტი ბაგრატიონის (XVIII ს.) ნაშრომებში საკმაოდ მრავლად გვხვდება ცნობები თანამედროვე ოსთა (თვითსახელწოდება „ირონ“, „დიგურონ“) ეთნიკური წინაპრების – ასეების ან ალანების (ჩინური, სპარსული, მონღოლური წყაროების „ასე-ბი“//„ასუტე-ბი“; ძვ. ბერძნული, რომაული, ბიზანტიური, სომხური, არაბული მათიანეების „ასე-ბი“//„ასაიე-ბი“, „ალანე-ბი“; ქართული წყაროების „ოვსნი“//„ოსნი“; რუსული, უნგრული მათიანეების „იასე-ბი“, „იაზოკე-ბი“) საქართველოზე პერიოდული თავდასხმებისა და მათი ერთი ნაწილის ქართლში ძალით დამაგრების უშედეგო ცდების შესახებ. ახ. წ. II ს-ის ამბებზე თხრობისას ლეონტი მროველი გვაუწყებს, რომ „... გარდამოვიდეს ოვსნი, სპანი დიდნი, გზასა დვალეთისასა, ხოლო ვერ იგრძნა ამაზასპ მეფემან გარდამოსვლა ოვსთა ვიდრე გარდამოვლამდე მთისა. მოვიდეს ოვსნი და დადგეს ლიახუსა ზედა რვა დღე განსუენებად, და არა სადა განვიდა მარბიელი, რამეთუ ქალაქისა მცხეთისა შემუსვრად მოსრულ იყვნეს. მაშინ ამაზასპ მოუწოდა ყოველთა ერისთავთა ქართლისათა... მოვიდეს ოვსნი ჩრდილოთ კერძოთა ქალაქისათა, რომელ არს

მუხნარი. მაშინ ამაზასპ მეფემან განავსნა ციხენი და კარნი მცხეთისანი ლაშქრითა... განვიდა და დაესხა ოვსთა, განთიადისა ჟამსა... სძლია და აოტა ბანაკი მათი, და მოკლა მეფე ოვსთა, და მოსრა ყოველი სიმრავლე მათი. და წელსა მეორესა... შეკრიბნა სპანი თვსნი ყოველნი, და გარდავიდა ოვსეთს. და ვერ-ვინ წინააღუდგა და მოტყუენა ოვსეთი, და მოვიდა შინა გამარჯუებული"¹. იგივე მემატიანის თქმით, IV ს-ში, ქართლში მირიან III-ის მეფობის დროს „...გარდამოვლეს ოვსთა ფეროშ და კავტია და განრყუნეს ქართლი. ხოლო მირიან გარესგარ გარდავიდა ოვსეთს, მოტყუენა ოვსეთი და მიუწია ხაზარეთამდი, და გარდამოვლო გზა დვალეთისა და მოვიდა შინა"². ჯუანშერი ასევე სხარტად გადმოგვცემს „ოვსთა" დიდი ლაშქრის ქართლში შემოჭრის ამბავს V ს-ის 40-იან წწ-ში, ვახტანგ I-გორგასლის ყრმობის ჟამს: „მაშინ ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა, გარდამოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი თავითგან მტკურისათ ვიდრე ხუნანამდე და მოაოჭრნეს ველნი. არამედ ციხე-ქალაქნი დაურჩეს, თვნიერ კასპისა. ხოლო კასპი ქალაქი შემუსრეს და ტყუე ყვეს, და წარმოიყვანეს დაჲ ვახტანგისი მირანდუხტ, სამის წლის ქალი. რომელ დაურჩეს წარტყუენველად ჴევნი ქართლისანი, კახეთი და კლარჯეთი და ეგრისი, ჩავლეს რანისა და მოვაკანისა, წარტყუენეს იგიცა და განვლეს კარი დარუბანდისა, რამეთუ თვთ გზა სცეს დარუბანდელთა, და შევიდეს ოვსეთს გამარჯუებულნი"³. თუმცა, იმავე ავტორის ცნობით, სულ მალე ქართველებმა შურისძიების მიზნით საპასუხო ლაშქრობა მოაწყეს „ოვსებზე", თერგის პირად დაამარცხეს ისინი „და მერმე განიბნივნეს ტყუენვად ოვსეთისა, შემუსრნეს ქალაქნი მათნი,

¹ ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, „ქართლის ცხოვრება" (ქვემოთ ყველგან ქც), I, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1955, გვ. 55.

² იქვე, გვ. 67-68.

³ ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქც, I, გვ. 145-146.

და აღილეს ტყუე და ნატყუენავი ურიცხვ"⁴. ჟამთააღმწერლის თხზულებიდან კი ვგებულობთ, რომ XIII ს-ის 60-იან წწ-ში დარუბანდის გზის გავლით საქართველოს თავს აფარებენ ოქროს ურდოდან ლტოლვილ „ოვსთა“ მოზრდილი პარტიები და ილხანთა გამგებლის ულო ყაენის ნებართვით ქართლში დასახლების შემდეგ ქართველებს ადგილ-მამულს ეცილებიან, რაც გიორგი V ბრწყინვალეს მკაცრი კონტრზომების მიღებას აიძულებს: „... ამათ ჟამთა გარდამოვიდეს ბერქა ყაენისაგან ლტოლვილნი ოვსნი, დედაკაცი საკვრველი, სახელით ლიმაჩავ, და მან მოიტანნა შვილნი მცირენი, ნათესავითა ახასარფაკაიანნი, პირმშო ფარეჯან და უმრწამესი ბაყათარ, და სხუანი თავადნი მრავალნი. გამოვლეს კარი დარუბანდისა და მოვიდეს მეფეს წინაშე. ხოლო მან პატივითა ისტუმრნა და წარავლინა ყაენს ულოს წინაშე. და ყაენმან შეიწყნარა ფრიად და უბოძა ხარაჯა, მოლაშქრედ და თანამებრძოლად განიჩინნა და ესრეთ მეფეს თანავე წარმოავლინა. ხოლო მეფემან (იგულისხმება დავით VIII, ვ. ი.) დასხნა რომელნიმე ქალაქსა, რომელნიმე – დმანისსა და სხუანი – ჟინოვანს“⁵. მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ მონღოლ-თათრებთან აშკარა ალიანსში შესულმა გადამთიელებმა დაუნიშნა ბრძოლა გამოუცხადეს ქართველებს და „ინყეს ოვსთა ოჯრებად, ჯოცვად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა, და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თვსად დაიჭირეს ოვსთა. მაშინ შეკრბეს ქართლის ერისთავისა ბეგას ძესა, ჰამადას, წინაშე ყოველნი ქართველნი და მოადგეს გორსა, და მრავალგზის შეებნეს ქალაქსა შინა, მრავალი კაცი მოკუდა, ოვსიცა და ქართველიცა, და დაწუეს გორი სრულად. და ვითარ მისჭირდა ოვსთა, ციხიდანე გარდმოუშვეს საბლითა კაცი და წარავლინეს მუხრანს მდგომთა თათარ-

---

⁴ იქვე, გვ. 156.

⁵ ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატიაზე, რ. კიკნაძის გამოც., თბ., 1987, გვ. 136.

თა თანა, რათა შეენივნენ. ვითარცა ესმა, ჩამოდგეს შუა, შუელა ქმნეს და ზავი. და მიერითგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა... ესოდენ გარდაეკიდნიან ერთმანეთს, რომელიცა მძლე ექმნის, მოკლის... მთავარი ბაყათარ განდიდებულ იყო და აოწრებდა ქართლსა, თრიალეთსა და განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთა, და იყო ჭირი დიდი მკვდრთა ქართლისათა... უმძვნევარესად აოწრებდა ბაყათარ ქართლსა... აოწრებდა ქუეყანათა და წოცდა კაცთა"⁶. ასეთი სავალალო მდგომარეობა გაგრძელდა მანამ, „ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან, დიდმა სახელგანთქმულმან გიორგი, განასხნა და აღფხურნა"⁷. ვახუშტი ბაგრატიონი ასევე გიორგი V ბრწყინვალის დამსახურებად თვლის საქართველოში „ოვსთა“ თარეშის აღკვეთას, თუმცა თავის მხრივ საგანგებოდ შენიშნავს, რომ ძლევამოსილმა მეფემ არა მარტო მოძალადეთა სამაგალითო დასჯით ისახელა თავი, არამედ მან კავკასიონის კლდეკარების და ზეკარების საიმედოდ ჩარაზვით ქართლი ოსთა ახალი შეოსევების საფრთხისაგანაც დააზღვია: „...ხოლო მძლავრობდნენ ოვსნი ქართლს და დაეპყრათ ადგილ-ადგილთა დაბნები და ციხენი. ამან მეთემან განასხნა ძლიერებითა თვსითა და წარუხუნა ციხენი და დაბნები. მერმე შევიდა და შემუსრნა კავკასსა შინა მყოფნი, ურჩნი მოსრნა და დაიმორჩილნა და მოხარკე ჰყვნა ყოველნი იგინი და დაამშჳდა ქართლი ოვსთაგან, ვინაჲთგან გზანი ყოველნი თჳთ დაიპყრნა"⁸.

როგორც მოტანილი ამონაწერებით ვრწმუნდებით, საქართველოს წარსულში „ოვსები“-ს პრობლემამ საკმაოდ ნაადრევად იჩინა თავი ქართველებისა და ას-ალანების სამხედ-

⁶ იქვე, გვ. 189, 190, 210-211.

⁷ იქვე, გვ. 189.

⁸ ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (ქვემოთ ყველგან „აღწერა“), ქც, IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973, გვ. 256.

რო შეჯახებების სახით, თუმცა განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მან XIII ს-ის მეორე ნახევარსა და XIV ს-ის დასაწყისში მიიღო, როდესაც საქართველოში დასახლებულ ას-ალანთა მოძლიერებული და მომრავლებული ჯგუფები მონღოლ-თათართა ნაქეზებით ქართლის სანახების დაპყრობასა („მძლავრობდნენ ოვსნი ქართლს და დაეპყრათ ადგილ-ადგილთა დაბნები და ციხენი“; „ქალაქი გორი.. თვსად დაიჭირეს ოვსთა“) და მკვიდრი მოსახლეობის შევიწროებას, ან ფიზიკურ განადგურებას („იწყეს ოვსთა ოვრებად, ჯოცად, და რბევად და ტყუენვად ქართლისა“; „...მთავარი ბაყათარ... აოვრებდა ქართლსა, თრიალეთსა და განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთა...“) ლამობენ. მართალია, ას-ალანთა ამგვარ განზრახვას წარმატებული რეალიზაცია არ ეწერა, მაგრამ სამაგიეროდ მათ ცნობიერებაში ეტყობა უკვე იმხანად იქნა ჩაკირული საქართველოს მიწა-წყლის ერთი ნაწილის მიტაცების ფრიად აბსურდული, თუმცა მერმინდელ თაობათა მიერ სრულიად გათავისებული იდეა, რასთან დაკავშირებით მეტად სიმპტომატურია ას-ალანთა მემკვიდრე ოსთა ფოლკლორის უპოპულარეს პერსონაჟად მაინცდამაინც ქართლის რბევა-ანოკებით „სახელმოხვეჭილი“ ოს-ბალათარის (ან ბალათარ-ოსის) გადაქცევისა და „ოსი ხალხის უდიდეს ეროვნულ გმირად“ მისი შერაცხვის ფაქტები⁹. ამიტომ, წინათქმულიდან გამომდინარე,

⁹ მართალია ქართულ მატერიალებში ბაყათარ-ოსად ან უბრალოდ ბაყათარად სახელდებული ერთბაშად სამი ისტორიული პირი ფიგურირებს (1. ვახტანგ გორგასალთან მეზრძოლი გოლიათი V ს.; 2. აფხაზთა მეფე ბაგრატის მოკავშირე „ოვსთა მთავარი“ IX ს.; 3. „ოვსთა მთავარი“ XIII ს.) და, ცხადია, ჩვენთვის საინტერესო ფოლკლორული გმირის რომელიმე მათგანთან ზუსტი გაიგივება აზრთა სხვადასხვაობას წარმოშობს, მაგრამ მკვლევართა უმრავლესობის (მათ შორის ოს სწავლულთა უმეტესი ნაწილის) შეხედულებით ოსების ლეგენდარული გმირის – „ოს-ბალათარის“ (აგრეთვე ნართული ეპოსის „ბათრადის“ <ბათურ-ას) მიღმა სწორედ XIII ს-ის ოსი მთავარი ბაყათარი ამოიცნობა.

არაა გამორიცხული თავად ტერმინ „ოსიანობის“//„ოვსობის“ გაჩენის (ან მისთვის ნოყიერი ნიადაგის მომზადების) შესაძლებლობაც სწორედ ას-ალანთა და ქართველთა „მტრობის“ მანამდე არნახული გახანგრძლივების ეპოქაში (XIII-XIV სს.), რომელსაც ჯეროვანი თვალსაჩინოებისათვის ალბათ რეზონულია პირობითად „ოსიანობის“ „ას-ალანური“ (ან „ალან-ოსური“) ეტაპი ვუწოდოთ.

რაც შეეხება, საქართველოს სამეფოს ერთიანობის მოშლის შემდგომ ვითარებას, ამჯერად „ოვსთა“//„ოსთა“ ძალმომრეობის ფაქტები უკვე ცალკერძ არის დაკავშირებული ზემოხსენებულ ას-ალანთა ეთნიკური დივერგენციის კვალობაზე ფორმირებულ და ერთბაშად ორი ავტოეთნონიმიტ („ირონ“, „დიგურონ“) „აღჭურვილ დერივაციულ ეთნოსთან, რომელზეც ქართველებმა მექანიკურად გადაიტანეს მათ ეთნოლინგვისტურ წინაპართა – ას-ალანთა მისამართით საუკუნეების მანძილზე ტრადიციულად გამოყენებული ტერმინი „ოვსი“//„ოსი“. ამდენად, XIV ს-ის მომდევნო ხანაში უპრიანია ლაპარაკი „ოსიანობის (ან „ოსობის“) „ირონულ“ (ან „ოს-ირონულ“) ეტაპზე, რომელიც დაახლოებით XVII ს-ის დამდეგიდან (ე. ი. შიდა ქართლის მთიანეთში ოს-ირონთა პირველი კომპაქტური დასახლებების გაჩენის დროიდან) „იკრებს ძალას“ და თავისი მასშტაბებითაც და სიმძაფრითაც იმთავითვე „ჩრდილავს „ოსიანობის“ სან „ოსობის“) წინმსწრებ ე. წ. „ალან-ოსურ“ (ან „ას-ალანურ“) პერიოდს.

მართლაც, კათალიკოსი ბესარიონ ორბელიშვილი (XVIII ს. I ნახ.) ეხება რა XVII ს-ის დასაწყისში საქართველოში შექმნილ უმძიმეს ვითარებას, საგანგებოდ შენიშნავს, რომ იმხანად.. „...მრავალნი ბოროტნი აღდგომილ იყვნეს საქართველოსა ზედა: პირველად ოსმანთაგან, რომელთა დაეპყრა მეფობა ბერძენთა, მერმე სპარსთაგან და მერმე მახლობელთა ჩუენთა მთიულთა ოვსთაგან, რომელნი დამკვიდრებულ იყვნეს მახლობელად ჩუენისა, რამეთუ იგინიცა ფრიად აჭირვებ-

დეს, რამეთუ მოწვევნასა ზაფხულისასა ვიდრე ჟამამდე ზამთრისა ჯოცდეს და ტყუე ჰყოფდეს ცხადად და იდუმალ. და ესოდენთა ძკრთაგან მოცულ იყვნეს ქართველნი”¹⁰.

დამონმებული სტრიქონების შეპირისპირება ჟამთააღმწერელისეულ კვალიფიკაციებთან, ვფიქრობთ, სრულად ააშკარავებს „ოსიანობის“ ზუსტად ერთნაირ „ხელწერას“ როგორც XIII ს. ისე XVII ს-ში (შდრ.: „იწყეს ოვსთა ოწრებად, ჯოცად... და ტყუენვად ქართლისა – XIII ს. – „ჯოცდეს და ტყუე ჰყოფდეს“ – XVII ს.) და ამ მოვლენის ერთნაირ შეფასებას სხვადასხვა ეპოქის მემკვიდრის მიერ. თუმცა XVIII ს-ის ავტორის მტკიცება იმ დასკვნის გაკეთების უფლებასაც იძლევა, რომ XVII ს-ის დამდეგის საქართველოში ოსთა „ტრადიციული“ თარეში, ეტყობა, კიდევ უფრო სისტემატურ და ორგანიზებულ ხასიათს ღებულობს, რის გამოც მათი მოძალება საქართველოს იმხანად თავდატეხილ უბედურებათა „რეესტრში“ თითქმის ოსმალობასთან და ყიზილბაშობასთან შეთანაბრებული მოვლენის დონეზე ფიგურირებს. ყოველ შემთხვევაში ეჭვგარეშეა, რომ „ოსების საკითხი“ კიდევ უფრო ადრე დგება ქვეყნის მესვეურთა დღის წესრიგში, ვიდრე ლექების პრობლემა.

სამართლიანობა მოითხოვს ითქვას, რომ „მახლობელთა ჩუენთა მთიულთა ოვსთაგან“ ძალადობის ამ ახალი ტალღის აგორებასაც თავისი ლოგიკური ახსნა მოეძებნება და ისიც მთელი რიგი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორებით არის შეპირობებული.

საქმე ისაა, რომ ჯერ მონღოლთაგან და თემურ-ლენგის ურდოებისაგან სასტიკად დარბეული, ხოლო მერმე უკვე ყაზარდოელთაგან შევიწროებული ოსები XIV ს-თვის საბოლოო-

---

¹⁰ ბესარიონ ორბელიშვილი, ლუანლი... ლუარსაბისი, „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, ნ. V, ე. გაბიძაშვილის და მ. ქავთარიას გამოც., თბ., 1989, გვ. 35.

ოდ ტოვებენ ჩრდილოეთ კავკასიის ნაყოფიერ ველებს (*resp.* ისტორიული ოსეთ-ალანეთის მიწა-წყლის უდიდეს ნაწილს) და ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში შემოხიზვნის კვალობაზე იძულებით ერთვებოდნენ მათთვის მანამდე უცხო ფიზიკურ-გეოგრაფიულ გარემოში ადაპტაციისა და კულტურულ-ყოფითი ტრანსფორმაციის ერთობ რთულ პროცესში. მართალია ისინი ნაწილობრივ მაინც ახერხებდნენ იმიერკავკასიის დაბლობებზე დიდი ტერიტორიული დანაკარგების „კომპენსაციას“ საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენელი „ბუდე დვალეთის“ (//ნარ-მამისონის ქვაბულის) ეთნოგრაფიული აბსორბირების ხარჯზე, ხოლო XVII-XVIII სს-ში დამოუკიდებელი გზით ან ყმათა „შოვნაში“ დაინტერესებულ ქართველ ფეოდალთა ხელშეწყობით თერგის, დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნის, ჯეჯორისა და ყვირილას ხეობების სათავეებშიც მკვიდრდებიან, მაგრამ მაღალმთიან რეგიონებში შეკეტილი ოსი-ირონების წინაშე ნიადაგ მთელი სიმწვავით დგება უკიდურესი ეკონომიკური სიდუხჭირიდან გამოსვლის ძიების ამოცანა¹¹. ასეთ ვითარებაში კი მთაში კვლავ აღორძინებას იწყებს იმიერკავკასიის ტრამალებზე ერთ დროს გაღალღებულ სარმატთა და ას-ალანთა ნომადური ყოფისათვის დამახასია-

¹¹ საყურადღებოა, რომ ოსური ზეპირსიტყვიერების მასალებში ხშირად კეთდება აქცენტი ოსეთის მცირემიწიანობისა და მწირმიწიანობის ფაქტზე. ასე, მაგალითად, მთელ ოსეთში ცნობილია „თქმულება ერთი ლატაკი მთიელის შესახებ, რომელსაც მძიმე შრომის შემდეგ თავის კუთვნილ ნაკვეთში ნაბადი გაუშლია და დასასვენებლად წამოწოლილა, მაგრამ გაღვიძებულს ველარ შესძლებია მისი პოვნა, რადგანაც მამული იმდენად მცირე ყოფილა, რომ ნაბადის ქვეშ დაკარგულა“ (С. Ф. Григорович, По горам и равнинам Северной Осетии, Орджоникидзе, 1960, с. 19). ბ. კალოვეის მიერ ფიქსირებული ხალხური გადმოცემით კი მთიან ოსეთში „დამუშავებული მიწა იმდენად ძვირად ფასობდა, რომ ერთი ხარის დასაწოლი ადგილი ერთი ხარი ღირდა“ (Б. В. Калоев, Осетины, 2-ое изд. М., 1971, с. 71).

თებელი და ოსურ ნართულ ეპოსში ბალცის (-ლაშქრობა) და ხათანის (-თარეში) სახელწოდებით ასახული მგლური ლაშქრობების (/სამოვრისათვის მოწყობილი სამხედრო ექსპედიციების) ტრადიციები¹², თუმცა ამჯერად ოს-ირონთა ძარცვა-რბევის უმთავრეს სამიზნედ ქართლის და რაჭა-იმერეთის მდიდარი სანახები იქცევა.

როგორც XVIII-XIX სს-ის ევროპელ და რუს დამკვირვებელთა მიერ არის შენიშნული: "Осетины... в своих песнях о героях... воспевают коварные кражи, дерзкие грабежи, увоз скота и людей и т. д;"¹³ "Бедность развила в осетинах склонность к грабежу и убиениям (осетинская пословица говорит: "что находим на большой дороге, то нам послано Богом");"¹⁴ "Населяющие здешний край горские жители, мусульмане и осетины, проводя издревле хищную жизнь, соответственную их местопребыванию, характеру и нравственности, вовсе не признают воровство пресуплением, а особенным молодечеством и ухватливостью"¹⁵;

¹² В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, I, М.-Л., 1958, с. 233-234; მისივე, ოსთა ნართული ეპოსი, წიგნები „ნართები“, ცხინვალი, 1988, გვ. 29.

¹³ Осетины во II половине XVIII века по наблюдениям путешественника Штедера, Орджоникидзе, 1940, с. 29.

¹⁴ Путеводитель и собеседник в путешествии по Кавказу, М. Владикана, ч. I, М., 1885, с. 187.

¹⁵ "Акты Кавказской Археографической Комиссии" (ქვემოთ "АКАК") т. VI, ч. I, Тифлис, 1874, с. 53. შენიშვნა: საინტერესოა, რომ ძარცვა-რბევასა და ურთიერთზე თავდასხმებს უკლებლივ ყველა მთიელისათვის დამახასიათებელ მოვლენად თვლის მ. ჯანაშვილიც, თუმცა აფხაზთა ზნე-ჩვეულებათა კონკრეტულ მაგალითზე სწავლული საგანგებოდ აღნიშნავს: "Абхазцев и поныне считает воровство удайством, героизмом и чуть ли не такую-же необходимостью, как пища и питье, Этим недугом одинаково страдают, от мала до велика, все абхазцы-мужчины, женщины и дети, а высшее абхазское сословие обратило его даже в постоянное свое ремесло... Вошло чуть-ли не в поговорку, что когда абхазцу не у кого красть, так он крадет у самого себя..." (М. Джанашивили, Абхазия и Абхазцы, "Записки Кав-

"ოსეტიны жили очень бедно. Утесы и... горы их родины не производят ничего... от этого развилось в народе неудержимое стремление к хищничеству, освященному преданиями"...¹⁶

რასაკვირველია, „ბალცისა“ და „ხათანის“ ტიპის მტაცებლური ლაშქრობების სისტემატური ორგანიზაციისა და ქურდისა და ავაზაკის „ვაჟკაცად“ შერაცხვის ტრადიცია არაერთი სხვა ხალხის საზოგადოებრივი ყოფისთვისაც იყო დამახასიათებელი. ასე, მაგალითად, ბედუინებთან პირუტყვის დატაცების მიზნით წარმოებული ინვაზიები ცნობილია **ლაზ**-ის სახელწოდებით. „ლაზ“-ს თვლიდნენ საპატიო და ყველა მამაკაცისათვის სავალდებულო საქმედ, რის გამოც სპეციალურ ლიტერატურაში მას „ბედუინთა ეროვნულ სპორტსაც“ კი უწოდებენ. ორომებთან (ეთიოპიის ხალხი) ახლად ინიცირებულ ჭაბუკთა მიერ ანალოგიურ მძარცველურ ლაშქრობებში მონაწილეობის მიღება და მტერთა ულტის გამოცდილების შეძენა დაქორწინების უფლების მიღების ერთ-ერთ აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენდა. ამ ჩვეულებას „**გუტუ**“ ერქვა. თურქმენების თავდასხმები სპარსეთზე („**ალლამან**“) ასევე მიზნად ისახავდა ქარავნების ძარცვას, ადამიანების ტყვედ წასხმას და ხივასა თუ ბუხარაში გაყიდვას. ჩრდილოეთ კავკასიის მთიელთა შორის დადასტურებული მარბიელი ლაშქრობები ნადავლის (მათ შორის ადამიანების) ხელში ჩაგდების განზრახვით ცნობილია **ჯილჯურუ**-ს (ბალყარეთი), **ლარ**-ის (ჩაჩნეთ-ინგუშეთი), **დავლაჩი**-ს ან **დიავლიზის**-ის (დაღესტანი) და სხვ. სახელწოდებებით და ა. შ.

მაგრამ ასეთი მონაცემების სიუხვის მიუხედავად ვფიქრობთ არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ქურდობის, ავაზა-

---

казского отдела императорского русского географического общества", кн. XVI, Тифлис, 1894, с. 8-10)

¹⁶ Периодическая печать Кавказа об Осетии и осетинах (ქვემოთ ყველგან "ППКО"), кн. II, изд. Л. А. Чибирова, Цхинвали, 1982, с. 328.

კობისა და კაცისკელის „ტრადიციები“ ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ექსპრესიული ფორმით მაინც ოსთა ეთნოგრაფიულ წარსულში არის წარმოჩენილი და მათთან კულტის დონემდე აყვანილ ზოგადეროვნულ მოვლენად გვაცნობს თავს. ამას თვალნათლივ მოწმობს ოსეთში ერთი მხრივ, ქურდების და ყაჩაღების, ხოლო მეორე მხრივ, მკვლელების მფარველი ღვთაებების (!!!)... არსებობის ფაქტები. აკი მთელ ოსეთში ფართოდ არის ცნობილი ალაგირის თემის სოფელ ბიზში მდებარე შავი მხედრის ჯვარის (ოს. *Дзуар Саубараг*) – ქურდების, ყველა ჯურის ღამის თავგადასავალთა მაძიებლისა და მოძალადის მფარველი ღვთაების (*“Дзуар Саубараг – покровитель воров и разбойников”, “...покровитель искателей всяких приключении, добычи и насилия...”, “...патрон ночных искателей приключении)”* სახელი, რომელმაც ერთ-ერთი უპოპულარესი სასოფლო სალოცავის რანგში XX ს-ის დასაწყისამდე შემოინახა თავი¹⁷. ოსი სწავლული ვ. აბაევი შავად შემოსილ და შავ ცხენზე მჯდომ „საუბარაგს“ თეთრ ტანსაცმელში გამოწყობილი და თეთრ ცხენზე ამხედრებული უასთირჯის (ოს. წმინდა გიორგის) ანტიპოდად განიხილავს და წმ. თუთირის (ოსური რწმენა-წარმოდგენებით მგლების მეუფის) ორეულად თვლის, ვინაიდან „საუბარაგი“ მგლების მბრძანებლადაც

¹⁷ Б. В. Калосв, დასახ. ნაშრომი, გვ. 261; „ППКОО“, кн. II, сс. 38, 126-127, 328-330. შენიშვნა: საინტერესოა, რომ ოსურ „საუბარაგს“ ზუსტი ანალოგი მოეძებნება აფხაზური „ეირიგა აცნისის“ სახით, რომელიც ასევე ქურდობის, რბევისა და ყაჩაღობის მფარველ ღვთაებას წარმოადგენს. მ. ჯანაშვილის ცნობით: *“Эйриг-аацных есть покровитель воровства, грабежей и разбоев. Это божество за рекою Бзибою носит название Чугурухных, и все абхазцы, отправлявшиеся на воровство к убыхам, шапсугам и другим горцам, приносили жертву Чугурухныху, алтарь которого... находился на отвесной скале за укреплением Гагры”*... (М. Джанашвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55-56).

არის გააზრებული¹⁸. ამ მოსაზრების სისწორეს სავსებით ადასტურებს ვ. პოტტოს მიერ ჩანერილი ოსური თქმულება „შაე მხედარზე“, სადაც „საუბარაგი“ და „უასთირჯი“ მართლაც ერთმანეთთან დაპირისპირებულ ღვთაებებად ფიგურირებენ¹⁹.

საუბარაგს თავისებურად „გვერდს უმშვენებს“ და ერთგვარად ჩრდილავს კიდევ ოსეთის ს. პანაიგანში XIX ს-ის მინურულისათვის ფიქსირებული – ფარნიჯი ძუარი (ოს. Фаринджи Дзуар) – ყოველთა მკვლელთა მფარველი ჯვარ-სალოცავი ("Фаринджи Дзуар – защитник вообще всех уби-иц")²⁰, რასთან დაკავშირებით ძალაუნებურად ცოცხლდება მეხსიერებაში IV ს-ის რომაელი ისტორიკოსის ამიანე მარცელინუსის შემდეგი სიტყვები: „ალანები... ისე არაფრით ტრაბახობენ, როგორც რომელიმე ადამიანის მოკვლით და დიდებული ნადავლის სახით საომარ ცხენებს დახოცილთა თავებიდან აგლეჯილ კანს სამკაულის მაგივრად ჰკიდებენ“²¹. რამდენადაც ნომადურ ყოფაში ჩახედული ავტორის მხრიდან ამჯერად გადაჭარბებას არ უნდა ჰქონდეს ადგილი, ალბათ საფუძველი გვაქვს, რომ ზემოხსენებული „ფარნიჯის“ კულტში სწორედ სკვითურ-სარმატულ-ალანური ველური სტიქიის გვიანდელი გამონახვენი დავინახოთ.

ამიტომ, ყოველივე წინთქმულის გათვალისწინებით გაკვირვებას არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ „ფარნიჯისა“ და „საუბარაგის“ ლოცვა-კურთხევით წარმოებული ოსური „მგლის ლაშქრობებით“ „ფრიად შეჭირვებულ“ ქართველთა

---

¹⁸ В. И. Абаяев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. 3, Ленинград, 1979, с. 44.

¹⁹ "ППКОО", кн. II, с. 329-330.

²⁰ იქვე, გვ. 127.

²¹ Марцеллин Аммиан, История, В. В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, "Вестник древней истории", 1949, №3, с. 304.

ერთი ნაწილის ცნობიერებაში „ოსეთი“ ტყვის სყიდვით ცნობილი მხარის, ასე ვთქვათ, ადამიანთა „უბედურების ზონის“ ერთგვარ სინონიმად იქცა, რაშიც ადვილად გვარწმუნებს სამეგრელოში დამონმებული ანდაზა: „დუდიში ოხერი ოსეთის გეგმოჩესია“ (-„თავის ოხერი ოსეთში გაყიდესო“)²². ამ უკანასკნელის გაჩენის მოტივი ხომ ჩვენთვის ისევე ნათელია, როგორც მაგალითად ლეკთა „ქურდულად მტერობით“^{*} განწარებული ხალხის ხატოვანი თქმისა – დაღესტანში გადაკარგვა (ხტვ. – „სარწმუნოებაზე ხელის აღება“, „სამუდამოდ დაღუპვა“, „სამშობლოს დაკარგვა“, „სიცოცხლესთან გამოთხოვება“)²³.

როგორც ჩანს, ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ხასიათში ზედმინევნიტ გათვითცნობიერებული და ოსური ყოფის დეტალებში (მათ შორის ოსური „ბალცების“ და „ხათანების“ რაობასა და საქართველოს დაბედებული აღნიშნული მოვლენის მთელ სისასტიკეში) ჯეროვნად გარკვეული ვახუშტი ბაგრატიონიც შემთხვევით არ ამახვილებს ყურადღებას მაინცდამაინც ოსთა ეკონომიკურ სიდუხჭირეზე და ამ ხალხის მტაცებლურ თვისებებზე, ახასიათებს რა მათ ტყვეებით მოვაჭრეებად, თუმცა იქვე საგანგებოდ დასძენს, რომ ისინი მხოლოდ უცხოტომელთ იმეტებდნენ გასაყიდად: „...თვსთა ქუეყანათა შინა მცირედ მჭამელნი, რამეთუ კმა იყოფენ წყალსა და შრატსა, სხუათა ადგილთა და სტუმრობათა შინა გაუძლო-

²² ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, ტ. II, კ. დანელიას და ა. ცანავას გამოც., თბ., 1991, გვ. 425.

^{*} „ლეკიანობის“ ჭეშმარიტი არსის გამომხატველ ამ ფორმულირებას ვხვდებით XVIII ს-ის ერთ საბუთში, სადაც ნათქვამია, რომ „ამას (იგულისხმება ზუნზახის ბატონი) რაც კაცი ჰყავს, ისინივე ქურდულად მტერობენ ქართლსა და კახეთსო“ (ლ. მელიქსეთ-ბეგი, საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა XVIII ს-ის მეორე ნახევრისა, ტფ., 1936, გვ. 27).

²³ თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 94.

მელნი... ღამით შემმართებელნი და შემპარავნი ლაშკართა შინა და გამომსვლელნი... ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი... ტყვს მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან... არა უწყიან თეთრი, არამედ თეთრისა ნილ ნაბადი, ჩოხა, ხამი, შალი, ცხუარი, ძროხა და ტყუე, და ვაჭრობენ ურთიერთსა შინა ამით²⁴.

მართალია, გამოჩენილი სწავლული კონკრეტულად არაფერს ამბობს აღნიშნულ ტყვეთა ეთნიკურ ვინაობაზე, მაგრამ ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, ის, რომ ოსთა ხელში ჩავარდნილ ტყვეთა კონტიგენტს პირველ რიგში სწორედ ქართველები ავსებდნენ. ვითარების ასეთნაირ შეფასებას კი საგსებით უჭერს მხარს გერმანელი მეცნიერის გიულდენშტედტის ნაშრომის ცალკეული ფრაგმენტები, სადაც ოსების საკმაოდ ნეგატიურ დახასიათებას („საერთოდ ისინი რელიგიაში და კანონებში უცოდინარნი არიან, ხოლო ჩვევებში უხეშნი, უფრო მეტად ყაჩაღები არიან, ვიდრე ქურდები, ყალბნი და ფლიდნი და ერთმანეთის და სხვის მიმართ ვერაგები“²⁵) წინ უსწრებს ის საგულისხმო ცნობა, რომ საქართველო თურქებისა და სპარსელების გარდა „კავკასიელთაგანაც ხშირად განიცდის შემოსევებს... კავკასიელ მთიელთა შორის, განსაკუთრებით ლეკებსა და ოსებში, არიან ბევრი ქართველები, რომელთაც რელიგიასთან ერთად, ენაც დაივიწყეს“²⁶.

ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში ავტორი გულისხმობდა ოსთა და ლეკთა მიერ მოტაცებული ქართველების შთამომავლებს ან ტყვეობაში მყოფ ქართველთა საკმაოდ დიდ ჯგუფს, რომელნიც უცხო ეთნიკურ გარემოში იძულებითი აკულტუ-

²⁴ ვახუშტი, „აღწერა“, გვ. 637, 640.

²⁵ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II, გ. გელაშვილის გამოც., თბ., 1964, გვ. 59.

²⁶ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, ტ. I, გ. გელაშვილის გამოც., თბ., 1962, გვ. 185.

რაციისა და სრული უფულებობის პირობებში ინტენსიურ ასიმილაციას განიცდიდნენ.

არადა, გამოთქმულ მოსაზრებას დამაჯერებლად უმაგრებს ზურგს დალესტანსა და ოსეთში შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალებიც, რომელთა გაანალიზების შუქზე ნათელი ხდება, მაგალითად, დალესტნის ტერიტორიაზე მცხოვრები მთელი ხალხის – რუთულელების და დარგოელების ერთი ნაწილის (კერძოდ ცუდახარელების) ძირად ქართველობა, აგრეთვე რუთულელების, ავარელების, ლაკების და ყუმუხების მრავალ სოფელში (ბოთლიხი, ბალიყული, ბალხარი, შალიბი, კატრუხი, ჯენგუთაი და სხვ.) ქართველთა პირველმოსახლეობა, ან იმავე სოფელთა შემადგენელი და ზოგადად გურჯიდ//გურჯიდ (Гуржи/Гурджи-ქართველი) სახელდებული ცალკეული უბნების თუ მოზრდილი თოხუმების (მაგ. გურჯიევების) ქართული წარმომავლობა²⁷. არანაკლებ სიმპტომატურია დიდოურ ენებში ეგზოეთნონიმ ჯაზაჯ-ის („ქართველი“) გამოყენების, ხოლო ხუნძურში (ავარულში) იგივე ტერმინით წარსულში დატყვევებული მონის, ამჟამად კი მოჯამაგირეს აღნიშვნის ფაქტი²⁸, რაც უთუოდ ქართველთა „ტყუე ყოფაში“ განაფულ ავარელებთან ცნებების „ტყვის“ და „ქართველის“ ოდინდელ სემანტიკურ ნიველირებაზე, ან სულაც ტერმინ „ჯაზაჯის“ (-ქართველი) დეეთნონიმიზაციაზე (-სოციალურ ტერმინად გადაქცევაზე) უნდა მიგვანიშნებდეს. ალბათ, შემთხვევითი არაა ის გარემოებაც, რომ გვიანფეოდალურ ხანაში ლეკთა მიერ მიტაცებული და ქართველთა ტყვეობის ერთ-

²⁷ Л. И. Лавров, Этнография Кавказа. Ленинград, 1982, с. 79-80, 95, 106, 119, 123, 129, 137-138, 146, 199; ს. ჯანაშია, „შრომები“, ტ. IV, თბ., 1968, გვ. 150.

²⁸ გ. ბურჭულაძე, ბ. შავხელიშვილი, „ქართლის“, „საქართველოს“ აღმნიშვნელ სიტყვათა რაობაზე ნახურ-დალესტნურ ენებში, კრ. „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1993, გვ. 323-324.

ერთ სავაგლახო ალაგად ქცეული დასახლებული პუნქტის – ქურმუხის სახელწოდება დეტოპონიმიზაციისა და მცირეოდენი ფონეტიკური ცვლილების კვალობაზე ხალხური ნომინაციის სექტორში ზოგადად „ჯოჯოხეთის“ მნიშვნელობით იქნა ასახული (იმერული და გურიული კურმუხი, კურმუხეთი – ჯოჯოხეთი; „კურმუხეთში იყოს შენი ცოლშვილიო!“²⁹).

რაც შეეხება ოსეთს, აქ გიულდენშტედტის ზემოთ მოტანილი ცნობების საილუსტრაციო მასალა ასევე მეტად მრავალსმეტყველია. რად ღირს იმ ფაქტის წამოწევა, რომ თვით XIX ს-ის ოსეთის საზოგადოების უფრო დისკრიმინირებული წევრების – ე. წ. მონების ან ყურმოჭრილი ყმების (pa-ны, хойны) ფენა – ცნობილი იყო გურზიაკი-ს (гурзиак) სახელწოდებით და ის მთლიანად ოსური ბალცებისა და ხათანების დროს მოტაცებული ქართველებისაგან იყო დაკომპლექტებული; ოსურად „гуьрдзиаг“ ნიშნავს „ქართველს“ და ცხადია, ტერმინი „гурзиак“-იც სწორედ აქედანაა წარმოშობი. ამ შემთხვევაშიც ჩვენ საქმე გვაქვს ეთნონიმის სემანტიკურ ტრანსფორმაციასთან (კერძოდ, ეთნიკური სახელწოდების სოციალურ ტერმინად გადაქცევასთან), რაც საერთოდ მთელი კავკასიისათვის და არა მარტო კავკასიისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა³⁰.

²⁹ ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, ს-პეტერბურგი, 1912, გვ. 37.

³⁰ საინტერესოა, რომ დეეთნონიმიზაციის გზით მიღებულ ოსურ „გურზიაკს“ თითქმის ზუსტი პარალელი მოეძებნება „მონის“, „ტყვის“ თუ „ყმა-გლეხის“ მნიშვნელობით ხმარებული და ასევე ეთნონიმური წარმომავლობის აფხაზური ტერმინის აგგრუას (Агыруа) სახით, რომელიც სიტყვასიტყვით ითარგმნება როგორც „მეგრელი“ (აფხ. Агыруа – ეგრი-ადამიანი). ცხადია, ეგზოეთნონიმ „აგგრუას“ სემანტიკის ამდაგვარი ცვლაც ოდიშის სამთავროზე აფხაზთა სისტემატური ყაჩაღური თავდასხმებისა და ტყვედ წასხმული მეგრელების უუფლებოთა სოციალურ კატეგორიაში ჩარიცხვის პირდაპირი შედეგია (Ш. Д. Инал-Ипа, Абхазы, Сухуми,

როგორც ოსური ადათების „ცალკეული“ მუხლებიდან ვგებულობთ, „Гурзиаки происходят от людей, приобретенных покупкою, и от военнопленных... Гурзиаки или рабы находятся в полной зависимости от своих владельцев, которые могут делать с ними, что им угодно, продавать и дарить их другому по одиночке или целыми семействами и даже умертвить их по произволу“³¹. ოსეთის საზოგადოების წოდებრივი პარციაციის საკითხისადმი მიძღვნილი ერთ-ერთი ნაშრომიდან კი ირკვევა, რომ „...Гурзиаки... как безусловно бесправные рабы или холопы не имели права на земельную собственность и могли быть каждую минуту проданы своими патронами“³².

საინტერესოა, რომ XIX ს-ის 70-იან წლებში ოსეთის 46 ათასიან მოსახლეობაში 1500 სულს სწორედ „გურზიაკები“ შეადგენდნენ და ერთ-ერთ ძირითად მწარმოებელ ძალას წარმოადგენდნენ³³.

1965, с. 513; Г. А. Дзидзария, Ф. Ф. Торнау и его кавказские материалы, М., 1976, с. 120-122); თ. გვანცელაძე, ქართველთა აღმნიშვნელი ტერმინები აფხაზურსა და აბაზურ ენებში, კრ.: „საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია“, თბ., 1993, გვ. 316-318).

ეთნონიმთა ანალოგიური სემანტიკური ტრანსფორმაციის მკაფიო მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ აგრეთვე კავკასიის, ევროპის, აზიის, თუ აფრიკის სხვადასხვა ხალხთა ენებში დამონებული ეთნონიმური წარმომავლობის ისეთი სოციალური ტერმინებიც, როგორიცაა ხურიტული *lulu* (მონა), ლათინური *selavus* (მონა) ოსური *кочог* (-მონა) და *хъазаѣраг* (-მონა, ყმა-გლეხი), ბალყარული *адьг* (-მდაბიო, ყმა-გლეხი), ქართული ქაშაგი (-მოზრდილი ტყვე) სპარსული *tat* (-მდაბიო, გლახაკი), ეთიოპური *vadala* (-მდაბიო), ანგლოსაქსური *wealth* (-მონა); რუსული *бурлак* (გემის ჭაპნით მწვეელი მუშა), ფრანგული *apache* („დეკლასირებული ელემენტი“) და ა. შ.

³¹ Б. В. Скитский, хрестоматия по истории Осетии, ч. I, Дзауджикау, 1949, с. 111, 113-114, 116.

³² „ППКОО“, кн. II, с. 152, состав Л. А. Чибиров, Цхинвали, 1989.

³³ „ППКОО“, кн. IV, состав Л. А. Чибиров, Цхинвали, 1989, с. 55.

რამდენადაც არაა გამორიცხული, რომ XVIII ს-ში ე. წ. „გურზიაკთა“ ფენა კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი ყოფილიყო, ოსეთში მყოფი გიულდენშტედტის ცნობა იქ „ბევრი ქართველის“ სავალალო მდგომარეობის შესახებ, ჩვენი ღრმა რწმენით, ნამდვილად არ უნდა შეიცავდეს გადაჭარბების ელემენტებს.

ჩრდილოეთ კავკასიელთა (მათ შორის ოსთა) მხრიდან ძალმომრეობის ფაქტისადმი დამოკიდებულებაში ტენდენციურობას მით უმეტეს ვერ დავწამებთ ქართველ პოეტს დავით გურამიშვილს, რომელმაც თავად გამოსცადა ლექ ავაზაკებთან ტყვეობის მთელი სიმწარე და რომლის თხზულებაში „ქართლის მტერთა“ სიას დაღესტნელების („ლეკი“, „დიდო“), ჩერქეზების, ვაინახების („ლლილვი“, „ქისტი“) და თურქ-სპარსთა გვერდით ოსებიც ავსებენ:

„თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი,
ჩერქეზ, ლლილვი, დიდო, ქისტი,
სრულად ქართლის მტერნი იყვნენ,
ყველამ წაკრა თვითო ქიშტი“³⁴.

თითქმის საუკუნენახევრის ინტერვალის შემდეგ გაზეთ „Кавказ“-ში (1885 წ. №17) დაბეჭდილი სტატიის ავტორი ი. ვ. ბერიძე მართალია სხვა ავტორების მსგავსად ასევე გვერდს უვლის (ან საერთოდ არ იცნობს) საკუთრივ ტერმინ „ოსიანობა“-ს (ან „ოსობა“-ს), მაგრამ სამაგიეროდ მას პირველს ჰყოფნის საქართველოში ოსთა და ლეკთა თარეშს შორის პარალელის უყოყმანოდ გავლების და იმ აზრის გატარების გამბედაობა, რომ ერთხანს ოსები ქართლში ისეთსავე როლს ასრულებდნენ, როგორსაც ლეკები კახეთში. კორესპონდენტის თქმით: „Еще свежо у многих воспоминание о том времени, когда одно простое слово "оси" – осетин наводило на

³⁴ დ. გურამიშვილი, დავითიანი, აღ. ბარამიძის რედ., თბ., 1948, გვ. 68.

мирных обитателей Карталинии страх, заставлявший их укрываться в домах, огрождать свою собственность от тайных набегов и принимать меры к обороне. Тогда осетин играл в... Карталинии ту же роль, какую хищные лезгины всегда играли в Кахетии. Осетины... нападали бывало на бедных поселян карталинии, ...грабили, даже убивали в случае сопротивления и, возвращаясь в горы с отнятым скотом и имуществом.. делили добычу между собой... Во многих местах поставлены были караульные из туземцев, грузин для безопасности путешественников, нередко подвергавшихся разбоям и грабежу осетинской шаики, для которой не составляло никакой важности потревожить мирного поселенина, занятого полевой работой, или оспешившего из отдаленных мест в дом свой, с надеждой обрадовать бедное семейство трудовой копсёйкой, добытой в поте лица"³⁵.

უფრო ადრე გაზეთ "თიფლისსკიე ვედომოსტი"-ში (1830 წ. №72) გამოქვეყნებულ ანონიმურ ნაშრომში ასევე მძაფრ ფერებშია დახატული ოსთაგან ქართლის, იმერეთის და მთიულეთის მშვიდობიანი მოსახლეობის შევიწროების სურათი: "Племена иронов или осетин... с давних времен хищениями и набегами своими безнаказанно беспокоили Грузию (აქ იგულისხმება ქართლი, ვ. ი.), Имеретию. Мтиулетию.. Они подобно хищным зверям, подстерегали жертвы своей в засадах, укрепленных самой природой, около дорог, проходящих через горные имеретинские и карталинские теснины.. Грабили купеческие караваны... пленяли людей и передавали их в дальнюю неволю, или сами получали за них от родственников выкуп, соответственный богатству той фамилии, из которой похищен был ими пленник. Таковой выкуп за одного человека обыкновенно простирался от 100 до 300 руб. серебром... Скотоводство мирных жителей Грузии... также подвержено было большим потерям. Не проходило

---

³⁵ "ПГКОО", кн. II, сост. Л. А. Чибиров, Цхинвали, 1981, с. 144-145.

რი მომენტებით ხსნის: "Южные осетины... производят впечатление менее благоприятное, чем северные, как в физическом, так и в нравственном отношении... При этом в них до сих пор замечается какое-то угнетенное настроение, которое сохранилось с тех тяжелых времен, когда они были безправными холопами грузинских князей. Отсюда также объясняется существующая поныне вражда и ненависть между обоими народами. "Оси" (т. е. осетины) у грузин и "гурцнак" (т. е. грузин) у осетин чуть ли не ругательные слова. Эта вражда имеет своим последствием то, что осетины и грузины, живя рядом никогда не соединяются в одну деревню, но живут всегда особняком..."³⁹.

მთიელ ოსთა მიერ ქართლის სოფლების დაფორიაციების შესახებ საკმაოდ ვრცლად საუბრობს თავის წერილებში ს. მგალობლიშვილიც, რომლის სიტყვით: „...ლეკთა თარეში რა მოსატანია, ან რა შესადარებელია ოსთ თარეშობასთან... ის სოფლები რომლებითაც მოდებული იყო სამაჩაბლო და საერისთავო მამულები, აკლებული იყო გაყაჩაღებული ოსები-საგან... დაირღვა მყუდროება სოფლისა, ლეკს მორჩნენ და ოსებმა უარესი დღე დააყენეს“⁴⁰. ზემოთ მოტანილი ამონაწერების ავტორთაგან განსხვავებით ჩვენთვის საინტერესო ტერმინს ოსობა-ს ფორმით იცნობს ოსური ლიტერატურის ფუძემდებელი კოსტა ხეთაგუროვი, რომლის ერთ-ერთ ეთნოგრაფიულ ნარკვევს სათაურად შერჩეული აქვს სწორედ ოცინა, თუმცა საქართველოს ისტორიაში საკმაოდ ღრმად ჩახედული და შესაბამისად „ოსობი“-ს (ან „ოსიანობის“) ოდიოზურ არსში უთუოდ გარკვეული მწერალი ჩვენთვის გასაგები მიზეზით, ეტყობა, თავს არიდებს ხსენებული სახელწოდე-

³⁹ К. Ф. Ган, Поездка к верховьям большой Лиахви и Ксани (летом 1903 г.), "СМОМІІК", вып. XXXV, Тифлис, 1905, с. 265-266.

⁴⁰ ს. მგალობლიშვილი, მოგონებაგი, ლ. ასათიანის რედ., თბილისი, 1938, გვ. 22-23.

ბის რეალური მნიშვნელობის გამჟღავნებას და ამჯობინებს „ოსობა“-ს წარმოჩენას სულ სხვა სემანტიკურ სიბრტყეზე, განიხილავს რა მას მაინცდამაინც ოსეთის ისტორიული წარსულის აღმნიშვნელ და რაღაც არქაული, ჩამორჩენილი მოვლენის გამომხატველ სიტყვად: „Отец мой, скончавшийся в 1882 году 82-летним стариком, был живым свидетелем последней эпохи того невозвратного прошлого в истории Осетии, которое несет название **Особа**. По словопроизводству особа грузинского происхождения и может быть переведено выражением **осетинщина**. В течении последнего полустолетия русское влияние на Кавказе так изменило самобытность туземцев, и в частности осетин, что последние словом особа стали характеризовать явление отсталое, не соответствующее современным требованиям жизни“⁴¹. სამაგიეროდ, იმავე ნაშრომის სხვა ადგილას იგი გულწრფელად აუწყებს მკითხველს, რომ ოსეთში თვით მოსისხლე მტრების შერიგებისათვის ყველაზე ხელსაყრელი უამი საქართველოში ყაჩაღური ლაშქრობის ორგანიზებისა და მინდვრის სამუშაოების დაწყების წინ დგებოდა. („Для окончательного прекращения вражды врагам предлагали свои услуги в качестве посредников, представители двух других сильных фамилии для того, чтобы достигнуть перемирия ввиду похода в Грузию, для разграбления какого-нибудь княжеского поместья или наступления полевых работ“⁴²), რითაც უნებლიედ ააშკარავებს ოსთა

⁴¹ „ППКОО“, кн. IV, с. 126-127; შენიშვნა: ბ. კალოვეის მტკიცებით: „В осетинском фольклоре рассматриваемый период (от XV в. до присоединения Осетии к России – XVIII в.) известен под названием „Особа“, что значит отсутствие единого правления, когда общество считалось самостоятельным и не подчинялось никому“ (Б. В. Калоев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 330). როგორც ვხედავთ, ავტორი ერთგვარად ანვითარებს კ. ხეთაგუროვის მტკიცებას, რითაც ტერმინ „ოსობა“-ს რეალური სემანტიკის შემდგომ გაბუნდოვნებას უწყობს ხელს.

⁴² „ППКОО“, кн. IV, с. 157.

მხრიდან ქართველ მემამულეთა ტრადიციული ძარცვა-რბევის ფაქტს. ამასთან, ავტორი საგანგებოდ უსვამს ხაზს იმ დეტალს, რომ ოსი მეკომურის საოჯახო „ხაზინა“, როგორც წესი, რომელიმე ქართველი თავადის მამულის დარბევის ხარჯზე განიცდის შეესებას ("При особом доверии и расположении владельца сакли может показать вам несколько серебряных вещей: тяжелый кованный пояс, кубок, ковши, старинные монеты и тому подобная "хазина", доставшаяся его предку после набега на владения какого-нибудь грузинского князя"⁴³).

ხოლო შემდეგ ერთგვარი სიამაყეფაც კი შენიშნავს, რომ „ოსობის“ ჟამს ოსის მიერ გაძარცვის აღმკვეთი მუხლი ოსურ ადათობრივ სამართალში საერთოდ არც არსებობდა, მაშინ როდესაც უღელტეხილების გადმოღმა (ე. ი. საქართველოში) ლაშქრობა და „უცხოტომელთა“ (ე. ი. ქართველთა) ძარცვა-რბევა თითოეულ ოსს დიდ დამსახურებად ეთვლებოდა: "Во время "особа" ограбление осетина осетином даже не было предусмотрено обычным правом. Но делать набеги за перевалы и грабить инородцев ставилось в заслугу"⁴⁴.

ფიქრობთ, კონკრეტულ შემთხვევაში მართლაც იშვიათი თვალსაჩინოებით არის გამჟღავნებული ოსური „ბალცებისა“ და „ხათანების“ აშკარად ანტიქართული მიმართულება და ამ მტაცებლური ექსპედიციების ორგანიზატორთა ტრადიციული სტრატეგიულ-ტაქტიკური პრიორიტეტები, რასთან დაკავშირებით ძალაუნებურად გვახსენებს თავს ოსთა ვახუშტისეული დახასიათება: „ქურდნი, მპარავნი... ტყვს მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან“-ო. არადა, კ. ხეთაგუროვის აღნიშნული ცნობისა და ოსი და ქართველი ავტორების კვალიფიკაციებში მოცემული ერთნაირი აქცენტების ("Грабить инородцев ставилось в заслугу" – შდრ. – „ტყვს მყიდველნი, გარნა

---

⁴³ იქვე, გვ. 134.

⁴⁴ იქვე, გვ. 156.

არა თვსთა ჰყიდიან") გათვალისწინების შემთხვევაში ვახუშტის სიტყვები ხომ მარტივად შეიძლება პერიფრაზირდეს, როგორც „ქურდნი, მპარავნი... გარნა არა თვსთა იპარვენ". აკი ამის ცდუნებას აძლიერებს კ. ხეთაგუროვის ის მორიგი აღიარებაც, რომ ოსთა მტაცებლური ლაშქრობების მსხვერპლს და შემდგომში დამამცირებელი ტყვეობის, ყიდვა-გაყიდვისა და სასტიკი ექსპლუატაციის „საგანს" „ყოველთვის სხვა ეროვნების" პირები (მათ შორის ქართველები) წარმოადგენდნენ: „Алхад, саулаг или цагъайраг был еще больше обижен судьбой. Приобретенный где-нибудь на стороне, купленный или похищенный ребенком или даже взрослым, взятый в плен во время набега в какое-нибудь отдаленной ущелье, **всегда иной национальности**, этот несчастный алхад делался жертвой полнейшего произвола своих хозяев, это был безусловный раб, которого можно продать, купить, убить и помиловать... Есть, впрочем в Осетии, местности, где купленных называли "гурдзиаг"-грузин"⁴⁵.

დაბოლოს, საძიებელი ტერმინი ოსთა-ს ფორმიტევა ფიქსირებული ოსი სწავლულის ა. გატუევის ნაშრომიც, თუმცა კონკრეტულ შემთხვევაში ქართული ნომინაციის პროდუქტად მიჩნეული „ოსობა" ნაჩქარევადაა გამოცხადებული არა ოსთა თარეშის, არამედ „საქართველოში ოსთა ბატონობის ხანის" („Время владычества осетии в Грузии"?!) აღმნიშვნელ სახელწოდებად⁴⁶, რაც, ცხადია, „ოსიანობის" (ან „ოსობის") აშკარა ჰიპერბოლიზირების და ისეთ მოვლენათა რანგში ხელოვნური აყვანის ტოლფასია, როგორებიც იყო თავის დროზე „არაბობა", „თურქობა", „მონღოლობა", „ყიზილბაშობა" ან „ურუმობა".

---

⁴⁵ "ППКОО" кн., IV, с. 132.

⁴⁶ "ППКОО" кн., III, сост. Л. А. Чибиров, Цхинвали, 1987, с. 270.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხში მართებული ორიენტაციის თვალსაზრისით კიდევ უფრო ფასეულია მრავალრიცხოვანი წერილობითი წყაროების ის ცნობები, რომლებითაც ცალსახად იხატება საქართველოში ოსთა თარეშის და ამის შედეგად ქართველთა სოფლების მოსახლეობისაგან იძულებითი დაცლის ფრიად სავალალო სურათი. ასე, მაგალითად, 1621-50 წწ-ით დათარიღებული ერთი საბუთიდან ვგებულობთ, რომ: „ამოსწყდა ზემო-ჯავა და დაუკაცურდა ოსთაგან. ღმერთი იყოს მონამე ასრე ამოსწყდა, რომე კაცის ნაშენები აღარა იყო-რა... მოგყიდე ზემო ჯავას ძიგანიძის მამული... ძიგანიძე, მისი მემკვიდრე, დაკარგული იყო“⁴⁷. ფცის ფრონეს ხეობაში მდებარე ს. აბისის ეკლესიის კარისთავზე გაკეთებული 1754 წლის წარწერა გვაუწყებს: „წყლისაკენ წმინდა გიორგი, ხმელეთისაკენ ნათლისმცემელი, შუაზე კოშკი დგას არავისგან ასაღებელის. ჩვენ ზაალ მახვილაძემ ჩვენს სასულიერო და ამ სოფლის მოსარჩენათ აღვაშენე ესე ეკლესია ნათლისმცემლის დედისა დიდებულისა. დიდხანს ლეკისგან, ოსისგან ხარაბა (ე. ი. აოხრებული, ვ. ი.) იყო, აღვაშენე მოსახსენებლად სულის ჩემისა“⁴⁸. 1774 წელს ერეკლე II ბრძანებს: „ჩვენი ბრძანება არის, რომელნიც არაგუზედ დადებულნი ოსები ხართ ყველამ გაიგონეთ: თქვენი სიავეკაცე ქართლში დიად გამრავლდა, რომ ქვეყანა გიჩივისთ“⁴⁹. 1779 წლის არზაში ბარძიმ მაჩაბელი უჩივის ლიახველ ოსებს: „ღმერთმან თქვენი რისხვა მამცეს, თუ ასერა სამი წელიწადია მე იმათი ბეგარა მენახოს, უკუმდგარნი გახლანან. არავის არ

⁴⁷ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედ., 1940, გვ. 364.

⁴⁸ ს. მაკალათია, ფრონეს ხეობა, თბ., 1963, გვ. 46.

⁴⁹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии, "Документы и материалы" вып., I, изд. В. Н. Гамрекели, Тб., 1980, с. 40.

ზოგავენ, სვერი იმათ დააცლევინეს”⁵⁰. 1783 წ. ოქტომბრის წერილში პოტიომკინისადმი ერეკლე II აღნიშნავს: „... მოგახსენებთ, ამას, რომ რაოდენნიმე აქეთის მთის ოსნი ჩვენს ქვეყნებში ქურდობენ, კაცებს ატყვევებენ და ჩერქეზში ჰყიდიან. ამისთვის ეს ქურთაულნი სტარიშინები... იმათი მცნობნი არიან. ამისთვის საიდუმლოდ ებრძანოს მოსდოგის კამენდანტს, რომ როდესაც ამათ იმათი ჩერქეზეთში ყოფნა აცნობონ, იმან რაოდენიმე კაცნი გაატანოს და დაიჭირონ; და იმათი დასჯა თქვენს ნებაზედ მოგვიწიოს”⁵¹. 1798 წ. არზაში ზურაბ ფალავანდიშვილის ყმა კობერიძე ჩივის, რომ „ოსისა და ლეკისაგან ნამხდარი კაცი გახლავარ”-ო⁵², ხოლო, 1795 წლის არზაშივე მთიული ბურდული იტყობინება, რომ მამულის „წყალობის წიგნები, ოსის ჯარს დაუტყვევებია პაპაჩე-ში ცოლშვილითა, მაშინ დაგვკარგვია”-ო⁵³. 1793 წლის განჩინებიდან ვგებულობთ, რომ აზნაური სოლომონ ფურცელაძე ოსებმა „სოფლიდამ მოიტაცეს, წაიყვანეს დაჭერილი და ოთხი თვე კოშკას დაჭერილი ჰყვანდათო... თუმცა მისის უმაღლესობის მეფის ბრძანება ასე არის, რომ: რომელმაც ოსმა ქურდობა ჰქმნასო, საქონლის მოპარვა, კაცის კვლა, თუ ტყვის გასყიდვაო, ოცნი ამხანაგნი რომ იყვნენ და იმ ოციდამ ერთი ჩავიგდოთ ხელშიო, სულ იმან უნდა ზღოსო...”⁵⁴ ერთ-ერთი უთარილო ნასყიდობის წიგნიდან ვგებულობთ, რომ მთიული როსტევეან ნარიმანიძის ძმისწული მახარებელი ოსების მიერ იქნა დატყვევებული: „...ასრე რომე დამეჭირა და

⁵⁰ „ქართული სამართლის ძეგლები” (ქვემოთ ყველგან „ქსდ”) ტ. VII, ი. დოლიძის რედ., თბ., გვ. 440.

⁵¹ Мсжкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии, ... с. 103-104.

⁵² „ქსდ”, ტ. VIII, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1985, გვ. 21.

⁵³ იქვე, გვ. 331.

⁵⁴ „ქსდ”, ტ. V, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1974, გვ. 621.

მახარებელი დამიტყოვდა ოსებშიცა⁵⁵. 1794 და 1795 წლებით დათარიღებულ არხებში ზაალ დავითაშვილი თხოვნით მიმართავს ერეკლე II-ს და კათალიკოზ-პატრიარქს ანტონ II-ს: „... ერთი ოქმი მებოძოს ზაზა ამირეჯიბზე, რომ ვინც შემორიგებული ოსი და მძევალში გატეხილი ჩემს ამონყვეტასა და აკლებაში ყოფილიყოს, ის დავიჭიროთ, საცა დავახელოთ ან მისი ნათესავი სახლისკაცი, რომელიც დავახელოთ და ჭეშმარიტი შევითყვით, ზაზამ დაახელოს, თუ მე დავიჭირო ჩემი მესისხლე, არავინ დაგვიშალოს“⁵⁶; „...ხომ მოხსენდა თქვენს უწმინდესობას, უსჯულოთ ოსთ როგორ ამიკლეს, რომ ჩემს ბედობაზე აღარა გაუშვეს რა. ხუთი ტყვე დასახსნელი მყამს...“⁵⁷. 1800 წლის საბუთიდან ირკვევა, რომ მროველს მიბარებული ღვთისმშობლის მონასტერი „...ავის დროს მიზეზით უფრო ოსისაგან დაიცალა“⁵⁸. ზოგიერთ დოკუმენტში ოსები ფიგურირებენ ერთმანეთზე გადაკიდებულ ქართველთა მიერ დაქირავებული მოძალადეების თუ გამოცდილი ჯალათების როლში, რაც მათ პირადი გამორჩენის კარგ შესაძლებლობას აძლევს. ასე, მაგალითად, 1792 წლის არზაში თეიმურაზ ფავლენიშვილი უჩივის ბეჟია ნამურაძეს აქაოდა მამულზე დავისას „ნათხოვარსავით ოსები და ოსის მიმყოლნი კაცნი დააყენა ჩემს მამულში, ხდენითა და ქურდობით აღარას უშვებენ“-ო⁵⁹. 1795 წელს მუხისელი რევაზიშვილები ატყობინებენ ანტონ II-ს: „...ჩვენო მოწყალევე, ხუთი კომლი ერთი თოხუმისანი გახლავართ, მკვიდრნი მუხისელნი. ერთი კომლი აიყარა, კახეთს გადავიდა, იქა სახლობს და ოთხი კომლნი ჩემს მამულზედ გახლავართ. ჩვენ რომ ობლები გახლდით, იმ ჟამით ერთი ბებერი გყვანდათ. კვალიაშვილმა ივა-

⁵⁵ ა. შანიძე, „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, ტ. I, თბ., 1984, გვ. 272.

⁵⁶ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 306.

⁵⁷ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 337.

⁵⁸ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 614.

⁵⁹ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 160.

ნემ ოსები მოუსია. ეს ბებერი ძუძუებით ჩამოაკიდვინა. ამდენი სცეს, რომ ათი ფრჩხილი ფეხისა დასცვივდა... რაც ნიგნები ჰქონდა თუ წყალობისა თუ ნასყიდობისა, კედელში დატანებული და შენახული ქონდა, რომ ჩვენთვის ინახავდა, რადგანაც ობლები გახლდით, იმისათვის კედელში შეინახა, ვინიცობაო ობლებს არ დაეკარგოსო. ცემით რომ ძალა დაატანა, მერე გამოუცხადა კედელში ძევსო, გამოიღეთო. ის ნიგნები რომ ჩაიგდო, მას აქეთ ჩვენ ყმათ გვეჭიდება..."⁶⁰. 1797 წელს დავით ელიოზიშვილი დარეჯან დედოფალს მოახსენებს: „... ჩემს სახლისკაცს მოუხსენებია, რომ აღამამადხანის დროს არეულობაში ჩემის სახლისკაცის კაცი ეკლესური ოსის ჯარით მომიხდაო, და ეკლესიაც დამინვა და ჩემი და ჩემის კაცისა ხუთასი კოდი პური წაიღოო. ერთი მოხსენება ასე, რომ ჩემი კაცი არსად არ მისძლოლია; რომ ქრცხინვალის ხეობიდან და სხვას სოფლებიდან რამთონი ათასი კოდი პური წაიღეს ოსებმა, კარგად მოგხსენებია; და ჩემის სახლის კაცის საყდარი და სახლი რომ ოსებმა დაწვეს და პურიც წაიღონ ჩემის კაცისა რა გადასახადი არის“⁶¹... და ა. შ.

ანალოგიური ვითარება წარმოჩინდება რუსული საბუთების მიხედვითაც, რომელნიც ქართულ წყაროებთან უნისონში გვაცნობს ქართველების ოსთაგან შევიწროვების მრავალ ფაქტს, ოღონდ ამჯერად XIX ს-ში. ასე, მაგალითად, 1802 წ. გენერალ კნორინგის რაპორტში ვკითხულობთ, რომ „...Осетинские народы, обитающие в ущелях гор Кавказских, по рекам Паца и большой Лиахве... производили набеги на грузинские селения, и похищали имущество обитателей и вовлекая их и самих в неволю продавали иноязычным народам, горы

⁶⁰ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 317.

⁶¹ „ქსძ“, ტ. VIII, გვ. 447.

кавказские населяющим"⁶². 1802 წლის ერთ განჩინებაში აღნიშნულია: "Рекомендуется... с осетинами, как с новым народом, обходиться ласково... взыскивать кротким образом и чтобы наказание отнюдь не превосходило важности преступления. Дела же могут случаться по воровству, драке и ссоры о земле и грабёжам в грузинских деревнях, какие явятся в оной суд грузины по претензиям своим на осетинцев касательно взятых в плен своих сродственников и забранного ими скота, стараться, если можно, делать им удовольствие, особенно же в отыскивании пленных, дела, которые оной суд решить не может, предоставлять в учрежденный в Гори гражданский суд..."⁶³

1808 წლის დოკუმენტი გვაუწყებს: **Грабительство в Горийском уезде осетин, живущих по большой и Малой Лиахве и Арагве, скота и убийства людей не только не уменьшается, но еще возвеличивается**"⁶⁴. 1812 წ. გენერალ სიმონოვიჩის რაპორტიდან ვგებულობთ, რომ **"Имеретинские осетины, живущие в ушельи Цедиси, лежащей в рачинской провинции и примыкающей одной стороною к хребту кавказских гор... делали безпрестанные хищничества в соседственных им Рачинских деревнях людьми и скотом, которых они продавали по большой части Дигорцам, живущим за Кавказом"**⁶⁵.

1815 წლის დოკუმენტში დიგორელი წარჩინებულნი — ალი და ხამურზა ჩერქესიძეები (-ცარგასათები) და ზაურ-ბეი და დოვლეთუკო ბადელიძეები (-ბადილათები) აღიარებენ, რომ **"...Мы и рачинцы доселе питая друг на друга злобу и нена-**

---

⁶² "История Юго-Осетии в документах и материалах (ქვემოთ ყველგან "ИЮОДМ"), сост. И. Н. Цховребов, т. II, Сталинир, 1960, с. 225.

⁶³ "ИЮОДМ", т. II, с. 18-19.

⁶⁴ "ИЮОДМ", т. II, с. 267-268.

⁶⁵ "АКАК", т. V, Тифлис, 1873. с. 515.

...сь, старались о причинении друг другу вреда и чрез то многие христиане увезены и проданы дигорцами в Черкесию..."⁶⁶

1815 წლის საბუთიდან ირკვევა, რომ "Осетины, живущие на большой и Малой Лиахве, также на Ксани и Меджуде, нападают на жителей, отбивают у них скот и делают смертоубийства"⁶⁷. 1821 წლის ერთი რაპორტის თანახმად, "Осетины ... нося чрез то, одно только имя христиана, остаются по-прежнему злейшими разбойниками и пеповинующими властям, закона... начали уже производить вновь грабежи и разбой по Карталинии"⁶⁸.

1824 წლის ხოვენის პატაკში ერმოლოვისადმი მითითებულია, რომ "новокрещенцы сии (იგულისხმებიან ოსები, ვ. ი.) под видом единоверия, имея в Карталинии свободный вход, в надежде на покровительство тамошнего духовенства и на снисхождение правительства позволяют себе весьма часто непозволительные шалости, а карталинцы, боясь ответственности за убийство единоверца, не смеют, не только их преследовать, но и защищаться"⁶⁹.

1830 წ. სტრელკოვის პატაკში პასკევიჩისადმი მითითებულია, რომ "... хищничество, разбой и грабежи, производимые осетинами в Карталинии, особенно Кешельтскими, к которым присоединятся все убийцы и воры, скрывающиеся у них от рук правосудия, уже около 6 лет остаются ненаказанными; дерзость их время от времени болсе и более увеличивается и что кроме самых строжайших мер, принятых правительством, не предстоит возможности удержать их от врожденного хищничес-

---

⁶⁶ "АКАК", т. V, с. 520.

⁶⁷ იქვე, გვ. 519.

⁶⁸ "ИЮОДМ", т. II, с. 296.

⁶⁹ იქვე, გვ. 147.

თვა"⁷⁰. იმავე სტრელკოვის 1830 წლის მოხსენებით ბარათში კი გატარებულია ის აზრი, რომ საერთოდ სამხრეთელი ოსები ჩრდილოელებზე უფრო მეტი აგრესიულობით და თავნებობით გამოირჩევიან: "Осетинцы по ту сторону Кавказа живущие, вообще спокойнее находящихся на Южной покатости гор"⁷¹. 1873 წ. საგაზეთო წერილში გადმოცემულია ოსების მიერ ქართველთა მამულების ძალით მითვისების ისტორია: "Поселенцы Ортевского прихода стародавние сторожили местности... Известно... что имения всех селений принадлежали ванатцам-грузинам, т. е. грузинам сел. Ванати. Когда осетины поселились в вышеуказанных селениях, то платили ванатцам галлу, т.е. отбивали повинность хлебом, маслом, сыром, рабочими людьми, деньгами и др. Впоследствии же, – говорят некоторые осетины, – силою отняли имения, иные купили их за ничтожную цену... это происходило или оттого, что у ванатцев было очень много имений и для них, конечно, ничего не значило даже дарить участки, или вследствие того, что ванатцы боялись набегов осетин и старались как нибуть да задобрить последних сходной продажей. Последнее предположение подтверждается отчасти и самими осетинами"⁷².

1874 წ. თავად ერისთავის მიერ შედგენილ წერილში ლაპარაკია ყორნისის ოსების მიერ ქართველ თავადთა შევიწროვების და საერთოდ ქართველ მემამულეთა მიმართ მათი მტრული დამოკიდებულების შესახებ: "Осетины селения Корписи постоянно стесняли князей Херхеулидзевых в беспорядочных правах их на родовое их имение. Мне как местному помещику; имеющему хизан из осетин, лично известны характер, права, обычай осетин и нельзя не согласиться с тем, что осетины

⁷⁰ იქვე, გვ. 306.

⁷¹ იქვე, გვ. 380.

⁷² "ПІКОО", кн. I, ст. 183.

имеют обыкновение, даже при средствах, никогда не повиноваться помещикам, на земле которых живут они, а в случае жалоб помещиков на основание их, мстить им всю свою жизнь; следовательно, однажды возникшая между князьями Херхеулидзовыми и осетинами вражда действительно не может не сопровождаться постоянными кровопролитиями⁷³. და ა. შ.

ცხადია, დამონმებული აუთენტური მასალის გაანალიზების საფუძველზე გაკეთებული დასკვნებიც არ შედის ნინალმდეგობაში „ოსიანობის“ (ან „ოსობის“) და „ლეკიანობის“ ერთ სიბრტყეზე განხილვის ზემოთ წარმოდგენილ ცდებთან. ამასთან, თავი რომ დავანებოთ ქართული საბუთების პირველხარისხოვან ჩვენებებს, რუსულ ენაზე შედგენილ დოკუმენტებზე, ვითარცა სინამდვილის დაჭეშმარიტების თვალსაზრისით უძვირფასეს „ნეიტრალურ მასალაზე“, დაკვირვებაც ხომ თვალნათლივ ცხადყოფს საქართველოს პრობლემებში ზედმინევნით კარგად გარკვეული რუსი მოხელეების მხრივ ოსთა და ლეკთა აულაგმავი თარეშის რეციდივებისადმი არადიფერენცირებულ მიდგომას, რაც სანიმუშოდაა გამოხატული თუნდაც შემდეგ პრინციპულ რეკომენდაციაში: „А в прекращении беспрестанных нападении и грабежей со стороны осетин, предоставить жителям Карталинии защищать себя от хищников, подобно как жители Кахети защищаются от лезгин, т. е. силою оружия; а за убийство ими хищника не подвергать преследованию законом, а посему и внушать как помещикам, так и жителям Карталинии, чтобы они безбоязненно преследовали злодеев, не страшась за то ответственности... осетины, видя их неустрашимость и всегдашнюю готовность отразить силу силою, никогда не посмеют и посягать на их жизнь“⁷⁴.

⁷³ „ИЮОДИ“, т. III, сост. И. Н. Цховребов, Цхинвали, 1961, с. 143.

⁷⁴ „ИЮОДИ“, т. II, с. 146.

„ოსიანობის“ (ან „ოსობის“) განონასწორებული შეფასების და სწორედ „ლეკიანობასთან“ მისი ცალსახად შეთანაბრების პრაქტიკა მით უმეტეს არაა უცხო ოსების თავაშეებულ ძალადობას გადანაყარი და თავად ტერმინ „ოსიანობა//„ოსობა“//„ოვსობა“//„ოსობია“-ს დღემდე შემონახვით ღირსშესანიშნავი ცალკეული კუთხეების (მაგ. მთიულეთის, ქსნისხევის, რაჭის, იმერეთის) უზუცეს ინფორმატორთა მსჯელობისათვის, რომელნიც, მართალია, მკვეთრ ზღვარს ავლებენ „უშჯულო“ ლეკებსა და ქართველებთან „ნათელმირონით“ შეკავშირებულ ოსებს შორის, მაგრამ იმავდროულად ერთობ ლაკონიურად შენიშნავდნენ, რომ „ჩვენსა ოსობა იყო ძნელი, ღამე კაცი გარეთ ვერ გამოდიოდა“⁷⁵; „წინაჲ ლეკები და ოსები მოდენილან, იტაცებდნენ ხალხს, ნაასხამდენ ცხორსა, ძროხასა, შიშიანობა ყოფილა მაშინ... როგორც გახევა და გაფხრენაა ერთი, ისე ლეკიანობა და ოსიანობაა ერთი“⁷⁶. ამასთან, უნდა ვაღიაროთ, რომ განსაკუთრებით შთამბეჭდავია „ოსიანობის“ ან „ოვსობის“ ციკლი მთიულური და რაჭული ზეპირსიტყვიერების მასალებში, რომელთა მიხედვით ნათელი წარმოდგენა გვექმნება არა მარტო ოს-ქართველთა „მტერობი“-ს ოდინდელ ხასიათსა და მასშტაბებზე, არამედ ოსების თარემის ალაგმვაში ნასახელეჲ „კარგ ყმათა“ ვინაობაზეც. ასე; მაგალითად, რაჭულ ლექსებსა და თქმულებებში („მაღლა მთას მოდგა“, „დიგორსა დასხდენ ვეზირნი“, „ოსების თავდასხმა ღებელებზე“, „ოსების თავდასხმა სოფელ შქმერზე“ და სხვ.) ასახულია ზემო რაჭის სოფლებზე – გლოლაზე, ლებზე, შქმერზე და სხვ. დვალეთელი და დიგორელი ოსების მტაცებლური ლაშქრობების ამბავი და იქვე შემონახულია მომხვდურებთან ბრძოლებში თავდადებული გმირების – იასე გამყრე-

⁷⁵ შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიის მასალები, თბ., 1974, გვ. 155.

⁷⁶ ვახტ. ითონიშვილი, „მთიულეთის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1985, რე. 2, გვ. 15.

ლიძის, შალიკი სულთანისშვილის, თევდორე გიორგაშვილის და სხვათა სახელები⁷⁷. მთიულეთში კი ფრიად პოპულარულია გადმოცემები ომიანობის ჟამს მამაკაცთაგან „გაცარიელებულ“ სოფლებში ოსთა ავაზაკობისა და მათ მიერ ადგილობრივ მოსახლეობაზე „ყალანის“ დადების მცდელობის შესახებ, რასაც მთიულთა მტკიცებით ბოლო მოეღო ხადის თემში (კერძოდ გამოღმა ხადის – დიდველის ტერიტორიაზე) ოსთა 7000-კაციანი ლაშქრის განყვეტის შემდეგ; თანაც ხალხი არ ივიწყებს ოსებთან ბრძოლაში „გამოჩინებულ“ და თემის წინაშე დიდი დამსახურებისათვის ნაწყალობევე პირებს: ცხრამა ბურდულს, ჯანუყა ნაზლაიძეს თავისი ვაჟებითურთ, ბერ გაგაძეს და სხვებს⁷⁸, რომელთაგან ლუდის მოურავის ჯანუყა ნაზლაიძის ღვაწლი არაგვის ერისთავის მიერ 1727 წელს გაცემულ სიგელშიც არის აღნიშნული: „... ესე შყალობის წიგნი მოგეცით... ჩვენ ერისთავმან პატრონმა ვამიყ... შენ... ნაზლაიძეს ჯანუყას... ასე რომ ძველთაგან შენი ყოფილიყო სამოურაოდ ლუდა, თოლგოთი და კობი და უხათი, ახლა ჩვენც წიგნი გაგიახლეთ და გიბოძეთ მას დღესა ოდეს დიდი საოსეთო სულ შეყრილი ჯადას სასახლეში მოგვიხდა. მლთითა და ლომისის მთავარმონამისა ძალითა ვძლივეთ და გავაქციეთ, ომიც დიალ დიდი მოხდა და დიდათაც გაგვემარჯვა, მას დღესა შენ შენის შვილებით კარგათ იყავი და მის მაგიერად

---

⁷⁷ „ხალხური სიტყვიერება“ I, პ. უმიკაშვილის გამოც., თბ., 1964, გვ. 81-82; შ. ძიძიგური, დასახ. ნაშრომი, გვ. 111, 153, 155-162, 166, 210-214, 244; „ქართული ხალხური პოეზია“, ტ. II, თბ., 1975, გვ. 127-128.

⁷⁸ „ქართველ მთიელთა ზეპირსიტყვიერება“, მთიულეთ-გუდამაყარი, ე. ვირსალაძის გამოც., თბ., 1958, გვ. 114, 115, 301-305; ლ. კაიშაური, მთიულური ტექსტები, თბ., 1978, გვ. 112-120; ვახტ. ითონიშვილი, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბ., 1992, გვ. 22; მისივე, „მთიულეთის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1985, რვ.2, გვ.15.

ეს წყალობა გიყავით..."⁷⁹. მეტად ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ იმავე მთიულეთში ჩვენ მიერ ფიქსირებულ იქნა უთუოდ ოსიანობის ხანაში სემანტიკურად გამრავალფეროვანებული: ტერმინი ნაოსარი (-1. ოსყოფილი; 2. ოსების ნაცხოვრი ალაგი; 3. ოსების მიერ აოხრებული და გავერანებული ადგილი)⁸⁰, რასაც ზუსტი ანალოგი გააჩნია წარსულში გამოყენებული ცნებების ნათურქალი-ს (პირდ. მნიშვ. - „ადგილი, სადაც თურქი მდგარა, საგანი, რაც თურქებს ჰკუთვნებიათ ერთ დროს“; ხატოვ. - „ანაოხრები, აკლებული, იავარყოფილი, დარბეული, შემუსვრილი, ნაბრძოლები. შდრ. ალაფობდეს საჭურჭლესა, მისსა, ვითა ნათურქალსა შ. რუსთაველი)⁸¹ და ნალეკარი-ს (-1. ლეკყოფილი, 2. ლეკების ტყვეობას გამოვლილი კაცი, 3. ლეკების მიერ დარბეული, აკლებული ადგილი; 4. ლეკების ნამოსახლარი ალაგი) სახით.

მაგრამ ოსიანობა-ს (ან ოსობა-ს) და ლეკიანობა-ს შორის პარალელის გავლების ფონზე ბუნებრივად დგება იმ საგულისხმო დეტალის ხაზგასმის ჯერიც, რომ ფრიად შთამბეჭდავი ქრონოლოგიური დიაპაზონით გამორჩეული და საქართველოს ძველი, ახალი და უახლესი ისტორიის უაღრესად დრამატულ მონაკვეთზე მეტ-ნაკლებად პროპორციულად განფენილი ოსიანობა (ან ოსობა) ლეკიანობაზე უფრო რთული „ანატომიის“ მქონე მოვლენას წარმოადგენს, ვინაიდან ის არა მარტო დროში უსწრებს ან ემთხვევა ლეკიანობას, არამედ ოსთაგან საქართველოს მიწა-წყლის გარკვეული ნაწილის მიტაცების იდეის პოსტემბრიონული განვითარების ყველაზე აქტიური პერიოდის (XIX-XX სს.) თითქმის მთელ სიგრძეზე განსაკუთრებით მწვავედ „გვახსენებს თავს“, ოღონდ ამჯე-

---

⁷⁹ თ. ჟორდანი, „ქრონიკები“, III, თბ., 1967, გვ. 115-116.

⁸⁰ ვახტ. ითონიშვილი, „მთიულეთის ეთნოგრაფიული მასალები“, 1984, რვ. 2, გვ. 15.

⁸¹ თ. სახოკია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60.

რად უკვე რუსეთისგან „კურთხეულ“ ოსურ სეპარატიზმში ჩაგვირისტებული ანტიქართული ექსცესების და გარედან ინსპირირებულ ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის“ პრობლემასთან გადანასკვეული ნაციონალ-ექსტრემიზმის საკმაოდ ტლანქი ფორმითაც. ამასთან, ოსიანობ-ის (ან ოსობი-ს) სპეციფიკას განსაზღვრავს ის გარემოებაც, რომ საკმაოდ შეზღუდული რადიუსის მქონე ოსურ-ქართულ დაპირისპირებას ნამდვილად არ დასდებია ეთნოკომფესიური ანტაგონიზმის სარჩული და შესაბამისად ქართველთა უდიდესი უმრავლესობის ცნობიერება თითქმის ბოლომდე დაზღვეული აღმოჩნდა თუნდაც მოძალადე ოსის „მტრად“ გააზრების სტერეოტიპისაგან, რამაც ალბათ შექმნა კიდეც მთავარი დაბრკოლება ჩვენთვის საინტერესო მოვლენისათვის თავის შესაფერისი სახელის დარქმევის გზაზე. და ბოლოს, მხედველობაშია მისაღები ის ფაქტიც, რომ ოსიანობამ (ან ოსობამ) ბოლო ორი საუკუნის მანძილზე იდეოლოგიურ სფეროშიც ერთობ მძაფრად იჩინა თავი, რასაც მოწმობს საქართველოს ისტორიაში „გამთაბარებულ“ კალმოსანთა მრავალრიცხოვან პუბლიკაციებში შიდა ქართლის, მალრან-დვალეთის, ქსნის-ხევის, რაჭის და იმერეთის ტერიტორიების (//ყოფილი ე. წ. „სამხრეთ ოსეთის აო“-ს) დედასამშობლოსაგან მოწყვეტის და ე. წ. „ჩრდილო ოსეთთან“ – რუსეთის ფედერაციის ფარგლებში – გაერთიანების ვირტუალურობის იდეის ხმამაღლა ან შეფარვით ქადაგება და ამ ავანტურისტული თეზისის აპოლოგიის დემაგოგიური მოტივირება ისტორიული სამართლიანობის აღდგენის და ოსი ხალხის თითქოსდა შელახული უფლებების რეგენერაციის აუცილებლობით (?!).

ამიტომ, ყოველივე წინათქმულიდან გამომდინარე, საქართველოს ისტორიის ჯერაც „თეთრ ლაქად“ დარჩენილი ოსიანობა (ან ოსობა) მრავალასპექტიან და ჩაღრმავებულ კვლევას საჭიროებს, რაშიც იგულისხმება საქართველოში ოსთა გადმოსახლების დინამიკის და მათგან ავტოქტონური მო-

სახლეობის გეგმაზომიერი შევინროვების, ქართველთა დისკრიმინაციის არეალად ქცეულ ცენტრალური საქართველოს მინა-წყალზე ოსთა უნიადაგო პრეტენზიების მუტაციისა და ოსურ-ქართულ კონფრონტაციაში ე. წ. „მესამე ძალის“ მიერ ნათამაშევი სავალალო როლის ამსახველი მასალების კომპლექსური ანალიზი, აგრეთვე იდეოლოგიური ექსპანსიის და ქართველოფობიის ფაქტების შეძლებისამებრ ვრცლად გამომზეურება და ჯეროვანი შეფასება. ჩვენი ღრმა რწმენით, მხოლოდ საკითხისადმი ასეთი მიდგომა იძლევა გასაღებს ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განზრახ გაბუნდოვანებული პრობლემების ობიექტური გაშუქებისათვის.

ცხადია, შიდა ქართლსა და მიმდებარე რაიონებში დღეს-დღეობით შექმნილი ურთულესი ვითარების გათვალისწინებით იშვიათი აქტუალობით გამორჩეული ოსიანობი-ს (ან ოსობი-ს) მეცნიერული შესწავლა ქართული ისტორიოგრაფიის უპირველეს ამოცანას შეადგენს და ამ უმნიშვნელოვანესი საკითხის მჭიდროების საქმის შემდგომ გაჭიანურებას გამართლება არ შეიძლება მოეძებნოს. მაგრამ ამ მიმართულებით წარმართულ სპეციალურ კვლევა-ძიებას ნამდვილად არაფერი აქვს საერთო ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობათა მრავალსაუკუნოვანი მატიანის უსათუოდ მუქ ფერებში წარმოჩენის ცდასთან. პირიქით, ოსიანობი-ს (ან ოსობი-ს) ობიექტური შეფასების გზით საქართველოს ერთ-ერთ უმთავრეს სატკივარზე სრული სიმართლის თქმა და ქვეყნის ძველი, ახალი და უახლესი ისტორიის მწარე გაკვეთილებიდან სწორი დასკვნების გამოტანა ოსთა და ქართველთა შორის „ჩატეხილი ხიდის“ გამთლიანების და ორი ხალხის ურთიერთობის ნორმალიზაციის ერთი ყველაზე უფრო ეფექტიანი საშუალებაა.

ჩვენი ღრმა რწმენით, ოსიანობის (ან ოსობის) პრობლემის გამოწვლილვითი დამუშავება, მისი სავალალო შედეგების სრულად გასიგრძეგანება და ალანომანურ ტალღას აყოლილ

თანამემამულეთათის გონიერი რეკომენდაციების მიცემა ოსი სწავლულების პირდაპირი მოვალეობაცაა, რომელთაც შესაძლოა წინამდებარე წერილი ანაზღად ავისმჩხრეკელობად ან ანტიოსურ ინვექტივადაც მოგვინათლონ. თუმცა მათი ასეთი რეაქცია ამ ეტაპზე ჩვენ უფრო ნაკლებად გვალელებს, ვიდრე ოსიანობის ყველაზე მძიმე ჟამს (1989-1992 წწ.) ცხინვალისგან გამოდევნილ თუ ადგილიდან დაუძრავ იმ აჩაბეთისხეველ ქართველთა ბედი, რომელთა ვაჟკაცური მხნეობის შესახებ თავის დროზე ტყუილად არ თქმულა:

„აბა თქვენ ცხინვალელებო, გული გაქვთ მამაციისაო,
დახვედრა კარგი იცოდით, მოყვრისა, მერე მტრისაო...“
„კაცთა დიდი ლიახვისა, თოფები აქვთ ჩახმახისა,
მტერსა მტრულად დახვდებიან, მოკეთეში ნახვენ
ლხინსა!“

იმედია, ჩვენს მიერ წამოწეული საკითხით დაინტერესებულ ქართველ სწავლულებს სულ მალე მიეცემათ ცხინვალის რეგიონში ინტენსიური მუშაობის და, რაც მთავარია, ნაციონალ-სეპარატიზმის „საყმანვილო სენისაგან“ საბოლოოდ განკურნებულ ოსებთან ჯერ მორიგების, მერე კი შერიგების გზების ძებნის საქმეში თავისი ღირსეული წვლილის შეტანის შესაძლებლობა.

XI. ი. გიულდენშტედტის ცნობები კავკასიის ხალხთა შესახებ

კავკასიის რეგიონებისა და ხალხების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის მრავალმხრივი მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა ეპოქის უცხოელ მოგზაურთა, დამკვირვებელთა და მკვლევართა ნაწერებს, რომელთა ერთი ნაწილი ცნობილია ჩვენი მეცნიერებისა და მკითხველისათვის. XVIII საუკუნის უცხოელ მეცნიერთა შორის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ფიგურაა გერმანელი სწავლული, რუსეთის საიმპერატორო აკადემიის აკადემიკოსი იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი (1745-1781 წწ.), რომელმაც მის მიერვე შედგენილი ექსპედიციის თანხლებით 1768-1775 წლებში საქართველოსა და კავკასიის სხვა რეგიონებში იმოგზაურა და კვლევის შედეგები ასახა კაპიტალურ ნაშრომში (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ., 1962; II, თბ., 1964; გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ და გამოკვლევით გამოსცა გ. გელაშვილმა), რომელიც ეხება კავკასიის თითქმის ყველა მხარის გეოგრაფიას, ბუნებას, კლიმატურ პირობებს, მადნეულ და მინერალურ რესურსებს, სამთო საქმეს, გზებს, გადასასვლელებს, სამეურნეო ყოფას, მრეწველობის დარგებს, ხელოსნობას, ვაჭრობას, ისტორიას, ეთნოგრაფიას, რელიგიას, ენებსა და დიალექტებს. ესოდენ მრავალმხრივი აღწერილობა მოცემულია მის დღიურებში, რუსეთის აკადემიისადმი წარდგენილ რაპორტებსა და ანგარიშებში.

გიულდენშტედტის ნაშრომში აშკარად ჭარბობს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური აღწერილობა, რასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართული საისტორიო მეცნიერებისათვის. იმის მიუხედავად, რომ გერმანელი მეცნიერი პროფესიით არც ისტორიკოსი იყო და არც ლინგვისტი, მისი ნაშრომები, როგორც წყარო, ფართო მეცნიერულ მიმოქცევაშია. კავკასიაში მისი მოგზაურობის მარშრუ-

ტი და კვლევა მოიცავდა როგორც საქართველოს რეგიონებსა და მოსახლეობას, ისე ჩრდილო კავკასიის ქვეყნებს, ხალხებს თუ ტომობრივ ერთეულებს. ამ მიმართულებით წარმოებული მუშაობის საჭიროებაზე თვით ავტორი წერდა: „რწმენამ, რომ აუცილებელია და სასარგებლო ამ ხალხების საფუძვლიანი შესწავლა, რომლებთანაც რუსეთი უკვე ორ საუკუნეზე მეტია, რაც ურთიერთობაშია და მაინც მხოლოდ მათი ერთი ნაწილი იცის მარტო სახელით და ისიც ჩვეულებრივ დამახინჯებულად, ამ რწმენამ წამახალისა, რათა ეს უცხო არე მე თვით შემესწავლა“ (II, გვ. 380).

დასახული მიზნის მისაღწევად მკვლევარს შემუშავებული ჰქონდა თავისი მეთოდოლოგია, სახელდობრ ენობრივი მონაცემების პრიორიტეტული მნიშვნელობა ხალხთა ეთნიკური ვინაობისა და მონათესაობის განსაზღვრისათვის, რაც ჩანს მისივე ნათქვამიდან: „რამდენადაც კავკასიის მხარეთა მცხოვრებნი შევისწავლე, იმ დასკვნამდე მივედი, რომ ენები წარმოადგენენ ერთადერთ საშუალებას, რათა ესენი (ჩვეულებრივი თქმით, აურაცხელად სხვადასხვანი), გაერთიანებულ იქნან ხალხთა გარკვეულ ჯგუფებად და დადგინდეს მათი წარმომავლობა“ (II, გვ. 380).

როგორც ჩანს, ამ მიმართულებით კვლევა უპირატესად ეხებოდა ჩრდილო კავკასიას, რომლის მკვიდრთ საკუთარი დამწერლობა და წერილობითი წყაროები არ გააჩნდათ და მათი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შესწავლის ერთადერთსა და რეალურ საშუალებას წარმოადგენდა უშუალო დაკვირვების გზით მოპოვებული მასალები. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ლინგვისტური მონაცემების ფიქსაციით გიულდენშტედტმა ერთ-ერთი სწავლული მეთოდის როლი შეასრულა XVIII საუკუნეში. წიგნის ამ ნაწილში სწორედ ამ მონაცემების მიმოხილვაა მოცემული, რაც ორგანულად უკავშირდება კავკასიის ხალხთა ეთნონიმიკის, ეთნოგეოგრაფიის, ყოფითი კულტუ-

რის, რწმენა-წარმოდგენებისა და ლინგვისტური შესწავლის ინტერესებს.

* * *

გიულდენშტედტის დაკვირვებათა სფერო მოიცავდა ჩრდილო კავკასიის ყველა რეგიონსა და მის მოსახლეობას. მისი აღწერილობა შეეხება როგორც კავკასიური წარმომავლობის ხალხებსა და ცნობებს (ადილელები თავისი ეთნიკური დანაყოფებით, აბაზები აფხაზებთან კავშირში, ქისტებად წოდებული ვაინახები მასში შემავალი ეთნოსებით, ლეკებად სახელდებული დაღესტნელი ხალხები), ისე გენეტიკურად არაკავკასიელ ხალხებს (ე. წ. „თათარი ხალხები“: ბალყარელები, ყარაჩაელები, ყუმიშხები, ნოღაელები, აგრეთვე მთიელი ებრაელები და ოსები).

ამ ჩამონათვალის შესაბამისად პირველ რიგში შეიძლება გამოვყოთ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ზონაში მდებარე ადიღე მისი ეთნოგრაფიული ერთეულებით, რომლის აღწერილობაში გიულდენშტედტმა საკმაოდ საინტერესო ცნობები შეიტანა. მისი დაკვირვების სფეროში მოექცა ადიღეური მოდგმის ხალხთა განსახლების სივრცე, ეთნონიმიკა, ენა, ყოფაცხოვრება და რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები. მაგრამ ვიდრე ამ საკითხებზე მოპოვებულ მასალებს გადავხედავდეთ, საჭიროდ მიმაჩნია წინასწარ აღინიშნოს, რომ ძირითადად და უმთავრეს ეთნონიმს წარმოადგენდა ადიღე, რომლის შემადგენელ ეთნოსებად წარმოგვიდგებიან ადიღეელებთან ერთად ყაბარდოელები, ჩერქეზები, აბაზები (//აბაზინელები), აბაძხები, ბუეღულები, შაფსულები და უბიხები. ერთიანი ეთნოსის ასეთი დანაწევრება შედეგია რუსეთის იმპერიული პოლიტიკისა – „დაყავი და იბატონე“, რაც საერთო მოვლენად გვესახება მთელ ჩრდილო კავკასიაში. ანალოგიურ პროცესთან გვაქვს საქმე დაღესტნელებისა და ვაინახების მაგალით-

ზე, რამდენადაც ცალკეული ტომობრივი ერთეულების ეთნოსებად ფორმირება მოახდინეს. ამის მიუხედავად ხალხის ეროვნულ ცნობიერებაში ცოცხლობდა აზრი ერთიანი ეთნოსისა და მისი ტომობრივი დანაყოფების არსებობის შესახებ, ვინაიდან ამ ერთობას განასახიერებდა საერთო წარმომავლობა და ენობრივი ნათესაობა. ამის შესაბამისად, წარსულში ეთნოსად სახელდებული ადიღეური მოდგმის ყველა ტომის საერთო სახელწოდებად გამოიყენებოდა ეთნონიმი ჩერქეზი. აღნიშნულ ეთნიკურ ერთეულებს ანუ ტომობრივ დანაყოფებს შორის ერთიმეორესთან ყველაზე ახლოს დგანან ყაბარდოელები და ჩერქეზები – ფაქტიურად ჩერქეზები ყაბარდოელთა ნაწილია, რაც ჩანს ენობრივადაც. იბერიულ-კავკასიური ენების ოთხი ჯგუფიდან ერთ-ერთია აფხაზურ-ადიღეური, რომელიც შედგება სამი ენისაგან: აფხაზურისა, ადიღეურისა (ანუ ჩერქეზულისა) ყაბარდოულითურთ და უბიხურისაგან. ადიღეურში (ანუ ჩერქეზულში) განასხვავებენ ქვემო ადიღეურს (ანუ კაბხურს) და ზემო ადიღეურს (ანუ ყაბარდოულს). უბიხური ენა – აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფის მესამე წევრი – ამჟამად კავკასიაში აღარ მოიპოვება, ვინაიდან უბიხთა ტომი 1864 წელს მთლიანად გადასახლდა თურქეთში. რაც შეეხება აბაზურ ენას, ის ფაქტიურად აფხაზურია, ვინაიდან აბაზები და აფხაზები ერთი მოდგმის ხალხია (არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 363-369).

იმის გამო, რომ ქართული ეთნოგრაფიული ნომინაციით ეთნონიმი ჩერქეზი ვრცელდებოდა ადიღეური მოდგმის ყველა ხალხზე, გიულდენშტედტის ნაშრომებშიც ეს ტენდენცია გამომჟღავნდა. მისი ლოკალიზაციით, „მდ. სუნჯას დასავლეთ ნაპირას მდ. კუმამდე მდებარე დაბლობი უკავია ჩერქეზი ხალხის იმ ნაწილს, რომელთა მხარეებსაც ყაბარდო ეწოდება. საზღვარს მცირე და დიდ ყაბარდოს შორის ქმნიან მდ. არგუდანი და მის შესართავს ქვემოთ თვით თერგი. ამ მხარეებში ცხოვრობს ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძლიერი ნაწი-

ლი ჩერქეზი ხალხისა, რომლის სხვადასხვა მხარეებს უჭირავთ მთელი დაბლობი მთავარი ქედის ჩრდილოეთ ძირსა და მდ. ყუბანს შორის შავ ზღვამდე" (II, გვ. 169).

აღნიშნული მონაცემები მკვლევარმა შემდგომში დამატებითი ცნობებით შეავსო. ერთ-ერთი რაპორტით ის აკადემიას აუწყებდა: 1) აღნუსხულია ჩერქეზთა სახელწოდებები თათრულად, ქართულად, რუსულად და ოსურად; 2) დადგენილია, რომ ჩერქეზების თვითსახელწოდებაა ადილე; 3) „ჩერქეზეთის პროვინციის ყველაზე ძლიერი და მნიშვნელოვანი მხარეებია მცირე და დიდი ყაბარდო; დანარჩენი მხარეებია: ბესლენი მდ. ლაბაზე, თემირგაოი, მამხეგი და ადიმეი – შჰაგვაშაზე, აბაძეხი მდ. ფშაჰაზე, ხუაშზე, ხოთუფსზე და ჩოხუფსზე, ბჟედული მდ. ყიზლარ-კეტკენზე, ჰატუკაი და ბჟანა მდ. ყარაყუბანსა და ალაისზე. ეს მდინარეები, რომლებიც (ყველანი) ყუბანს ერთვის, მოიცავენ ჩერქეზულ მხარეებს კავკასიის მთავარი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე და მის ძირას მისი ჩრდილო-აღმოსავლეთის, შავ ზღვამდე დაშვებულ კალთებამდე (Hluke)" (II, გვ. 199).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გარდა ნათქვამისა, გიულდენშტედტის ცნობები ეხება ადილეელთა ენას, ყოფით კულტურას, სოციალურ სტრუქტურას და რელიგიას. მისი დაკვირვებით, ჩერქეზული ენა, მცირე გამონაკლისის გარდა, მთლიანად იგივეა, რაც ყაბარდოული" (II, გვ. 199). მკვლევარი იმაშიც დარწმუნებულია, რომ „ჩერქეზებს საკუთარი ენა აქვთ და მას არაფრით არ ენათესავება არც ერთი ცნობილი ენა, გარდა იმ ენისა, რომელსაც ლაპარაკობენ მოსაზღვრე კუთხეში, აბაზაში ანუ აფხაზეთში" (II, გვ. 171).

შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ნაშრომის სხვა ადგილასაც შენიშულია: „თუმცა ძლიერ განსხვავდება და ჩერქეზთათვის გაუგებარია, მაგრამ ჩერქეზ ხალხს ენის მხრივ ენათესავება პროვინცია აბაზა" (II, გვ. 199). ავტორის შეხედულებით, ეს იგივე აფხაზეთია, ხოლო ენობრივი და ეთნიკური

ნათესაობის შესახებ კიდევ ერთხელ განმარტავს: „ორივე ბალხის ენა მეზობელთაგან და სხვა ცნობილ ენათაგან სავსებით განსხვავებულია; თუმცა ერთმანეთისაგანაც გამოირჩევიან, მაინც ჩანს, რომ აბაზურს ანუ აფხაზურ ენას აქვს მსგავსება ჩერქეზულთან, და, ამდენად, აქვთ ერთი წარმომავლობა“ (II, გვ. 217).

ციტირებული ადგილების მიხედვით გიულდენშტედტი ერთი მხრივ ერთიან ეთნოსად მიიჩნევდა ჩერქეზებსა და ყაბარდოელებს, ხოლო მეორე მხრივ აღიარებდა მათ ეთნიკურ და ენობრივ ნათესობას აბაზებთან თუ აფხაზებთან.

ყოფითი კულტურიდან აღსანიშნავია ცნობა დიდ სოფლებად განსახლების შესახებ ციხეების გარეშე, „რომლებსაც ხშირად იცვლიან“ (II, გვ. 169). ამას სხვაგანაც აღნიშნავს და მას მეურნეობის სპეციფიკით ხსნის: „ჩერქეზები ცხოვრობენ დიდ სოფლებში, კომლებად, მაგრამ ხშირად, 5-10 წელში ერთხელ, გადადიან ადგილიდან ადგილზე, როცა ისინი იძულებული ხდებიან მიატოვონ გამოფიტული ველები და გადამწვარი ტყეები“ (II, გვ. 217). ამ შემთხვევაში იგულისხმება ძირითადად მოძრავი მესაქონლეობა, რომლის განვითარება მოითხოვდა საძოვარი ადგილების მონაცვლეობას.

მეურნეობის სპეციფიკასთან ერთად მკვლევარმა ყურადღება მიაქცია საზოგადოებრივი ყოფის ზოგიერთ თავისებურებას, სახელდობრ, მოსახლეობის სოციალურ დიფერენციაციას, რაც გამოხატულებას პოულობდა თავად-აზნაურთა სიმრავლეში და მათდამი გლეხების დაქვემდებარებაში გადასახადების ვალდებულებით. სოციალური ყოფის მოწესრიგებულ ფორმად გიულდენშტედტი მიიჩნევს „რესპუბლიკურ წყობას“ და დიდი თუ მცირე ყაბარდოს მხრიდან რუსეთის უზენაესობის ცნობას ფიციტ, „რის განსამტკიცებლადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი და ძლიერი ოჯახებიდან მძევლები არიან წაყვანილნი ყიზლარში“ (II, გვ. 171).

გიულდენშტედტის მოგზაურობის დროს კავკასიის მოსახლეობაში, სახელდობრ ადიღეური მოდგმის ხალხებში, არამდგრადი ხასიათისა იყო რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები. მისი დაკვირვებით, კავკასიის ყველა სხვა ხალხთან ერთად „ძველად მთელი ჩერქეზი ხალხი აღიარებდა ბერძნულ-ქრისტიანულ რელიგიას, რაც ქართველების, ხოლო შემდეგ კი აგრეთვე მეფე ივანე ვასილის ძის დროს რუსების მიერ იყო შეტანილი. ამჟამად კი მხოლოდ მისი ნაშთებიღაა შემორჩენილი, რაც უკვე ზემოთ იყო ნათქვამი სხვა კავკასიელი ხალხების აღწერისას. მაჰმადიანობა ჯერაც მხოლოდ წარჩინებულებს აქვთ მიღებული, ხოლო მეჩეთები და მოღვბი არსად არ გვხვდებიან“ (II, გვ. 199). მისივე შთაბეჭდილებით, „ამჟამად თავადები და აზნაურები მაჰმადიანურ რელიგიას აღიარებენ; რიგითი ხალხი კი ცხოვრობს ყოველგვარი რელიგიის გარეშე“ (II, გვ. 171). ეს დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ ქართული ქრისტიანობის გავრცელების პერიოდში ჩრდილო-დასავლეთი კავკასიის მოსახლეობა წარმართული რწმენა-წარმოდგენების მიმდევარი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ჯერ ქრისტიანობის არსებობის, ხოლო შემდეგ მისი მოშლისა და თავად-აზნაურთა მიერ მაჰმადიანობის მიღების შედეგად უცხოელ მკვლევარს შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ „რიგითი ხალხი ცხოვრობს ყოველგვარი რელიგიის გარეშე“.

გიულდენშტედტი ანალოგიურ ვითარებას გვაცნობს კავკასიური მოდგმის სხვა ხალხების, სახელდობრ, აფხაზების მაგალითზე, მაგრამ იმ არსებითი ფაქტორის გათვალისწინებით, რომ აფხაზეთში, როგორც საქართველოს შემადგენელ ნაწილში, ქრისტიანობა უფრო მაღალი სტატუსით ფუნქციონირებდა. მისი ინტერპრეტაციით, „ძველად აფხაზეთს ჰყავდა საკუთარი მმართველი და მას შემდეგ დიდხანს ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებს, რომლებიც თავის თავს „აფხაზეთისა და ქართლის მეფეს“ უწოდებდნენ; მათი მმართველობის დროსვე მოიქცა ხალხი ბერძნულ-ქრისტიანულ რელიგიაზე,

ისე რომ ბიჭვინთაშიც კი იჯდა პატრიარქი, ხოლო სხვადა-სხვა ადგილებში მთავარეპისკოპოსები, როგორც მაგალითად: მოქეში, დრანდაში და სხვაგან" (II, გვ. 215). ნაშრომის წინა ნაწილშიც ფაქტიურად იგივეა ნათქვამი: „რაც შეეხება რელიგიას, აფხაზეთის შესახებ შეიძლება ითქვას იგივე, რაც ჩერქეზეთის შესახებ. თუმცა აფხაზეთში უფრო ღრმად უნდა ჰქონდეს რელიგიას ფესვები გადგმული. ბედია, დრანდა და მოქეი იყვნენ ეპისკოპოსის საჯდომები, ხოლო ბიჭვინთა იყო ადგილსამყოფელი პატრიარქისა, რომელიც შემდეგ თვით იყო იმერეთის პატრიარქი" (II, გვ. 201).

ციტირებული ადგილის მიხედვით გიულდენშტედტი აფხაზეთში ქრისტიანობის ამაღლებულ მდგომარეობას მეზობელ კავკასიელ ხალხებთან შედარებით ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ეკლესიის გავლენით ხსნის. ამის შესაბამისად ქართული ქრისტიანობის ინტერესებთან იყო შეფარდებული აფხაზეთის სამღვდელოებისა და საეპისკოპოსოების მოქმედება, მაგრამ, როგორც ჩანს, მკლევარმა ისიც კარგად დაინახა, რომ თვით აფხაზეთის მოსახლეობა რწმენით ჩამორჩებოდა საქართველოს დანარჩენი კუთხეების მოსახლეობას და ამიტომ რელიგიური მსოფლმხედველობის დონით აფხაზეთს ჩერქეზეთთან ათანაბრებს. და რომ აფხაზეთის მოსახლეობაში სუსტად იყო განვითარებული ქრისტიანული მოძღვრება, ეს იქიდანაც გამოჩნდა, რომ აფხაზეთზე ქართული ხელისუფლების ზემოქმედების შესუსტების დროიდან ქრისტიანულმა რელიგიამაც აქ დაქვეითება განიცადა. ამ მხრივ დამაფიქრებელია გიულდენშტედტის ნათქვამი: „მას შემდეგ, რაც ხალხი მთლიანად გამოვიდა საქართველოს მორჩილებიდან, აგრეთვე ქრისტიანული რელიგიაც მთლად გაქრა მათ შორის, ისე როგორც ბასიანეთში, ოსეთსა და ქისტეთში" (II, გვ. 215).

გიულდენშტედტის დაკვირვებით, ქრისტიანული რელიგიის დაქვეითების შემდეგ აფხაზეთსა და ჩრდილო კავკასიაში

მხოლოდ მისი ნაკვალევი დარჩა ზოგიერთი წესის სახით: „თუმცა დიდმარხვა, ღორის ხორცის ჭამა, კვირა დღეს უქმობა და ზოგი ეკლესიის ნანგრევები ჯერ კიდევ არიან ნაშთები ქრისტიანობისა, ისევე როგორც ჩერქეზეთში. მსგავსი ნიშანი ქრისტიანობისა არის ქვის ჯვრები საფლავებზე (მდ. კუმასა და ყუბანის ზემო დინებაზე). ესეც ქართველთა მიერ უნდა იყოს შეტანილი, სადაც აგრეთვე (ძირითადად ყაბარდოში) რუსებმა მეფე ივანე ვასილის ძის დროს ამის საშუალება შექმნეს, რასაც გვაფიქრებინებს თათართა ბატონობის ხანაშიც იქ მყოფი ეკლესიები“ (II, გვ. 215).

ენასთან და რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან ერთად გიულდენშტედტის ნაშრომში აისახა სხვა შინაარსის მონაცემებიც აფხაზეთისა და აფხაზეთის შესახებ. პირველ რიგში საყურადღებოა მისი დაკვირვება, რომ აბაზა და აფხაზი იდენტური შინაარსის ეთნონიმია, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ჩერქეზებთან ენობრივად მონათესავე „აბაზა, ეს არის მისი თურქული, თათრული და ჩერქეზული სახელწოდება, ხოლო ქართველთაგან იწოდება: აფხაზეთი და თვით ხალხისაგან კი აფსურ-ად. ეს არის აფხაზია ახალი გეოგრაფიისა და უნდა იყოს აბაზგია იმპერატორ კონსტანტინესი“ (II, გვ. 199).

ზემოთ აღვნიშნეთ და ამ განმარტების მიხედვითაც ჩანს, რომ აბაზა და აფხაზი სხვადასხვა ტერიტორიაზე მცხოვრები ერთი ეთნოსის ორი განსხვავებული სახელწოდებაა. ცნობილია, რომ აბაზები (//აბაზინელები) – თვითსახელწოდება აბაზა დღემდე მოსახლეობენ ყარაჩაი-ჩერქეზეთის ავტონომიურ ოლქში. გიულდენშტედტის დაკვირვებითაც აფხაზები (//აბაზები) არსებითად ადიღეური მოდგმის ხალხია. მაგრამ მკვლევარი იმასაც აღნიშნავს, რომ ქართული ნომინაციით აფხაზის თვითსახელწოდებაა აფსურ-ი (ე. ი. აფსუა), რომელთა ისტორიულ სამშობლოდ სახელდებულია აბაზგია. როგორც ჩანს, ქვეყნის ამ სახელწოდების ფიქსაცია ეფუძნება წერილობით წყაროებს, რომელთა მიხედვით აბაზგები და აფ-

სილები აფხაზთა შორეულ წინაპრებად ითვლებიან, თუმცა, ამასთან ერთად, ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჯერ კიდევ აზრთა სხვადასხვაბა არსებობს იმის განსაზღვრისათვის, თუ აბაზგები და აფსილები გენეტიკურად რომელ ეთნოსს ეკუთვნოდნენ – ქართულს თუ აფხაზურს. ამ მიმართულებით მუშაობის შემდგომ გაგრძელებაში ცხადია, გიულდენშტედტის ამ ცნობებსაც მნიშვნელობა მიენიჭება, ოღონდ იმის გათვალისწინებით, რომ გერმანელ მეცნიერს საბოლოოდ ჩამოყალიბებული შეხედულების პრეტენზია არ ჰქონია.

ეთნონიმიკასთან ერთად გიულდენშტედტი ეხება აფხაზთა სამოსახლო ტერიტორიის სივრცესაც. მისი ცნობით, „ძველთაგან ამ ხალხს ეჭირა მხოლოდ დასავლეთი, შავი ზღვისაკენ დაშვებული ნაწილი კავკასიის მთავარი ქედისა მდინარეებზე, რომლებიც უშუალოდ ერთვიან შავ ზღვას [ტერიტორია] ყუბანსა და ენგურს შორის, რომელიც (ენგური) მას სამეგრელოსაგან გამოჰყოს“ (II, გვ. 199).

ეს ცნობა კრიტიკულ გადასინჯვას საჭიროებს პირველ რიგში იმიტომ, რომ არსებითი განსხვავება უნდა დავინახოთ ქვეყნის სივრცესა და მის იმ ნაწილს შორის, სადაც აფხაზები მოსახლეობდნენ. შესაძლებელია გიულდენშტედტს მხედველობაში ჰქონდა სხვადასხვა ეპოქაში აფხაზეთის ტერიტორიის გაფართოება ან შემცირება და, ამდენად, სამეგრელოსთან მიმართებაში ოდესმე საზღვარი მდ. ენგურზედაც შეიძლებოდა გასულიყო, მაგრამ იმის გამო, რომ გერმანელი მეცნიერი XVIII საუკუნის ავტორია, უპრიანი იქნება მის ცნობას შეუპირისპიროთ პირველ რიგში, იმავე ეპოქის მეცნიერის ვახუშტი ბაგრატიონის შედმეგი ცნობა: „ხოლო ანაკოფიის დასავლეთი არს აფხაზეთი, პირველად წოდებული ეგრეთვე ეგრისი... ხოლო საზღვარი აფხაზეთისა არს: აღმოსავლით ანაკოფიის დასავლეთით მცირე მთა, კავკასიიდან ჩამოსული ზღუამდე; დასავლით ზღუა და კაპუეტის მდინარე. არამედ სხუანი მზღვრიან ჯიქეთის დასავლეთის ზღუამდე; ჩდილოთ

მზღვრის მთა კავკასი, სამჯრით ზღუა შავი. სიგრძე ამისი არს ანაკოფიიადმ კაპკეტის მდინარემდე ანუ ზღუამდე; განი ზღვდამ კავკასის თხემამდე" (ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“, IV, თბ., 1973, გვ. 783-784).

ამ ცნობის მიხედვით, აფხაზეთის ტერიტორია მოიცავდა თანამედროვე გუდაუთის რაიონს მისი აღმოსავლეთი ნაწილის გამოკლებით, სოხუმის რაიონის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთს და გაგრის რაიონიდან ბიჭვინთას მისი ნაკრძალებით. როგორც ჩანს, ეს იყო ბუდე აფხაზეთი, რომელიც აფხაზთა მთავარ სამოსახლო სიერცუდ რჩებოდა XIX საუკუნეშიც. ამ მხრივ გასათვალისწინებელია თედო სახოკიას ცნობა აფხაზეთში მოგზაურობის დღიურიდან: „გუდაუთიდან მოკიდებული დასავლეთით, თითქმის 6-7 ვერსის მანძილზე ადგილმდებარეობა დაცემულია, ვაკეა ტყით დაფარული. პირველი სოფელი აფხაზთა – ლიხინია“ (თ. სახოკია, მოგზაურობანი, თბ., 1950, გვ. 311). ეს ცნობა მიგვანიშნებს იმაზე, რომ გუდაუთისა და ლიხინის (ლიხნის) აქეთ აფხაზები არ მოსახლეობდნენ. აქვე შეიძლება დავიმონწოთ ცნობილი აფხაზი ეთნოგრაფის პროფესორ შალვა ინალ-იფას ნაშრომი (Ш. Инал-Ипа, Абхазы, Сухуми, 1965, с. 47), სადაც აღნიშნულია რომ ბოლოდროინდელი სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით აფხაზების დიდი ნაწილის სამოსახლოა აბჟუის (ოჩამჩირის) და ბზიფის (გუდაუთის) რაიონები. აფხაზეთის დანარჩენ ტერიტორიაზე აფხაზური დასახლებები ცალკეულ სოფლებადაა გაფანტული. ამ ცნობის მიხედვითაც აფხაზები კომპაქტურად ცხოვრობდნენ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ხელოვნურად გაფართოვებული აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე. ისიც უნდა აღინიშნოს რომ ოჩამჩირის რაიონში მათი კომპაქტურად დასახლება გვიანდელ მოვლენად უნდა

ჩაითვალოს ვახუშტისა და თ. სახოკიას დაკვირვებათა გათვალისწინებით.

ჩერქეზებისა და აფხაზების ყოფითი კულტურის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე გიულდენშტედტს შექმნია შთაბეჭდილება, რომ „ჩერქეზი ხალხი ყოველმხრივ უფრო შეგნებულია, ვიდრე აფხაზები“ (II, გვ. 217). მის ცნობები შეეხება აგრეთვე ეთნოგრაფიული ხასიათის სხვა მონაცემებსაც განსახლების სტრუქტურის, სამეურნეო ყოფის და ჩაცმა-დახურვის შესახებ: „აფხაზები ცხოვრობენ ტყეში ცალკე ოჯახებად გაბნეულნი, როგორც სამეგრელოში და იმერეთში. ჩერქეზებს მოჰყავთ მხოლოდ ფეტვი; აფხაზებს კი – ღომი, რასაც ისინი უწოდებენ ჰაშასე-ს და პოკოშ-ს (?). მხოლოდ მაღალმთიან ადგილებში თესენ მცირე რაოდენობით საგაზაფხულო ხორბალს და ქერს. ჩასაცემელი ორივე ხალხს ერთნაირი აქვთ; მხოლოდ აფხაზები ატარებენ უფრო მოკლე ჩოხებს, სამეგრელოსთან ახლოს მცხოვრებნი კი – აგრეთვე იმერულ ქუდეებს“ (II, გვ. 217). ნათქვამს უნდა დაემატოს ინფორმაცია სავაჭრო და საააღმშენებლო ურთიერთობის შესახებაც: „ამ ხალხში ვაჭრობას ეწევიან სომხები; ჩერქეზებისა და ჩრდილოეთ ნაწილის აფხაზებისათვის მათ მოაქვთ უხეში რუსული ტილო, საფიანი და ყირიმული ბამბის და ამრეშუმის ქსოვილები და ცვლიან მას თაფლზე, ცვილზე, მელიებზე, კვერნაზე, უხეშ მაუდის ჩოხებზე და ბენჯის ქურქებზე; ოთხი პირველი ყირიმში მიაქვთ, ორი უკანასკნელი კი უმეტესად ყიზლარში და დონზე. ბზის ხე აბაზაში ძალზე ხშირია, რომელიც თურქებს ზღვით გააქვთ... აფხაზეთის სამხრეთ ნაწილს მეგრელებთან უფრო მეტი საერთო აქვთ“ (II, გვ. 217).

გიულდენშტედტის ამ ცნობებს, მათი ფრაგმენტულობის მიუხედავად, პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება, რამდენადაც მათი ფიქსაცია მოხდა იმ სახით, როგორითაც ყოფის ეს ელემენტები არსებობდნენ უშუალო დაკვირვების პერიოდში. ამ მონაცემების მიხედვით კარგად ჩანს როგორც

ჩერქეზებისა და აფხაზების ეთნოგრაფიული თავისებურება, რამდენადმე შეპირობებული გეოგრაფიული ფაქტორით, ისე ჩერქეზების, აფხაზებისა და ქართველების სამეზობლო ურთიერთობაში წარმოქმნილი მსგავსება ყოფითი კულტურის სფეროში.

გიულდენშტედტი არ იფარგლება მარტოდენ კავკასიური მოდგმის ხალხების აღწერილობით. მისი ცნობები ეხება აგრეთვე არაკავკასიური წარმოშობის მოსახლეობასაც. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში ასეთებად წარმოგვიდგებიან ძირითადად ბალყარელები და ყარაჩაელები. მისი ლოკალიზაციით, „დიდი ყაბარდოსა და ოსეთის დასავლეთ მხარეს ესაზღვრება პროვინცია ბასიანი, რომელიც ძვეს მთავარი ქედის ჩრდილოეთ მხარეზე მდ. არგუდანიდან მდ. ყუბანამდე. გარდა რუკაზე აღნიშნული მხარეებისა – მალყარის ანუ ბალყარისა, ბიზინგის, ხულამის, ჩეგემის, ანუ ჯიქისა და ბაქსანისა, აქ არის აგრეთვე მდ. ყუბანის სათავესთან მდებარე მხარე ყარაჩაი ანუ ყარაჯიქი (II, გვ. 173).

გიულდენშტედტის ინტერპრეტაციით, მალყარისადმი ბასიანის წოდება ქართული ნომინაციის შესატყვისია და პროვინციის სახელწოდებად ბასიანიც მან ამ მოტივით შეარჩია. მისი თვალსაზრისით, მალყარელები (//ბალყარელები) ნოღაური წარმომავლობისაა, რამდენადაც ისინი ლაპარაკობენ „თათრული ენის ნოღაურ დიალექტზე“ (II, გვ. 173, 217). მეცნიერის იქ ყოფნის პერიოდისათვის ბალყარეთი დაყოფილი ყოფილა პატარა ჯგუფებად (ოჯახებად) და გადასახადს უხდიდნენ დიდი ყაბარდოს ყველაზე მნიშვნელოვან თავადებს (II, გვ. 173), მაგრამ მისთვის ისიც ცნობილი ყოფილა, რომ „ძველად ის ემორჩილებოდა საქართველოს მეფეებს“ (II, გვ. 173).

რამდენადმე მნიშვნელოვანი სხვა ცნობა გიულდენშტედტის ნაშრომში არ გვხვდება, გარდა რელიგიისა. მას შექმნია შთაბეჭდილება, რომ ბასიანშიც ოსეთის, ქისტეთის და

ჩერქეზეთის ანალოგიური მდგომარეობა სუფევდა, ხოლო საქართველოსთან მიმართებაში და მისი გავლენის შესუსტების შემდეგ შექმნილი ვითარების შესახებ წერს: „ამჟამად აღწერილი ხალხი უნინ ქართველთა მბრძანებლებს ემორჩილებოდა; სწორედ ამათგან გავრცელდა მათ შორის ქრისტიანულ-ბერძნული რელიგია, რომლისაგანაც ჯერაც შემორჩა დიდმარხვა, კვირა დღეს უქმობა, ღორის ხორცის ჭამა და ზოგიერთი ეკლესიის ნანგრევები. ერთი ამ ეკლესიათაგანი, დაახლოებით სამი საუენი სიგრძისა, არის ჩეგემზე მდებარე სოფელ ულუელთში. მშობიარენი აღთქმას დებენ, რომ ამ ეკლესიასთან საქონელს დაკლავენ და საზეიმოდ შეჭამენ; თუმცა, ამასთან, არავითარი ღვთისმსახურება არ სრულდება და საერთოდ სხვაც არაფერი. არ იციან აგრეთვე კერპთაყვანისმცელობა. საერთოდ ხალხს სწამს მხოლოდ ერთი ღმერთი – ყოველივე კარგის შემქმნელი და მიმცემი. წარჩინებულებმა, რომლებიც ძირითადად ყაბარდოელებთან არიან ნათესაურ კავშირში, უკანასკნელ ხანებში მაჰმადიანობა მიიღეს; თუმცა მათ შორის არც მეჩეთებია და არც მოღები ჰყავთ" (II, გვ. 221).

დამოწმებული ადგილი, ისევე როგორც ცნობები კავკასიის სხვა ხალხების რწმენა-წარმოდგენების შესახებ, იმის დამადასტურებელია, რომ გიულდენშტედტის ეპოქაში საქართველოდან შესული ქრისტიანობა ფაქტიურად მოშლილი იყო და მხოლოდ მისი ცალკეული გადმონაშთები ინარჩუნებდნენ არსებობას, მაჰმადიანობას მხოლოდ მოსახლეობის ზედა ფენა ეზიარა, ხოლო წინაქრისტიანული თუ წინაისლამური რწმენა-წარმოდგენებიც კერპთაყვანისცემლობის სახით დავინწყებას მისცემოდა. ყოველივე ამან ათქმევინა მეცნიერს, რომ „ისინი უმეტესად ყოველი რელიგიის გარეშე ცხოვრობენ" (II, გვ. 173).

ერთ-ერთი რეგიონი ჩრდილოეთ კავკასიაში, რომლითაც გიულდენშტედტი დაინტერესდა, იყო ჩაჩნეთ-ინგუშეთი, ქართული საისტორიო წყაროებით ცნობილი დურძუკეთი ანუ ძურძუკეთი, ხოლო მის მკვიდრთა აღსანიშნავად გამოყენებული ეთნიკური სახელწოდება დურძუკი ან ძურძუკი. ეს გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელწოდებანი ვრცელდებოდა მთელ ჩაჩნეთ-ინგუშეთსა და მის მოსახლეობაზე, ვინაიდან ქართული ისტორიული ნომინაციით ეს იყო ერთი ქვეყანა და ერთი ხალხი. თავისი შინაარსით და მოცულობით ქართული ისტორიული წყაროებით ცნობილი ძურძუკის შესატყვისია ჩაჩნურ-ინგუშური ვაინახი (ვაინახი: „ჩვენი ხალხი“), რაც მათი ერთობის გამომხატველია. მისივე შესატყვისია ვაინახების ქართული სახელწოდება ქისტები, რაც გიულდენშტედტისათვისაც ცნობილი ყოფილა. მის აღწერილობაში არ გვხვდება გეოგრაფიული სახელწოდება ძურძუკეთი და ეთნონიმი ძურძუკი, მაგრამ თავის ნაშრომში შეუტანია ქვეყნის მიმართ ქისტეთი, ხოლო მის მკვიდრთა აღსანიშნავად ქისტები ხალხი. ამ შემთხვევაში მკვლევარს გამოუყენებია ქართული ნომინაცია, რაც ჩანს მისივე განმარტებიდან: „ქისტები არის ის სახელწოდება, რასაც ქართველები ამ ხალხს ეძახიან“ (II, გვ. 171).

მეცნიერი არსებითად იფარგლება ინგუშეთისა და ინგუშების შესახებ არსებული მონაცემების ფიქსაციით. მისი ლოკალიზაციით, „მცირე ყაბარდოს ყველაზე აღმოსავლეთ ნაწილს ესაზღვრება პროვინცია ქისტეთი ანუ ქისტია, ანუ ქისტები ხალხი, რომელსაც უჭირავს მდ. სუნჯა და ყველა მასში ჩამავალი მდინარე. ის მდებარეობს როგორც მთავარი ქედის ჩრდილოეთ ნახევარში, ისე მასა და ჩრდილოეთ მთისწინეთს შორის არსებულ დაბლობზე“ (II, გვ. 171).

ქისტეთის (ინგუშეთის) შემადგენელ მხარეებად მის მიერ დასახელებულია ვაპი, ანგუშტი, ღალღაი და ყარაბულა-

ხი. ყოველი მათგანი ინგუშეთის კუთხეს წარმოადგენდა, მაგრამ მათი ერთობის გამომხატველი იყო ერთი საერთო ეთნონიმი: „ისინი თავის თავს ეძახიან ინგუშებს ან ქისტებს“ (II, გვ. 119). თუმცა უფრო მართებული იქნებოდა იმის აღნიშვნა, რომ ამ ორი ეთნიკური სახელწოდებიდან პირველი იყო ადგილობრივი თვითსახელწოდება, ხოლო მეორე – ქართული.

გიულდენშტედტის დაკვირვებით, ინგუშების ყოფაცხოვრებისათვის დამახასიათებელი იყო მთური მჭიდრო დასახლება ერთმანეთისაგან ახლო მანძილით დაშორებული პატარ-პატარა სოფლების სახით, „ისე რომ ერთი თვალის გადავლებით (ერთდროულად) ძალზე ბევრი სოფლის დანახვა შეიძლება“ (II, გვ. 119). დასახლების ეს ფორმა დღემდეა შემორჩენილი როგორც არმხის (ჯარიახის) ხეობაში, სადაც მოსახლეობაც შენარჩუნებულია, ისე საბჭოურ პერიოდში მოსახლეობისაგან დაცლილსა და გაპარტახებულ ასის ხეობაში. მოგზაურს არც ის გამორჩენია მხედველობიდან, რომ „ყოველ სოფელში არის ქვის ოთხკუთხა კოშკი, სადაც გაჭირვებისას ქალები და ბავშვები იკრიბებიან. ზემოთ კი, სახურავის ქვეშ დგანან შეიარაღებული კაცები“. და ეს სავსებით დამაჯერებელია, ვინაიდან „აქაური ჩვეულების მიხედვით, ყველანი შეიარაღებულნი არიან“ (II, გვ. 119). გიულდენშტედტის დაანგარიშებით, შეიარაღებულთა რიცხვი 5000 მეომარს ითვლიდა. მისი შეფასებით, „ისინი მამაცნი და შრომისმოყვარენი ჩანან“ და „ენევიან მიწათმოქმედებას და მესაქონლეობას“ (II, გვ. 119).

აღნიშნულს გარდა გერმანელი მკვლევარი გვაცნობს ინგუშთა სოციალურ ყოფასაც. მას შექმნია შთაბეჭდილება, რომ ინგუშები თავისუფალი ხალხია, არ ჰყავთ ბატონები (თავადები), როგორც საერთოდ მთაში მცხოვრებ თითქმის ყველა ხალხებს; ისინი ირჩევენ თავისიანებისაგან უფროსთა (Ältesten) გარკვეულ რიცხვს“ (II, გვ. 119), მაგრამ შენიშნული ვითა-

რება თავის მხრივ ხელს უშლიდა მთელი ხალხის ერთიანობას. ეს ჰქონდა მხედველობაში მკვლევარს, როდესაც წერდა: „ხალხი თანხმობით არ ცხოვრობს: ძლივს მოიძებნება ისეთი მხარეები, რომლებშიც ერთ და იმავე მდინარეზე მდებარეობენ და ერთმანეთში ერთობა ჰქონდეთ“ (II, გვ. 171).

გიულდენშტედტი არსებით განსხვავებას ხედავს ჩაჩნეთისა და ინგუშეთის სოციალურ წყობაში. მას თავადები შეუნიშნავს მხოლოდ ჩაჩნეთში. რაც შეეხება ინგუშეთს, „ყველა ცხოვრობს და განაგებს თავისთვის. ხნით მოხუცებული და ამასთან მდიდარი კაცი, რომელსაც ჰყავს ძლიერი ნათესაობა, ყველაზე მნიშვნელოვანია (წარმოჩენილია) მათ შორის, და მას ემორჩილებიან სხვები, სანამდეც მათ სურთ“ (II, გვ. 171). აქედან სრულიად აშკარად ჩანს ტიპიური სასოფლო-ტერიტორიული თემის არსებობა ხალხური თვითმმართველობის სისტემით. ასეთნაირ სტრუქტურაში დაცული იყო თემის უზუცესის არჩევითობა, რაზედაც მიგვითითებს ნათქვამი, რომ არჩეულ პირს ხალხი ემორჩილებოდა მანამდე, სანამდეც მათ სურდათ. სურვილი კი დამოკიდებული იყო უზუცესის ავტორიტეტსა და სამართლიანობაზე. ისიც კარგად ჩანს, რომ ხალხზე გავლენის მოპოვების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი იყო ამორჩეული პიროვნების სიმდიდრე და ძლიერი ნათესაობა. ეს კი თავის მხრივ იმაზე მიგვანიშნებს, როს მოქმედებდა პრეროგატივა, რაც ჩაჩნური თავადობის ანალოგიური არ იყო, მაგრამ ქონებრივი მდგომარეობითა და ნათესაობის სიძლიერით მოპოვებული უპირატესობა თავისთავად მოსახლეობაში სოციალური დიფერენციაციის გამოვლინების უტყუარი მაჩვენებელი ჩანს.

ინგუშთა ყოფაში თვითმმართველობის აღნიშვნასთან ერთად გიულდენშტედტი სხვა ქვეყნების წინაშე ინგუშთა ვალდებულების ხასიათსაც გვაცნობს: „ეს მცირე ხანია რაც რუსეთს დაემორჩილნენ ფიცით და მძევლებით; ადრე კი უხდიდნენ გადასახადს ჩერქეზ მთავრებს დიდი და მცირე ყაბარდოდან და თათარ თავადებს იანსაიდან ან აქსაიდან, რომლე-

ბიც ახლაც დიდ უფლებებს აცხადებენ მათზე. ძველად მთელი ეს ხალხი ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებს" (II, გვ. 171).

მოგზაურს ვერ მოუპოვებია ცნობები ინგუშთა წარმომავლობის შესახებ. ამიტომ ამ საკითხზე მსჯელობისაგან თავს იკავებს, ხოლო უშუალო დაკვირვებით და გამოკითხვით მოპოვებულ მონაცემებზე დაყრდნობით წერს: „მათ აქვთ თავისი საკუთარი ენა, რომელიც თათრულისაგან (tartarisch), ისევე როგორც ყველა დანარჩენი აქაური მხარეების (ენებისაგან) განსხვავდება; ამავე დროს მათ არა აქვთ დამწერლობა" (II, გვ. 119, 121).

საყურადღებოა გიულდენშტედტის დაკვირვება ინგუშეთში იმ დროისათვის არსებული რწმენა-წარმოდგენებისა და მასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებების შესახებ: „მათ სწამთ მხოლოდ ერთი ღმერთი, რომელსაც დაილას უწოდებენ, თუმცა არ იციან არაფერი წმინდანების, ან რელიგიაში მნიშვნელოვანი პიროვნებების შესახებ. მათ შორის მოიხსენიება ქრისტიანობის უცილობელი კვალი (ნიშნები); ქრისტიანების კვირადღეს ისინი ისვენებენ ყოველგვარი სამუშაოსაგან, თუმცა არც ამ დღეს, არც სხვა დროს (ოდესმე) არ ეწევიან ღვთისმსახურებას. წელიწადში ორჯერ აქვთ მარხვა, სახელდობრ, ეხლა, რომელსაც ისინი დიდმარხვას ეძახიან, და შუა ზაფხულში – პატარა მარხვა. ისინი ჭამენ ღორის ხორცს; მრავალცოლიანობა მათში მიღებულია (ჩვეულებრივი მოვლენაა). ისინი არ ასრულებენ არავითარ რელიგიურ წესებს არც [ადამიანის] დაბადებისას, არც გარდაცვალებისას, არც ცოდვების მონანიებისას. მათ აქვთ მხოლოდ რაღაც მსგავსი მსხვერპლის შეწირვისა. სახელდობრ, გარკვეულ დროს ცხვრებს კლავს საგანგებოდ არჩეული მამაკაცი, რომელიც მათი მოძღვარი უნდა იყოს; თავიანთ ენაზე მას ეძახიან ცანიინსტაგ-ს, ე. ი. სუფთა (წმინდა) კაცს. ის უცოლო უნდა იყოს და ცხოვრობდეს ქვის ძველ ეკლესიასთან, რომელიც ღრმად უნდა იყოს მთებში [შემალული] (II, გვ. 121).

გიულდენშტედტის ამ ცნობას და საერთოდ მის ყველა სხვა სახის ინფორმაციას, რომელიც XVIII საუკუნის ვითარებას შეეხება, პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება ვაინახების, განსაკუთრებით კი ინგუშეთის სოციალური სტრუქტურისა და ინგუშთა ცხოვრების წესის შესწავლისათვის.

* * *

გიულდენშტედტის აღწერილობაში გარკვეული ადგილი უჭირავს ცნობებს დაღესტნის მდებარეობის, მისი ცალკეული მხარეების და მოსახლეობის შესახებ. ეს ცნობები არასრული ხასიათისაა, მაგრამ იმის გამო, რომ უცხოელმა მკვლევარმა უშუალო დაკვირვების გზით მოიძია, მას ისტორიოგრაფიული მნიშვნელობა ენიჭება დროის განსაზღვრული მონაკვეთისათვის.

ქართული ეთნოგეოგრაფიული ნომინაციის შესაბამისად გიულდენშტედტმა მთელ დაღესტანს **ლეკეთი**, ხოლო ქვეყნის ყველა მკვიდრის **ლეკი** უწოდა. ეს მაშინ, როდესაც თვით დაღესტანში ეთნონიმი **ლეკი** არ ფიგურირებს. დაღესტნის ტერიტორიაზე ცალკეულ ეთნოსებად შეიცნობიან ავარიელები ანუ ხუნძები, დარგოელები, ლეზგები, ლაკები, ტაბასარანელები, რუთულები, აღულები, ნახურები, ყუმუხები და მთიელი ებრაელები. დასახელებული 10 ეთნოსიდან გენეტიკურად კავკასიურ მოდგმას არ განეკუთვნებიან თურქულენოვანი ყუმუხები და წარმოშობით მიდიელი მთიელი ებრაელები თათური ენით. დანარჩენი 8 ეთნოსი კავკასიური წარმომავლობისაა იბერიულ-კავკასიური ენების ჯგუფით, რაც თავის მხრივ სამ ჯგუფად იყოფა: 1) ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფი; 2) დარგუული და ლაკური ქვეჯგუფი; 3) ლეზგიური ქვეჯგუფი. ამ ქვეჯგუფებში აღრიცხულია სულ 8 ენა (ხუნძური ანუ ავარიული 10 დიალექტით, დარგუული 5 დია-

ლექტით, ლაკური რამდენიმე კილოკავით, ლეზგური, ტაბასარანული, რუთულური, აღლურის და ნახურული).

ამგვარი მონაცემების ფონზე (იხ. Народы Кавказа, I, М., 1960; კრ. Народы Дагестана, М., 1955; არნ. ჩიქობავა ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952, გვ. 369-371) საყურადღებოა გიულდენშტედტის ცნობა, რომ დაღესტანში გავრცელებული იყო 8 დიალექტი. ფაქტიურად ეს ცნობა ემთხვევა დაღესტანში გავრცელებული რვა იბერიულ-კავკასიურ ენას, რომელსაც გერმანელმა მეცნიერმა დიალექტები უწოდა. სხვათა შორის, ის სვანურსა და მეგრულსაც ქართული ენის დიალექტებად მიიჩნევს. ცხადია, მის მიერ ხსენებულ დიალექტებში შეიცნობიან ენები, მაგრამ ამ უზუსტობის მიუხედავად უცხოელმა კაცმა დაღესტანში 8 ენობრივი ერთეულის ფიქსაცია შესძლო და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მან აქ დაინახა შესაბამისად კავკასიური წარმომავლობის 8 ეთნოსი. როგორც ჩანს, მისთვის ცნობილი იყო, რომ გენეტიკურად და ენობრივად მკვიდრი დაღესტნელების რიცხვს არ მიეკუთვნებოდნენ ყუმუხები და მთიელი ებრაელები. რაც შეეხება დაღესტნის სახელწოდებად ლეკეთის, ხოლო დაღესტნის მთელი მოსახლეობის აღსანიშნავად ლეკის გამოყენებას, როგორც ზემოთ ითქვა, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ქართულის გავლენასთან, რამდენადაც ეთნონიმი ლეკი ქართულ ლექსიკაში ნაწარმოებია ლეზგიდან, ხოლო საკუთრივ დაღესტანში ლეკი უცნობი ტერმინია, როგორც ერთი რომელიმე ეთნოსის, ისე, მითუმეტეს, მთელი ქვეყნის ეთნიკური სახელწოდების მნიშვნელობით.

გიულდენშტედტს შექმნია შთაბეჭდილება, რომ დაღესტნის მხარეთა შორის ყველაზე დიდი და ძლიერი რეგიონი იყო ავარია ანუ ხუნძახი, რომელიც სოციალური სტრუქტურითაც გამოირჩეოდა, რამდენადაც „ავარის მხარეს ჰყავს საკუთარი ბატონი, რომელიც ყველაზე გავლენიანია მთელ ლეკეთში“ (II, გვ. 191). ავარიის, ანუ ხუნძახის ესოდენ დიდი უპი-

რატესობა და მისი ბატონის მაღალი უფლებამოსილება გამო-
ნაკლისი ჩანს დალესტნის მოსახლეობის სოციალური წყობი-
სათვის, ვინაიდან მთელი დალესტნისათვის დამახასიათებელი
ყოფილა სასოფლო-ტერიტორიული თემის არსებობა მის სა-
თავეში მდგომი, ხალხის მიერ არჩეული, უხუცესის მეთაურო-
ბით. ნათქვამის დამადასტურებელია დალესტნის მხარეებისა
და „დიალექტების“ (ენების) ჩამოთვლის შემდეგ მოცემული
განმარტება: „ლეკეთის ამ მხარეთა უმეტესობა დამოუკი-
დებელია და არ ჰყავს მბრძანებელი. ყველა სოფელი ირჩევს
უფროსს (უხუცესს), რომელსაც დანარჩენები ემორჩილებიან
(უჯერებენ) მანამ, სანამ სურთ“ (II, გვ. 191).

ამ განმარტებიდან აშკარად გამოჩნდა, რომ ავარია, ანუ
ხუნძახი ფეოდალიზებული მხარე იყო, ხოლო დანარჩენი კუთ-
ხეები XVIII საუკუნეში ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ სასოფლო-
ტერიტორიული თემის სტრუქტურას და შესაბამისად ხალხუ-
რი მმართველობის სისტემას.

როგორც ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა რეგიონებში, და-
ლესტანშიც ავტორი აღიარებს საქართველოს კულტურულ-
სარწმუნოებრივ გავლენას: „ამ მხარეებში საქართველოდან
გავრცელებულ იქნა აგრეთვე ბერძნულ-ქრისტიანული რელი-
გია, რისი კვალი (ზოგი ნაშთები) ჯერაც შემორჩენილია“ (II,
გვ. 193). ავტორს ქრისტიანობის ნაკვალები შეუმჩნევია ისეთ
ვითარებაში, როდესაც უკვე გავრცელებული და გაბატონე-
ბული იყო სუნიტურ-მაჰმადიანური რელიგია“ (II, გვ. 193).

დალესტნის მხარეთა აღწერილობაში გიულდენშტედტი
ინფორმაციას იძლევა აგრეთვე არაკავკასიური მოდგმის ყუ-
მუხების, ნოღაელების და თარაქამა, ანუ თურქმანი თათრე-
ბის შესახებაც (II, გვ. 193, 195). მისი ცნობით, ე. წ. „ნოღაელი
თათრები“ და რუსი კაზაკები ყუბანზე მოსახლეობდნენ. გან-
სხვავება იმაში დაინახა, რომ რუსი კაზაკები ბინადარ ცხოვ-
რებას ეწეოდნენ, ნოღაელებისაგან მხოლოდ ნაწილს ჰქონდა
ათვისებული ბინადარი ცხოვრების წესი, ხოლო ნაწილი, რო-

მელსაც მან ურდოები უწოდა, ჯერ კიდევ კარვებით მომთაბარეობდა (II, გვ. 203).

აშკარად ჩანს, რომ გიულდენშტედტმა აღნიშნულ ვითარებას სახელმწიფოებრივი ინტერესები დაუკავშირა, როდესაც მან კოლონიების შექმნის გეგმაც კი შეიმუშავა. მას საჭიროდ მიუჩნევია, რომ ტერიტორიაზე, რაც მან გამოიარა მოზდოკიდან ჩერკასკამდე, მონიშნულ 22 პუნქტში დაესახლებინა არა მარტო დონელი და ვოლგელი კაზაკები, არამედ ის ნოღაელებიც, რომლებიც უკვე ბინადარ ცხოვრებაზე იყვნენ გადასულნი. უფრო მეტიც, მან ხელი დაადო საქართველოს მთიანეთსაც, როდესაც თავის ერთ-ერთ რაპორტში ჩანერა: „ასევე ადვილშესაძლებლად მიმაჩნია თერგზე მდებარე ქართული მხარე ხევიდან ან არაგვსა და ლიახვზე მდებარე მხარეებიდან ქართველთა გადმოყვანა და ამ კოლონიებში დასახლება“... (II, გვ. 205). გეგმის ამ მონახაზის მიხედვით მისი უცხოელი ავტორი რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის გამტარებლის როლში გვევლინება.

* * *

გიულდენშტედტმა საკმაოდ დიდი ადგილი დაუთმო როგორც საკუთრივ ისტორიული ოსეთის, ისე ოსებით დასახლებული ქართული პროვინციების მრავალხმრივ აღწერილობას. მისი მიმოხილვის სფერო მოიცავს ეთნონიმიკის, ეთნოგრაფიის, ენის, ყოფა-ცხოვრებისა და რელიგიის საკითხებს. გარდა იმისა, რომ მის ნაშრომში ცალკე თავადაა გამოყოფილი „პროვინცია ოსეთი და ოსები“, სხვადასხვა ადგილებში მოგზაურობის პროცესშიც მეტ-ნაკლები ღირებულების ცნობებია ფიქსირებული.

პროვინციად სახელდებული ოსეთის ფარგლებში გიულდენშტედტმა განათავსა არა მარტო საკუთრივ ნამდვილი ისტორიული ოსეთი – ე. წ. ჩრდილო ოსეთი, არამედ საქართვე-

ლოს ის კუთხეებიც, სადაც აქედან გადმოსულ ოსთა სამოსახ-
ლოები შეიქმნა. აღნიშნულის დამადასტურებელია მისი ნათქ-
ვამი: „ოსეთის ქვეყანას ან პროვინციას უკავია კავკასიის მა-
ღალი ქედის ნაწილი თერგის ჩრდილოეთის შენაკადზე ლეს-
კენ-ამდე და სამხრეთით მტკვრის შენაკადებზე – არაგვზე,
ქსანზე, პატარა და დიდ ლიახვზე და რიონის შენაკად ჯეჯო-
ზე“ (II, გვ. 57). იგივე აზრი მეორდება ნაშრომის სხვა ადგი-
ლასაც: „მცირე ყაბარდოს დასავლეთ ნაწილს და ქისტეთის
დასავლეთ მხარეს ესაზღვრება პროვინცია ოსეთი ანუ ოსი
ხალხი, რომლებსაც ქართველები ოსეთს და ოსი-ს ეძახიან.
მას უკავია არა მარტო მთელი ჩრდილოეთი მხარე მთავარი
ქედისა, მდ. თერგსა და ლესკენს შორის, არამედ ნაწილობრივ
სამხრეთი მხარეც მდ. არაგვზე, ქსანზე, პატარა ლიახვზე და
დიდ ლიახვზე, რომლებიც მტკვარში ჩაედინებიან, და ჯეჯო-
ზე, რომელიც რიონს ერთვის“ (II, გვ. 171).

ციტირებული ადგილები აშკარად იმაზე მეტყველებენ,
რომ მისი ავტორისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა ჰქო-
ნია ოსთა განსახლებას, რომლის მიხედვითაც მის ეპოქაში არ-
სებული ყოველი ოსური დასახლების ადგილი ერთიანი ოსე-
თის შემადგენელ ნაწილად მიუჩნევია. მაგრამ როდესაც ჯერი
მიდგა საქართველოს ტერიტორიაზე ე. წ. „ოსური მხარეების“
ლოკალიზაციაზე, თითქოს სიმართლემაც გამოჟონა. იმის აღ-
ნიშვნით, რომ ოსებით დასახლებულ ტერიტორიას ქართუ-
ლად ეწოდება შინა ქართლი ანუ შიდა ქართლი და ის წარმო-
ადგენდა ქართლის მთავარ ნაწილს (I, გვ. 267; II, გვ. 175, 177),
მკვლევარი მისი საზღვრების ჩვენებასაც შეეცადა, მაგრამ ჭე-
შმარიტებას უღალატა და ოსებით დასახლებულ ადგილებს
მაინც „ოსური მხარეები“ უწოდა. ასეთი მცდარი დამოკიდე-
ბულების შედეგად საქართველოს რეგიონები კვლავ ოსეთის,
როგორც ერთიანი ქვეყნის ნაწილებად მითვლილი აღმოჩნდა,
რისი მაჩვენებელია მისივე განმარტება: „ახლა ქვეყანა დაყო-
ფილია ბევრ მხარეებად და ოლქებად, რომელთაგან ნაწილი,

როგორც უკვე ითქვა, ქართველ მეფეს და თავადებს ემორჩილება, ნაწილი კიდეც ცნობს რუსეთის უზენაესობას, სამეფო გვირგვინს ერთგულებას უცხადებს და მძევლებს აძლევს, ნაწილი კი თავის საკუთარ ბატონებს ეკუთვნის; ზოგან ემორჩილებიან თავიანთ მიერ არჩეულ მთავრებს („უფროსებს“), რომლებსაც ნაწილობრივ ყაბარდოელი მთავრები თავის ხელქვეითებად თვლიან. აგრეთვე [დანარჩენი] მეტად თუ ნაკლებად დამოუკიდებელი მხარეები არა თუ ერთმანეთთან კავშირში არიან, არამედ ცხოვრობენ ცალ-ცალკე, აშკარა მტრობით ერთულებენ თავის ისედაც მკაცრ ცხოვრებას და ვნებას აყენებენ თავის თავს“ (II, გვ. 59).

მხარეებად და ოლქებად დაყოფილ ნაწილებს მკვლევარი მხოლოდ იმ ნიშნით გამოყოფს ერთმანეთისაგან, რომ ზოგი მათგანი საქართველოს ხელისუფლებას ექვემდებარება და ზოგიც რუსეთის უზენაესობას ცნობს.

ქართლის მთიანეთში და ნაწილობრივად რაჭის ტერიტორიაზედაც გიულდენშტედტის მიერ აღრიცხულია სოფლები ოსებით ან ქართულ-ოსური მოსახლეობით, საიდანაც აშკარად ჩანს, რომ მისი მოგზაურობის დროისათვის ოსები ფაქტიურად მაღალმთიანეთში ცხოვრობდნენ. ოსებით დასახლებული სოფლების უმრავლესობა გაფანტული და უმთავრეს შემთხვევაში ეთნიკურად შერეული იყო. თვით „ჯაუკომიც“ (ჯავის ხეობა) ქართულ-ოსურ მხარედაა სახელდებული (I, გვ. 279), თუმცა ნაშრომის სხვა ადგილას ეს ხეობა ოსურ მხარედაა ხსენებული (II, გვ. 153). უნდა ვიფიქროთ, რომ ჯავის ხეობაში ოსურ მხარედ იგულისხმებოდა ზემო ნაწილი, მაღალმთიანი ზოლი, რამდენადაც გიულდენშტედტის მოგზაურობის დროისათვის ოსები ხეობათა სათავეებში მოსახლეობდნენ. შემთხვევითი არ არის, რომ ოსების კომპაქტური დასახლების ადგილებად გიულდენშტედტის მიერ გამოყოფილია ღუდა (არაგვის სათავე), ჟამური (ქსნის სათავე) თრუსო (თერგის სათავე) და საფერშეთი. ხეობათა აღწერისას კი მიუ-

ქთიებს: „მდებარეობენ ზევით ოსური, ქვევით – ქართული მხარეები“ (I, გვ. 223).

ისეთი მაღალმთიანი კუთხიდანაც, როგორიცაა თერგის ხეობა (ხევი და თრუსო), ოსებით დასახლებულ ნაწილად გამოყოფილია მისი სათავე – თრუსო, რომლის ტერიტორიაზედაც გიულდენშტედტს აღურიცხავს 13 სოფელი. ეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცნობაა თრუსოს შესახებ, ვინაიდან ეს სოფლები განლაგებული იყო სათავედან კასრის კარამდე. აქ თრუსოს ტერიტორია თავდება და იწყება ხევის ტერიტორია, რომელზედაც მდებარეობს ჩამოსახლებული ოსების რამდენიმე სოფელი: 1. ოქროყანა, 2. შევარდენი, 3. მნა, 4. აგათიყაუ (აგენი), 5. ადო (ოსებმა შეარქვეს ნოგყაუ=ახალი სოფელი), 6. თოლგოთი, 7. აღმასიანი, 8. კობი, 9. უხათი (იხ. თრუსოს, ხევის და თერგის ხეობის რუკები).

თრუსოს ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით მკვლევარი არსად არ აღნიშნავს, რომ ის იყო ერთ-ერთი დვალური რეგიონი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, მაგრამ საერთოდ ამკარად შეინიშნება საკმაოდ სერიოზული შეცდომები დვალეთის მდებარეობის ჩვენებაში. მისი მცდარი ინფორმაციით, დვალეთი მდებარეობს „რიონის შენაკად ჯეჯოზე (ჯეჯორა – ვ. ი.), ალპური მთების სამხრეთით, იმერეთის საზღვარზე... ჩრდილოეთით ის ვრცელდება თერგში ჩამდინარე არდონის სათავეებამდე და არდონზე მდებარე მამისონის მხარემდე (II, გვ. 67). მისი თვალსაზრისით ჯეჯორას ხეობა ყოფილა „ოსური მხარე დვალეთი“ (I, გვ. 291), ან „იმერულ-ოსური მხარე თვალდა თუ დვალთა (I, გვ. 299). ასევე გაუგებრობას იწვევს ცნობა, რომ კუდარო „ეკუთვნის ოსურ მხარეს დვალეთს. დვალეთისაგან, როგორც „ოსური მხარისაგან“ განსხვავებით, მის მიერ ქართულ მხარედაა მიჩნეული მდ. ქსანზე, პატარა ლიახზე და დიდი ლიახვის ზემო წელზე, მდებარე ქართული მხარე მაღრან-დვალეთი (I, გვ. 279; II, გვ. 173). სხვაგან წერს, რომ „მაღრან-დვალეთი მდებარეობს ზემოთ დიდ

ლიახვზე" (II, გვ. 63), „ურძვალთა, ქართულად მალრან-დვა-
ლეთი – დიდი ლიახვის სათავეებთან" (II, გვ. 67).

დამონმებული გამონათქვამების შეჯერება თვალნათ-
ლივ ცხადყოფს ავტორის დაბნეულობას დვალეთის ლოკალი-
ზაციაში. ეს პირველ რიგში ვლინდება ნათქვამიდან, რომ მალ-
რან-დვალეთი მოიცავდა როგორც ორივე ლიახვის სათავე-
ებს, ისე ქსანსაც. ამისგან განსხვავებით მეორე ცნობა სწო-
რია, რომ მალრან-დვალეთი მდებარეობს დიდი ლიახვის სათა-
ვეებში. გაურკვეველობა და დაბნეულობა მჟღავნდება იმ მხრი-
ვაც, რომ დვალეთს ის ხან ქართულ მხარედ მიიჩნევს, ხან
ოსურად, ხოლო დვალეთისაგან მოწყვეტით აღწერს მალრან-
დვალეთს. ამ დროს მას არ გახსენებია, რომ ისტორიული დვა-
ლეთი ანუ ბუდე დვალეთი მოიცავდა კავკასიონის მთავარი
ქედის ჩრდილოეთით მდებარე ნარა-მამისონის ტაფობს, ხო-
ლო მალრან-დვალეთი წარმოადგენდა დიდი ლიახვის სათავე-
ებში მდებარე დვალურ რეგიონს. ყოველივე ამის გამო შეუძ-
ლებელია დვალეთის განთავსება ჯეჯორის თუ კუდაროს ხე-
ობებში. სულ სხვა იქნებოდა იმის თქმა, რომ ბუდე დვალეთი-
დან ქედსგადმოღმა ჩამოსახლებული დვალეები ჯეჯორისა და
კუდაროს ხეობებშიც განსახლდნენ.

გიულდენშტედტი ოსურ მხარეებად თვლის არა მარტო
ქართლის მაღალმთიან ხეობებს, არამედ თვით არმხის ხეობას
და სოფელ ჩიმსაც. ოსეთის ნაწილად მან გამოაცხადა ხეობა
თერგის შენაკადზე, „რომელიც ოსეთის სოფელ ჩიმთან უერ-
თდება თერგს" (II, გვ. 75). სინამდვილეში თერგის ეს შენაკადი
არის მდინარე არმხი, ხოლო ხეობა – არმხის, ანუ ჯარიახის,
რომელიც მთაინგუშეთის ერთ-ერთ მთავარ ნაწილს წარმო-
ადგენს ასის ხეობასთან ერთად. არც ის უნდა მივიჩნიოთ სარ-
ნმუნო ცნობად, თითქოს ჩიმი მაშინ ოსეთის სოფელი იყო.
მკვლევარს, როგორც ჩანს, ეს შთაბეჭდილება შექმნია ჩიმში
ოსების ცხოვრების გამო. მაგრამ აღნიშნულის საპირისპიროდ
შეიძლება დავიმოწმოთ იმავე ეპოქის სხვა წყაროებიც, რო-

მელთა ჩვენებით ჩიმი საქართველოს შემადგენლობაში მყოფი სასაზღვრო სოფელი იყო. ვახუშტის ცნობით, ჩიმში ოსები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ეს სოფელი საქართველოს ფარგლებში შემოდიოდა. ასეა აღნიშნული ვახუშტის მიერ 1735 წ. შედგენილ რუკაზეც. 1936 წელს ლეონ მელიქსეთ-ბეგის მიერ გამოცემულ დოკუმენტში „საქართველოს მეზობელ მხარეთა აღწერა XVIII ს-ის მეორე ნახევრისა“ – ჩიმი საქართველოს სასაზღვრო სოფლად იხსენიება. უფრო მეტიც, 1923 წელს ივანე ჯავახიშვილის რედაქციით გამოცემულ რუკაზე საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვარი მიტანილია სოფელ ბალთამდე, რომელსაც ვახუშტიმ და ივ. ჯავახიშვილმა ხეთაძე უწოდეს. აქედან ვლადიკავკაზამდე რჩება მხოლოდ 12 კმ. (დანვრილებით იხ. ვალერიან ითონიშვილი, „საქართველო-ოსეთის საზღვარი დარიალის ხეობაში“, ჟ. „მნათობი“, 2000 წ. №5-6).

ესოდენ არასწორი ლოკალიზაცია მომდინარეობს გიულდენშტედტის მცდარი ცნობიდან, თითქოს სტეფანწმინდა (ახლანდელი ყაზბეგი) იყო საქართველოს ბოლო, საზღვრისპირა სოფელი თერგის ხეობაში, ხოლო მის ქვემოთ მდებარეობდა ოსური მხარე ტაგატა ანუ თაგაური, რომლის ერთ-ერთ სოფელსაც წარმოადგენდა ჩიმი (I, გვ. 79; II, გვ. 153). მან ფაქტიურად თაგაურის თემის (ოსეთის) შემადგენლობაში მოაქცია მთელი დარიალის ხეობა სოფლებით (ცდო, ქობი, გველეთი, ჭდის დასახლება, დარიალის დიდი ციხე და თვით ლარსიც, რომელიც დარიალის ციხესა და ჩიმს შორის მდებარეობს). ცხადია, „მეზობელ მხარეთა“ აღწერის ჩვენებით საქართველოს სასაზღვრო სოფლად ჩიმის მიჩნევის საფუძველზე ხევის და, ამდენად, საქართველოს ფარგლებში ექცევიან როგორც მოხვევთა ზემოხსენებული სოფლები, ისე ოსებით დასახლებული ლარსიც (რაც ამჟამად ხევიდან ჩასახლებული მოხვევების სამოსახლოა). ასევე გასათვალისწინებელია ვახუშტის რუკის ჩვენება, რომ საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვარი ხეთაძემდე (ბალთამდე) მიდიოდა. ბოლოს და ბოლოს, გიულ-

დენშტედტი, ვახუშტისთან და „მეზობელ მხარეთა“ აღწერასთან ერთად, XVIII საუკუნის მკვლევარია და არ შეიძლება ნორმალურად ჩაითვალოს მისი ცნობა და, მით უმეტეს, წარმოუდგენელია სინამდვილე არ სცოდნოდათ ვახუშტის და „მეზობელ მხარეთა“ ავტორს.

გარდა იმისა, რომ საკუთრივ ისტორიული ოსეთის თუ საქართველოს ტერიტორიაზე ოსებით დასახლებულ ყველა რეგიონს გიულდენშტედტმა „ოსური მხარე“ უწოდა, კიდევ უფრო დიდი გაუგებრობა შექმნა ამ „ოსურ მხარეებში“ ხევისა და არხოტის თემის შეტანით. მისი ინფორმაციით, ერთ-ერთი ასეთი „ოსური მხარე“ ყოფილა ე. წ. სონი და მეკევეანი 36 სოფლით. სოფლების სახელწოდებებიდან ჩანს, რომ ამ „ოსურ მხარეში“ შეუტანია ხევის, თრუსოს და ხევსურეთის სოფლები, ხოლო მისივე თქმით „მოსახლეობა თავის თავს ეძახის აგრეთვე ხევსურეთს“ (II, გვ. 63). ოსურ მხარეებში ასევე მითვლილია არხოტიც – ხევსურეთის ერთ-ერთი თემი, რაც ასევე უხეში შეცდომაა (II, გვ. 65).

განხილული მონაცემების მიხედვით აშკარად გამოჩნდა, რომ ოსებით დასახლებული ყველა ადგილისადმი „ოსური მხარის“ შერქმევამ ერთ სიბრტყეზე დააყენა ისტორიული ოსეთისა და საქართველოს ოსური დასახლებები, ე. წ. „მხარეები“ ოსეთის ქვეყნის შემადგენელ ნაწილად წარმოაჩინა და ამითი ტენდენციური ოსური ისტორიოგრაფიის წისკვილზე დაასხა წყალი.

ე. წ. „ოსური მხარეების“ აღწერასთან ერთად გიულდენშტედტი გაკვრით შეეხო ოსეთის ისტორიის ზოგიერთ საკითხსაც, რაც წინააღმდეგობრივობით ხასიათდება. მას უფიქრია, რომ „ოსები უნდა იყვნენ ძველი ყივჩაყების ან უუეების ნაშთები, რასაც ადასტურებს ენობრივი მასალა და ახლაც ხმარებაში მყოფი ოსური კაცის სახელები“ (II, გვ. 57). ნათქვამის განმტკიცება სცადა სახელების ჩამოთვლითაც, მაგრამ შემდეგ ამ მცდარი ჰიპოთეზის ნაცვლად აღნიშნა: „ენობრივი მასალა

გვიჩვენებს ასევე იმას, რომ ოსური ენა სრულიად ჭავისებური, მაგრამ მაინც სპარსულის იმდენად მონათესავე უნდა იყოს, რომ ისინი ერთი დედა-ენიდან მომდინარეობენ" (II, გვ. 57, 59). ქვემოთ ის ოსური ენის დიალექტებსაც შეეხო და საბოლოო აზრი ასეთნაირად ჩამოაყალიბა: „ოსი ხალხის ენა განსაკუთრებულია, მას სხვა მოსაზღვრე ენებთან თითქმის არავითარი ნათესაობა არ აქვს, მაგრამ მშვენივრად შეიმჩნევა, რომ მას საკუთრივ სპარსული ენისაგან აქვს წარმომავლობა. დუგორის ანუ დიგორის მხარეში ლაპარაკობენ ისეთ დიალექტზე, რომელიც სხვა მხარეებში გავრცელებული ენებისაგან ბევრად განსხვავებულია" (II, გვ. 171, 173). ამის შესახებ ქვემოთ კიდევ აღნიშნა: „აქ ორი დიალექტი შეინიშნება: ერთს ლაპარაკობს ამ ხალხის მცირე ნაწილი, რომლებიც თავის თავს დიგორს ეძახიან და ცხოვრობენ მხოლოდ ურუხზე; მეორე კი – დანარჩენი ნაწილი, რომლებსაც თავის ენაზე ჰქვიათ გირ (ალბათ ირ – ვ. ი.). ჩემი სიტყვათა-კონების შედარებით შევნიშნე, რომ ოსური ენის დედა არის სპარსული" (II, გვ. 383).

ოსთა წარმომავლობისა და ენობრივი კუთვნილების შესახებ მკვლევარი ზემოთქმულით შემოიფარგლა, რითაც რამდენადმე მიუახლოვდა ჭეშმარიტებას, როდესაც ოსური ენა სპარსულთან კავშირში წარმოიდგინა. ოსეთის ისტორიიდან რამდენადმე მნიშვნელოვანი სხვა მოსაზრება მას არ გამოუთქვამს გარდა მისი სოციალური წყობისა და მეზობელ ქვეყნებთან დამოკიდებულების ხასიათისა, რის შესახებაც წერს: „ძველად მთელი ხალხი, რომელსაც არ ჰყავს წარჩინებული აზნაური, ემორჩილებოდა ქართველ მეფეებსა და მათ თავადებს. ჩრდილოეთით, თერგში ჩამავალ მდინარეებზე მცხოვრები ნაწილი [ამ ხალხისა] უკვე დიდი ხანია, რაც ამ ბატონობისაგან განთავისუფლდა და ყაბარდოელი თავადები თითქოს კიდევ ცდილობენ გაბატონდნენ ამ ნაწილში, რომლის ცალკეული მხარეები სულ არ არიან ერთმანეთთან ერთობაში, ის კი არა, აშკარა მტრობაც კი აქვთ. თავაურის, ქურთათის, ვალა-

გირის და ნარის მხარეებში უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში ბევრი რუსი მისიონერების მიერ ბერძნულ ქრისტიანებად მოინათლნენ და ისინი ამიტომ რუსეთის ქვეშევრდომებად თვლიან თავს. სამხრეთი ნაწილი ამ ხალხისა ამჟამადაც ქართველთა ბატონობის ქვეშაა. მხარეები **თრუსო** და **ღუდა** ეკუთვნოდნენ არაგვის ერისთავის თავადურ გვარს და მისი დამცირების (დამხობის) შემდეგ, ეკუთვნიან ქართლისა და კახეთის მეფეს, ერეკლეს; მდ. ქსანზე, პატარა ლიახვზე და დიდი ლიახვის ზემო წელზე მდებარე მხარე **მალრან-დვალეთი** ემორჩილებოდა ქსნის ერისთავთა თავადურ გვარს. დანარჩენები – დიდ ლიახვზე მდებარე მხარეები არის თავად მაჩაბელის საკუთრება; და ბოლოს, ჯეჯოზე მდებარე მხარე **დვალეთი** (დვალეთი რომ მდ. ჯეჯორაზე არ მდებარეობდა, ამის შესახებ ზემოთ ითქვა – ვ. ი.) ეკუთვნოდა რაჭის ერისთავის თავადურ გვარს, ხოლო მისი დამხობის შემდეგ არის უშუალო საკუთრება იმერეთის მეფის სოლომონისა; ერეკლე მეფესაც აქვს მასზე ძველი პრეტენზია, ან ყოველ შემთხვევაში სურს რომ ჰქონდეს” (II, გვ. 171, 173).

გიულდენშტედტის ეს ცნობა ქრონოლოგიურად მოიცავს როგორც საქართველოს ძლიერების ხანას, როდესაც ოსეთი საქართველოს ერთ-ერთ ყმადნაფიც ქვეყანას წარმოადგენდა და, ამდენად, ემორჩილებოდა საქართველოს ხელისუფლებას, ისე საქართველოს სამეფოს დაქვეითების ეპოქას, როდესაც ოსეთი ფაქტიურად გამოვიდა საქართველოს კონტროლიდან და ქართველი მეფეებისა და თავადების უფლებამოსილება ვრცელდებოდა თვით საქართველოს ოსურ დასახლებებში.

გიულდენშტედტს ბევრად მეტი შესაძლებლობა გააჩნდა ეთნოგრაფიული დაკვირვებისა, ვიდრე ისტორიული წარსულის კვლევისა. ეთნოგრაფიული აღწერილობა უფრო ფასეულიც არის, ვინაიდან მოგზაური იმას აღწერდა, რასაც ხედავდა, მაგრამ ფაქტობრივი მონაცემების სიუხვით არც ეთნოგ-

რაფიული აღწერილობა გამოიჩინა. იგი მოკლედ ეხება ოსთა ყოფის ზოგიერთ თავისებურებას და რელიგიას. მისი დაკვირვებით, „მათი სოფლები, რომელთაგან 5-დან 50-მდე ჰქმნიან ერთ მხარეს, ისეთივეა, როგორც ჩერქეზებისა, დიდები და პატარები, ისეთივე შენობებით, და ისინი ისევე ხშირად გადასახლდებიან ხოლმე სხვა ადგილზე. ყოველ მათგანში ცხოვრობს 20-დან 100-მდე და მეტი ოჯახი“. მისივე ცნობით, „მათი მეურნეობა და შინაური წყობილება ჩერქეზულისა და აფხაზურისაგან არაფრით არ განსხვავდება“ (II, გვ. 61).

რაც შეეხება რელიგიას, გიულდენშტედტის შეხედულებით, „ქართველთა ბატონობის დროს გავრცელებული იქნა ბერძნული ქრისტიანული რელიგია, რომელსაც ბევრი ქართველთა ქვეშევრდომი ოსი აღიარებს“ (II, გვ. 59). ცხადია, ამ ქვეშევრდომებში იგულისხმებიან როგორც ჩრდილოელი ოსები, რომელთაც ქრისტიანობა მიიღეს საქართველოს ერთიანობის ხანაში და რაც ჩანს იქ დღემდე შემორჩენილი ეკლესიებით (ნუზალი, ხოზიტა მაირამი...), ისე განსაკუთრებით სამხრეთელი ოსები, რომლებიც უშუალოდ საქართველოს სამეფო ხელისუფლებას და სათავადოებს ექვემდებარებოდნენ.

ოსთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებისათვის იღვწოდნენ რუსი მისიონერებიც, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ საქართველოდან გავრცელებული ქრისტიანობა ოსეთში შესუსტებული იყო საქართველოს არასტაბილური მდგომარეობის გამო. ამიტომ, „რუსი მისიონერები თავაურში, ქურთათში, ვალაგირსა და ნარში არწმუნებდნენ ოსებს, რომ მონათლულიყვნენ“ (II, გვ. 59). და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რუსეთის სამღვდელოებამ თავისი მისია შეასრულა და ოსებმაც რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს. ეს ფაქტი იმის დამადასტურებელია, რომ გიულდენშტედტის მოღვაწეობის ხანაში ქრისტიანობის აღორძინების მცდელობა დღის წესრიგში იდგა, ვინაიდან „ქრისტიანული რელიგია, რომლის კვალს წარმოადგენენ ძველი ეკლესიები, დიდმარხვის შენახვა და სხვა,

მოუგვარებელი ველური წყობილების გამო გაქრობილ იქნა, ისე რომ მის მაგივრად ახალი რელიგია არ მიუღიათ" (II, გვ. 59).

მკვლევარი ოსეთში ისეთსავე ვითარებას ხედავს, როგორც ეს ზემოთ დავინახეთ კავკასიის სხვა რეგიონების მაგალითზე. იგი საერთოდ იმ შეხედულებას ავითარებს, რომ ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობა გავრცელდა საქართველოდან, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ეს ქვეყნები გამოვიდნენ საქართველოს მორჩილებიდან, ქრისტიანობაც მოიშალა და მისი კვალი მხოლოდ გადმონაშთების სახით შემორჩა.

გიულდენშტედტის დაკვირვებით, იმ დროიდან, რაც ოსეთზე და ოსებზე საქართველოს ხელისუფლების კონტროლი შესუსტდა და ქრისტიანული დოგმატიკაც მოიშალა, განსაკუთრებული სიმძაფრით იჩინა თავი ოსთა ვერაგობამ და ბოროტმოქმედებამ. მისი აზრით, საქართველოს ხელისუფლება და ქართული ეკლესია არეგულირებდა ოსთა ცხოვრებას, მაგრამ ქრისტიანული რწმენის შერყევა სწრაფად მოხდა მათი ჩამორჩენილობისა და „მოუგვარებელი, ველური წყობილების გამო" (II, გვ. 59). მათი ურწმუნოების, ცხოვრებისეული ნორმების რღვევისა და პირადი თვისებების შესახებ იგი წერს: „საერთოდ ისინი რელიგიაში და კანონებში უცოდინარნი არიან, ხოლო ჩვევებში უხეშნი, უფრო მეტად ყაჩაღები არიან, ვიდრე ქურდები, ყალბნი და ფლიდნი და ერთმანეთის და სხვის მიმართ ვერაგები". მისივე თქმით, უმართავია მათი ცხოვრება უპატრონობისა და მოუწყობელი ყოფის გამო: „იმის გამო, რომ აკლიათ კარგი მბრძანებელი ხელი და გონიერად მოწყობილი ცხოვრება, ისინი არიან ცუდნი და ბოროტნი" (II, გვ. 59).

ყოველივე ეს იმდენად დამახასიათებელი ყოფილა ოსთა ცხოვრების წესისა და ქრისტიანული სარწმუნოებისადმი ბუღგრილი დამოკიდებულებისათვის, რომ უპატრონოდ მიტოვებული ქართული ეკლესიაც კი ავაზაკთა ბუდედ უქცევი-

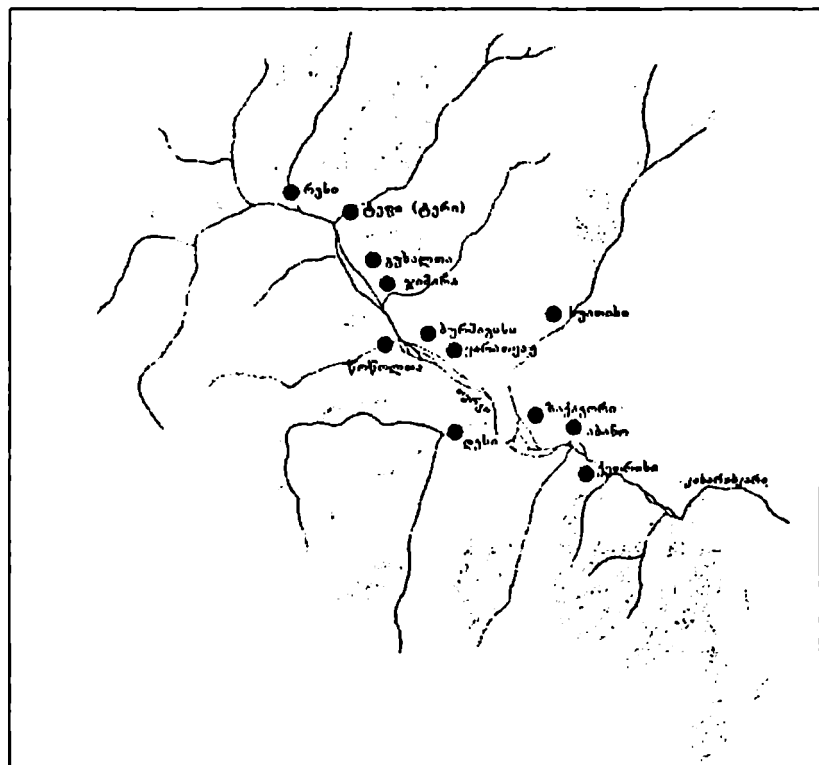
ათ, რაც გიულდენშტედტს შეუნიშნავს ჯავის ხეობაში. მისი ინფორმაციით, „ჯაუკომის“ ანუ ჯავის ხეობის მარჯვენა ნაპირზე, ფანას შესართავის ზემოთ მდებარე ერთ-ერთ სოფელში (სახელწოდებას არ ასახელებს – ვ. ი.) „დგას ძველი ქვის ეკლესია, ვერცხლით მოვარაყებული ჯვრით, რომელიც შესწირა თავადმა მაჩაბელმა, მაშინდელმა იქაურმა ბატონმა. ახლა ეს ეკლესია ოს დამნაშავეებს თავშესაფარად ემსახურება“ (II, გვ. 65). ეკლესიისადმი ასეთი უდიერი და უღმერთო დამოკიდებულება იმითი აიხსნება, რომ მაჩაბლების კონტროლიდან გამოსულ ოსურ დასახლებას გაუჩნდა ახალი „მმართველი თავად გუბილთას გვარიდან“ (II, გვ. 65), ე. ი. ოსი, რომელსაც სრულებითაც არ ადარდებდა ქართული ეკლესია სალოცავად იქნებოდა გამოყენებული, თუ მის თანამეტომე ყაჩაღთა სადგომად.

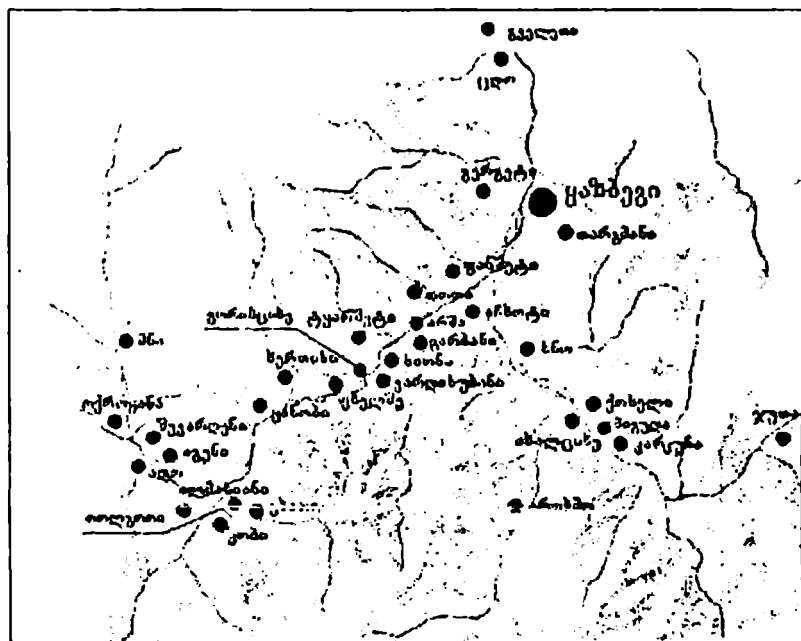
უცხოელი დამკვირვებლის ამ შთაბეჭდილებებს ესადაგება ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა ოსების შესახებ: „ლამით შემმართველნი და შემპარავნი ლაშქართა შინა და გამომსვლელნი... ქურდნი, მპარავნი, მტყუარნი, ხარბნი... ტყვეს მყიდველნი, გარნა არა თვსთა ჰყიდიან“ (ვახუშტი, აღწერა... გვ. 637, 640). მწერლობიდან კი აღსანიშნავია ალექსანდრე ყაზბეგის, სოფრომ მაგალობლიშვილის თუ მიხეილ ჯავახიშვილის მიერ დახატული სურათი ისეთი მოვლენების შესახებ, როგორიც იყო ვერაგობა, ლალატი და ყაჩაღობა. მაგრამ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ, ვინაიდან ყოველივე ამის შესახებ ითქვა ამ წიგნის იმ მონაკვეთში, რომელსაც **ოსიანობა** ეწოდება. აქ მხოლოდ იმ გარემოებაზე მივაქცევ მკითხველის ყურადღებას, რომ გიულდენშტედტი ყაჩაღობას, ქურდობას თუ მკვლელობას კავკასიის ყველა სხვა ხალხის ანალოგიურად, ოსებისთვისაც დამახასიათებელ მოვლენად მიიჩნევდა. ყაჩაღობის, ვერაგობის და ბოროტმოქმედების დამადასტურებელ საბუთად, მეცნიერი, როგორც მოვლენათა უშუალო დამკვირვებელი, ასახელებს ოსთა რეგულარულ თავდასხმებს

რუსეთის ჯარის ნაწილებზე და მგზავრებზე: „მათ ბევრი უსიამოვნება მიაყენეს რუსულ რაზმებს ხაზზე; თუმცა ისინი ამათგან მოშორებით ცხოვრობდნენ, მაგრამ თავს ესხმოდნენ და ხოცავდნენ მგზავრებს, რომლებიც საქართველოდან მოდიოდნენ და საქართველოში მიემართებოდნენ, თავს ესხმოდნენ ზედ თერგის ხაზზე. როცა მათ დროდადრო ჭკუას ასწავლიდნენ ხოლმე, ისინი აღიარებდნენ რუსულ უზენაესობას და მფარველობას და აძლევდნენ მძევლებს; ხოლო როცა ეს უკანასკნელნი გაიქცეოდნენ და დაიხოცებოდნენ და, მაშასადამე, აღარ ეშინოდათ უახლოესი სასჯელისა, მაშინვე მტრობით იმსჯელებოდნენ“ (II, გვ. 59, 61).

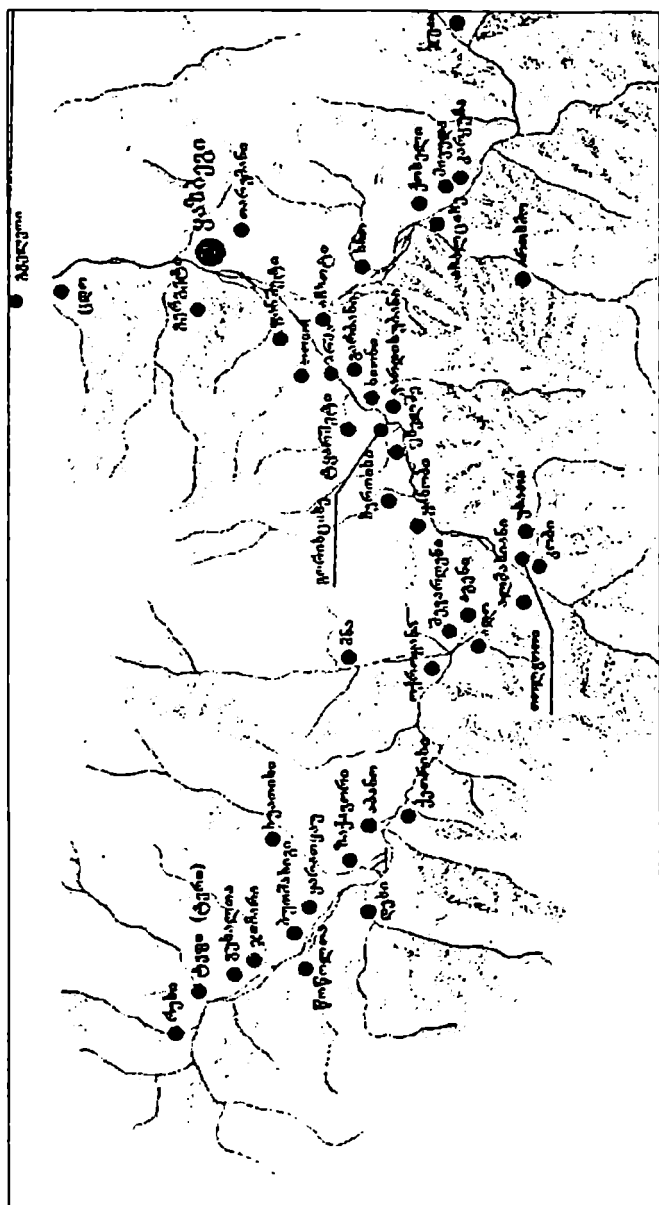
ოსებისა და ოსეთის შესახებ არსებული მონაცემების განხილვამ ცხადყო, რომ გიულდენშტედტის აღწერილობაში ტენდენციურ და უზუსტო ჩვენებებთან ერთად მრავალი საინტერესო ცნობა გვხვდება ქვეყნის ისტორიული წარსულის, ენის, ეთნოგრაფიის, რელიგიისა და ყოფა-ცხოვრების შესახებ. მკვლევარი შედარებით ნაკლებად ტენდენციურია კავკასიის სხვა რეგიონების აღწერილობაში, ხოლო საერთოდ, შესამჩნევი ხარვეზების მიუხედავად, გიულდენშტედტის ნაშრომს, როგორც პირველ ყოფლისა ავტორის ეპოქის მათიანეს, მრავალმხრივი მნიშვნელობა ენიჭება კავკასიის ხალხთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ეთნოგეოგრაფიული და ლინგვისტური თვალსაზრისით შესწავლისათვის.

თ რ უ ს ო

არაბების (თარგმის) ხეობა

შინაარსი

რედაქტორისაგან.....	3
შესავალი.....	5
I. კავკასია და კავკასიელები.....	13
II. ცნებების „კავკასიის“ და „კავკასიელის“ გენეზისისა და სემანტიკური გრადაციის შესახებ.....	37
III. „კავკასიანთა“ ეთნიკური ვინაობისა და ისტორიულ-გეოგრაფიული ლოკალიზაციის საკითხისათვის.....	57
IV. ცენტრალური კავკასიონის ეთნიკური გეოგრაფიის საკითხები ძვ. წ. I – ახ. წ. VII საუკუნეების წერილობითი წყაროების ცნობების შუქზე.....	93
V. ქართული ეთნოსუბსტრატი ცენტრალური კავკასიონის ჩრდილოეთ მაკროფერდობზე.....	122
VI. კავკასიის უძველესი ეთნონიმიდან („ჰონთა“ ეთნიკური კუთვნილებისა და „ჰონთა ქვეყნის“ ლოკალიზაციის საკითხისათვის).....	141
VII. ოსები (მოკლე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი).....	162
VIII. ოსების ეთნოგეოლოგიის საკითხისათვის.....	181
IX. სამხრეთ ოსეთი – ცენტრალურ საქართველოში?.....	184

X. ოსიანობა..... 206

XI. ი. გიულდენშტედტის ცნობები კავკასიის
ხალხთა შესახებ..... 246

პუშტუნს თქანი გუგუთიდან მადლობას უნდა
ვახსენებ იმდენივედროს რაოდენ ვუთხარ
ვითარცა ვაჭიქილას წიგნის ვაძიებდნენ
დაფიქრებდათ.

